

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LVIII
NUMER 1

Leszek Pyra – Minęło 250 lat od narodzin wybitnego myśliciela doby Oświecenia... Hugo Kollataj. Świat fizyczny a moralność. Bogumiła Truchlińska – Kultura i wartości. (Kongres Kultury Polskiej w Lublinie, 11–14 XI 2000). Andrzej Nowicki – Czterechsetlecie Bruna w Bukareszcie. – Odczyty i wykłady. – Recenzje i sprawozdania. – Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. – Autobiogramy. – Przegląd czasopism (W. Mincer). – Zapiski bibliograficzne (W. Mincer). – Wiadomości bieżące.

SPIS RZECZY

Leszek Pyra – Minęło 250 lat od narodzin wybitnego myśliciela doby Oświecenia...	
Hugo Kollajtaj. Świat fizyczny a moralność	3
Bogumiła Truchlińska – Kultura i wartości. (Kongres Kultury Polskiej w Lublinie, 11–14 XI 2000)	15
Andrzej Nowicki – Czterechsetlecie Bruna w Bukareszcie	19
Odczyty i wykłady	21
D. Kubok: Problem <i>peras</i> i <i>apeiron</i> w filozofii przedsokratejskiej, s. 21. M. Rembierz: Opozycja światłość/ciemność w argumentacji filozoficznej. Analiza wybranych zagadnień i dysput, s. 27. L. Wroński: Koncepcja wolności empirystów angielskich XVII i XVIII w. i jej konsekwencje w liberalizmie współczesnym, s. 33. D. Rymar: Aksjologiczny fundament dzieła sztuki w koncepcji inspirowanej ontologią N. Hartmanna, s. 37. K. Śleziński: Niealgorytmiczny charakter procedur matematycznych w ujęciu Rogera Penrose'a, s. 47. A. Jonkisz: Ciągłość rozwoju nauki, s. 55. A. Jonkisz, Pojęcie obiektywności w koncepcji K. R. Poppera, s. 63. P. Leśniak: Obiektywność prawdy w filozofii K. R. Poppera, s. 67.	
Recenzje i sprawozdania	77
Poglądy filozoficzne Konstantego Michalskiego. Materiały pokonferencyjne przygotowane (J. A. Dobrowolski), s. 77. Andrzej Kiepas: Człowiek wobec dylematów filozofii techniki (W. Sztumski), s. 78. Josef Šmajs: Drama ewolucje. Fragment ewolucyjnej ontologii (Dramat ewolucji. Fragment ontologii ewolucyjnej) (W. Sztumski), s. 80. Ryszard Sitek: Warszawska szkoła historii idei. Między historią a teraźniejszością (W. Słomski), s. 82. Niewidzialna rzeczywistość. Szkice o filozofii duchowej Edyty Stein, pod redakcją naukową Anny Grzegorzcyk (K. Krasucka), s. 86.	
Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego.	93
Autobiogramy	117
Władysław Stróżewski, s. 117. Tadeusz Styczeń, s. 127. Marek Styczyński, s. 143. Jan Such, s. 146.	
Przegląd czasopism (W. Mincer).....	155
Philosophy 71–75, s. 155a,b. Philosophy and Phenomenological Research 58–61, s. 156b–158a. Philosophy of Science 64–67, s. 158b–160a. The Review of Metaphysics 50–53, s. 160b–161b. Revue Philosophique de Louvain 97–98, s. 161b–162a. Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, s. 162b. Zeitschrift für Philosophische Forschung 52–54, s. 162b–163b.	
Zapiski bibliograficzne (W. Mincer).....	165
a) Prace opublikowane w Polsce, s. 165a. b) Piśmiennictwo obce, s. 175b.	
Wiadomości bieżące.....	187
Wiadomości wydawnicze: publikacje jednostkowe, s. 187a; publikacje zbiorowe, s. 190b; wydawnictwa ciągle, s. 191b; czasopisma, s. 194b. Odczyty i wykłady, s. 196b. Organizacje, s. 197a. Zjazdy i konferencje, s. 197a. Nauczanie, s. 199b. Wiadomości osobiste, s. 199b. Konkursy i nagrody, s. 200a. Varia, s. 200a. Nekrologia, s. 200b.	

PL ISSN 0035-9599

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

założony przez

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LVIII
NUMER 1

wydawnictwo
adam marszałek

2001

Komitet Redakcyjny
ZARZĄD POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO

Redaktor
LEON GUMAŃSKI

Sekretarz Redakcji
RYSZARD WIŚNIEWSKI

Korespondenci
WIOLETTA DZIARNOWSKA (Poznań), CZESŁAW GŁOMBIK (Katowice),
LECH GRUDZIŃSKI (Gdańsk), RYSZARD KLESZCZ (Łódź),
RYSZARD MIREK (Częstochowa), MAREK REMBIERZ (Cieszyn),
WAWRZYNIEC RYMKIEWICZ (Warszawa),
PIOTR TEODORCZUK (Warszawa), BOGUMIŁA TRUCHLIŃSKA (Lublin),
WITOLD TULIBACKI (Olsztyn)

Adres Redakcji
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Filozofii,
ul. Fosa Staromiejska 1a, 87-100 Toruń

Wydano z pomocą finansową Komitetu Badań Naukowych

©Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek
Toruń 2001

Printed in Poland

WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK
87-100 Toruń, ul. Przy Kaszowniku 37/23
tel./fax (0-56) 623-22-38, tel./fax (0-56) 660-81-60
e-mail: info@marszalek.com.pl
Wydanie I. Ark. druk. 15,27 Ark. wyd. 14,47
Druk: Drukarnia „MADO”
87-148 Łysomice, ul. Warszawska 52
tel. (0-56) 678-34 78

Leszek Pyra

Minęło 250 lat od narodzin wybitnego myśliciela doby Oświecenia...

Hugo Kołłątaj. Świat fizyczny a moralność

We *Wstępie* do swojej książki, poświęconej poglądom etycznym Hugona Kołłątaja, Ludwika Dobrzyńska–Rybicka zauważa: „System etyczny Kołłątaja wyrósł z gorącej miłości ojczyzny”¹. Powyższą uwagę zdaje się potwierdzać działalność Kołłątaja, który jako nauczyciel i prawodawca narodu całe swoje życie poświęcił przede wszystkim reformie szkolnictwa, rozumiał bowiem dobrze, iż odrodzenie narodu mogło się dokonać poprzez odrodzenie moralne jednostki. Dlatego też, gdy z powodu uwięzienia stało się niemożliwe czynne oddziaływanie środkami politycznymi na sytuację w kraju, Kołłątaj pisze swój *Porządek fizyczno-moralny*, starając się uczyć naród, jak etycznie myśleć, a w konsekwencji działać dla dobra wspólnego, aby w ten sposób wydzwignąć Polskę z zapaści polityczno-społecznej, w której się znalazła. Trudno też nie przyznać racji autorce, gdy twierdzi, iż system Kołłątaja „jest to pierwszy na szerszą skalę przemyślany system etyczny, na jaki się umysłowość nasza w ogóle zdobyła”², i choćby tylko z tego jednego względu godny jest uwagi.

W kontekście powyższych rozważań L. Dobrzyńska–Rybicka podkreśla, iż *Porządek* jest zubożoną wersją *Rękopisu* Akademii Umiejętności Nr. 223, zubożoną, gdyż w porównaniu z *Rękopisem* pozbawiony został pewnych analiz epistemologiczno-psychologicznych; opinia powyższa świadczy, jak sądzę, o przywiązywaniu przez autorkę nadmiernej wagi do znaczenia *Rękopisu*, w porównaniu z *Porządkiem*. Nie jestem skłonny zgodzić się z nią w tej kwestii, gdyż myślę, iż Kołłątaj świadomie zrezygnował z drukowania pewnych fragmentów *Rękopisu*, nazywanego przezeń również *Pomysłami*, uważając je za niedopracowane. Zresztą sama autorka nie jest całkiem konsekwentna w powyższej materii, gdyż ostatecznie uznaje prymat *Porządku* nad *Rękopisem*, pisząc: „Gdzie w kolizję wchodzą określenia ‘Porządku’ i ‘Pomysłów’, uważam za miarodajne teorie ‘Porządku’ jako oficjalnego sformułowania myśli etycznej Kołłątaja”³. Nic dodać, nic ująć.

¹ Ludwika Dobrzyńska–Rybicka, *System etyczny Hugona Kołłątaja*, Kraków 1917, s. 1.

² Tamże, s. 2.

³ Tamże, s. 11.

O *Porządku* entuzjastycznie wypowiadał się Feliks Jaroński, profesor filozofii na Uniwersytecie Krakowskim, który w swojej rozprawie *Jakiej filozofii Polacy potrzebują* pisał: „Winszować sobie mamy, że już nauka filozofii moralnej znalazła między nami godnego siebie pisarza w Hugonie Kołłątaju, który tę jej część, co zwykle nosi nazwisko metafizyki obyczajów albo moralis pura w języku ojczystym tak doskonale wyłuszczył, że już w tej mierze nic cale do zazdrosczenia obcym nie mamy”⁴. Z kolei F. Krupiński w dodatku na temat filozofii polskiej, załączonym do przetłumaczonej przez siebie *Historii filozofii* Schweglera, zaliczył *Porządek* do dziedziny etyki, stwierdzając przy tym: „książka Kołłątaja więcej może nauczyć moralności, lepiej utwierdzić obyczajowy zmysł człowieka nad tysiączne kompendya dewocyjnych moralistów /.../, z tego względu polecamy ją wszystkim myślącym pedagogom”⁵.

Powyższe uwagi zdają się dość jednoznacznie świadczyć o tym iż, zdaniem wielu wybitnych znawców myśli Kołłątaja, autor ten swoje poglądy na tematy moralne najpełniej wyłożył w pracy wydanej w 1810 roku w Krakowie, w drukarni Jana Maja, której pełny tytuł brzmi: *Porządek fizyczno-moralny, czyli nauka o należyłościach i powinnościach człowieka wydobytych z praw wiecznych, nieodmiennych i koniecznych przyrodzenia*. Można wobec tego powiedzieć, że praca ta stanowi oficjalną wykładnię poglądów autora na temat moralności, pojmowanej przezeń zresztą nader szeroko. Pojęcie *nauka moralna* oznaczona bowiem u polskiego myśliciela znacznie więcej aniżeli pojęcie *etyka*, oznacza również naukę o stosunkach politycznych, prawnych i ekonomicznych, a więc także naukę o społeczeństwie⁶. Mniej oficjalne poglądy na temat tak pojmowanej moralności znaleźć można we wspomnianym uprzednio *Rękopisie* Akademii Umiejętności Nr 223, którego pełny tytuł brzmi: *Księdza Hugona Kołłątaja Rękopis obejmujący Pomysły do dzieła 'Porządek fizyczno-moralny'*. Sporo uwag na tematy z moralnością związane, a w szczególności na temat jej genezy, można znaleźć w *Rozbiorze krytycznym zasad historii początkowej wszystkich ludów*, aczkolwiek należy zauważyć, iż ta obszerna praca nie dotyczy bezpośrednio problematyki moralnej jako takiej.

Przechodząc do właściwego przedmiotu niniejszych rozważań wypada podkreślić, iż już pierwsze zdanie *Przedmowy do Porządku* wyraża *credo* Kołłątaja dotyczące moralności człowieka, a jest ono, o czym świadczą poniższe słowa, nader optymistyczne: „Człowiek jest z przyrodzenia do dobrego skłonny... nie może być złym”⁷. Całe życie człowieka jest nieodłącznie związane z moralnością, a w związku z tym autor stawia sobie za cel zbadanie, jaka jest jej geneza, natura i cel. Ma nadzieję uporządkować sprawy z moralnością związane i, jak sam pisze: „Jeżeli

⁴ Feliks Jaroński, *Jakiej filozofii Polacy potrzebują?*, Kraków 1810, s. 43–44.

⁵ A. Schwegler, *Historia filozofii w zarysie*, Warszawa 1863, s. 417–418.

⁶ Henryk Hinz, *Filozofia Hugona Kołłątaja*, Warszawa 1973, s. 253.

⁷ Hugo Kołłątaj, *Porządek fizyczno-moralny czyli nauka o należyłościach i powinnościach człowieka wydobytych z praw wiecznych, nieodmiennych i koniecznych przyrodzenia*, Kraków 1810, s. 1.

odpowiem zamierzonemu celowi, będę sobie wieszował, żem się w czemkolwiek przyłożył do powszechnego oświecenia; jeżeli nie odpowiem, tem się przynajmniej zaspokoję, że nie pierwszy iestem, który tak trudnych badań rozwiązać z wszelką dokładnością nie zdołałem”⁸. Mając na względzie powyższą deklarację, przyjrzyjmy się, w jaki sposób autor traktuje wspomniane zagadnienie.

Zdaniem Kołłątaja nauka moralności jest dla człowieka nauką najważniejszą, gdyż przenika całe jego życie, bez względu na to, czy człowiek sobie tego życzy, czy nie. U podstaw systemu etycznego autora polskiego znajdujemy pojęcie *Przyrodzenia* (natury), które pojmuje on jako przyczynę wszystkich skutków, i proponuje w tym kontekście następującą definicję: „Przyczynę iedną i konieczną wszystkich rzeczy nazwiemy *Przyrodzeniem*”⁹. To określenie używane jest najczęściej, przy czym autor zwraca uwagę, iż można *Przyrodzenie* nazywać różnorodnie, np.: Istnością najwyższą, Opatrznością powszechną, Bogiem; ostatecznie autor podkreśla, iż same nazwy nie są najważniejsze, ważny jest sam desygnat określenia, a więc *Przyczyna*, która jest pierwsza, jedyna i konieczna. Człowiek, dzieląc pewne cechy z innymi istotami, a w szczególności ze zwierzętami i roślinami, z którymi łączy go stosunki fizyczne, jest jednak istotą szczególną, gdyż podlega także prawom moralnym, które obowiązują go w sposób nieunikniony; dodatkowo w porównaniu z nimi posiada władzę samowolnego działania (*liberum arbitrium*), a to oznacza, iż podejmuje działania w oparciu o swoją wolę i ocenę sytuacji. W *Rękopisie* określa autor człowieka jako „istotę żyjącą, osobną, otoczoną potrzebami, przewyższającą wszystkie zwierzęta zdolnością doskonalenia i zażycia sił własnych”¹⁰. Zwierzęta, w odróżnieniu od człowieka, działają przez natchnienie (*instinctus*), a więc im tylko właściwe prawo. Natomiast w człowieku działają pewne prawa, tzw. ustawy przyrodzone, a więc zdolności i siły charakterystyczne wyłącznie dla człowieka. Owe ustawy przyrodzone stanowią podstawę ludzkich należytości (przywilejów), ale zarazem ciążyących na człowieku powinności (obowiązków). Leży wobec tego w interesie człowieka, aby poznał zarówno prawa mu przysługujące, jak i obowiązki na nim ciążyące. Należy w tym miejscu zdecydowanie podkreślić, że poznanie moralności jest dla autora czymś o wiele bardziej ważnym od poznania samego świata fizycznego, którego i tak nigdy do końca nie poznamy; w tym miejscu polski myśliciel wyraża *explicite* swój sceptycyzm poznawczy pisząc: „Zapewne jest nierównie więcej iestestw, których nie znamy, w porównaniu do tych które znamy, ... zapewne jest więcej praw fizycznych, których nigdy nie dojdziemy”¹¹. Jednak powyższa opinia nie narzuca określonego porządku poznawczego w wypadku badań podejmowanych na obszarze antropologii filozoficznej, tzn. nie sugeruje, iż poznając siebie samemu człowiek powinien badać przede wszystkim sferę moralności. Wprost przeciwnie, aprobowana przez Kołłątaja logika badań sugeruje, iż

⁸ Tamże, s. XVIII–XIX.

⁹ Tamże, s. 9.

¹⁰ Hugo Kołłątaj, *Rękopis Akademii Umiejętności* Nr. 223, karta 2, *verso*.

¹¹ Tenże, *Porządek fizyczno-moralny...*, s. 24.

poznając siebie samego człowiek powinien zacząć od sfery fizycznej, a dopiero potem poznawać sferę moralną.

W sposobie, w jaki Kołłątaj usiłuje dociekać istoty człowieka, widać wyraźnie wpływy kartezjanizmu, zwłaszcza gdy podkreśla on, iż należy postępować drogą rozbioru od rzeczy znanych do nieznanymi, osiągając w ten sposób to, co jasne i oczywiste. Autor *Porządku* stwierdza, iż człowiek podlega zmianom, które są przezeń odczuwane na różne sposoby. Owo odczuwanie świata stanowi w pewnym sensie kamień węgielny filozofii Kołłątaja, gdyż podobnie jak u św. Augustyna reguła: „Dubito, ergo sum”, i u Kartezjusza: „Cogito, ergo sum”, u twórcy polskiego pojawia się następujące sformułowanie: „Doznawanie czucia jest najpewniejszym dowodem, że iesteśmy”¹². Stwierdzenie owo, co widać na pierwszy rzut oka, po dokonaniu pewnej, niewielkiej zresztą, trawestacji, daje się łatwo ująć przy pomocy formuły: „Doznaję, więc jestem” („Percipare, ergo sum”). W rozważaniach nad naturą cielesną człowieka nie odbiega nasz myśliciel daleko od rozważań tak charakterystycznych dla zachodniej myśli oświeceniowej. Pojmowała ona świat materialny mechanistycznie, i nie odnosiło się to tylko i wyłącznie do przyrody abiotycznej, wręcz przeciwnie, także przyroda biotyczna była najczęściej traktowana mechanistycznie. W ten właśnie sposób traktowano np. zwierzęta, uważając je powszechnie za mechanizmy (co prawda dość skomplikowane!); w rezultacie postawa taka przyczyniła się do pojawienia się w społeczeństwach zachodnich moralnej aprobaty dla wiwisekcji, dokonywanych następnie na szeroką skalę, oczywiście – bo jakże by inaczej – w imię dobra nauki¹³. Niektórzy myśliciele posuwali się jeszcze dalej sugerując, iż sam człowiek jest jedynie maszyną; charakterystyczna jest pod tym względem praca La Mettrie’go, nosząca nader wymowny tytuł *Człowiek – maszyna*¹⁴.

W dość podobny sposób, dowodzący znacznej zależności w tym względzie od tradycji filozoficznej Zachodu, rozumuje autor *Porządku*. Ciało ludzkie to dlań po prostu maszyna, złożona z różnorodnych narzędzi, w której działa jednakże jakaś siła, którą jest on skłonny nazwać myślą, umysłem lub duszą. To właśnie przez czucie dochodzi człowiek do poznania swoich potrzeb, zwłaszcza tych przyrodzonych, a więc służących do utrzymania życia; gdyż istnieje również cały szereg potrzeb, od zaspokojenia których utrzymanie życia bynajmniej nie zależy. Najbardziej podstawową potrzebą wydaje się być potrzeba pokarmu, którą trzeba zaspokajać ustawicznie, następne z kolei potrzeby nie wydają się mieć tak obligatoryjnego charakteru, a są nimi: potrzeba odzieży, posiadania sprzętów i mieszkania.

Potrzebą nieco innego rodzaju, w porównaniu z powyżej wymienionymi, jest potrzeba społeczności małżeńskiej, o której autor wypowiada się nieco sceptycznie

¹² Tamże, s. 32–33.

¹³ Porównaj rozważania na temat Luca Ferry, zwłaszcza te zawarte w rozdziale 3, zatytułowanym *Ni człowiek, ni kamień: byt nieokreślony*, w: Luc Ferry, *Nowy ład ekologiczny*, Warszawa 1995, s. 56–66.

¹⁴ La Mettrie, *Człowiek – maszyna*, Warszawa 1984.

w ten oto sposób: „Jest to społeczność uciążliwa..., która ciągnie za sobą niezliczony szereg starań i utrapień”¹⁵. Pociąga ona za sobą społeczność rodzicielską. Przyrodzenie, wyposażając człowieka w siły fizyczne i umysłowe, umożliwiło mu zaspokajanie różnorodnych potrzeb, w tym także dało mu siły do zaspokajania potrzeby związanej ze społecznością małżeńską i rodzicielską.

Konstruując swoją teorię moralności, dochodzi autor do definicji należytości i powinności ludzkich. Pisze co następuje: „Nazywamy należytością przyrodzoną człowieka: sposobność i wolność, którą mu przyrodzenie nadało do nabywania, posiadania, i używania tego wszystkiego, co jest potrzebne do utrzymania życia i jego wygód; lecz nadało pod warunkiem dopełnienia nieoddzielnych powinności”, i dalej: „Nazywamy... powinnością przyrodzoną człowieka: warunki przywiązane do jego należytości, które zachować i dopełniać powinien, jeżeli chce używać tych należytości”¹⁶. Przeglądając się uważnie obu powyższym definicjom zauważamy, iż pomiędzy należytościami a powinnościami, czyli pomiędzy prawami a obowiązkami, rysuje się wyraźnie pewna symetria, gdyż te pierwsze implikują pojawienie się drugich, i odwrotnie. Autor utrzymuje, iż oddzielanie jednych od drugich stanowi duży błąd, gdyż nie sposób sobie wyobrazić zaistnienie jednych bez jednoczesnej obecności drugich.

Jeśli chodzi o nabywanie i posiadanie sprzętów (rzeczy), to uprawnia do nich jedynie praca. Warto w tym miejscu podkreślić, iż z wielkim podziwem wypowiada się zwłaszcza autor na temat pracy rolnika. Słowa uznania należą się w szczególności tym, którzy przysposabiali – i czynią to nadal – ziemię do uprawy, nabywając w ten sposób niezbywalne do niej prawo. Kołłątaj nie ma wątpliwości, że tego rodzaju „prace około nabycia własności ziemi są cięższe od wszystkich innych”, i że są to „dzieła godne samego Herkulesa”¹⁷.

Człowiek otrzymał z rąk przyrodzenia zarówno własność swojej osoby, czyli prawo do jedynej nią rozporządzania, jak i własność rzeczy. Definiując tę drugą Kołłątaj pisze: „własność iest to posiadanie rzeczy nabytej podług prawa, które wyłącza sprawiedliwie należytość innych do tey samey rzeczy”. Natomiast tuż po sformułowaniu powyższej definicji autor pisze o niej, iż jest to „twierdzenie do wszystkich umiejętności moralnych istotnie potrzebne; uważać go owszem należy iak punkt w ieometrii, bo od niego zaczyna się miara wszystkich naszych należytości i powinności”¹⁸. Widać wyraźnie, iż zdaniem polskiego filozofa, prawo posiadania dóbr materialnych – oczywiście legalnie nabytych – jest dlań prawem najbardziej niezbywalnym, prawem którego nikt i nic, bez względu na to, czy to będzie monarcha, czy rząd, nie może ludziom odebrać. Własność jawi się tu jako instytucja najbardziej odpowiadająca idei sprawiedliwości społecznej; naturalnym uzasadnieniem i źródłem własności jest praca każdego poszczególnego obywatela. Jest więc

¹⁵ Hugo Kołłątaj, *Porządek...*, s. 42.

¹⁶ Tamże, s. 53–54.

¹⁷ Tamże, odpowiednio: s. 73 i 69.

¹⁸ Tamże, s. 78–79.

przedstawiciel polskiego Oświecenia zwolennikiem uwłaszczenia przez pracę, która powoduje, iż każdy, kto pracuje może dowolnie rozporządzać wynikami swojej pracy, i nikt nie może mu tego – co sam wypracował – odebrać. Obecnie takie tezy wydają się być truizmem, ale w czasach Kołłątaja nie były one wcale tak oczywiste. Rysują się w nich etyczne podwaliny prawodawstwa, które zatryumfuje w Europie dopiero w wieku dwudziestym, a i to nie we wszystkich krajach.

Następnie przechodzi autor do analizy kategorii wolności. Podkreśla, iż nie ma na myśli wolności w rozumieniu prawa cywilnego, gdyż w ramach tego ostatniego pojmowana jest ona jako pewnego rodzaju przywilej i w rezultacie dostępna tylko dla wybranych. Przyznaje, iż wolność była w różnoraki sposób interpretowana przez filozofów, jedni bronili całkowitej wolności człowieka, inni optowali za tezą przeciwną, a więc pozbawiającą człowieka jakiegokolwiek wolności, natomiast autor starając się rozwiązać powyższą kwestię sugeruje, że wolność dotyczy tej strefy jedynie, która związana jest z postępowaniem moralnym. Aby czyn miał pełną wartość moralną, musi być całkiem wolny, twierdzi kategorycznie Kołłątaj w *Rękopisie*¹⁹. Tam bowiem, gdzie wolności nie ma, nie może być mowy o działaniu moralnym. Przyrodzenie wyposażyło człowieka w sumienie, które chroni go przed popełnieniem spraw niegodziwych, a więc takich, które nie zgadzają się z jego należytymi i powinnościami. Wolność wobec tego ma swoje granice, które są określone przez działalność sumienia. Według Kołłątaja zarówno ci, którzy wierzą w nieograniczoną wolność człowieka, jak i ci, którzy w nią w ogóle nie wierzą, wyrządzają mu dużą krzywdę. Podobnie czynią krzywdę człowiekowi ci myśliciele, którzy sugerują, iż powinien on zrezygnować z części swojej wolności przekazując ją w ręce rządu. Zdaniem Kołłątaja, autorzy podzielający powyższą opinię nie mają racji, gdyż człowiek zawsze żył w grupie, i nie jest w stanie przeżyć swego życia w izolacji od innych; ostatecznie więc również geneza moralności ma swoje źródło w grupie²⁰. Nasz myśliciel sądzi, że niektórzy pisarze polityczni przyjęli taką nieograniczoną wolność człowieka za pewnik swojej filozofii i w rezultacie, nie wiedząc co z ową wolnością uczynić, dążyli do tego, aby jej część człowiekowi odebrać; nie jest to jednak możliwe, gdyż wolność stanowi dar przyrodzenia i z owego daru człowiek samowolnie zrezygnować nie jest w stanie.

W dalszej części rozważań nad omawianym zagadnieniem Kołłątaj stara się doprecyzować swoje poglądy na temat wolności. Pisz: „władza naszego samowolnego działania nie rozciąga się do praw przyrodzenia, ale tylko do naszych należytości i powinności. Względem pierwszych, uznaiemy człowieka za iestestwo konieczne; względem drugich jedynie, za iestestwo wolne”²¹. To dookreślenie wypowiedzi wcześniejszych nie pozostawia żadnych wątpliwości co do tego, iż autor jest przekonany, że człowiek podlega determinizmowi w sferze materialnej (biologicznej),

¹⁹ Hugo Kołłątaj, *Rękopis*, karta 38.

²⁰ Tenże, *Porządek...*, s. 111.

²¹ Porównaj rozważania Kołłątaja na temat genezy moralności zawarte w Rozprawie III, *Rozbiór krytyczny zasad historii początkowej wszystkich ludów*, Warszawa 1971, s. 355–422.

natomiast jest wolny w sferze swoich wyborów moralnych. Oczywiście nie wszystkie działania podejmowane przez człowieka wiążą się z moralnością, wprost przeciwnie, znaczna ich część jest neutralna moralnie – to ostatnie stanowisko prezentuje autor jednakże dopiero w *Porządku*, natomiast w *Rękopisie* zdaje się nie uznawać czynów neutralnych moralnie²². Wedle słów autora: „sprawa moralna jest to uczynek, w którym idzie o nienaruszenie, lub naruszenie jakiej należyłości, o dopełnienie, lub nie dopełnienie jakiej powinności”²³. Aby sprawa mogła mieć charakter moralny nieodzowne jest, by człowiek był wolny, wolność jest warunkiem *sine qua non* pojawienia się moralności. Jeśli powyższy warunek nie zostanie spełniony, sprawa nie ma charakteru moralnego. Sprawa moralna jest dobra, gdy człowiek czyni to, na co pozwalają mu jego należyłości lub co nakazują mu powinności; jest moralnie zła, gdy człowiek uczyni coś, na co nie ma przyzwolenia lub co jest zakazane. W związku z powyższą definicją sprawy moralnej autor analizuje następnie rodzaje takich spraw; ze względu na brak miejsca nie omawiam tutaj ich typologii, gdyż są to dość szczegółowe egzemplifikacje, służące w ostatecznym rozrachunku uzasadnieniu powyższych rozważań nad naturą spraw moralnych.

Kolejna część Kołłątajowskich analiz dotyczy pojęcia *sprawiedliwość* które, jak się wydaje, jest przez autora rozumiane w sposób formalny raczej, lub zbliżony do prawniczego, aniżeli filozoficzny. Według Kołłątaja „sprawiedliwość nic innego nie jest, tylko powinność, która nas obowiązuje do ścisłego zachowania prawa, i jakie ma każdy do swej własności, bądź ona jest osoby, bądź rzeczy”²⁴. Warto zauważyć, iż autor, starając się ująć istotę sprawiedliwości, wyraźnie odróżnia ją od dobroczynności, której w dalszym ciągu swoich rozważań poświęca sporo uwagi. Jego zdaniem dobroczynność jest powinnością, która zobowiązuje ludzi do wzajemnego pomagania sobie, jeśli znajdują się w potrzebie. Sprawiedliwość natomiast nakłada na człowieka bardziej rygorystyczne zobowiązania do czynienia jej zadość aniżeli dobroczynność; ta ostatnia bowiem zależy od łaskawości osoby ją czyniącej i jest poddana osądowi sumienia, a nie np. sądu. Kołłątaj podkreśla, że największym przestępstwem, jakie człowiek może popełnić, jest pogwałcenie zasad sprawiedliwości, bądź to odnoszących się do własności osoby, bądź do własności rzeczy. Pogwałcenie zasad sprawiedliwości jest, w jego przekonaniu, największym występkiem dlatego, że pociąga za sobą prześladowania, zemstę, a wreszcie wojny, które dotyczą nie tylko rodzin i małych społeczności, ale często całych narodów. O ile prawo posiadania było dla autora „punktem w ieometrii” na obszarze należyłości, o tyle takim kamieniem węgielnym na obszarze należyłości przekroczonych wydaje się być pogwałcenie zasad sprawiedliwości. Względem tych ostatnich autor dokonuje pewnej gradacji podkreślając, że naruszenie własności osoby jest daleko większym przestępstwem, aniżeli naruszenie własności rzeczy, i w konsekwencji stwierdza: „Za-

²² Hugo Kołłątaj, *Porządek...*, s. 114.

²³ Tamże, s. 130.

²⁴ Hugo Kołłątaj, *Rękopis*, karta 38, *recto*.

boyca większym jest zbrodniarzem, niż złodziey²⁵. Kołłątaj nie przedstawia jednak jakiegś szczegółowej hierarchii występków, gdyż tym, jego zdaniem, zajmują się: etyka, teologia moralna i prawo kryminalne.

Jak już uprzednio zasygnalizowałem, przedstawiciel polskiego Oświecenia, konstruując swoją teorię moralności, wypowiada się na temat dobroczynności (filantropii). Wydaje się być głęboko przekonany, iż zasadniczo każdy człowiek posiada wrodzone poczucie politowania, natomiast jeśli ktoś „podobnego w sobie nie ma czucia, można go bardziej z tej strony uważać za kalekę, albo bardziej za poczwarę przyrodzenia”²⁶. Związana z poczuciem litości dobroczynność podlega jedynie osądowi sumienia; to ostatnie jest jednakże niejednakowo wrażliwe u różnych osób. Na dobroczynności z kolei opiera się heroizm, kategoria występująca w świecie niezwykle rzadko, pojawia się on bowiem jedynie wtedy, gdy człowiek przekłada miłość bliźniego lub grupy (narodu) nad miłość własną, a to nieczęsto się zdarza. O postaciach heroiczych pisze Kołłątaj, iż pojawiają się w niektórych tylko wiekach, zaś heroizm „jest największą cnotą, nad którą człowiek wyżej postąpić nie może; dowodzi nawet, że takowy człowiek doszedł do najwyższego stopnia doskonałości moralnej”²⁷. Autor podkreśla, że człowiek poświęcający siebie (i swoje interesy) bliźniemu lub bliżnim jest godzien najwyższego uznania.

Poddając analizie kategorię równości, usiłuje Kołłątaj w szczególności odpowiedzieć na pytanie, czy naprawdę wszyscy ludzie są sobie równi. W swoim rozumowaniu dochodzi do następującego wniosku: ludzie są sobie równi w tym, iż podlegają temu samemu prawu przyrodzenia, a w związku z tym mają jednakowe należytości i powinności; natomiast nie są sobie równi, gdy chodzi o ich budowę anatomiczną, budowę aparatu psychicznego etc., gdyż pod tym względem zostali różnorodnie ukształtowani przez naturę, a w konsekwencji zazwyczaj się pomiędzy sobą różnią. Organizacja większych społeczności w pewien sposób podkreśla owe nierówności, które na mocy pewnej umowy z konieczności w nich występują. W tym miejscu pojawia się pojęcie *kontraktu towarzyskiego* (czyli umowy), dzięki któremu każdy człowiek z osobna może zaspokoić swoje potrzeby. Hugo Kołłątaj opisuje sytuację, gdzie gospodarz umawia się z czeladnikiem, pan ze sługą, a właściciel z rolnikiem, i w rezultacie wszyscy zawierają pomiędzy sobą umowę zobowiązującą kolejno: czeladnika, sługę i rolnika do wykonywania pewnych prac, za które powinni otrzymać umówioną zapłatę. W tym wypadku mamy do czynienia z równością w umowie, polegającą na tym, iż obie strony są jednakowo zobowiązane do jej przestrzegania, natomiast tego rodzaju równość nie anuluje pewnej podległości, jaka cechuje stosunki panujące w każdym społeczeństwie. Równości „urojonej”, a pod tym określeniem wydaje się reprezentant polskiego Oświecenia rozumieć równość absolutną (skrajną), nigdy w historii nie było, sprzeciwiałaby się ona zresztą prawom przyrodzenia. Kołłątaj jest natomiast głęboko przekonany, iż życie społeczne

²⁵ Tenże, *Porządek...*, s. 136.

²⁶ Tamże, s. 138.

²⁷ Tamże, s. 143.

może zostać należycie uregulowane, jeśli człowiek będzie przestrzegał wskazań *Biblii*. Pisze: „Czytajmy Ewangelię, i trzymajmy się iey nauki; co do tego nikt czuley, iasniey i bezpieczniey nie zebrał wszystkich razem prawideł, iak ie objęła ta święta księga”²⁸.

W kolejnej części swoich rozważań autor *Porządku* omawia należytości człowieka i jego powinności względem siebie samego, względem rzeczy przezeń nabywanych i posiadanych, a w końcu względem społeczności ludzkiej. Warto zwrócić uwagę na kolejność wymienionych powyżej kategorii. Zdaje się ona świadczyć o tym iż autor, jeśli nie *explicite*, to w każdym razie *implicite*, zakłada że natura ludzka jest egoistyczna i, co więcej, nie uważa tego za rzecz zdecydowanie negatywną, gdyż sądzi, iż odpowiednio ukierunkowany egoizm może zmuszać człowieka do coraz to nowych wysiłków, które ostatecznie służyć mogą dobru wspólnemu. Ten właśnie sposób patrzenia na powyższe kategorie jest charakterystyczny dla polskiego myśliciela. Z tego też punktu widzenia, zdaniem autora, całe prawodawstwo przyrodzenia zostaje podzielone na trzy sfery. Stanowią one, razem wzięte, porządek moralny wydobyty z porządku fizycznego, ale nie całego, lecz tej tylko jego części – zastrzega się Kołłątaj – którą znamy. Wydając swoją pracę niemal 200 lat temu autor *Porządku* właściwie nie mógł być świadom, iż popełnia tzw. błąd naturalistyczny w etyce, któremu następnie zostanie poświęcona tak obfita literatura²⁹. Pisał więc: „Ten porządek nazwać należy fizyczno–moralnym, bo przez prawa fizyczne przychodzimy do odkrycia prawa moralnego, z którego wypływają nasze należytości i powinności”³⁰. Nic dodać, nic ująć – wspomniany błąd jawi nam się w całej rozciągłości. Jednak trudno to mieć Kołłątajowi za złe, gdyż w jego czasach nie znano jeszcze tych subtelnych rozróżnień logiki, które wypracowano właściwie dopiero na początku wieku dwudziestego, a które, aczkolwiek na ogół utrwały się w powszechnej świadomości filozoficznej wieku dwudziestego, niekoniecznie uzyskały powszechną akceptację.

Podsumowanie

Hugo Kołłątaj podjął się rzeczy niezmiernie trudnej. Próbował bowiem wywieść normy moralne z faktów, a to, jak wiadomo, dotąd właściwie nikomu się nie powiodło, chociaż należy zaznaczyć, iż takie próby są ciągle podejmowane, a ich rezultaty coraz bardziej godne uwagi, *vide*: rozstrzygnięcia współczesnej holistycz-

²⁸ Hugo Kołłątaj, *Porządek...*, s. 153.

²⁹ Nie ulega wątpliwości, iż rozważania na ten temat zapoczątkował już Dawid Hume. Porównaj np. D. Hume, *A Treatise of Human Nature*, Oxford 1960, ks. III, cz. II, par. I. Później, już w wieku XX, ogromny wkład do dyskusji nad zależnością pomiędzy faktami a wartościami wnieśli George Moore i William Frankena. Patrz np. G. E. Moore, *Principia Ethica*, Cambridge 1929, s. 58; W. K. Frankena, *Perspectives on Morality*, red. K. E. Goodpaster, Notre Dame 1976, s. 147 i 144.

³⁰ Hugo Kołłątaj, *Porządek...*, s. 163.

nej filozofii środowiskowej (Callicot, Rolston)³¹. Nawiązując do deklaracji samego Kołłątaja należy podkreślić, iż wprawdzie „przyczynił się do powszechnego oświecenia”, tym niemniej „tak trudnych badań z wszelką dokładnością rozwiązać nie zdołał”; trzeba jednak uczciwie przyznać, iż zadanie jakiego się podjął, przerastało jego siły, albowiem duch czasu nie pozwalał jeszcze dostrzegać ogromnej różnicy pomiędzy faktami a wartościami (normami), z której tak na dobre zdali sobie w pełni sprawę dopiero myśliciele współcześni. Jeśli historia filozofii przypomina, jak twierdził Hegel, sowę Minerwy, to patrząc na rzecz całą z dzisiejszej perspektywy – na tle ówczesnej filozofii polskiej – jawi się Kołłątaj jako myśliciel ważny, podejmujący trudne wyzwania filozoficzne, którym nie zawsze sprostać potrafi. Przyznać także należy, że w pewnych aspektach swojego filozofowania bywa przedstawiciel polskiego Oświecenia kompilatorem, korzystającym w sposób dość dowolny z dorobku myślicieli zachodnich, bez zbytej troski o powoływanie się na źródła. Wypada również w tym miejscu zgodzić się z opinią Stanisława Jedynaka, który pisze: „*Porządek fizyczno-moralny* nie jest dziełem skończonym. Znaczna część pomysłów, która miała stanowić jego dalsze rozwinięcie, pozostała w formie luźnej i chaotycznej”³². A przecież to właśnie *Porządek* stanowi *opus vitae* Kołłątaja, gdy chodzi o konstruowaną przezeń teorię moralności.

Jednak nie sposób zbyć twórczości filozoficznej Kołłątaja jedynie przy pomocy opinii podobnych do powyżej wyrażonych. Doniosłość jego refleksji filozoficznej dostrzegali między innymi cytowani na początku artykułu: L. Dobrzyńska-Rybicka i Feliks Jaroński. Kołłątaj w interesujący sposób prezentuje i analizuje tzw. ustawy przyrodzone, przez które – jak się wydaje – rozumie po prostu prawa naturalne. W odniesieniu do Kołłątajowskiej analizy wolności należy zauważyć, że granice owej wolności określane są nie tylko przez głos sumienia, ale także przez prawo, na co polski twórca powinien był zwrócić uwagę, zwłaszcza że przyjmuje on bardzo szerokie rozumienie moralności. Autor wydaje się również nie mieć racji twierdząc, że człowiek nie jest w stanie zrzec się żadnej części swojej wolności, albowiem – jak sądzę – żyjąc w grupie zmuszony jest czynić to dość często, powodowany zwyczajem, obyczajem, czy w końcu głosem sumienia. Natomiast w odniesieniu do wychwalanej przez autora filantropii warto zauważyć, że niektórzy autorzy w wieku XX, przykładowo Reinhold Niebuhr, bardzo krytycznie odnoszą się do filantropii jako takiej, uważając iż maskuje ona niesprawiedliwy podział dóbr w społeczeństwie, a tym samym utrwała niesprawiedliwe stosunki społeczne³³; należy jednak zauważyć, że tak radykalne wnioski nie mogły się w czasach Kołłątaja jeszcze pojawić.

³¹ J. B. Callicot, *In Defense of the Land Ethic*, Albany, New York 1989, s. 123; Holmes Rolston III, *Environmental Ethics*, Philadelphia 1988, s. 230; tegoż, *Philosophy Gone Wild*, Buffalo, New York 1989, s. 12–20.

³² Stanisław Jedynak, *Etyka w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1986, s. 90.

³³ Por. Leszek Pyra, *Antropologiczno-etyczna teoria Reinholda Niebuhra*, Kraków 1999, s. 88.

Polski myśliciel, na co badacze dotychczas nie zwrócili uwagi, był nowatorem w określaniu relacji etycznej w odniesieniu do zwierząt. Na tle panujących ówczesnie poglądów aprobujących wiwisekcję nasz pisarz, powodowany głębokim humanizmem, podzielał opinię Pana le Roi, łowczego przełożonego nad zwierzyniecem wersalskim, iż: „zwierzęta nie mogą być uważane za maszyny, poruszane jedynie od samego instynktu”³⁴, co w rezultacie oznacza, iż nie mogą one być traktowane przez człowieka jak rzeczy. Ta ostatnia opinia jest zgodna, co warto w tym miejscu mocno podkreślić, z wprowadzoną niedawno w III Rzeczypospolitej ustawą dotyczącą ochrony praw zwierząt.

Niektórzy historycy filozofii w odniesieniu do twórczości Kołłątaja wysuwają tezę o odejściu przezeń od światopoglądu religijnego, od chrześcijaństwa, do jakiegoś bliżej nieokreślonego światopoglądu filozoficznego (deizmu, a nawet ateizmu!). Reprezentantem takiego poglądu jest np. Henryk Hinz, który stwierdza: „u Kołłątaja mamy do czynienia z przeobrażeniem światopoglądu religijnego w filozoficzny”, i dalej: „światopoglądowe sympatie Kołłątaja są materialistyczne”³⁵. Jest to z pewnością zbyt radykalny wniosek. O przynależności księdza Kołłątaja do kręgu kultury i filozofii chrześcijańskiej świadczą wielokrotne odniesienia do *Biblii* i całej kulturowej tradycji chrześcijaństwa, których jest tak dużo, że trudno wszystkie cytować. Liczne są również w pismach twórcy oświeceniowego pełne aprobaty odniesienia do postaci Jezusa, zaś wyrażone w Kazaniu na Górze przykazanie *miłości bliźniego* jest dlań najważniejszym wskazaniem moralnym, którym powinien kierować się człowiek w swoim życiu.

³⁴ Hugo Kołłątaj, *Porządek...*, Nota do karty 17, s. 209.

³⁵ Henryk Hinz, dz. cyt., s. 227 i 235.

Bogumiła Truchlińska

Kultura i wartości

(Kongres Kultury Polskiej w Lublinie, 11–14 XI 2000)

Lublin jako miasto kilku wyższych uczelni, w tym dwóch uniwersytetów, a w niedalekiej przyszłości trzech, i wielu placówek kulturalnych, został wybrany na miejsce obrad regionalnych, mających swe podsumowanie w Ogólnopolskim Kongresie Kultury Polskiej w dniach 10–12 XII 2000 r. Tematem lubelskiego spotkania była **kultura w kręgu wartości**; takim też hasłem opatrzone trwające przez kilka dni obrady i towarzyszące im imprezy kulturalne. Sam tytuł sugeruje już, że współcześni badacze i twórcy kultury, uczestniczący w Kongresie, stoją na stanowisku aksjologicznym, mają też świadomość rozziwu między kulturą a wartościami, współczesnego zniszczenia ich tożsamości oraz wkroczenia pod wpływem „ducha czasu” zarówno twórców, jak i odbiorców, w stadium dezintegracji. Obradom towarzyszyła więc nuta nadziei, że będzie to dezintegracja pozytywna, nie zatrzymująca się na etapie destrukcji, ale wiodąca na wyższy poziom rozwoju duchowego człowieka i społeczeństwa. Kongres uzmysławiał, że rozwojowi kultury jak i osobowości ludzkiej towarzyszy zmienność, ale i **trwałość** wartości. Nie przypadkowo więc ukazano te wartości poprzez pryzmat historii oraz socjologicznych diagnoz. Uchylono się jednakże od snucia przyszłościowych wizji i prognoz. Kwestie poruszane na Kongresie są interesujące również dla filozofa kultury, toteż postaram się je ująć z tego aspektu.

Uroczystemu otwarciu Lubelskiego Kongresu Kultury Polskiej towarzyszył wykład prof. dr hab. Jerzego Kłoczowskiego pt. „Wolność i suwerenność w kulturze polskiej”. Filozoficzne aspekty tego wystąpienia zawarte były w tezie: Wolność i niepodległość są najściślej związane z **polskością**. Myśl ta torowała sobie drogę od zarania polskiej filozofii i historiografii, by zyskać swe apogeum – po utracie niepodległości – w polskiej literaturze romantycznej i – dodajmy – w uformowaniu się polskiej filozofii narodowej. Problematyka wolności została przez Autora wystąpienia powiązana z zagadnieniem prawa, odpowiedzialności i wspólnoty. Podkreślony został również polski wkład do problematyki unijnej i zagadnień integracji na przykładzie projektu i realizacji Unii Lubelskiej. Idea unionizmu była bliska polskiej myśli filozoficzno–społecznej i wypada żałować, że nie podjęto tego zagadnienia na Kongresie.

Powiązanie teorii i praktyki ujawniło się w „bloku” następujących referatów: o. prof. dr hab. Leona Dyczewskiego pt. „Kultura i wartości”, prof. dr hab. Andrzeja Tyszki (UW) „Wartości narodowe i potrzeba ich obrony” oraz prof. dr hab. An-

drzeja Sicińskiego „Unia Europejska – szansą czy zagrożeniem dla kultury polskiej?”. L. Dyczewski w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na trudności definicyjne i problemy z uchwyceniem istoty kultury. Skupił się więc na analizie i ustaleniu najważniejszych cech kultury, zagadnieniu miejsca i rozwoju wartości w kulturze oraz na rodzajach wartości. Podkreślił też znaczenie związku kultury i osobowości. W świetle tego ujęcia kultura bowiem bazuje na osobowości człowieka jako najistotniejszej wartości. Wartości więc wymagają stałego wysiłku, ale też bronią człowieka, wskazując, co go niszczy, a co doskonali. L. Dyczewski podjął też próbę rekonstrukcji wartości kultury polskiej, tego, co było cenione dawniej i dziś. Konstatując kryzys kultury współczesnej (brak wzorców, hierarchii wartości, upowszechnianie wartości niespójnych, a nawet sprzecznych, i tzw. antywartości), Autor nie przyjmuje postawy katastroficznej. Kryzys wartości nie oznacza rozpadu kultury. Kultura obecna zmienia się, ale nadal żyje, domaga się nowych interpretacji i wytworów. Człowiek – twórca i odbiorca kultury – wprawdzie nigdy nie był tak niszczone, ale też nigdy nie był tak broniony jak współcześnie – twierdził Dyczewski. Czy istnieje możliwość zachowania tożsamości w sytuacji dzisiejszego chaosu, kryzysu i naporu tendencji unifikujących? To, tak istotne pytanie, zyskało pozytywną odpowiedź, uwarunkowaną jednakże postulatem większej **aktywności** i umiejętności dokonywania **wyborów**. Mówiąc innym językiem – **bycia podmiotem kultury**.

Wystąpienie prof. dr hab. Andrzeja Tyszki ukazało związek kultury polskiej z europejską na przestrzeni wieków. Autor dokonał tu zabiegu reinterpretacji pojęcia „wartości narodowe”, zastępując je pojęciem „wartości kulturowe”. Podstawę tej zamiany i utożsamienia stanowiło przekonanie Tyszki, iż w „Europie ojczyzn” wraz z kulturą tworzone wartości narodowe. Dialektyka owej swoistości i uniwersalności kultury europejskiej zawiodła Autora do generalniejszej tezy: kulturę polską, polski charakter narodowy oraz wartości cechuje **dwoistość**. Owo przekonanie nawiązujące *implicite* do tezy M. Massoniusa (studium *Rozdwojenie myśli polskiej*, 1903) pozwala Autorowi referatu ująć wiele faktów kulturowych w dychotomiczny schemat biegunowych, antagonistycznych par, ujawniających swe napięcia i sprzeczności w kulturze. Za pierwsze takie kulturowe rozdwojenie Tyszka uznał proces wczesnośredniowiecznej chrystianizacji kraju, w którym nastąpiło „napięcie” między kulturą prasłowiańską a chrześcijańską, między elitą władzy, opowiadającą się za chrystianizacją i broniącymi własnej kultury warstwami ludowymi. Inne przykłady to spór koncyliaryzmu z absolutyzmem, zderzenie idei tolerancji z radykalizmem religijnym, spór romantyzmu z klasycyzmem, pozytywizmu z romantyzmem etc. Tyszka twierdził, że do tożsamości polskich wartości dochodzimy drogą konfliktów. Antagonizmy były faktem historyczno-kulturowym, ale ich przezwyciężenie miało charakter dyskursywny, było syntezą, kładącą nacisk na umiarkowanie i respektowanie cudzych poglądów. To pozwala na interesującą konstatację: historia naszej kultury jest historią zabiegów wokół **dobra**. Sygnalizując spór o pojęcie dobra i zła, Tyszka dokonuje analizy starożytnych i staropolskich pojęć dobra i zła. Egzemplifikacje, zaczerpnięte z polskiej myśli, i generalniej, z polskiej kultury, poświadczają, iż problem starcia wartości pozytywnych z negatywnymi (z „niecnotami”), był na

naszym gruncie, jak to określił Tyszka, „intensywnie przeżywany”. W takiej sytuacji wręcz nie mogła nie wykształcić się polska szkoła aksjologiczna, którą reprezentowali W. Tatarkiewicz, M. i S. Ossowsky, H. Elzenberg i in. Postawione zostało tu dramatyczne pytanie: Czemu przy tak wysoko rozwiniętej aksjologii naukowej nastąpił wręcz rozpad aksjologii potocznej? Socjologiczna diagnoza wskazała na silne oddziaływanie pseudowartości, lansowanie przez niektóre prądy (m.in. przez postmodernizm) modelu życia bez wartości oraz życia według antywartości. Odrażająca część świata realnego staje się zbyt atrakcyjna przez fakt artystycznego przetworzenia i medialnego oddziaływania. Zarysowująca się przed Polakiem–Europejczykiem perspektywa aksjoetyczna wiąże się w świetle wypowiedzi Tyszki z koniecznością obrony własnej tożsamości przed globalizmem i niektórymi negatywnymi tendencjami.

W referacie pt. „Unia Europejska szansą czy zagrożeniem dla kultury polskiej?” prof. dr hab. Andrzej Siciński ukazał kontrowersyjny problem poprzez polaryzację postaw, wskazując z jednej strony na dobrodziejstwa, z drugiej zaś – na zagrożenia, jakie niesie ze sobą przystąpienie do Unii. Referent przytaczał tu argumenty zwolenników i przeciwników, uchylając się od zajęcia własnego stanowiska w tej kwestii. Stwarzało to pozory obiektywizmu, albowiem analizie towarzyszyło przeświadczenie, że procesy globalizacji są nieodwołalne. Niepokój uczonego–socjologa budzić musi fakt naszego nieprzygotowania i braku koncepcji ewentualnego uczestnictwa. A. Siciński uwzględniając nawet fakt „wielowymiarowości identyfikacji” każdego człowieka wolałby widzieć nas w roli partnera i podmiotu historyczno–kulturowego, przygotowanego na wyzwania współczesności, niż jako „naiwnie myślący” przedmiot manipulacji.

Do idei uniwersalizmu chrześcijańskiego nawiązywała dyskusja panelowa na temat: „Chrześcijańskie inspiracje kultury polskiej”. Przewodniczył dr hab. Henryk Gapski (KUL), zaś uczestnikami dyskusji byli prof. dr hab. Jerzy Bartmiński i prof. dr hab. Jerzy Święch (obydwaj z UMCS) oraz ks. dr hab. Roman Dzwonkowski (KUL).

Prof. dr hab. Jerzy Gałkowski, nawiązując do uniwersalizmu filozoficznego, przedstawił problematykę antropologiczno–kulturową w ujęciu Jana Pawła II („Człowiek i kultura w ujęciu Jana Pawła II”). W referacie uwzględniono takie zagadnienia, jak: osoba ludzka i jej podmiotowość, typy poznania i ich aksjologiczne aspekty, łaska a kultura i wymiary kultury. Zarysowującym się ideałem kultury jest kultura integralna, obejmująca wiele wymiarów istnienia człowieka. Gałkowski podkreślił, że scalającą człowieka i kulturę wartością jest moralność, zadaniem bowiem kultury jest budzenie sumień, prowadzące do cywilizacji godności i wolności. Uniwersalizm kultury, oparcie jej na uniwersalnych wartościach kulturowych, stanowi również gwarancję jej prawdziwości, humanizmu i tożsamości narodowej.

W kręgu uniwersalizmu pozostały również wystąpienia i dyskusja na temat kultury uniwersyteckiej dnia 14 XI 2000 r. Referaty pt. „Kultura uniwersytecka” wygłosili Rektorzy obydwu lubelskich uniwersytetów, prof. dr hab. Marian Harasiemiuk i ks. prof. dr hab. Andrzej Szostek. Wystąpienia te miały wręcz komplemen-

tarny charakter. Rektor KUL skoncentrował się bowiem na ukazaniu kulturotwórczej roli uniwersytetu, zaś Rektor UMCS – na próbach dotarcia do istoty pojęcia „kultura uniwersytecka” oraz, w nawiązaniu do historii, na zagadnieniu zmienności uniwersytetu jako instytucji. Przy zauważalnej zmienności uniwersytetu współczesnego (nastawionego na kształcenie masowe) zdaniem Rektora UMCS należałoby zachować to, co stanowi jego podstawową funkcję, tj. kształcenie kultury uniwersyteckiej.

Z tym postulatem korespondowała wypowiedź prof. dr hab. Jadwigi Mizińskiej (WFiS UMCS, prezes Lubelskiego Oddziału PTF), która skonstatowała postępującą barbaryzację i nie najlepszą kondycję moralną współczesnych uczelni w sytuacji gospodarki rynkowej, której to idee zostały niewłaściwie zinterioryzowane zarówno przez niektórych pracowników, jak i studentów.

Dyskutowano również nad wartościami w poszczególnych dziedzinach kultury. Zainaugurowała ten typ obrad dyskusja panelowa dnia 12 XI 2000 r. na temat „Kultury wsi”, którą prowadził prof. dr hab. Józef Styk (WFiS UMCS), przewodniczący Komitetu Wykonawczego Kongresu, członek jego Rady Programowej. Dnia 14 XI dyskutowano nad kulturą gospodarczą i techniczną na Politechnice Lubelskiej, kulturą grup i wspólnot religijnych w Metropolitalnym Seminarium Duchownym, nad kulturą literacką, medialną, młodzieżową, obyczajową, społeczną, polityczną na UMCS i KUL. Doświadczeniami z zakresu polityki kulturalnej w regionie dzielili się pracownicy administracji państwowej, m.in. mgr Jerzy Kraczkowski, Dyrektor Wydziału Kultury i Sztuki UM.

Wartości dzieł artystycznych analizowano podczas spotkania pod hasłem: „Twórczość filmowa” (12 XI) oraz „Twórczość plastyczna” (13 XI). Twórczość muzyczną i jej wartości ilustrowały liczne koncerty, występy zespołów ludowych i chórów akademickich KUL, UMCS i PL oraz dziecięcego chóru z Poniatowej p.n. Scholares Minores pro Musica Antiqua. Koncerty odbywały się pod hasłem „Z muzyką przez wieki” i ukazywały to, co ważne w kulturze: zmienność, ale i trwałość wartości, nieprzemijające piękno muzyki dawnej i niepokój naszych czasów w muzyce współczesnej.

Kongresowi towarzyszyły bądź go poprzedzały konferencje naukowe i imprezy kulturalne w takich miastach, jak Biała Podlaska, Biłgoraj, Chełm, Włodawa, Zamość.

Lubelski Kongres Kultury Polskiej, przynosząc bogactwo form, zwrócił uwagę na ideę różnorodności w kulturze, na swoisty „dialog” nie tylko kultur, ale i uczonych różnych orientacji filozoficzno-światopoglądowych, na konieczność badań interdyscyplinarnych nad kulturą. Był on także afirmacją **kultury wysokiej** i zarazem obroną tej kultury, bazującej na uniwersalistycznych, pozytywnych wartościach. Wnosił też wiele optymizmu historiozoficznego i kulturoznawczego w sytuacji powszechnych utyskiwań na kryzys kultury. Być może źródłem owego optymizmu był również fakt uczestnictwa w Lubelskim Kongresie ok. 3000 osób, co podkreślił w podsumowaniu obrad prof. dr hab. J. Styk. Poświadcza to, że zarówno kultura, jak i refleksja nad nią, jest w tej części Polski sprawą żywą i aktualną.

Andrzej Nowicki

Czterechsetlecie Bruna w Bukareszcie

Inicjatorką zorganizowania Międzynarodowego Interdyscyplinarnego Seminarium n.t. „Giordano Bruno i Renesans jako perspektywa kultury europejskiej bez granic” była italianistka rumuńska prof. Smaranda Bratu Elian z Katedry Języka i Literatury Włoskiej Uniwersytetu w Bukareszcie. Zawiązał się Comitetul National Roman pentru celebrarea Giordano Bruno, a seminarium odbyło się w dniach od 3 do 5 grudnia 2000 roku. Udział w seminarium wzięło około stu italianistów z Rumunii, Mołdawii, Chorwacji, Czarnogóry, Polski, Serbii, Węgier i Włoch, a biorąc pod uwagę nie narodowość, lecz miejsce pracy referentów, można dodać Anglię, Czechy i Francję. Wygłoszono ponad 40 referatów, w tym kilka na sesji plenarnej, a resztę w dwóch sekcjach: literackiej i filozoficznej. Podział na sekcje uniemożliwił wysłuchanie wszystkich referatów, więc przed ukazaniem się materiałów w druku, nie można dokładnie przedstawić treści wszystkiego, co zostało wygłoszone. Poza czterema referatami wygłoszonymi w języku rumuńskim i dziewięcioma w języku francuskim, wszystkie pozostałe wygłoszone zostały w języku włoskim.

Do programu seminarium organizatorzy dołączyli czterdzieści biogramów prawie wszystkich referentów. Precedens zasługujący na stosowanie we wszystkich konferencjach naukowych.

Pierwszy referat wygłosił najwybitniejszy badacz języka tekstów Bruna prof. Giovanni Aquilecchia (Londyn). Mówił o problemach edytorskich związanych z pierwszym krytycznym wydaniem wszystkich włoskich dzieł Giordana Bruna (Paryż 1993–1999) – owocem czterdziestu lat jego żmudnych, rzetelnych, wnikliwych badań.

Wszystkie tematy były interesujące, ale nie wszystkie dotyczyły filozofii Giordana Bruna (1548–1600). Były referaty o innych postaciach (Petrarka, Ariosto, Torquato Tasso, Gaspara Stampa, Lorenzo Spirito, Louise Labé, Bernardo Bibbiena, Petru Culiuanu), o poetyce renesansowej, poezji, muzyce, teatrze i architekturze.

Referatów dotyczących Bruna było trzydzieści. Można je podzielić na kilka grup: najwięcej było zestawień: Stella Petecel (tłumaczka *Etyki Nikomachejskiej* na rumuński): „Bruno i Arystoteles”, Sabin Totu: „Bruno i Plotyn”, Carlo Varotti: „Bruno i Machiavelli”, Ljerka Schiffler: „Bruno i Patrizzi da Cherso”, Mihaela Irimia: „Bruno i poezja angielska okresu elżbietańskiego”, Pasquale Sabbatino: „Bruno i Galileusz”, Alexandru Boboc: „Bruno i Leibniz”. Cztery dotyczyły form obecności Bruna w różnych kulturach: Smaranda Bratu Elian: „Bruno w kulturze rumuńskiej”, Zeljko Duric: „Bruno w kulturze serbskiej”, Imre Madarasz: „Bruno w kultu-

rze węgierskiej”, Gheorghe Stoica: „Bruno w kulturze włoskiej”. Życiem i męczeńską śmiercią Bruna zajmowali się Alexandru Balaci i Titus Raveica. Referat n.t.: „Bruno i model intelektualny” wygłosiła Doriana Unfer. Komedię Bruna omawiał Nuccio Ordine, dialog *De gli eroici furori* – Doina Derer.

Wszyscy referenci otrzymali – wydrukowane z okazji jubileuszu czterechsetlecia śmierci Giordana Bruna – egzemplarze pierwszego rumuńskiego przekładu jego komedii *Candelaio* (komedię tę przełożyła prof. Smaranda Bratu Elian).

Estetyką Bruna zajął się Sergiu Pavličenko, semiotyką – Luigi Tassoni, kosmologią Bruna zajęły się Magda Stavinschi i Mihaela Pop. Polska była reprezentowana przez trzy referaty: Stanisław Widlak: „Giordano Bruno jako lingwista”, Lucyna Juśkiewicz: „Giordano Bruno. Ograniczoność człowieka i granice cywilizacji”, Andrzej Nowicki: „Erga Musas... Filozoficzna treść „kultu Muz” i „płomiennej miłości do Muz” u Giordana Bruna” (polskie streszczenie zamieszczamy w dziale autoreferatów).

Na zakończenie konferencji spotkaliśmy się w Muzeum kompozytora George Enescu, gdzie odbył się koncert muzyki renesansowej i barokowej. Przed koncertem referat „Giordano Bruno i muzyka” wygłosił Alexandru Tomescu.

Odczyty i wykłady

Dariusz Kubok

Problem *peras* i *apeiron* w filozofii przedsokratejskiej

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Cieszynie, 11 III 1999 r.)

Filozofia przedsokratejska w sposobie formułowania pytań i udzielania na nie odpowiedzi jest ogromnie zróżnicowana. Jednak przy bliższej analizie wykazuje tendencje do spójności. W czasach, w których głosi się „śmierć” filozofii, pytaniem nie pozbawionym sensu, a ponadto zawierającym odrobinę koniecznej przekory, jest pytanie o początek filozofii. Ten zwrot w stronę myśli greckiej, poza podkreśleniem jej nie podważalnej doniosłości, jest również wydobywaniem fundamentalnych idei, które, choć przytłumione w swojej jawności, stanowią niezbywalne podłoże filozofii jako takiej. Poglądy presokratyków w ich różnorodności i prymarności stawiania określonych pytań zasługują na szczególną uwagę, ponieważ to oni wyznaczyli kierunek poszukiwań dalszym systemom filozoficznym.

Pierwszym filozoficznym pojęciem, które wytworzyła myśl grecka było pojęcie *apeiron* (ἄπειρον), za pomocą którego Anaksymander określił pierwotną zasadę (ἀρχή) wszystkich rzeczy. Początek filozofii jest więc filozofią początku (*arche*). Jednak każdy racjonalny namysł nad naturą rzeczywistości zasadza się na pytaniu, którego istotą wydaje się być zawarta w nim nieokreśloność (*apeiron*), domagająca się określenia w odpowiedzi. Początkiem filozofii w ogóle jest pytanie, które jest nośnikiem nieokreślenia. Znamienne zatem jest, iż pierwszym problemem, który podejmuje myśl grecka jest problem τὸ ἄπειρον jako początku.

Filozofię grecką można rozważać przez pryzmat wielu kategorii, jednak skoncentrowanie się na pojęciach granicy (*peras*) i nieograniczonego (*apeiron*) pozwala ująć poglądy filozofów przedsokratejskich jako pewną całość. Na szczególną uwagę zasługują systemy filozoficzne Anaksymandra, pitagorejczyków i Parmenidesa, gdyż to one w znacznym stopniu wpłynęły na charakter całej greckiej filozofii. Anaksymander widzi bowiem w *to apeiron* ostateczne źródło wszystkich rzeczy, pitagorejczycy, którzy „sprowadzają wszystko do liczb”, przyjmują jako najwyższe *principia peras* i *apeiron*, zaś Parmenides, odrzuciwszy wszelkie przejawy

nieokreśloności, twierdzi, iż byt znajduje się w granicach (*peirata*) myślowej konieczności. Wydaje się również, że analiza kategorii *peras* i *apeiron* może przyczynić się do głębszego zrozumienia filozofii Platona, ponieważ w jego pismach egzoterycznych (*agrapha dogmata*) znaleźć można bezpośrednio odwołania do najwyższych zasad szkoły pitagorejskiej. U podstaw jego teorii liczb idealnych znajdują się bowiem dwa principia: Jedno (*hen*) i Nieokreślona Diada (*aoristos dyas*). Pierwsza zasada jest zasadą porządkującą (określającą), druga – charakteryzuje czynnik nieokreślony. Ostatnia postać Platońskiej teorii idei dowodzi doniosłości analizowanych w rozprawie pojęć.

Ewolucja wczesnogreckiej filozofii zasadza się na analizie pojęcia: *τὸ περιέχον* – to, co obejmujące. Pierwotnie „na obszarze” myślenia mitycznego pierwiastek boski (*τὸ θεῖον*) obejmował sobą i rządził całością świata, a *Dike*, jako córka Zeusa i strażniczka ludzkich praw, strzeże wyznaczonych człowiekowi granic, pilnując „tego, co się każdemu słusznie należy” (przeciwstawiona zostaje w ten sposób *ὑβρις*, pysze). Przy analizie poglądów Anaksymandra można wprowadzić ogólniejszą kategorię „Obejmującego”, jako *Apeironu*, który obejmuje wszystko z zewnątrz w sensie czasowego określenia (ograniczenia) wszystkich powstających rzeczy, jak i ich obejmowania w sobie (zawierania) pojętego jako nieograniczone źródło, z którego się wywodzą; *arche* filozofa z Miletu rządzi wszystkim poprzez zabezpieczanie źródłowej sprawiedliwości pomiędzy przeciwieństwami. W wypadku Parmenidesa kategoria „obejmującego” (*τὸ περιέχον*) przechodzi w pojęcie „będącego” (*τὸ εὖν*), które dziedziczy w znacznej mierze rozumienie swojego pierwotnego wzoru. To, co będące, obejmuje sobą całość, *ἐστί γὰρ εἶναι* (jest bowiem byciem), a przez to „panuje” w tych granicach myślowych, które wyznaczają *Dike* i *Ananke*. Wydaje się, że nie sposób przecenić znaczenia pojęcia *to apeiron* dla myślicieli greckich, choćby z tej racji, że stanowi ono fundament pierwszego systematycznego poglądu na świat wyłożonego przez Anaksymandra. Jedyne kontekstem dla poglądów myśliciela z Miletu są wyobrażenia mityczne, które w znacznej mierze – jak należy przypuszczać – przyczyniły się do przyznania *to apeiron* statusu *arche*. Na oznaczenie owego pierwotnego stanu można przyjąć wyobrażenie Chaosu, Nocy (ciemności), Okeanosa (w nim słońce zachodzi i z niego powstaje), którym zostaje przeciwstawiony stan porządku, określenia. Na gruncie filozofii Anaksymandra relacja ta przybierze postać: *to apeiron* – *peperasmemon*. Wyróżnić można zatem trzy drogi ewolucji określonych wyobrażeń mitycznych, które zostają zwieńczone pojęciem *to apeiron*:

Χάος – Χάος ἄπειρον – τὸ ἄπειρον
᾽Ωκεανός (τὸ περιέχον) – τὸ ἄπειρον
νύξ – τὸ ἄπειρον

Anaksymander, który – jak się wydaje – nie wprowadził terminu *arche*, jest pierwszym myślicielem, który ukuł w pełni filozoficzną treść tego pojęcia. Nie oznacza już ono tylko początku, czy też bezpośredniej władzy, lecz ostateczne źró-

dło i fundament wszystkich rzeczy. Obraz świata, proponowany przez niego, zakłada przeciwstawienie *ἀρχή* i tego, co z *ἀρχή* pochodzi; sama *ἀρχή* nie może mieć swojej *ἀρχή*, pojętej jako granica, a zatem jedynie *τὸ ἄπειρον* spełnia warunki postawione zasadzie (dowód ten można by nazwać dowodem na istnienie *to apeiron* z pojęcia *arche*). Można zatem bez cienia przesady powiedzieć, że Anaksymander, będąc pierwszym, który za zasadę przyjął *to apeiron*, jest także prekursorem myślenia o *ἀρχή* w sposób ściśle filozoficzny.

To apeiron w jego systemie nie jest ani mechaniczną wielością składników, ani substancją pośrednią pomiędzy dwoma żywiołami; wydaje się raczej być nieśmiertelną, jakościowo nieokreśloną, pozytywną, aktualną, niewyczerpaną, będącą w wiecznym ruchu jednością, przestrzennie, czasowo i wewnętrznie nieograniczoną, obejmującą wszystko i wszystko w sobie mieszczącą, a także bezgranicznym sprawcą, materialem i źródłem wszystkich powstających rzeczy, które „wzajemnie ponoszą sprawiedliwość i odpłatę za niesprawiedliwość zgodnie z porządkiem czasu”.

Apeiron może być zasadą wszechrzeczy, jako *τὸ ἄπειρον*, ale może także funkcjonować jako atrybut fundamentalnej zasady lub bytu. W takim wypadku można mówić o nieskończonej zasadzie pod względem ilości (wielość zasad) lub wielkości, a także o bycie nieograniczonym przestrzennie (czasowo) lub (i) ilościowo (pluralizm bytowy). Tak ujęte pojęcie *apeironu* na gruncie wczesnogreckiej filozofii służy następującym celom:

1) nieskończoność zasady wyraża jej niewyczerpalność, dzięki czemu powstanie nigdy nie znajdzie swojego kresu,

2) nieskończoność bytu pod względem wielkości jest warunkiem jego jedności, niezmienności i niemożliwości poruszania się (Melissos), lub – jako próżnia – umożliwia zmianę i ruch (atomiści),

3) nieskończoność bytów pod względem ilości służy wyjaśnieniu nieograniczonej wielości rzeczy, lub ich form i kształtów (Anaksagoras i atomiści).

Zasada filozofów jońskich jest więc zarówno sprawcą, jak i materialem, czymś formalnym i materialnym, czymś, co sprawuje władzę, jak i tym, z czego wszystko jest utworzone. Relacja *apeiron* – *perainonton* odnosi się zatem do struktury: zasada – to, co z zasady pochodzi.

W toku rozwoju filozofii greckiej idea pojedynczego *principium*, będącego materialem i sprawcą, odchodzi w zapomnienie. Myśl grecka dąży do ujęcia różnic pomiędzy odmiennymi rodzajami przyczyn, dzięki czemu odróżnione zostaje to, co aktywne, od tego, co pasywne, i to, co formalne, od tego, co materialne.

Jednym z etapów tej ewolucji są poglądy szkoły pitagorejskiej. Ten nurt filozoficzny nie jest jednolitą teorią, która w trakcie swojego rozwoju pozostaje niezmienna. Na ewolucję myśli pitagorejskiej szczególny wpływ miały dokonania eleatów, a w szczególności poglądy Parmenidesa i Zenona. Wyróżnić można jednak pewne idee, które leżą u podstaw różnych nurtów szkoły pitagorejskiej. Należą do nich:

- przekonanie o harmonii kosmosu,
- zrównanie rzeczy z liczbami,

- dualizm w pojmowaniu świata.

Preparmenidiański pitagoreizm, wypracowawszy tablicę dziesięciu par przeciwieństw, zakłada, że pierwotne $\epsilon\nu$ jest granicą (synonimem *peras*), a na płaszczyźnie arytmetycznej jawi się jako nieparzysta liczba. Z tak rozumianej jedności pochodzi wielość (z „1” – „2”, a z punktu – linia itd.). Z kolei postparmenidiański pitagoreizm, nawiązując do tez Parmenidesa i Zenona, w myśl których niemożliwe jest wyłanianie się wielości z jedności, przyjmuje, że $\epsilon\nu$ jest parzysto–nieparzyste ($\acute{\alpha}\rho\tau\iota\omicron\pi\acute{\epsilon}\rho\iota\tau\tau\omicron\nu$).

Istnieją zatem dwa stanowiska: Pierwsze – do Parmenidesa, drugie – po Zenonie:

- $\epsilon\nu$ jest zrównanie z granicą i jest nieparzyste,
- $\epsilon\nu$ jest „produktem” *peras* i *apeiron* i jest parzysto–nieparzyste.

Kosmogonia wczesnych pitagorejczyków sprowadza się do następujących etapów:

- 1) formowanie się *proton hen*,
- 2) wciąganie przez nią *apeironu* i ograniczanie go przez granicę,
- 3) tworzenie kolejnych jednostek.

Prymarna opozycja dla całej szkoły pitagorejskiej (*peras* – *apeiron*) ma trzy role do spełnienia: (1) w wymiarze kosmogonicznym interakcja tych przeciwieństw tworzy fizyczny świat, (2) w wymiarze fizycznym są one materialnymi przyczynami naszego świata, zaś (3) w swojej ilościowej roli są one bytami świata oraz przestrzenią je rozdzielającą.

Radykalny zwrot w pojmowaniu pojęć *peras* i *apeiron* wiąże się z dokonaniami Parmenidesa. Celem jego dociekań jest Prawda, zakładająca konkretną drogę badania. Zasada się ona na przyjęciu bytu określonego w ramach myślowych konieczności, przy jednoczesnym odrzuceniu tego, co nieokreślone, gdyż ono jawi się jako niepoznawalne i nieracjonalne (*alogon kai anoeton*). Trzeba zatem – zdaniem Parmenidesa – odrzucić *apeiron*, a z nim wszystkie jego przejawy (prawa strona pitagorejskiej Tablicy Przeciwieństw), ponieważ dla określającego rozumu (*noein*) są one nie–Prawdą i brakiem właściwych granic.

Fundamentalna formuła myśli greckiej – być znaczy być określonym (być tak a tak, być prawdziwie) – stanowi istotną wskazówkę do odczytania fragmentów Parmenidesa. To, co będące, znajduje się w okowach myślowej konieczności, a więc jest czymś określonym; to, co nie będące, zakłada zatem nieuchronnie to, co nieokreślone (*to apeiron*). *Dike*, rozdzieliwszy Prawdę od Mniemania, wskazuje również na to, że pierwsza droga przyjmuje tylko to, co określone, tego zaś, co nieokreślone, nie czyni możliwym do przyjęcia; tylko ta droga może towarzyszyć Prawdzie. Droga Mniemania z konieczności musi przyjmować oprócz tego, co (myślowo) określone, również *to apeiron*; ten sposób badania nazywa Parmenides bezdrożnym traktem, jako że poznać (wysławić), a więc rozumowo określić, tego, co nieokreślone, w żaden sposób nie można. Parmenides krytykuje zatem podwaliny nauki pitagorejskiej, której najwyższymi pryncypiami były *peras* i *apeiron*. Niebyt pojęty jako *to apeiron* zakładać przeto musi to, co niepoznawalne ($\acute{\alpha}\nu\omicron\eta\tau\omicron\nu$), nieracjonalne

(*ἄλογον*), fałsz (*ψευδος*) i nieadekwatność (*φθόνος*). Potwierdzeniem tej interpretacji może być odwołanie się do pitagorejskiej Tablicy Przeciwieństw, gdzie „po stronie *peras*” występują m.in. jedność (*ἕν*), nieparzyste (*περιττόν*), spoczywające (*ἡρεμοῦν*), światło (*φως*) i dobro (*ἀγαθόν*), zaś „po stronie *apeiron*” ich przeciwieństwa. Tylko to, co określone, jest przedmiotem wiedzy prawdziwej i nie jest możliwe, aby nie istniało.

Zasadnicza różnica pomiędzy Anaksymandrem a Parmenidesem dotyczy sposobu pojmowania kategorii *peras*, a co za tym idzie, również konieczności. Filozof z Miletu sądzi, że „być” oznacza „być czasowo (przestrzennie) ograniczonym”, a konieczność wyraża się powrotem rzeczy do tego, z czego powstały. Eleata z kolei twierdzi, iż „być” znaczy „być myślowo określonym”, a konieczność to nic innego jak nieomijalne i niewzruszone reguły myślenia (*νοεῖν*).

Prawda, będąca celem dociekań w pierwszej części poematu, zostaje określona przez Parmenidesa mianem „pięknie zaokrąglonej” (*Ἀληθείης ευκυκλέας*), podobnie jak byt, który jest „wszędzie do kuli pięknie zaokrąglonej w swej masie podobny”. To przyrównanie bytu do kuli ma wyrażać, z jednej strony, doskonałość jego ujęcia, a po drugie – brak zróżnicowania w samym bycie. To ukazuje jasno, że kula nie jest wzięta w sensie literalnego opisu rzeczywistości, ale jako porównanie ilustrujące możliwość racjonalnego myślenia. Poza tym, tak Prawda (B 1, 29), jak i byt (B 2, 4) zyskują miano niewzruszonych (*ἀτρέμες*), w przeciwieństwie do Mniemania, któremu brak prawdziwej pewności.

Byt – jak to zostało ukazane – jest ujęty w granice myślowej konieczności, ponieważ rzeczą naturalną dla umysłu jest „myśleć coś określającego”. Nie można zatem interpretować owych granic bytu tylko w sensie przestrzennym, gdyż wtedy Eleata musiałby stanąć przed pytaniem, co jest poza tymi granicami. W takim wypadku zmuszony byłby do przyznania, że albo niebyt jakoś istnieje, albo, że byt nie ma granic, jak to sugerował Melissos. Myślenie bytu *kata ton logon* zakłada odrzucenie wszelkiego nieokreślenia (nieograniczenia), zaś pojmowanie go *kata ten hylon* z konieczności musi odwoływać się do atrybutu nieskończoności (*apeiron*), ponieważ poza takimi fizycznymi granicami „coś” musiałoby być. Określenia, których używa Parmenides (pęta, granice, więzy), są w każdym wypadku tylko metaforycznymi stwierdzeniami faktu, że logiczne okowy konieczności są przyczynami samoidentyfikacji bytu. Tak pojęty niczego nie skrywa, gdyż nie ma w nim żadnego nieokreślenia; jest on tym, czym jest Prawda, pojęta jako to, co nie ukryte, nie utajone.

Filozofia Parmenidesa, będąc konsekwentną krytyką myśli pitagorejskiej, dąży do ujęcia (odkrycia) niepodważalnej Prawdy; byt zatem musi być bytem w pełni określonym, zawładniętym koniecznością logicznej dedukcji i nie dopuszczającym do siebie żadnego nieokreślenia (*apeiron*), a więc żadnego dalszego pytania. Jest to droga zamknięta (o kołowej strukturze), droga triumfującej myśli i samopotwierdzającej się dedukcji. Pierwsza droga nie ma w sobie żadnego braku, żadnej tajemnicy, żadnego nieokreślenia. Droga Prawdy jest zamknięta, skończona, nie dająca żadnych owoców poznawczych, Droga Mniemania, choć otwarta na nieokreśloność, nie jest w stanie ująć samej Prawdy. Pierwszą określić zatem można jako „drogę po

kole”, drugą jako „drogę donikąd”. Być może Parmenides odkrył dramat ludzkiego poznania.

Analizy pojęć *peras* i *apeiron* zdają się potwierdzać wcześniejsze przekonanie o ich filozoficznej doniosłości. Poglądy Anaksymandra, choć jeszcze silnie zabarwione intuicjami mitycznymi, wprowadzają w świat rozumu, który, chcąc wyjaśnić różnorodność i wielość istniejących rzeczy, musi odwołać się do nieskończoności. Ona bowiem może sprostać wymogowi, jaki stawia się pojęciu zasady. To niewyczerpane źródło jest także poznawczo nieokreślone i otwiera przed poszukującym w świecie porządku umysłem obszar tajemnicy, niejawności. Ciemność, która charakteryzuje *apeiron*, jest także ciemnością, którą ujawnia filozofia, chcąc znaleźć to, co ostateczne, pierwsze i fundamentalne. Poglądy Anaksymandra mogą przybliżyć jeden z możliwych typów samej filozofii – filozofię otwartą na nieokreśloność i zatrzymującą się w obliczu tego, co nieskończone i niewyraźne. Ciemność, którą spotyka filozofia, nie jest już ciemnością pierwotną, którą przyjmuje się na oznaczenie boskiej natury leżącej u podstaw wszechrzeczy, ponieważ nie jest to ciemność przyjęta zaraz na początku, lecz jest to brak światła odpowiedzi (określenia) na zadane wcześniej filozoficzne pytanie. Filozofia otwarta na nieokreśloność nie ma w sobie żadnych znamion wycofania się, ucieczki przed odpowiedzią, porzucenia wysiłków zmierzających do ogarnięcia w jednej formule całości rzeczywistości. Jest ona raczej pogodzeniem się ze skończonością wszystkich bytów, w tym ze skończonością ludzkiego poznania.

Z drugiej strony wyróżnić można filozofię zamkniętą na nieokreśloność, czego przykładem mogą być poglądy Parmenidesa. On także poszukuje w świecie porządku i ładu, lecz odrzuca jako nieracjonalne i niepoznawalne wszelkie przejawy *to apeiron*. Ten typ filozofii można określić mianem filozofii domkniętej, roszczącej pretensje do poznania całości bytu. W takiej wizji świata *apeiron* ustępuje miejsca dominującej *peras*, jako że granice tego, co będące (*to eon*), odpowiadają granicom myślenia. „Tym samym jest myśleć i być” (*τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι*). Wszystko, co istnieje, jest określone gordyjskimi pętami myślowej konieczności, która, zawłaszczając byt, nie dopuszcza do siebie żadnego nieokreślenia. Prawda jest związana z doskonałością, a ono nie może zakładać braku, który niesie z sobą *apeiron*, czy to będzie brak granic, czy niemożliwość pełnego ujęcia tego, co jest.

Problem *peras* i *apeiron* w filozofii przedsokratejskiej jest też problemem samej filozofii. Rodzi się bowiem pytanie o to, jaka ona ma być: Czy otwarta na nieokreśloność, na tajemnicę, czy też roszcząca sobie pretensje do ujęcia i zrozumienia całości bytu. Pytanie to u progu nowego tysiąclecia jest nieobojętne, tak jak nieobojętne jest filozofia przedsokratejska.

Marek Rembierz

Opozycja światłość/ciemność w argumentacji filozoficznej.

Analiza wybranych zagadnień i dysput

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Cieszynie, 27 IV 1999 r.)

Warto wskazać motywy, które skłoniły mnie do podjęcia tytułowego zagadnienia¹. W tekstach dotyczących różnych zagadnień filozoficznych dostrzegłem obecność opozycji światłość/ciemność. Zrodziły się pytania o rolę tej opozycji w argumentacji filozoficznej; czy jej obecność nie jest symptomatyczna dla dyskursu filozoficznego? Od razu pojawiły się również trudności. Pierwsza z nich to: jak uporządkować rozważania poświęcone temu problemowi, gdyż współczesne ostre podziały dziedzin filozofii (m.in. na epistemologię, ontologię, aksjologię, metafizykę) nie przystają do dawnego (klasycznego) jej rozumienia.

Uwzględniono też trudności związane ze statusem rozważań metafizycznych, bo właśnie do metafizyki należą analizy argumentacji filozoficznej. Miano na uwadze trafne ostrzeżenie S. Kamińskiego, dotyczące nie tylko badania metafizyki, ale całej filozofii; analizy metafizyki, przypomina Kamiński, są zarazem metafizyką, a więc „metodologiczne uwagi i roztrząsania w tym przedmiocie są [...] uwarunkowane jakąś metafizyką i odbywają się w atmosferze określonej metafizyki”. To zaś uniemożliwia sprostanie postulatowi „bezstronności i wszechstronności charakterystyk” oraz doprowadzenie do „ostatecznych ocen”.

Następną trudność stanowi rozumienie samej argumentacji filozoficznej. Jeśli nie ma zgody co do rozumienia filozofii, to nie ma też zgody co do rozumienia argumentacji filozoficznej, a taką zgodę można przecież uzyskać tylko dzięki filozoficznej (metafizycznej) argumentacji! Filozofowie mogą więc za właściwą argumentację filozoficzną uznać różne działania i zarzucać swym adwersarzom, że ich wywody w takiej argumentacji się nie mieszczą. Przymiotnik: „filozoficzna” sygnalizuje interpretację ogólnego pojęcia argumentacji w pewnych metafizycznych ramach. Dla rozważań szczególnie ważne było pytanie: w jakich związkach z tą osobliwą sytuacją filozofii pozostaje opozycja światłość/ciemność obecna w argumentacji filozoficznej?

Inną trudnością jest problem tzw. metafizyki świetlnej. Jeśli obrazy działania światła i ciemności określa się zbiorczym mianem „metafizyki świetlnej”, to nie jest to określenie filozoficznie neutralne. Nasuwają się pytania: Czy w konkretnej argu-

¹ Jest to autoreferat z pracy doktorskiej.

mentacji można dokonać takiej demetaforyzacji, aby nie utracić treści, które niosą obrazowe wyrażenia zwane metaforą? Do jakiego niemetaforycznie rozumianego światła odnieść *światło* rozumiane metaforycznie? Rozstrzygnięcie, które światło jest rzeczywiste – to rozstrzygnięcie metafizyczne. Trzeba wystrzegać się pochopnego mówienia o metaforyce świetlnej w odniesieniu do filozofów, których koncepcje metafizyczne są odmienne (ontycznie bogatsze) od zdroworozsądkowych, dopuszczających niemetaforyczne mówienie tylko o świetle fizycznym. Należy nadto uwzględnić fakt, że wiele terminów filozoficznych jest przysyconych metaforą powstałą w kręgu opozycji światłość/ciemność, m.in. światło rozumu, idea, teoria, intuicja, jasność, oczywistość. Terminy te są oparte na obrazach działania światła, relacji między mrokiem a jasnością, czynności zmysłu wzroku i efektów optycznych.

W analizach roli opozycji światłość/ciemność w argumentacji nawiązuje się do klasycznego uporządkowania filozoficznych dociekań na tzw. filozofię pierwszą, na filozofię praktyczną i na refleksję nad filozofią. Rozpatruje się rolę tej opozycji m.in. w obszarze badań metafizycznych i teoriopoznawczych oraz w dziedzinie postulatów metafizycznych. Interesujące jest nie tylko pytanie o rolę opozycji w argumentacji danego filozofa. Za donioślejszą uznano kwestię jej roli w kontekście sporów o sprawy zasadnicze w filozofii, włącznie z polemikami o zasady określenia tego, co za zasadnicze może uchodzić.

Rola tytułowej opozycji jest szczególnie widoczna w nurcie myśli określanym mianem „metafizyki świetlnej”. Termin „metafizyka świetlna” (stosowany przez Konstantego Michalskiego w jego studiach mediewistycznych) można rozumieć na dwa sposoby. (1) Wąsko, jako osobny nurt historii idei – zwany „metafizyką światła” – wyodrębniony spośród innych doktryn przez historyków filozofii. Za jego przedstawicieli uchodzi wąski krąg filozofów, którzy dociekają natury światła widząc w takim postępowaniu drogę do zbudowania ontologicznych modeli i rozwiązania kwestii teoriopoznawczych. (2) Szeroko, jako argumentacje i koncepcje, w których istotną rolę ma metaforyka luministyczno–optyczna. Obecność pojęć i obrazów odwołujących się do opozycji światłość/ciemność i zmysłu wzroku zakłada – nawet wbrew deklaracjom filozofów – pewne metafizyczne rozumienie światła (jasności, blasku itd.) i widzialności światła, a także rozumienie, które wpływa na treść osiągniętej koncepcji rzeczywistości. Termin „metafizyka metafizyki świetlnej” ma wskazywać, że chodzi o metaforykę luministyczno–optyczną zależną od metafizyki świetlnej szeroko rozumianej.

Analizy zawarte w pracy ujawniły rolę opozycji światłość/ciemność i – ogólniej – metafizyki świetlnej w argumentacji dotyczącej różnorodnych zagadnień filozoficznych. Przyczyniły się także do ukazania uwarunkowań, założeń oraz konsekwencji koncepcji filozoficznych, w których pojęcia z kręgu opozycji światłość/ciemność odgrywają istotną rolę. Uzyskano również wyniki ważne dla teorii filozofii i argumentacji filozoficznej.

A. A oto: najważniejsze wnioski dotyczące opozycji światłość/ciemność w argumentacjach metafizyki i epistemologii.

1. Zmiany w metaforyce świetlnej są ściśle związane ze zmianami w modelach ontologicznych. Prawdliwość tę można śledzić począwszy od modeli greckich. Opozycja światłość/ciemność jest bowiem interpretowana w jakichś metafizycznych ramach.

1.a. I tak, w filozofii greckiej dominował model świata danego w świetle. Główne elementy tego modelu to: teza, że światło jest częścią natury oraz manifestacją harmonii i piękna kosmosu; pogląd, że celem poznania filozoficznego jest spojrzenie w źródło światła i osiągnięcie idealnego świata bez cieni. W koncepcjach neoplatońskich pojawia się wizja światła ponad naturą (*meta-fisis*) oraz – co ważne – występuje w nich wydzielenie metafizyki świetlnej wąsko rozumianej. Myśliciele chrześcijańscy, wprowadzając ideę stworzenia z nicości, zbudowali model świata istniejącego w świetle. W koncepcjach tych Boga uznaje się za podstawowy desygnat pojęcia światła i jednocześnie pierwszą przyczynę świata istniejącego (kreacjonizm łączy się z metafizyką świetlną). Na tle chrześcijańskiej koncepcji istnienia wyraźnie widać cechy wizji gnostyckiej, w której ciemności pochłaniają światło. W modelach nowożytnych świat jest przed- się- stawiony w świetle podmiotowi (a za podmiot uznano człowieka); postępuje subiektywizacja (estetyzacja i psychologizacja) w przeżywaniu światła oraz metaforyzacja wizji światła nie-fizycznego, przy jednoczesnej fizykalizacji i technologizacji rozumienia światła.

1.b. Zostały stwierdzone prawidłowości dziejowe w orzekaniu jasności rozumianej jako przejaw doskonałości (także: najwyższej doskonałości). Tak pojmowaną jasność (*claritas*) przypisywano kolejno Idei Dobra, Absolutowi, Bogu, prawdzie, pięknu, poznaniu pewnemu, ludzkiej myśli i tym jej wytworom, które uchodzą za jej najwyższe osiągnięcia, językowi i jego składnikom.

2. Pojęcia z kręgu opozycji światłość/ciemność pełnią też istotną rolę w dyskusjach nad źródłami i przedmiotem poznania.

2.a. Im bardziej wyróżnia się rolę umysłu, tym więcej jest „światła” w argumentacji, tzn. większa jest rola metaforyki świetlnej. Obecność tej metaforyki nasila się też wraz z podkreśleniem wartości intuicji w poznaniu. Analiza argumentacji temu poświęconych okazała trafność oceny: zabobnem jest zarówno nadmierna wiara w intuicję, jak również wiara w możliwości pełnego jej odrzucenia (J. M. Bocheński).

2.b. W argumentacjach zwolenników empiryzmu, opowiadających się za możliwością dostępu do „nagich” przedmiotów, odwołania do pewności oglądu zmysłowego pełnią taką samą rolę jak pojęcia: oko rozumu, widzenie intelektualne, światło rozumu itp. w koncepcjach podkreślających rolę rozumu i teorii poprzedzających obserwację. Im bardziej przedmiot poznania różni się od obiektów poznania zmysłowego, a zwłaszcza gdy przekracza zdolności poznawcze ludzkiego umysłu, w tym więcej w jego opisie pojęć z kręgu opozycji światłość/ciemność (metaforyki metafizyki świetlnej). Prawdliwość ta współgra z obserwacją Arystotelesa: możli-

wa do osiągnięcia jasność poznania jest zdeterminowana jasnością przedmiotu poznania, przedmiot badań wyznacza metodę.

B. Co się dotyczy filozofii i argumentacji filozoficznej.

Przed wszystkim analizy potwierdziły, że istotną własnością argumentacji filozoficznej jest ich opozycyjność, oraz że szczególną rolę odgrywa w argumentacji opozycja światłość/ciemność i pojęcia przez nią generowane.

1.a. Da się wykazać, że zmiany w rozumieniu metaforyki luministycznej wskazują na istotne przekształcenia w pojmowaniu przedmiotu i celu filozofii. Ilekroć w filozofii rozważano rolę opozycji światłość/ciemność i pojęć luministyczno-optycznych, to jednocześnie wszczynano spór o właściwy sposób argumentacji, czyli spór o naturę filozofii. Prawidłowość ta jest widoczna od Parmenidesa po Quine'a i, szczególnie wyraźnie, u Levinasa (odrzucając tradycyjnie rozumianą metaforykę świetlną, odrzuca zarazem wizję filozofii opartej na opozycjach); wizje poznania „bez cieni” i poznania „w pełnej jasności” są widoczne zarówno w maksymalistycznych, jak i redukcjonistycznych programach filozofii (od Platona do Koła Wiedeńskiego).

1.b. Zarazem argumentacja odwołująca się do opozycji światłość/ciemność wydaje się stała w swych przejawach; dlatego zasadne jest mówienie o metaforyce metafizyki świetlnej jako o czymś trwałym w dziejach. Świadectwem tej obecności są też takie „luministyczne” argumentacje autorów współczesnych, które wyglądają na wywody filozofów starożytnych (*vide* argumentacja Łukasiewicza oparta na relacji między jasnością a mrokiem oraz wywody Twardowskiego reprodukcujące cyceerońskie rozumienie jasności argumentacji promowane niegdyś przez Petrarke).

1.c. Im bardziej filozofia uznawana jest za aktywność argumentacyjną, im bardziej wskazuje się na jej dyskursywną a nie oglądową naturę, tym mniej „światła” w argumentacji. Lecz nawet w filozofii deklaratywnie minimalistycznej wprowadza się pojęcie „jasność języka”, a wraz z nim powraca „światło” w argumentacji.

2. Rozważania uwybraźniły hermeneutyczny wymiar filozofii – dokonującą się w niej „reprodukcję” problemów i argumentacji. Sytuacja w filozofii to sytuacja dialogiczna, uwikłania w różne opozycje i kontrowersje. Wskutek tego rozpatrzenie roli opozycji światłość/ciemność w argumentacji wymaga analizy wielu, zmiennych dziejowo kwestii metafizycznych, teoriopoznawczych, aksjologicznych i metodologicznych.

3.a. Różnie ujmowano w metafizologii związki między opozycją światłość/ciemność a jasnością i ścisłością argumentacji. Niektórzy (jak Leibniz) wymagali od metafizyki większej jasności niż jasność matematyczna. Jest to zgodne z poglądem Arystotelesa, że rozum, przeciwnie niż zmysły, nie ogarnia gorzej czegoś, co jest dlań bardzo jasne. W ocenie argumentacji przesyconych pojęciami metafizyki świetlnej formuluje się alternatywę: zmierzanie do ścisłości – przejawiające się odrzuceniem metaforyki świetlnej – kosztem spłylenia problemów, albo dostrzeganie i formułowanie problemów za pomocą pojęć luministycznych.

3.b. Sam obraz jasności, jako źródłowy, wpływa na teorię i praktykę argumentacji. „Jasność” oraz „ciemność” („mętność”) są w języku krytyki filozoficznej

orzecznikami wartościującymi. Rozróżnia się przy tym jasność w sensie pragmatycznym (argumentacja jasna dla kogoś), w znaczeniu semantycznym (jasny opis czegoś) i syntaktycznym (jasne relacje między wyrażeniami). W języku potocznym – podstawowym dla argumentacji filozoficznych – każde wyrażenie jest syntaktyczno-semantyczno-pragmatyczne. Zgodne jest to z uwagą J. Pelca, iż „orzeczniki wartościujące na ogół występują w znaczeniu metaforycznym [...], rozumiane są intuicyjnie, w sposób często nieostry, niewyraźny i chwiejny”.

4.a. Przeprowadzone analizy opozycji światłość/ciemność w argumentacji filozoficznej skłaniają do wizji umiarkowanej racjonalności, zgodnej z wizją Łukasiewicza: „nie mamy pewności, czy w ogóle kiedykolwiek ciemność wszelka zniknie i czy nie jest ona może jakimś istotnym warunkiem istnienia jasności światła”. Rozwinięciem tej wizji jest pojęcie „słabej racjonalności”: „szczypta irracjonalizmu jest czymś niezbędnym z powodów, że tak powiem, ontologicznych. ...operator wiedzy nie może istnieć bez operatora wiary. ... nasza ‘wiedza’ jest motywowana czynnikami racjonalnymi i irracjonalnymi” (J. Woleński). Tak rozumiana słaba racjonalność usprawiedliwia korzystanie z opozycji światłość/ciemność w argumentacji filozoficznej. Co więcej, to ujęcie racjonalności może mieć źródło w myśleniu w kategoriach tej opozycji.

4.b. W argumentacjach różnych filozofów uwidoczniła się perswazyjna funkcja pojęć z kręgu opozycji światło/ciemność. Retoryczny wymiar argumentacji jest problemem metafizyki. Zgodzić się należy z L. Kojem, którzy mówi o racjonalnej perswazji w argumentacji filozoficznej. Dostrzega się też (podobnie jak Woleński) korzystną rolę „niezbyt eleganckich chwytów retorycznych”. Trafnemu wyrażeniu intuicji może służyć np. zarzut, że ktoś jest „ciemniakiem”, że wywodzi się z „ciemnogrodu” (jak mawiał o dziedzicach oświeceniowej filozofii Bocheński); do lepszego zrozumienia przedmiotu sporów może się przyczynić opinia, że myśl jest wartościowa, gdyż wyraził ją „jasnościowiec” (jak o twardowszczykach mawiał Kotarbiński). Ta praktyka argumentacyjna musi jednak podlegać krytycznej ocenie. Należy być wyczulonym zarówno na powoływanie się na oczywistość tez, jak i na spłykanie tez chwytami retorycznymi.

5. Przeprowadzone analizy wybranych tekstów wskazują też na różnicę między argumentacją a dowodzeniem. Wnioski uzyskane w rozważaniach są zbieżne ze sformułowanymi przez S. Kamińskiego: „Argumentacja tym różni się od dowodzenia, iż jej uzasadnianie przebiega nie tylko w sferze syntaktyczno-semantycznej, lecz także pragmatycznej [...]. [Argumentacja] zajmuje pozycję pośrednią między dowodzeniem a perswazją czyli przekonywaniem retorycznym [...]”. Ów pragmatyczny (retoryczny i subiektywny) wymiar ukazuje się w interpretacjach opozycji światłość/ciemność. Dlatego właśnie argumentacje korzystające z tej opozycji należy interpretować również w duchu przenikającej je metafizyki, a nie tylko w warstwie występujących w nich terminów filozoficznych.

6. Ocena zasad, jakimi kierowali się filozofowie włączając opozycję światłość/ciemność do swej argumentacji, potwierdza tezę, iż opcja metafizyczna ma wymiar ideologiczny w tym sensie, że jest uzależniona od wyborów aksjologicz-

nych: program metafizyczny jest określony przyjętymi wartościami (np. jasnością), które mają określony sens tylko w danym kontekście.

7. Wyniki analiz przemawiają za wnioskiem o niemożliwości wyjścia poza metaforykę metafizyki świetlnej. Różne są natomiast metafizyczne oceny roli tej metafizyki, i metafizyki w ogóle, w argumentacji.

7.a. Według skrajnego, scjencystycznego poglądu, wypowiedzi metafizyczne bardziej są skutkiem błędów niż służą przekazaniu wyników poznania wykraczającego poza doświadczenie zmysłowe.

Typowy dla sposobu myślenia o metafizyce, jak też o roli pojęcia światła, jest pogląd Leibniza sformułowany w polemice ze świetlną wizją Boehmego; Leibniz krytykuje zawarte w niej metafizyki. Dla rzeczywistej – a nie tylko deklarowanej – roli metafizyki świetlnej w argumentacji filozoficznej jest jednak charakterystyczne to, że gdy sam Leibniz, po tych słowach krytyki, przechodzi do omówienia swej koncepcji, wtedy odwołuje się do obrazu światła, nie traktując go jako gry metafizyki, lecz uznając, że pojęcia luministyczne mają w ramach jego koncepcji realistyczną interpretację.

7.b. Analizy pracy ukazały istotną rolę metafizyki świetlnej. Ogólny pogląd, będący wynikiem przeprowadzonych rozważań, jest zgodny ze stanowiskiem M. Przełęckiego: „Zła to metafizyka, której sens da się wyrazić inaczej niż metafizyką” (J. Przyboś). Sens metafizycznych twierdzeń filozoficznych nie da się z reguły wyrazić w sposób równie zadowalający przez żadne twierdzenia literalne. Toteż metafizyka uważana być musi [...] za najwłaściwszy środek wyrazu pewnych filozoficznych intuicji”.

7.c. Przekonanie o niezbywalnej roli metafizyki świetlnej w argumentacji filozoficznej prowadzi do konstatacji, iż być może jest wyłącznie sprawą metafizycznego wyboru, czy za pierwotne uznaje się światło fizyczne czy światło duchowe (światło fizyczne jest wtedy czymś analogicznym). Można dopuścić różnorodne charakterystyki światła, zawieszając ontologiczny spór o to, jaka jego forma jest pierwotna.

8. Celem klasycznie rozumianego filozofowania jest całościowy ogląd (teoria) rzeczywistości, wyniki oglądu muszą być jednak prezentowane w obrębie spójnego zespołu tez (system). Opozycja światłość/ciemność, osłabiając argumentację w warstwie czysto dyskursywnej, wzmacnia jej – jak uznają niektórzy – prawdziwie filozoficzny, oglądowy charakter.

Lucjan Wroński

Koncepcja wolności empirystów angielskich XVII i XVIII w. i jej konsekwencje w liberalizmie współczesnym (Zebranie Zakładu Filozofii i Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Cieszynie, 25 V 1999 r.)

Liberalizm jako doktryna polityczna jest fenomenem należącym do epoki nowożytnej. Epokę tę, w sensie filozoficznym, zapoczątkowuje dzieło Kartezjusza. Radykalizm myślenia, polegający na pragnieniu zbudowania wiedzy na fundamencie pewności odkrywanej przez monadyczne ja, zwraca się przeciwko zastanemu porządkowi społecznemu, kwestionując tym samym jego prawomocność. Klasyczni liberałowie występujący jako krytycy monarszego absolutyzmu posługiwali się kategoriami praw podmiotowych oraz umowy społecznej w imię zasady ograniczenia władzy. Jednym z podstawowych uprawnień jednostki jest wolność. Rozumiana jako możliwość działania bez przeszkód jest samookreśleniem podmiotu. Samookreślenie dotyczy sfery wewnętrznej człowieka, mianowicie jego psychiki oraz przestrzeni zewnętrznej, którą wypełniają obiekty fizyczne. Ów dualizm psychofizyczny jest widoczny w typologiach wolności proponowanych przez racjonalistów i empirystów. I tak wolność wewnętrzna nazywana też psychologiczną, obejmuje wolność intelektualną i moralną, a na zewnętrzną składają się wolność fizyczna i polityczna.

Doniosłość i oryginalność empirystów angielskich polega na tym, że w ich koncepcjach wolność polityczna nie zostaje przeciwstawiona wolności wewnętrznej lub metafizycznej. Wolność polityczna jest korelatem wolności rozumnej, polegającej na niepodleganiu namiętności i rozważnym analizowaniu motywów pod kątem ich przydatności w osiągnięciu szczęścia. Przeciwnieństwem tak rozumianej wolności, jako podleganie temu, co arbitralne – jest przymus. W przestrzeni wewnętrznej podmiotu – są to namiętności, natomiast w przestrzeni społecznej – wola drugiego człowieka, której nie usprawiedliwia prawo. Możliwość urzeczywistnienia własnej wolności zależy od dojrzałego posługiwania się rozumem. Społeczeństwo obywatelskie w tym ujęciu stanowią ci wszyscy, którzy mogą świadomie wyrazić swoją wolę. Dzieci i szaleńcy są wolni poprzez wolę swoich rodziców i opiekunów.

Ujęcie wolności właściwe dla klasycznego liberalizmu było sporem z chrześcijańską koncepcją człowieka. Wolność chrześcijańska rozumiana jako wyzwolenie od grzechu i otwarcie się na łaskę Boga, dającą człowiekowi moc wybrania dobra, z punktu widzenia nowożytnej nauki eksperymentalnej staje się czymś niezrozumiałym. W przekonaniu liberałów wszelka prawda powinna zostać przebadana pod

kątem jej zgodności ze światłem przyrodzonego rozumu. Dotyczy to także treści chrześcijańskiego objawienia.

Autonomia podmiotu najpełniej wyraża się w relacji do wartości. Teorie aksjologiczne empirystów angielskich mają charakter subiektywistyczny. Mowa jest w nich o stanowieniu wartości. Nie jest ono czymś dowolnym, bowiem zakłada miarę, mianowicie naturę ludzką. Rozgraniczenie sfery publicznej i prywatnej jest prostą konsekwencją liberalnej koncepcji dobra wspólnego jako sumy dóbr poszczególnych jednostek. Każdy jest uprawniony do oceny tego, co przyczynia się do jego szczęścia, o ile nie pozostaje to w kolizji z prawem innych. Koncepcja wolności występująca w tradycji liberalnej promuje jednostkę odpowiedzialną, dla której uprawnienia są ostatecznym źródłem jej obowiązków. Cnota roztropności (*prudence*) lub oświecony egoizm umożliwia ukonstytuowanie liberalnego projektu polityki. Punktem wyjścia dla tego projektu jest *individualism*. W teorii J. Locke'a polega on na uznaniu jednostek za podmioty niezbywalnych uprawnień (*rights*): do życia, wolności i własności, wynikających z prawa natury. Podporządkowanie jednostek władzy politycznej daje się wyjaśnić jako racjonalne działanie, mające na celu delegowanie określonych uprawnień na instytucje, mogące skutecznie zagwarantować prawa jednostek. *Equality* jest kolejnym elementem klasycznej doktryny liberalnej. Teza o równości wszystkich ludzi prowadzi do odrzucenia systemów hierarchicznych odwołujących się do przyrodzonej nierówności. Egalitaryzm był interpretowany rozmaicie: w duchu naturalistycznym przez Hobbesa, moralnie w sensie idei godności przez Kanta. Niezależnie jednak od wielości poglądów, równość nie oznacza tu nigdy postulatu całkowitego niezróżnicowania. Trzecim elementem jest *universalism* mówiący o niezmiennej naturze ludzkiej. U założycieli liberalizmu miał on uzasadnienie teologiczne. Ostatnim składnikiem jest *meliorism*, głoszący możliwość udoskonalenia istniejących instytucji społecznych i politycznych. Jego granicę wyznacza teza o ułomności natury ludzkiej. Wszelki porządek polityczny może być ulepszany, nie doprowadzi to jednak do zapanowania Królestwa Bożego na ziemi. Liberalna idea wolności jako samookreślenia w żaden sposób nie daje się sprowadzić do pojęcia negatywnej wolności od przymusu. Tak tradycyjny, jak i współczesny liberalizm w swych zasadniczych treściach zawiera elementy pozytywnego rozumienia wolności. Choć współcześni liberałowie rzadko odwołują się do metodologii empirystów, nie mówiąc już o immaterialistycznej metafizyce, to w swoich koncepcjach przejmują oni obecny w tradycji empiryzmu autodeterminizm podmiotu. Podstawowe idee klasycznego liberalizmu dadzą się odnaleźć również u fundamentów teorii prezentowanych przez współczesnych przedstawicieli tego światopoglądu. Są tu jednak istotne różnice. To, na co trzeba zwrócić szczególną uwagę, to fakt, iż odwołanie się tu, przy uzasadnianiu indywidualizmu, egalitaryzmu, uniwersalizmu i melioryzmu, do prawa natury jest niezwykle rzadkie.

W dwudziestowiecznym liberalizmie przeważają koncepcje ewolucjonistyczne. U J. Berlina wolność jednostki została zinterpretowana jako ukształtowany historycznie ideał. Natomiast u K. R. Poppera jest ona przejawem tendencji charak-

teryzującej życie. Największe trudności teoretyczne w zachowaniu spójności współczesnej doktryny liberalnej wiążą się z uzasadnieniem uniwersalizmu oraz melioryzmu. Uniwersalizm zostaje pozbawiony tu swej dotychczasowej podstawy teologicznej, mianowicie tej, że twórcą natury ludzkiej jest Bóg. Antropologię liberalną ugruntowuje się w naukach biologicznych – czego dobitnym przykładem jest neoevolucjonizm Poppera. Z kolei problematyczność melioryzmu, jak się powszechnie podkreśla, ujawnia się przede wszystkim w doświadczeniu totalitaryzmu. W interpretacji J. Berlina, w samej idei wolności pozytywnej jest obecny element przymusu, mający doprowadzić do urzeczywistnienia prawdziwej natury człowieka, a której empiryczne ja może być w ogóle nieświadome. W ujęciu tego filozofa, nadużycia związane z pojęciem wolności pozytywnej nie zdyskredytowały samego jej pojęcia. Istnieje wszak potrzeba zbadania jej zawartości aksjologicznej. J. Berlin broni prymatu wolności negatywnej, która w jego przekonaniu jest rdzeniem liberalizmu. Przez wolność negatywną rozumie on swobodę podejmowania wyborów i działania bez ingerencji ze strony innych. Podczas gdy klasyczni liberałowie mówili o działaniu jako właściwym obszarze wolności, Berlin podkreśla raczej możliwość działania i bycia zgodnego z własnym wyborem. Tak pojęta wolność ma charakter stopniowalny, dotyczy przeszłych i przyszłych wyborów jednostki, rozumianej jako niepowtarzalny empiryczny podmiot. Jej związek ze sferą polityki jest o tyle ścisły, że gwarancje i ramy tej wolności określa panujący porządek polityczny.

Głoszony przez J. Berlina pluralizm wartości i celów nie daje się sprowadzić ani do monosubiektywizmu, ani do relatywizmu. Zakłada on obiektywność wartości, wskazując na wspólną bazę dla wszystkich wyborów, jaką jest człowieczeństwo. Krytyka idei jedyne go najwyższego dobra wypływa z przeświadczenia, że fundamentalne jak i najwyższe wartości są niewspółmierne; i nie jest możliwy stan powszechnej harmonii, gdzie wszystkie konflikty między nimi mogłyby znaleźć ostateczne rozwiązanie. Sprzeciw Berlina budzi monizm, który w naukach przejawia się w wierze w jedną uniwersalną metodę. Historia idei w jego interpretacji odwołuje się do rozumiejącej wyobraźni. Nie jest ona metodą naukową. Stanowisko J. Berlina w kwestii rozumienia bliskie jest hermeneutyce w wersji gadamerowskiej.

Opozycja współczesnego liberalizmu w stosunku do determinizmu przyrodniczego i historycznego wyrasta z przeświadczenia, że pozbawia on jednostkę odpowiedzialności za własne czyny i uniemożliwia moralną interpretację ludzkich działań. K. R. Popper, mimo iż wychodzi od biologizmu, opowiada się za ujęciem pośrednim pomiędzy ścisłym determinizmem a indeterminizmem. Wolność jako plastyczna kontrola jest cechą samego życia, a ludzie mogą dzięki argumentacyjnej i opisowej funkcji języka tworzyć i krytykować określone teorie naukowe na drodze racjonalnej dyskusji.

Zdaniem Poppera, bez tego rodzaju ontologicznej wolności, nie do pomyślenia jest zarówno wolność moralna, jak i zdolność wyboru. I chociaż tak rozumianej ontologicznej wolności żadna władza nie może człowieka pozbawić, to przecież jej zakres ulega rozszerzeniu lub zmniejszeniu w odmiennych kontekstach społecz-

nych. Popper zasadniczo zgadza się z poglądem Spinozy, iż wolność myślenia nie doznaje uszczerbku nawet w ustrojach despotycznych. Jednakże bliska jej wolność dyskusji może być znacznie ograniczona w warunkach dyktatury lub tyranii. Te dwie wolności, według Poppera, są ostatecznymi wartościami liberalizmu. Ustrojem politycznej wolności jest demokracja rozumiana nie jako rządu ludu, lecz jako taka forma rządów, gdzie rządzi mogą pozbyć się sprawujących władzę bez rozlewu krwi. Chodzi o taki mechanizm, który minimalizuje zło nieodłączne od sfery polityki. Samo istnienie instytucji życia publicznego właściwych dla demokracji nie wystarcza do zachowania wolności politycznej. Niezbędne są tradycje, będące punktem odniesienia zarówno dla funkcjonowania instytucji, jak i działań poszczególnych ludzi. Racjonalizm krytyczny Poppera uznaje tradycję wraz z wiedzą wrodzoną za podstawowe źródło poznania. Obcy jest mu empiryzm genetyczny, z koncepcją umysłu jako *tabula rasa*. Dystansując się od psychologizacyjnej epistemologii empirystów angielskich XVII i XVIII wieku, Popper podziela ich przekonanie, zgodnie z którym człowiek jest wolny wtedy, kiedy działa racjonalnie.

Wielu współczesnych liberalistów wskazuje na ambiwalencję zawartą w dążeniu do ideału. Bezkompromisowość jego realizacji może prowadzić do okrucieństwa wobec innych ludzi. Dlatego granice kompromisu między sprzecznymi celami wyznacza u Poppera reguła walki z konkretnym, obecnym złem, a nie inżynieria nastawiona na jeszcze nieobecne dobro, które należy dopiero zbudować. Aksjologia liberalna skupia się na idei dobra wszystkich jednostek, które jako efekt działań oświeconych egoizmów jest sumą wartości mocnych, a nie słabych, choć wysokich. Sformułowany przez J. Berlina postulat oszczędzania ludziom skrajnych cierpień i eliminowania z życia społecznego sytuacji tragicznych wyborów, jest w istocie afirmacją cnót mieszczańskich. Taka afirmacja czyni zbędnym męczeństwo, ujawnia niegodziwość poświęcania życia jednostek w imię abstrakcyjnych idei.

Dariusz Rymar

Aksjologiczny fundament dzieła sztuki w koncepcji inspirowanej ontologią N. Hartmanna

(Cieszyński Oddział Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, 8 III 2000 r.)

Celem pracy jest znalezienie obiektywistycznej koncepcji wartości dzieła sztuki. Zasadniczym powodem podjęcia tego zadania są wątpliwości, jakie pojawiają się w związku z szeregiem współczesnych ujęć problematyki kultury i sztuki.

Sytuacja sztuki współczesnej wymaga badań bardziej podstawowych niż może zaproponować estetyka przeżycia, bowiem założenia, które wcześniej przyjmowano aksjomatycznie, obecnie zostały niemal powszechnie podważone. Stąd też, nie można podjąć zagadnienia wartości dzieła sztuki na gruncie *Ästhetik* Hartmanna.

Ontologia bytu duchowego oraz aksjologia Nicolai Hartmanna pozwalają znaleźć uzasadnienie wysiłku intelektualnego dla tworzenia trwałych śladów kultury. Zasadnicze wątki refleksji Hartmanna poddane zostaną dyskusji z innymi ujęciami ontologicznymi, w związku z tym jego koncepcja podlegać będzie uszczegółowieniu i modyfikacji. Swobodne korzystanie z dorobku Nicolai Hartmanna pozwoli na samodzielne rozwiązanie problemu wartości dzieła sztuki. Niezależność od Hartmannowskiej koncepcji wartości estetycznych w dużej mierze określa już sama teza główna niniejszej pracy: **Wartości obecne w dziele sztuki i ogólna wartość dzieła są osadzone w absolutnych wartościach etycznych, co jest źródłem obiektywności wartości dzieła sztuki.** Dyskusja z poglądami N. Hartmanna pozwoli przybliżyć się do ujęcia ontycznego statusu wartości. Uchwycenie najistotniejszych kryteriów umożliwiających ocenę dzieła sztuki stwarza szansę znalezienia punktów odniesienia poszukującej wyobraźni.

Część pierwsza: ogólne założenia ontologiczne

Przygotowanie ogólnego gruntu dla analizy dzieła sztuki.

Rozważania tej części są podstawowe dla rozwiązania problemu wartości dzieła sztuki, są wsparte na założeniach koncepcji N. Hartmanna. Dotyczą najpierw problemów przedmiotu poznania, m. in. emocjonalnego a poznawczego ujmowania cech bytu, znaczenia oraz wzajemnego stosunku poznania apriorycznego i empirycznego, postępu poznawczego w ujmowaniu cech realnego bytu. Przyjęcie określonych rozwiązań tych zagadnień epistemologicznych pozwoli ująć sferę wartości: głównym zagadnieniem jest ontyczne umocowanie wartości i ich rola

w ustanawianiu relacji człowieka ze światem. Ujęcie to pozwoli wskazać praktyczne znaczenie etosu, co będzie podstawowe dla odpowiedzi na pytania (postawione w drugiej części pracy) o sposób przejawiania się wartości w dziele sztuki.

*

Kondycja ludzka nie pozwala na ostateczną pewność w jakichkolwiek sprawach. Istnieją jednak silne przesłanki by przyjąć przynajmniej niektóre założenia, spośród których najważniejszym jest realne istnienie świata. Świat realny nie jest wprawdzie bezpośrednio dany, świadomość ulega czasem pewnym złudzeniom, ale fakt przebudzenia z błędu utwierdza ją w przekonaniu rzeczywistego istnienia. Dziedzina poznania mimo, że nie daje pewności, dostarcza nowych danych przedmiotowych. To zaś przekonuje nas, że ujmując tą transobiektywną warstwę przedmiotu, nie sięgamy naszą intencją <<w pustkę>>. Jeśli zaś świadomość trafnie ujmuje prawa rządzące bytem realnym, to jest w stanie wykorzystać jego cechy do własnych celów. Na tych odkryciach opiera się cały cywilizacyjny rozwój człowieka. Ważnym aspektem upewniającym nas o istnieniu rzeczywistości jest doświadczanie oporu realnego świata. Byt okazuje się nieustępliwym, stawia opór człowiekowi usiłującemu go przekształcać i dostosowywać do swoich potrzeb. Niedostosowanie się do jego praw sprawia, że ponosimy konsekwencje nie trafności naszych działań.

Jeśli już zgodzimy się na dwa zasadnicze założenia: realny świat i możliwość postępu w odkrywaniu jego cech, to musimy uznać, że korelatem tego co już zostało poznane jest to, czego jeszcze nie znamy. Ostatecznym celem poznania jest ujęcie wszystkich praw rządzących światem, wszystkich cech przedmiotowych oraz wszystkich relacji jakie zachodzą pomiędzy bytami. Granica ta jest nieosiągalna, jest ona jedynie możliwością idealną ludzkiego poznania. Założenie to wyznacza nieosiągalny, absolutny horyzont poznania, nadając zwrot ludzkim poszukiwaniom. Dzięki temu możliwy jest postęp w odkrywaniu cech realnego świata.

**

Obok rozpoznania przedmiotowych cech świata, obok poznania *aposteriorycznego* rozwija się poznanie *aprioryczne*, które rządzi już nie pojedynczymi elementami czy przedmiotami, ale rozszerza się w postać uogólnionych prawidłowości. Uogólnienie to, do tego stopnia odrywa się od związków z realnym światem, że stanowi już odrębną klasę poznania. Dziedzina ta usiłuje dotrzeć do ujęcia praw bytu. Ponieważ są one wolne od czasowości i indywidualności przedmiotów realnych, Hartmann zaliczył je do idealnej dziedziny bytu. Do ujęcia praw czy zasad zbliżają się m.in. matematyka, geometria, logika czy fizyka teoretyczna. Potwierdzanie się przewidywań poznania *apriorycznego* w odniesieniu do poznania realnego, dostarcza przekonujących argumentów na poparcie tezy Hartmanna. Przykładem może być matematyka fraktalna, która zdaje się wyjaśniać, przy pomocy prostego wzoru, bogactwo wizualnych form spotykanych w przyrodzie. Można zatem powiedzieć, że świat jest zarazem realny jak i idealny, te dwie cechy przysługują jednocześnie tym samym przedmiotom.

Zdaniem Hartmanna świadomość ludzka uzyskuje pełnię, gdy oprócz poznania realnych stosunków i ich praw jest ujęciem wartości. Istotną funkcję w rozpoznaniu wartości spełnia odczuwanie wartości [*Wertfüllen*]. Analogicznie jak w rozważaniu bytu realnego i idealnego dziedziną wartości rządzą uogólnione prawa, stąd można mówić o idealnej sferze wartości. Sfera ta nie jest przedmiotem świadomości, a stanowi jedynie dziedzinę odniesień, do której świadomość odwołuje się poprzez intuicję w wypadku realizowania jakichś wartości. Hartmann, zakłada «ściśły absolutyzm i obiektywizm etyczny». Sfera wartości, będąc idealną, jest niezależna od jej realizacji w świecie, jest niezależna od tego czy w danym momencie jest ona ujmowana czy też nie, nawet od tego czy w ogóle wartości są dostrzegane. Wartości są więc wolne od uwikłania w świecie. Same wartości stanowią jednak niezmienny i nieogarniony kosmos, tylko ich ludzka percepcja jest ograniczona. Zmienne warunki ludzkiej egzystencji sprawiają jednak, że ludzki horyzont wartości nieustannie wędruje.

Założenia Hartmanna poddawane były krytyce ze względu na brak ontycznego umocowania wartości i nadmierną przestrzeń założeń metafizycznych. Dlatego też podjęta zostanie próba ontologicznego uzasadnienia najistotniejszych wartości. W tym celu wykorzystane zostaną wybrane aspekty współczesnych odkryć naukowych w dziedzinach: biologii, etologii i psychologii.

Omawiane będą kolejno: uwarunkowania wyższych form bytu, wartości preetyczne występujące w świecie wyższych form bytu ożywionego, geneza świata człowieka. W kontekście aksjologicznej wrażliwości człowieka zostanie omówione znaczenie myślenia religijnego i symbolicznego, rola wychowania, wykształcenia humanistycznego i ogólnej kultury. Na Hartmannowskiej ontologii świata duchowego zostaną wsparte rozważania na temat roli kultury w relacjach człowieka wobec świata oraz znaczenia etosu.

Hartmann zakładał istnienie warstwowej budowy świata realnego, jego stratyfikacja przebiega od najniższej warstwy jaką jest materia, poprzez organiczną materię ożywioną, byt psychiczny, nad którymi wznosi się sfera ducha. Najwyższa ogólna warstwa ontologiczna dzieli się hierarchicznie na trzy poziomy: najniższą – a zarazem fundującą dla pozostałych – jest warstwa ducha indywidualnego nad nią wznosi się duch obiektywny i wreszcie najwyższa warstwa ducha zobiektywizowanego. Spośród wszystkich warstw ducha, tylko duch indywidualny jest bytem świadomym. Umożliwia on zaistnienie i odczytanie wyższych warstw bytu duchowego. Analogicznie jak byt materialny jest fundujący dla organicznego a ten z kolei umożliwia pojawienie się warstwy psychicznej, tak świadomość indywidualna jest podstawowa dla pojawienia się tworców kultury. Jednakże postacie kultury uwalniają się od konkretnej świadomości uzyskując obiektywny charakter istnienia. Jego treść staje się dostępna każdej świadomości, która rozpozna formy i opanuje język zapisu.

Fundamentem wyższych warstw ducha jest zatem świadomość. Odstania ona świat obiektywnych rzeczy wówczas, kiedy uwalnia się spod władzy popędów. Przedmiotem poznania może być bowiem tylko rzecz ujmowana w „bezinteresownym” dystansie poznawczym. Poznanie ludzkie nie odbywa się jednak w izolacji, człowiek egzystuje, myśli, poznaje będąc zanurzonym we wspólnocie. Tym co współtworzy wspólnotę indywidualną jest, zdaniem Hartmanna sfera treści kulturowych takich jak mowa, wiedza, moralność, obyczajowość. Wszystkie aspekty składające się na wspólnotę kulturową danego czasu Hartmann ujmuje w jednym pojęciu: duch obiektywny.

Formy przekraczające ducha obiektywnego danej wspólnoty, które wybiegają ku każdemu nadchodzącym wspólnotom, Hartmann nazywa duchem zobiektywizowanym. W czystej postaci przynależą tu dzieła literatury czy sztuki.

Wybrane aspekty etologii oraz współczesnej psychologii w połączeniu z Hartmannowską koncepcją ontologii „ducha” pozwolą podjąć problem praktycznego znaczenia etosu. Następnie omówiona zostanie Hartmannowska koncepcja struktury wartości, która zostanie poszerzona o opis znaczenia najwyższych idei aksjologicznych.

Hartmann zakładał istnienie podstawowego podziału wartości na mocne i wysokie. Najniższą z warstw stanowią wartości utylitarne czy też wartości dóbr oraz wartości umożliwiające przeżycie. W najwyższej grupie znajdują się wartości moralne, wspierające się na niższych, podstawowych wartościach. Obok wysokości [*Werthöhe*] inną cechą charakteryzującą wartości jest ich moc czy też, waga wartości [*Wertstärke, Wertgewicht*]. Zdaniem Hartmanna ten kto realizuje wartości najwyższe, uzyskuje największą zasługę, natomiast naruszenie wartości najmocniejszych obarcza sprawcę najcięższą winą. W związku z tymi wartościami możliwe są dwa odmienne etosy. Pierwszy realizujący wartości mocne jak np. sprawiedliwość czy prawdomówność, drugi nastawiony na uobecnianie wartości wysokich, jak np. mądrość, miłość bliźniego czy „miłość dalekiego”.

Zmodyfikowane zostanie Hartmannowskie ujęcie intuicji etycznej. Poddana zostanie analizie możliwość istnienia intuicji „konspektywnej”, która pozwalałaby rozpoznawać wartości w szerokim kontekście realnego bytu. Zgodnie z tymi założeniami świadomość wartości mogłaby ulegać rozszerzeniu, równoległe do poszerzającego się obszaru poznania bytu realnego. Podjęcie decyzji w sytuacji konfliktu wartości, wynikałoby z wykształcenia i podniesienia intuicji na wyższy poziom, umożliwiającej widzenie swojej sytuacji z wyższego pułapu, a więc w szerszej przestrzeni.

Część druga : budowa dzieła sztuki

Założenia przyjęte w pierwszej części pracy pozwolą rozważyć dziedzinę sztuki w najszerszym horyzoncie odniesień do świata ludzkiego, zmierzają jedno-

cześnie do takiego rozumienia sztuki, które byłoby uwolnione od doraźnych, koniunkturalnych manipulacji ludzką rzeczywistością i powierzchownego dostosowania się do rzeczywistości sztuki.

Podjęta zostanie próba opisu dzieła sztuki, jako swoistego powtórzenia ontycznej struktury świata. Wzorcowym punktem odniesienia dla tych rozważań będzie *Oltarz Mariacki* Wita Stwosza.

Każde dzieło sztuki opiera się na jakimś nośniku fizycznym – materialnym. Stanowi on fundament, na którym wspierają się wszystkie pozostałe warstwy dzieła sztuki. Materiał w pewnej mierze determinuje sposób obróbki, technologii, która w porządku ontologicznym stanowi wyższą warstwę dzieła sztuki. Obie te warstwy decydują o trwałości dzieła sztuki mierzonej w stosunku do długości ludzkiego życia. Przedmiot, by okazał się trwały, musi posiadać określone cechy fizyczne – materialne. Taka cecha jak trwałość wiąże się nie tylko z fizycznymi właściwościami materiału, lecz ze sposobem jego uformowania, np. piramidy czy krąg słoneczny w Stonehenge nie przetrwałyby, gdyby tworzące je bloki kamienne miały delikatną ażurową strukturę. Stabilność struktury jest więc uzależniona od właściwego powiązania materiału z technologią opracowania.

Trwałość struktury jest w pewnej antynomii z oryginalnością, wyrazistością, swobodą kształtowania materiału. Formy zrealizowane w trwałym materiale są nim częściowo zdeterminowane, przez co trudniej im ujawnić *novum* formalnego rozwiązania. Utrafienie struktury w nadchodzące wydarzenia może być tylko częściowo antycypowane, ostatecznie nie można mieć pewności, że dzieło zostanie oszczędzone od żywiołu czy celowej destrukcji człowieka. Wartość utrwalonego dzieła ujawnia się w szczególności przy jego utracie. Zniszczenie dawnego dzieła jest odczuwane szczególnie dotkliwie, co wskazuje na to, że zabytkowe dzieło jest nosicielem wartości mocnych. Trwałość pełni funkcję transmisyjną umożliwiającą przekazanie wartości, odkrytych przez przemijające kultury.

Kolejną warstwę w porządku ontologicznym stanowi forma. Ma ona fundamentalne znaczenie, na niej wspierają się bezpośrednio właściwe warstwy dzieła sztuki. To, w jaki sposób rzeźba wchodzi w relacje z przestrzenią, jak jest ona rozciągnięta, jakie posiada kształty, jakie są ich proporcje, zasadnicze ciężary i linie napięć, jakie barwy w jaki sposób na siebie oddziałują, jak „chwytane” jest światło, jaka jest „powierzchnia”, kształty, rytmy układy śladów narzędzi itd. są podstawowe dla wrażenia wzrokowego. Jednakże, w przypadku dzieł przedstawiających m. in. malarstwa czy rzeźby, relacje formalne bezpośrednio tworzą kształty i figury przedmiotów i postaci. Stąd też trudno je oderwać od samych znaczeń, np. dynamika ruchu jest wyznaczona nie tylko układem brył, ale swoistym układem anatomicznym, napięciem mięśni, gestem czy wyrazem twarzy. Forma stanowi medium, poprzez które pojawia się symboliczny wymiar aspektów życia bowiem «dobrej formy nie widać» (R. Arnheim).

Najbardziej podstawową warstwą znaczeniową jest tzw. opis przedmiotowy polegający na przedstawieniu figur ludzkich, wyglądom, wzajemnych relacji między nimi, ich zachowań, wyrazów twarzy i gestów oraz ich stosunku do realnego świata.

Warstwa ta nie wymaga specjalnych umiejętności w jej odszyfrowaniu, polegając zasadniczo na naturalnej zdolności rozpoznawania kształtów jako określonych przedmiotów. Wymaga ona pewnej adaptacji, znajomości danego stylu, sposobu obrazowania przedmiotów w określonych sytuacjach. Trzeba nauczyć się charakterystycznego zapisu, języka form np. egipskich, romańskich, by właściwie rozpoznać określone sytuacje przedmiotowe i odczytać ich relacje przestrzenne.

Znacznie większych kompetencji, niż opis przedmiotowy, wymaga kolejna warstwa – analiza ikonograficzna. Potrzebna jest tu znajomość podstawowych motywów literackich danego czasu, wiedzy, o tym, jakie tematy, w jaki sposób były schematyzowane w tym czasie. Jeśli np. jakiś XVI – XVII wieczny obraz przedstawia dwóch starych mężczyzn ukradkiem podpatrujących młodą nagą kobietę, to najprawdopodobniej stanowi on ilustrację biblijnej opowieści z księgi Daniela – *Zuzanna i starcy*. Odczytanie tej warstwy dzieła sztuki warunkuje możliwość odsłonięcia jego pełnego przesłania.

Najwyższą warstwą opisu w porządku ontologicznym jest warstwa ikonologiczna. Wymaga ona przyswojenia sobie zasadniczych elementów języka danej epoki, poznania zasadniczych symboli i sposobów ich przedstawiania. Nawet w najprostszych układach formalnych można dopatrzeć się związku z ludzkim życiem. Dynamika czy statyka, porządek, chaos to najbardziej podstawowe symbole ludzkiej egzystencji. Rozpoznane elementy struktury mogą stanowić podstawę dla odczytania symboliki np. w funkcji uporządkowania, dzieło może być wyrazem wiary w sens albo utraty tej wiary i oczywiście całego szeregu innych bardziej subtelnych odczytań. Np. u Michała Anioła zwarte korpusy ciał, połączone ze swoistym napięciem mięśni, dynamiczny związek linii wertykalnych i horyzontalnych można odczytać, jako wyraz filozofii neoplatońskiej, jako obraz duszy spętanej pragnieniami ciała. Warstwa ikonologiczna będzie zatem rozpatrywana w funkcji wyglądu, kształtu a nawet materiału i sposobu jego uformowania. Z kolei wszystkie te elementy będą analizowane w aspekcie kulturowego i realnego tła. Wskazanie relacji między strukturą ontyczną ołtarza Wita Stwosza a kulturowym i historycznym umocowaniem tego dzieła będzie kluczowe dla ogólnych rozważań w zakresie wartości dzieła sztuki.

**

Następnie rozważania poświęcone będą głównie uproszczonym lub nietrafnym koncepcjom i realizacjom sztuki, dotyczą kolejno sztuki awangardowej (zostanie przy tym wykorzystana Kantowska *Krytyka władzy sądzienia*), negatywnych wartości realizacji artystycznych oraz przyczyn jednostronnych ocen dzieł sztuki. Dla wyraźniejszego uwypuklenia problemu uproszczeń w koncepcjach estetycznych omówione zostaną takie pojęcia jak oryginalność i wolność sztuki. Zostanie również przybliżona twórczość oparta o współczesne multimedia, co pozwoli wyraźniej uchwycić praktyczny wymiar realizacji wartości w obszarze kultury.

Znaczna część sztuki awangardowej swoją energię poświęca na kontestowaniu dzisiejszych osiągnięć cywilizacyjnych. Liczne akcje usiłują podważyć nie tylko

zdołbyce kultury technicznej, ale odrzucają zarazem tradycje kultury, w tym kultury estetycznej. Nihilizm ten domaga się, w swym programie, skierowania doświadczenia ludzkiego na inne tory. Postulowana jest zatem potrzeba aksjologicznej przemiany. Sytuacja ta wymaga bliższego rozpoznania ponieważ wystąpienie przeciwko normom, które sprzeniewierzają się wartościom byłoby realizacją etosu pozytywnego. Możliwe jest jednak, że antykulturowe działania są negatywną realizacją wartości. Naruszają koherentność układu, dynamizują go poprzez rozkład. Dzieło sztuki wywołujące silne reakcje emocjonalne „zmusza” do zajęcia stanowiska, ale równocześnie może destabilizować chwiejną równowagę aksjologiczną perceptora. Ten rodzaj dynamizacji wprowadzać może ponadto stan nienasyconego głodu, który w swej logice domaga się realizacji coraz silniejszych. Powstaje tu zatem wątpliwość, którą można wyrazić słowami Biblii «...jeśli sól smak swój utraci, czymże ją przyprawicie?» [Mk 9. 50].

Tworzenie i odbiór dzieła sztuki można ujmować poprzez metaforę gry. Gra jest, jakby symbolicznym spotkaniem ze światem, z którym człowiek musi rozegrać swoją partię znajdując swoje właściwe miejsce.

Każda gra jest wsparta na jakimś nośniku, który może być odebrany zmysłowo. Na przykład szachownica czy karty są nośnikami gier, bez tego nośnika granie gier, jest niemożliwe. Ten sam nośnik może stanowić źródło różnych gier, można zmienić umowę co do zasad gry, np. te same karty mogą być używane do grania w brydża, kanastę, skata itd. Taki nośnik jest planszą gier. Plansza wymaga ponadto reguł prowadzenia określonej gry. Do danej gry przynależą stałe składniki gry, a więc nie tylko same karty, ale i ich sposób rozdania, sposób licytacji, punktacja, reguły prowadzenia rozgrywki. Granie gry jest regulowane zasadami gry. Wyznaczają one granice gry i określają jej porządek, w ramach, którego każda gra ma swój indywidualny – oryginalny przebieg. Gra, np. w szachy, może być rozgrywana przy różnych stopniach zaawansowania: od opanowania ledwie jej zasad i ograniczenia, do pierwszej warstwy dziejącej się sytuacji, do złożonej strategii, w której gracz daleko przewiduje swoje posunięcia. Gracz dobry wyprzedza dziejącą się sytuację, nieustannie dynamizując projekt w zależności od przebiegu gry. Metafora gry ma wyjaśnić, że interpretacje mogą mieć różny stopień wtajemniczenia, że gry jakościowo mogą się różnić. Dynamiczna relacja z dziełem sztuki, może kreować wiele możliwości interpretacyjnych. Jednakże dzieło, jego kulturowe oraz realne umocowanie wyznacza obszar o ściśle określonych granicach, poza którymi interpretacja jest błędna.

Dzieło sztuki można traktować jako swoistą synekdochę poprzez którą dany system zostaje przywołany, poprzez który dzieło sztuki zostanie odczytane. System ten istnieje niezależnie od tego czy ujmująca go świadomość może zauważyć i odkryć relacje tego systemu.

Niezależnie od tego czy twórca uświadamia sobie określone wpływy czy też nie, dzieło sztuki wyrasta z wcześniejszych doświadczeń, wykorzystuje formy i sposoby ich kształtowania pochodzące z różnych obszarów kultury, wypowiada się wobec istniejącego kulturowego tła. Dzieło sztuki nawet najwybitniejszych twórców nie wyrasta samorodnie z obszarów odczuwającej subiektywności, lecz jest syntezą różnych doświadczeń. Przykładem może być nie kwestionowany co do oryginalności *Pan Tadeusz* nawiązuje on wyraźnie do Homera, Byrona, Ariosto Scotta, Delilla, Goethego, Rzewuskiego, Krasickiego, Niemcewicza i Trembeckiego i łączy z rodzimym folklorem¹. Analogicznego opisu można dokonać w odniesieniu do dzieł plastycznych. Zapożyczenia form, układów kompozycyjnych, rozwiązań technicznych, motywów, tematów, cyklów tematycznych towarzyszą sztukom plastycznym przez całe dzieje. Dochodzi tu jeszcze doświadczanie świata samego.

Najogólniej mówiąc sztuka jest związana z dynamiką życia, jest ona wprawdzie utrwaleniem określonego stanu, wyborem jakiegoś jej wąskiego aspektu, ale poprzez ten fakt rudymenciarstwa i zatrzymania w czasie, sztuka jest symbolem życia określonego momentu dziejowego. Odpowiednikami dynamicznych, witalnych procesów życiowych w sztuce jest oryginalność. Może ona jednak zaistnieć wobec jakiegoś tła, jest ona tym bardziej widoczna im bardziej jednorodne jest to tło. Zdolność rozróżnienia oryginalnych cech dzieła jest wprost proporcjonalna do kompetencji odbiorcy. Pojawia się tu jednak, podstawowa antynomia: jeżeli wskutek różnic kompetencji różna jest możliwość odbioru tych jakości, czy twórcy pozostaje gra na najwyższych emocjach, czy też izolacja o jakiej wspomina Słowacki: „Tak więc – to los mój (...) Nieme mieć harfy i słuchaczy głuchych”.

Określone struktury dzieła istnieją w sposób obiektywny i relacyjny zarazem. Dzieło ma w sobie aspekt subiektywnego początku oraz intersubiektywnego zrozumienia obiektywnych treści wynikających z zanurzenia w określonym systemie kulturowym. W wyniku intersubiektywnego przyswojenia zajmuje miejsce w kulturze stając się jej przedmiotem, który jest obiektywnie istniejącym wytworem intersubiektywnej świadomości.

Aksjologiczne znaczenie utrwalonych przedmiotów artystycznych rozważa się w kontekście wartości troski o nadchodzący czas – „miłości dalekiego”. Dzieło sztuki opisane jest jako próba rozwiązania konfliktu wartości danego miejsca i czasu. Utrwalone dzieło stanowić może stały punkt odniesienia świadomości aksjologicznej. Szczególnie dotyczy to dzieł bogatych semantycznie, jak np. proza czy dramat, będących syntezą rzeczywistych możliwości losu. Autentyczne dzieło jest wniesieniem nowych możliwości bytowych, wzbogacającym przestrzeń literackiej, wzrokowej czy słuchowej percepcji. Jednakże nie przesądza to jeszcze o jego wartości, kryterium stanowią wartości ludzkie. Wartość dzieła jest mierzona jego zdolnością do wzbogacenia – wykształcania zmysłu, poszerzenia horyzontu aksjologicznej

¹ S. Balbus, *Między stylami*, Kraków 1996, Wyd. II, s. 179.

wrażliwości. Udany utwór wnosi dystans do uwikłania się w świat realny, stwarza szansę na ujrzenie siebie z dystansu, stwarza szansę doświadczenia tymicznego «nie tutaj teraz bycia» – doświadczenia «boskiego», metafizycznego². To zwolnienie od napięcia rzeczywistości otwiera jestestwo na inny bardziej ogólny poziom widzenia. Udane dzieło ofiarowuje więcej niż wymaga jego «<tutaj teraz bycie>», jest nadatkiem bytu i w tym zakresie jest bezinteresowne.

Dzieła te wznoszą się na formalnej doskonałości. Jednakże utrafienie formy – «froniczny» wymiar «tutaj teraz bycia»³, jest tylko podstawą dla zaistnienia wartościowego dzieła sztuki – poprzez dopełnienie tymiczne (tj. wymiar głęboki – metafizyczny). Biegłość warsztatowa stanowi grunt dla wartości dzieła sztuki, dopiero na takiej podstawie nadbudować się mogą wyższe wartości. Ktoś kto spełnia podstawowe wartości nie ma jeszcze zasługi, realizuje tylko minimum. Wartościowe dzieło sztuki jest utrafieniem w określone relacje bytowe. Wielkość Rembrandta należy tłumaczyć tym, że w stosunku do innych Niederlandczyków, jego malarstwo mówi więcej o człowieczym losie i jego naturze, niż mistrzowskie, ale zamknięte przede wszystkim w kulturze swego czasu, dzieła np. Fransa Halsy. Każde dzieło sztuki podlega hierarchii wartości według mocy i wysokości. Obydwa te porządki w znacznej mierze się wykluczają, wysokie wartości wymagają przygotowania – wykształcenia, podczas gdy wartości mocne są odbierane w sposób naturalny. Wartości mocne budzą zainteresowanie, lecz wyczerpują się w oglądzie powierzchniowym.

Jednym z najistotniejszych zadań kształcenia estetycznego, czy też szerzej, humanistycznego jest wykształcanie taktu, który to „domaga się utrzymania dystansu, pozwala uniknąć przeszkody, zbytniego zbliżenia i naruszenia intymnej sfery danej osoby”⁴. Dla wykształconego smaku dosłowność, dosadność realizacji jest realizacją nieudaną, ponieważ redukuje złożoność «jestestwa» do jednego, a więc prymitywnego wymiaru. Wartościowe dzieło sztuki podejmuje dialog ze złożonością sytuacji *jestestwa*. Udane dzieło sztuki jest dodaniem do bytu, bowiem poszerza horyzont samopoznania człowieka, a zatem powiększa jego świadomość aksjologiczną.

² J. Bańka, *Czas w sztuce*, Katowice 1999, t. 1 s. 16 i in.

³ Tamże s. 32 i in.

⁴ Cyt. za H. G. Gadamer, *Prawda i metoda*, Kraków 1993, s. 48.

Krzysztof Śleziński

Niealgorytmiczny charakter procedur matematycznych w ujęciu Rogera Penrose'a

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Cieszynie, 29 III 2000 r.)

Pojawiające się w wielu działach matematyki operacje niealgorytmiczne¹, zdaniem Rogera Penrose'a, wskazują na ograniczony zasięg stosowania procedur algorytmicznych². Procedury te rozumiane są jako skończony ciąg działań obliczeniowych, które doprowadzają do znalezienia rozwiązania danego problemu matematycznego³. Pojawiające się zagadnienie obliczalności należy do ważnych koncepcji matematycznych. Nie dotyczy ono jedynie liczb, ale także operacji stanowiących wykonywanie reguł rachunku różniczkowego, czy operacji na wzorach trygonometrycznych. Dla Penrose'a pełne zrozumienie zasady działania algorytmu, operacji obliczeniowych, staje się możliwe jedynie dzięki istnieniu innego typu procedury, nazwanej „procedurą wglądu” (*insights*) w dany problem matematyczny⁴.

Istnienie niealgorytmicznych procedur matematycznych wyjaśnia Penrose przez wypracowaną, własną koncepcję niealgorytmicznego charakteru prawdy matematycznej oraz nierekurencyjnego charakteru wglądu i rozumienia matematycznego. Przedstawiając powyższe koncepcje, Penrose powołuje się na te rezultaty prac matematyków, które wskazują na ograniczenia sformalizowanego rozumowania matematycznego. Według Rogera Penrose'a, dobrym przykładem potwierdzającym słusność jego wywodów staje się problem istnienia twierdzeń limitacyjnych⁵, w szczególności twierdzenia Gödla o niezupełności bogatych systemów formalnych.

¹ Przykładowo wymienić można: problem znalezienia całkowitych rozwiązań równań diofantycznych, problem pokrycia płaszczyzny euklidesowej płaskimi i wielobocznymi płytkami, problem słowa, czy zagadnienie równoważności rozmierności topologicznej, zob. R. Penrose, *The Emperor's New Mind. Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*, Wyd. Vintage, London–New York 1990, s. 168–177.

² Należy zaznaczyć, iż o istnieniu absolutnych ograniczeń procedur obliczeniowych traktuje przykładowo teoria złożoności.

³ Często do określenia operacji algorytmicznych, według Penrose'a, zamiennie używa się takich terminów jak: *obliczenia (computations)*, *procedury konstruktywne (effective procedures)*, *operacje rekurencyjne (recursive operations)*. Zob. R. Penrose, L.c., s. 62.

⁴ Por. tamże, s. 55.

⁵ Zob. J. Życiński, *Teizm i filozofia analityczna*, t. I, Wyd. Znak, Kraków 1985, s. 118–126.

Twierdzenie, na które powołuje się Penrose, dotyczy tego, że bez względu na ogólność branego pod uwagę systemu formalnego, zawsze znajdują się w nim zdania typu *gödlowskiego*⁶. Dzięki odpowiednio przeprowadzanej analizie zdania *gödlowskiego* należy przypisać wartość logicznej prawdy. Interesujący pozostaje jednak sam sposób, dzięki któremu dostrzegana jest prawdziwość zdania *gödlowskiego* mimo, że nie można go formalnie dowieść w ramach przyjętego systemu. Tym sposobem staje się, według Penrose'a, stosowana procedura *wglądu* spoza systemu formalnego⁷, której nie da się przedstawić w sposób usystematyzowany, algorytmiczny⁸.

Przyjętą przez Penrose'a koncepcję *wglądu matematycznego* można porównać z określoną przez logików zasadą refleksji (*reflection principle*). Dotyczy ona dokonywania refleksji nad znaczeniem zbioru aksjomatów i reguł wnioskowania, w celu przekonania się o trafnym dochodzeniu do prawdziwych wniosków. Stosując tę zasadę stajemy się przekonani o prawdziwości takich twierdzeń matematycznych, których nie można wydedukować z aksjomatów, uwzględniając przyjęte reguły wnioskowania.

Sposób, w jaki wybierane są aksjomaty i reguły wnioskowania dla danego systemu formalnego, polega na kierowaniu się rozumowaniem intuicyjnym. Zdania przyjmowane jako prawdziwe, uzależniane są od znaczeń uwzględnionych w nich symboli, które wynikają z naszej intuicji wyróżnienia tego, co jest oczywiste i ma znaczenie. Tego typu intuicyjne wyczucie oczywistości i znaczenia nie może zostać wytłumaczone w oparciu o kryterium niesprzeczności systemu⁹. Do intuicji nie odwołujemy się tylko raz przy formułowaniu zbioru aksjomatów i reguł wnioskowania, ale zgodnie z twierdzeniem Gödla do intuicji odwołujemy się również w wypadkach określenia wartości logicznej zdania *gödlowskiego*.

Zasada refleksji stanowi całkowicie odmienną procedurę od wnioskowań przyjmowanych przez zwolenników stanowiska formalizmu matematycznego. Stosując tę zasadę przekraczamy sztywne ograniczenia systemów formalnych i zdobywamy nowy *wgląd* w problemy matematyczne. Dzięki zastosowaniu procedury *wglądu* zagadnienia matematyczne można ująć w takiej perspektywie, która wykracza poza ramy danego systemu.

W publikacjach matematycznych zamieszcza się wiele dowodów twierdzeń, które wymagają *wglądu* odbiegającego od wykorzystania standardowych reguł i aksjomatów danych systemów formalnych arytmetyki. Przykładowo, z zasady refleksji korzysta się w rozważaniach dotyczących zbiorów nieskończonych, przy

⁶ Por. R. Penrose, L. c., s. 141.

⁷ L. c., s. 143.

⁸ „(...) insights (...) cannot be systematized – and, indeed, must lie outside any algorithmic action!” L. c., s. 143.

⁹ Istnieje wiele niesprzecznych systemów, które są fałszywe lub pozbawione znaczenia. Przykładem systemów fałszywych są te, w których występujące zdania odnoszą się do nieistniejących stanów rzeczy.

czym należy pamiętać o zachowaniu ostrożności, aby dokonywane analizy na tych zbiorach nie zostały uwikłane w paradoksy.

Penrose zwraca uwagę na wykorzystywanie wglądu matematycznego, stanowiącego szczególny rodzaj „widzenia”. Wgląd matematyczny związany jest między innymi ze sposobem działania mózgu¹⁰. Gdyby przyjąć, że w mózgu dokonują się jedynie procesy algorytmiczne, to niewątpliwie formułowanie sądów matematycznych o zdaniu *gödlowskim* byłoby niemożliwe. Zauważa się jednak, iż często przyjmowanym stanowiskiem jest to, które ujmuje działanie umysłu w kategoriach procedury algorytmicznej. Przy czym algorytm, którym posługuje się matematyk, jest na tyle skomplikowany, iż nie może zostać przez niego poznany. W takich wypadkach nie tylko nie można by stwierdzić prawdziwości zdania *gödlowskiego*, ale także nie można by go skonstruować. Taką argumentacją posługują się ci, którzy wysuwają zarzut wobec przyjętej przez Penrose’a niealgorytmiczności funkcjonowania świadomości, doprowadzającej do formułowania sądów matematycznych.

Często matematycy, w celu ustalenia prawdziwości zdania, posługują się nierównoważnymi algorytmami. Nie doprowadza to jednak do sytuacji, w której przedstawiony przez jednego matematyka dowód matematyczny nie doprowadziłby do przekonania drugiego matematyka, zdolnego do zrozumienia jego treści, o poprawności przeprowadzonego rozumowania. W stosunku do zdania *gödlowskiego* prawdą pozostaje to, że jeśli matematyk akceptuje prawdziwość twierdzeń otrzymanych w oparciu o aksjomaty i reguły dowodzenia danego systemu formalnego, i jednocześnie przyjmuje prawdziwość tego zdania, to w tej samej sytuacji muszą znaleźć się także inni matematycy. Oznacza to, że argumenty wykazujące prawdę twierdzeń matematycznych mogą zostać przekazane innym; tak, jak to ma miejsce w wypadku rozwiązania przez Gödla i Turinga *Einschheidungsproblem* Hilberta¹¹.

Według Rogera Penrose’a, „prawda matematyczna nie jest bardzo skomplikowanym dogmatem, przekraczającym nasze zdolności pojmowania. Budujemy ją z elementów prostych i oczywistych. Gdy rozumiemy elementy składowe, to nie mamy wątpliwości co do ich prawdziwości”¹². Prawdy matematycznej nie ustalamy posługując się jedynie procedurą algorytmiczną. Według Penrose’a prawda ta ma charakter niealgorytmiczny. Uważa on także, że „nasza świadomość pełni kluczową rolę w procesie rozumienia prawd matematycznych. Musimy ‘widzieć’ prawdziwość dowodu matematycznego, aby uwierzyć w jego poprawność. To ‘widzenie’ jest istotą świadomości; występuje ono zawsze, ilekroć bezpośrednio postrzegamy

¹⁰ L. c., s. 538–539.

¹¹ *Einschheidungsproblem* Hilberta stanowi próbę wykazania prawdziwości lub fałszywości dowolnego zdania matematycznego, określonego w dobrze sformułowanym systemie, w którym wyróżnia się bogaty zbiór aksjomatów i reguł wnioskowania.

¹² „Mathematical truth is not a horrendously complicated dogma whose validity is beyond our comprehension. It is something built up from such simple and obvious ingredients – and when we comprehend them, their truth is clear and agreed by all” – L. c., s. 540.

prawdę matematyczną. Gdy przekonujemy się, że twierdzenie Gödla jest poprawne, nie tylko to ‘widzimy’, ale jednocześnie dostrzegamy niealgorytmiczny charakter procesu ‘widzenia’¹³.

Bezpośrednio postrzegana prawda matematyczna nie może zostać ujęta przez żadne systemy formalne. Dla Rogera Penrose’a, absolutna prawda matematyczna ma swoje platońskie pochodzenie. Pozostaje całkowicie niezależna od podmiotu ją poznającego, a absolutny jej charakter pozostaje w istocie tym samym, co platońskie istnienie pojęć matematycznych¹⁴. Rozstrzygnięte zagadnienie niealgorytmicznego charakteru prawdy matematycznej pozostaje, zdaniem Penrose’a, zgodne z przyjętym stanowiskiem platonizmu matematycznego.

Przedstawione argumenty Rogera Penrose’a na rzecz platonizmu matematycznego poddane zostały przez wielu autorów bardzo mocnej analizie krytycznej. Świadczy to niewątpliwie o wielkim zainteresowaniu tezami wysuwanymi przez Rogera Penrose’a.

Przeważająca część argumentacji Rogera Penrose’a za istnieniem wglądu matematycznego i wykorzystywaniem elementów niealgorytmicznych w naszych rozumowaniach bazuje na twierdzeniu Gödla o niezupełności systemów dedukcyjnych oraz niemożliwości algorytmicznego sposobu rozwiązania wszystkich problemów matematycznych. Wielu krytyków tego podejścia wysuwa wiele zastrzeżeń, a nawet wykazuje błędność przedstawionych argumentacji. W wielu wypadkach, jak stwierdzają: David Gilden i Joseph Lappin¹⁵, James Higginbotham¹⁶, Rudi Lutz¹⁷ oraz Keith Niall¹⁸, w argumentacji Penrosa dostrzega się przebrzmiały ton dyskusji przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku, kiedy to logicy i matematycy musieli się uporać z rewolucyjnymi odkryciami twierdzeń limitacyjnych. Przeciwnego zdania jest Salvatore Guccione, który nie zgadza się z tym, że argumenty Penrose’a są błędne i należą do przeszłości, lecz – jego zdaniem – polegają na niezbyt precyzyjnym odróżnieniu samego systemu dedukcyjnego od wyróżnionego w nim zdania typu *gödlowskiego*¹⁹. Autorzy krytykujący argumentację Penrose’a nie zwraca-

¹³ „(...) our consciousness is a crucial ingredient in our comprehension of mathematical truth. We must ‘see’ the truth of a mathematical argument to be convinced of its validity. This ‘seeing’ is the very essence of consciousness. It must be present whenever we directly perceive mathematical truth. When we convince ourselves of the validity of Gödel’s theorem we not only ‘see’ it, but by so doing we reveal the very non-algorithmic nature of the ‘seeing’ process itself” – L.c., s. 540–541.

¹⁴ L.c., s. 147.

¹⁵ Zob. D. L. Gilden, J. S. Lappin, *Where is the Material of the Emperor’s Mind?*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 665–666.

¹⁶ Zob. J. Higginbotham, *Penrose’s Platonism*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 667–668.

¹⁷ Zob. R. Lutz, *Quantum AI*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 672–673.

¹⁸ Zob. K. Niall, *Steadfast Intentions*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 679–680.

¹⁹ Zob. S. Guccione, *Mind the Truth: Penrose’s New Step in the Gödelian Argument*, „Behavioral and Brain Sciences” 1993, 16, s. 612–613.

cają jednak uwagi na to, co stanowi istotę rozwiązywanego problemu, mianowicie, niemożliwości dedukcyjnego wyprowadzenia zdania typu *gödlowskiego* z danego systemu formalnego, na podstawie określonej procedury algorytmicznej.

Wysuwane są również zastrzeżenia dotyczące rozumienia zupełności i niezupełności systemu formalnego, które pojawia się w argumentacjach matematyczno-logicznych u Rogera Penrose'a. George Boolos²⁰, David Chalmers²¹, Martin Davis²², Don Perlis²³ uważają, że jeśli system F jest niezupełny, to do opisanego tego systemu nie można użyć żadnych jego reguł, w celu określenia prawdziwości lub fałszywości systemu F . Zatem, konkludują krytycy, każde zdanie typu gödlowskiego $G(F)$ jest twierdzeniem samym dla siebie. Nie można jednak uważać, aby przedstawiona przez Penrose'a koncepcja wglądu matematycznego, która umożliwia określenie wartości logicznej zdania $G(F)$, podlegała jakiegokolwiek formalizacji. Nie można też przyjąć, iż wykorzystanie „wglądu” przez matematyków doprowadzi, w myśl Penrose'a, do rozwiązania wszystkich problemów matematycznych, jak starają się to wykazać: Daniel Dennett²⁴, Jon Doyle²⁵, Adina Roskies²⁶. Natomiast Bruce MacLennan, chociaż zgadza się z konkluzją Penrose'a, iż myślenie matematyczne nie może zostać zredukowane do żadnego algorytmu, a umysł nie może być odpowiednikiem komputera, to jednak nie zgadza się z argumentacją przedstawioną w *The Emperor's New Mind*. MacLennan zwraca uwagę na rozróżnienie poziomu matematyki od metamatematyki, uważa on, iż jeśli istnieje dowód twierdzenia matematycznego przy użyciu innych metod niż z zakresu matematyki, to muszą one przynależeć do poziomu metamatematyki. Oznacza to, że dowód da się sformalizować w języku metamatematyki, a tak, zdaniem Penrose'a, nie jest²⁷. Na nierozróżnianie przez Penrose'a poziomu matematyki od metamatematyki zwraca uwagę

²⁰ Zob. G. Boolos, *On 'seeing' the Truth of the Gödel Sentence*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 655–656.

²¹ Zob. D. Chalmers, *Computing the Thinkable*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 658–659.

²² Zob. M. Davis, *Is Mathematical Insight Algorithmic?*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 659–660.

²³ Zob. D. Perlis, *The Emperor's Old Hat*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 680–681.

²⁴ Zob. D. C. Dennett, *Betting your Life on an Algorithm*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 660.

²⁵ Zob. J. Doyle, *Perceptive Questions about Computation and Cognition*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 661.

²⁶ Zob. A. Roskies, *Seeing Truth or just Seeming true?*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 682–683.

²⁷ „The methamathematical proof uses no esoteric techniques, nor does it depend on special, deep mathematical insights”, por. B. MacLennan, *The Discomforts of Dualism*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 673.

również Robert Wilensky²⁸. Z kolei Martin Davis krytykuje Penrose'a za przyjęcie algorytmicznego punktu odniesienia w dyskusji nad twierdzeniem Gödla²⁹.

Niejednoznaczne staje się używanie przez Penrose'a terminu „algorytm”. Roy Eagleson³⁰, Bruce MacLennan³¹, Tim Smithers³², M. Taylor³³, John Tsotsos³⁴, czy Robert Wilensky dostrzegają, iż temu terminowi zostało nadane wiele znaczeń. Termin „algorytm” jest rozumiany jako działanie *maszyny Turinga*, albo dokładnie zdefiniowana sekwencja operacji na symbolach, albo precyzyjnie zdefiniowana metoda zmieniania danych w celu uzyskania rezultatu, albo „algorytm” rozumiany jest zamiennie z tym, czym jest „uczenie się” systemu komputerowego rozwiązywania nowych problemów, wcześniej nieuwzględnionych w programie. Najwięcej zastrzeżeń budzi rozumienie algorytmu jako procedury „uczenia się”³⁵.

Wysuwane w *The Emperor's New Mind* argumenty na rzecz platonizmu matematycznego, zostały przez wielu filozofów i specjalistów nauk szczegółowych poddane analizie krytycznej³⁶. Odpowiedzią Penrose'a na krytykę jego filozoficznego stanowiska platonizującego stały się kolejne dwa dzieła: *Shadows of the Mind*³⁷ oraz *The Large, the Small and the Human Mind*³⁸, które stanowią kontynuację

²⁸ Zob. R. Wilensky, *Computability, Consciousness, and Algorithms*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 690–691.

²⁹ Zob. M. Davis, *How Subtle is Gödel's Theorem? More on Roger Penrose*, „Behavioral and Brain Sciences” 1993, 16, s. 611.

³⁰ Zob. R. Eagleson, *Computations over Abstract Categories of Representation*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 661–662.

³¹ Zob. B. MacLennan, *The Discomforts of Dualism*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 673–674.

³² Zob. T. Smithers, *The Pretender's New Clothes*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 683–684.

³³ Zob. M.M. Taylor, *The Thinker Dreams of Being an Emperor's*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 685–686.

³⁴ Zob. J.K. Tsotsos, *Exactly which Emperor is Penrose Talking about?*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 686–687.

³⁵ Zob. np.: F. Boyle, *Algorithms and Physical Laws*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 656–657; oraz: T. M. Breuel, *AI and the Turing Model of Computation*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 657; J. Doyle, *Perceptive Questions about Computation and Cognition*, „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 661; R. Lutz, *Quantum AI*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 672–673; czy D. McDermott, *Computation and Consciousness*, „Behavioral and Brain Sciences” 1990, 13, s. 676–678.

³⁶ Krytyczne uwagi do przedstawionych przez Rogera Penrose'a problemów znaleźć można w: „Behavioral and Brain Science” 1990, 13, s. 643–705; „Bulletin (New Series) of the American Mathematical Society” 1990, 23, 2, s. 606–616; „Artificial Intelligence” 1992, 56, s. 355–396; „Behavioral and Brain Science” 1993, 16, s. 611–622.

³⁷ Zob. R. Penrose, *Shadows of the Mind. A Search for the Missing Science of Consciousness*, Oxford University Press, Oxford 1995.

³⁸ Zob. R. Penrose, *The Large, the Small and the Human Mind*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

wcześniej wyrażonych poglądów, ale przedstawionych w zdecydowanie bardziej umiarkowanych tezach w stosunku do tez z *The Emperor's New Mind*. Według Drew McDermotta zachowana została główna linia argumentacji, dotycząca umiejscowienia świadomości w świecie materialnym³⁹. Szczególnie ma to miejsce w pierwszej części *Shadows of the Mind*, gdzie Penrose odwołuje się do twierdzenia Gödla, w celu przedstawienia obrony, przyjętej w *The Emperor's New Mind*, koncepcji powiązania świadomości z zachodzeniem procedur niekomputacyjnych. Natomiast przedstawione w drugiej części *Shadows of the Mind* argumenty, dotyczą możliwości istnienia procesów fizycznych, które wyjaśniałyby zjawisko świadomości. Rezultatem przeprowadzonych analiz staje się przyjęty wniosek, iż ujęcie naukowe świadomości wymaga rozszerzenia naszej wiedzy o zagadnienia niekomputacyjne. Penrose wyraża przekonanie, że dokonywane obecnie modyfikacje mechaniki kwantowej stają się niewystarczające, aby w pełni opisać zjawisko rozumienia, świadomości, przytomności, wglądu matematycznego, czy wolnej woli. Zdecydowane zróżnicowanie tematyki w pierwszej i drugiej części *Shadows of the Mind*, zdaniem Bernarda Baarsa, sprowadza się do przyjęcia dwóch tez, które nazywa „niemożliwością dowodu maszyny Turinga” (*Turing Impossibility Proof*) oraz „oczekiwaniem na uogólnienie teorii kwantów” (*Quantum Promissory Note*)⁴⁰.

Należy zauważyć, iż w pierwszej części *Shadows of the Mind* mamy do czynienia przynajmniej z dwoma schematami oddzielnie przedstawionych argumentów. Argument pierwszy, stanowiący odparcie stanowiska zwolenników sztucznej inteligencji, można sprowadzić, zdaniem Davida Chalmersa, do pytania: Czego możemy oczekiwać, określając prawdę w systemie ograniczonym pierwszym twierdzeniem Gödla, w wypadku, gdy nasze zdolności rozumienia mogłyby zostać ujęte przez jakiś system formalny F ?⁴¹ Argument drugi, został przedstawiony przez Penrose'a w fantazyjnym dialogu robota *MJC* z matematykiem *AI*⁴². Argumentacja oparta została na założeniu, iż nasze zdolności rozumienia są ujmowane przez określony system formalny F . Oznacza to przyjęcie takiej klasy zdań, o których wiemy, że są prawdziwe. Natomiast z tego, że posiadamy wiedzę o istnieniu systemu F , musi wynikać wiedza o możliwości zrozumienia systemu F . W argumentacji tej docho-

³⁹ Zob. D. McDermott, [STAR] *Penrose is Wrong*, „Psyche: an Interdisciplinary Journal of Research on Consciousness” 1995, 2, 11, dostępne w: http://psyche.cs.monash.edu.au/psyche-index-v2_1.html.

⁴⁰ Zob. B. J. Baars, *Can Physics Provide a Theory of Consciousness? A Review of Shadows of the Mind by Roger Penrose*, „Psyche: an Interdisciplinary Journal of Research on Consciousness” 1995, 2, 8 w: http://psyche.cs.monash.edu.au/psyche-index-v2_1.html.

⁴¹ Zob. D. J. Chalmers, *Minds, Machines, and Mathematics. A Review of Shadows of the Mind by Roger Penrose*, „Psyche: an Interdisciplinary Journal of Research on Consciousness” 1995, 2, 9, w: http://psyche.cs.monash.edu.au/psyche-index-v2_1.html.

⁴² Zob. R. Penrose, *Shadows of the Mind*, (...), s. 179–189.

dzimy jednak do sprzeczności, ponieważ została wykazana fałszywość przyjętego założenia, a zatem system F nie może ujmować naszych zdolności rozumienia⁴³.

*

Roger Penrose, powołując się na koncepcję niealgorytmicznego charakteru prawdy matematycznej oraz rozumienia i wglądu matematycznego, uzasadnia możliwość bezpośredniego dostępu umysłu do obiektów platońskiego świata form matematycznych. Dzięki bezpośredniemu odnoszeniu się do platońskiego świata obiektów matematycznych możemy poznawać nie tylko prawdy matematyczne o charakterze obliczeniowym, lecz także prawdy matematyczne o charakterze niekomputacyjnym. Nierekurencyjny charakter naszego myślenia przejawia się w podejmowaniu decyzji w wypadkach niekończących się procedur komputacyjnych. Oznacza to, iż cokolwiek dokonuje się w naszym mózgu, w związku z rozumieniem matematycznym, pozostaje całkowicie inne od czegokolwiek, co można osiągnąć używając maszyny Turinga.

W latach osiemdziesiątych problem obliczalności został przeniesiony na dziedzinę teorii sztucznej inteligencji, gdzie usilnie poszukuje się komputacyjnej symulacji naszego myślenia. Roger Penrose, powołując się na twierdzenie Gödla, wykazuje niemożliwość zredukowania rozumowania matematycznego do procedur obliczeniowych. W rozumowaniach występują elementy nie poddające się symulacji przy pomocy algorytmów. Tak więc, zbudowanie komputerów cyfrowych, zdolnych do odtworzenia wszystkich funkcji umysłu, stanowi rzecz niemożliwą do zrealizowania i nie jest jedynie kwestią czasu.

W omawianych pracach Rogera Penrose'a przedstawiona została próba zrozumienia m.in.: problemu matematyczności przyrody⁴⁴, istnienia nieobliczeniowych procesów w ludzkim mózgu, niesprowadzalności prawdy do procedur algorytmicznych, oraz niesprowadzalności wglądu i rozumienia matematycznego do procedur rekurencyjnych. O aktualności podnoszonych przez Rogera Penrose'a zagadnień logiczno-ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych zaświadcza bardzo liczne głosy krytyki. Dodatkowym atutem wysuwanej przez Penrose'a argumentacji pozostaje umiejętne nakreślenie racjonalnej i zarazem krytycznej perspektywy łączącej problemy nauk szczegółowych z fundamentalnymi problemami filozofii.

⁴³ Szerzej na temat argumentacji niealgorytmicznego charakteru wglądu i rozumienia matematycznego przedstawionego przez Penrose'a w *Shadows of the Mind* zob. K. Śleziński, *Elementy platonizmu u Rogera Penrose'a*, Wyd. Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1999, s. 159–164.

⁴⁴ Więcej na temat problemu matematyczności przyrody zob. np.: M. Heller, J. Życiński, A. Michalik, *Matematyczność przyrody*, Wyd. OBI, Kraków 1990; oraz M. Heller, *Czy świat jest matematyczny?*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 1998, XXII, s. 3–14.

Adam Jonkisz

Ciągłość rozwoju nauki

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Cieszynie, 8 XI 2000)

0.1 Naukę można pojmować jako ogół czynności składających się na aktywność naukową bądź jako ogół wyników uzyskiwanych w rozwoju nauki. W swoich pracach i w dzisiejszej prezentacji przyjmuję ten drugi sposób rozumienia nauki. Rozwój nauki jest więc reprezentowany przez ciąg wytworów naukowych (pojęć, praw, teorii), a badanie ciągłości rozwoju sprowadza się do badania relacji między kolejnymi produktami nauki¹.

0.2 Przez „teoretyczne wytwory” rozumiem pojęcia, prawa i teorie naukowe, a do badania ciągłości między nimi zastosowałem metody i wyniki tej odmiany strukturalizmu, która została zapoczątkowana w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych, głównie przez P. Suppesa, a szerzej jest znana od lat siedemdziesiątych, dzięki pracom J. Sneed’a i W. Stegmüllera.

0.3 Przedstawię założenia, jakie przyjąłem przystępując do badania ciągłości, oraz opiszę uzyskane wyniki.

1. Strukturalne ujmowanie teorii mieści się pośród tzw. ujęć semantycznych. Chodzi o takie, w których definiuje się teorie empiryczne charakteryzując to, do czego teorie się odnoszą, tj. modele teorii. Ponieważ teorię określa się za pośrednictwem jej odniesień, można tu mówić o ujęciu zakresowym (alternatywnym dla treściowego), a ze względu na teorię mnogości, z której się korzysta definiując modele teorii – o podejściu teoriomnogościowym. Jest to więc ujęcie odmienne zarówno od tradycyjnego – w którym wzorcowe przedstawienie teorii polega na jej aksjomatyzacji w języku sformalizowanym – jak i od innych ujęć semantycznych, w których używa się pojęcia modelu w sensie teoriomodelowym lub inaczej opisuje się odniesienia teorii [s. 11–20].

2. Podstawowe wytwory o charakterze teorii są w tym ujęciu nazywane elementami teoretycznymi (theory–element). W ujęciu tradycyjnym poszczególnym elementom teoretycznym odpowiadają zespoły praw teorii stosowane w jakiejś dziedzinie zjawisk. Elementy teoretyczne identyfikuje się opisując ich tzw. rdzeń teoretyczny (**K**) oraz tzw. zakres zamierzony (**I**), czyli pragmatycznie rozumiany

¹ Pełniejsze i ściśle przedstawienie wyników uzyskanych w takich badaniach jest zawarte w mojej książce *Ciągłość teoretycznych wytworów nauki. Ujęcie strukturalne*, „Realizm. Racjonalność. Relatywizm” t. 37, UMCS, Lublin 1998. Odesłania do tej książki są w niniejszym tekście podawane w nawiasach kwadratowych.

zakres stosowania rdzenia \mathbf{K} . Najprostszym przykładem elementu teoretycznego jest pojedyncze pojęcie orzekane w jakimś zakresie: rdzeń można w tej prostej sytuacji utożsamić z treścią pojęcia, której semantycznym reprezentantem jest zakres pojęcia, czyli zbiór przedmiotów spełniających jego treść, o których pojęcie można zgodnie z prawdą orzec, a zakres zamierzony – ze zbiorem tych przedmiotów, o których pojęcie to jest orzekane przez jego użytkowników.

Przyjmijmy dla dowolnego elementu teoretycznego $\mathbf{T}=\langle\mathbf{K},\mathbf{I}\rangle$, że $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$ jest zasięgiem rdzenia \mathbf{K} , tj. – ujmując rzecz z grubsza – zbiorem dziedzin empirycznych, w których spełnione są wszystkie prawa rdzenia \mathbf{K}^2 . Nie można przeczyć, że zasięg rdzenia jest odwrotnie proporcjonalny do treści rozumianej tradycyjnie: im więcej rozmaitych praw jest zawartych w rdzeniu teoretycznym, tym zakres jest węższy; natomiast eliminowanie praw zaznacza się powiększaniem zasięgu rdzenia.

3. Stosowany w ujęciu strukturalnym teoriomnogościowy opis teorii sprawia, że trudno jest porównać tradycyjnie rozumianą treść odmiennych teorii. Zasięg $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$ zawiera wszak dziedziny empiryczne, a wobec tego zestawianie $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$ z, powiedzmy, $\mathbf{Sc}(\mathbf{K}')$ nie pozwoli porównać zawartości rdzeni \mathbf{K} i \mathbf{K}' , czyli odmiennych praw spełnionych w zasięgach $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$ i $\mathbf{Sc}(\mathbf{K}')$. Tymczasem dla trafego ujęcia ciągłości jest niezbędne, by miary ciągłości zależały od rzeczywistej zawartości elementów teoretycznych, a nie od liczności zbiorów reprezentujących elementy teoretyczne (ich składniki) w ujęciu strukturalnym. Warunek ten jest konieczny w badaniu ciągłości między dowolnymi teoretycznymi wytworami naukowymi (pojęcia, prawa, teorie), a nie da się go spełnić bez określenia, już na poziomie elementów teoretycznych, pojęć nawiązujących do tradycyjnie rozumianej treści teorii.

Jeśli \mathbf{M}_{pp} jest uniwersum dziedzin empirycznych opisywalnych pojęciami teoretycznymi swoistymi dla danego rdzenia, zbiór $\mathbf{Cn}(\mathbf{K})=_{df}(\mathbf{M}_{pp})-\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$, czyli jest dopełnieniem zasięgu $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$ do ogółu \mathbf{M}_{pp} , to liczność $\|\mathbf{Cn}(\mathbf{K})\|$ nazywamy *zawartością rdzenia \mathbf{K}* i oznaczamy przez $\mathbf{Cp}(\mathbf{K})$ [por. D2–2b, s. 46]. Klasa $\mathbf{Cn}(\mathbf{K})$ nadal nie jest treścią rozumianą tradycyjnie, może być bowiem tak, że $\mathbf{Cn}(\mathbf{K})=\mathbf{Cn}(\mathbf{K}')$, a prawa określające modele obu rdzeni są odmienne. Dlatego – unikając nazywania tej klasy treścią rdzenia – mówimy, że jej liczność jest jego zawartością (pojemnością); inaczej można rzec, że liczność ta jest miarą jego treści.

Pojęcie zawartości rdzenia pozwala uniknąć skutków odwrotnej zależności między zasięgiem a treścią rdzenia. Na pewno bowiem klasa ta poszerza się wraz z treścią rozumianą tradycyjnie (czyli wraz z zawężaniem zasięgu $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$)³.

² W prezentowanej tu, uproszczonej charakterystyce teorii pomijam dokładny opis składników rdzenia oraz fakt, że niektóre z nich są teoriomnogościowo reprezentowane nie przez zbiory modeli, lecz klasy zbiorów modeli, co sprawia, że i zakresy $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$ oraz \mathbf{I} są klasami takich zbiorów dziedzin.

³ Dlatego nazywanie klasy $\mathbf{Sc}(\mathbf{K})$ treścią rdzenia nie jest właściwe. Por. W. Balzer, C. U. Moulines, J. Sneed, *An architectonic for science. The structuralist program*. D.

Aby lepiej dostrzec różnicę między zasięgiem $Sc(K)$ a zawartością $\|Cn(K)\|$, rozważmy eliminowanie praw z jakiegoś rdzenia K , czyli stopniowe pomniejszanie treści, treści rozumianej tradycyjnie. Skrajnym wynikiem takiego eliminowania jest rdzeń, który nie zawiera żadnych praw, co przejawia się maksymalnym, uniwersalnym zasięgiem $Sc(K)$ (oczywiście, uniwersum, o którym tu mowa, jest zbiorem M_{pp} , jest więc zrelatywizowane do poszczególnych rdzeni teoretycznych). Dlatego rdzeń taki jest – ze względu na swoją treść – nazywany pustym i jest oznaczany przez „<.1..>”, co nawiązuje do uniwersalnego (w sensie właśnie wyjaśnionym) zasięgu takiego rdzenia. Zasięg empiryczny $Sc(K)$ takiego rdzenia rozszerza się maksymalnie ($Sc(K)=M_{pp}$), natomiast odpowiadająca tradycyjnie rozumianej treści klasa $Cn(K)$ jest wtedy pusta, co znaczy, że zawartość $Cp(K)$ jest zerowa [L2–1, s. 47].

Gdy się ma trafne pojęcie zawartości rdzenia, łatwo jest mówić o zawartości $Cp(T)$ elementu teoretycznego, czyli zawartości (treści) rdzenia orzekanej w zamierzonym zakresie I : jej miarą jest suma $Cp(K)+ \|I\|$ [D2–5b, s. 49].

4. Podstawowy pomysł wykorzystany w określeniu stopnia ciągłości elementów teoretycznych jest prosty: ciągłość zmiany polegającej na zastąpieniu elementu teoretycznego T elementem T' , a mówiąc krócej – ciągłość przejścia $m=<T,T'>$ jest tym większa, im większa jest część wspólna zawartości obu elementów, i tym mniejsza, im większe są różnice między nimi. Miarą tak rozumianego podobieństwa zawartości jest liczność iloczynu zbiorów: gdy chodzi o rdzenie – zbiorów $Cn(K)$ i $Cn(K')$, a gdy porównuje się zakresy zamierzone – zbiorów I oraz I' ; miarą podobieństwa elementów teoretycznych jest zatem suma licznosci tych części wspólnych. Natomiast miarą różnic – suma licznosci różnic tych samych par zbiorów [por. D5–5A, s. 111–112].

Stosując zgodną z tymi intuicjami równość definiującą ciągłość elementów teoretycznych unika się trudności spowodowanych zakresową (utrudniającą uchwycenie zmian treściowych) charakterystyką elementów teoretycznych. Oparte na tej definicji ilościowe ujęcie ciągłości między elementami teoretycznymi spełnia inne oczywiste wymagania związane z ciągłością, szczególnie wyraźne w pewnych skrajnych sytuacjach. Na przykład im większa zawartość (treść rdzenia K i zakres I) elementu teoretycznego T , tym mniejsza ciągłość tzw. zupełnej eliminacji (wyłącznie odrzucenie jakiegoś elementu) i tzw. czystej akceptacji (przyjęcie zupełnie nowego elementu), lecz tym większa ciągłość oso-

Reidel, Dordrecht 1987, s. 79–85, 90, gdzie są określone różne odmiany „treści” rdzenia i elementu teoretycznego (nie jest tu istotna terminologia, autorzy monografii zwracają uwagę, że ich sposób rozumienia treści jest odmienny od tradycyjnego). Pojęcie treści zaproponowane w cytowanej monografii prowadzi do rażąco fałszywych konsekwencji: treść rdzenia (także jej rodzaje), oznaczana przez „ $Cn(K)$ ”, jest określana tak, jak tutaj zakres $Sc(K)$; paradoksalne wyniki, do jakich prowadzi takie określenie treści, ukazują się w rozważaniach nad ciągłością (także w rozważaniach nad postępowaniem), których autorzy monografii nie przeprowadzają.

bliwej „zmiany”, polegającej na utrzymywaniu wytworu naukowego bez zmian [W5–6 – W5–8, s. 112–113].

5. Wiele zagadnień stawianych w kontekście ciągłości można również sformułować i rozstrzygnąć korzystając z pojęć stopnia tożsamości i stopnia odmienności, które mają tę zaletę, że są zgodne z ich intuicyjnymi odpowiednikami. Pojęcia te zostały określone najpierw dla elementów teoretycznych: nazywając opisane wyżej podobieństwo stopniem tożsamości ($Id_{TT'}$), a różnice – stopniem odmienności ($Df_{TT'}$) elementów, można powiedzieć, że stopień ciągłości rośnie wraz ze stopniem tożsamości, a maleje wraz ze stopniem odmienności; jego miarą jest więc różnica: $Id_{TT'} - Df_{TT'}$ [Dp5–2, Dp5–3, W5–14, s. 114–116]. Zastosowanie pojęć stopnia tożsamości i stopnia odmienności pozwala uzasadnić wiele twierdzeń o ciągłości, na przykład: (i) eliminacja nie ma większego udziału w nieciągłości niż akceptacja nowych wyników naukowych [T5–5, s. 116], istotne są bowiem podobieństwa i różnice stanu wyjściowego i końcowego; (ii) nieciągłość jest tym większa, im większa jest różnica między prawami odrzuconymi i nowymi, stosowanymi w takim samym zakresie [T5–6, T5–7, T5–10 – T5–12, s. 117–121]; (iii) zmiana zakresu empirycznego jest tym mniej ciągła, im mniej liczny jest zmieniany zakres [T5–8, T5–9, s. 118–119] (ten wynik nawiązuje do faktu znanego z teorii konfirmacji: moc konfirmacyjna kolejnych świadectw maleje) itd.

6. Rozwiązania zastosowane do elementów teoretycznych łatwo jest uogólnić na teorie, reprezentowane w ujęciu strukturalnym zbiorami elementów teoretycznych uporządkowanymi relacją tzw. uszczegółowienia. W rozwijanym teraz, uproszczonym języku mówimy, że K' jest uszczegółowieniem K (krócej: $K' \sigma^* K$) wtedy i tylko, gdy $Sc(K') \subseteq Sc(K)$; natomiast T' jest uszczegółowieniem T ($T' \sigma T$) *z* $Sc(K') \subseteq Sc(K)$ oraz $I' \subseteq I$; inaczej można więc powiedzieć, że wtedy i tylko, gdy rdzeń K' zawiera dodatkowe prawa orzekane w węższym zakresie dziedzin empirycznych. Teorie mają strukturę drzewa, co znaczy, że wszystkie ich składniki są uszczegółowieniem najogólniejszego elementu teoretycznego (T_b , zwany elementem bazowym), a zbiór składników ogólniejszych od dowolnego elementu tworzy łańcuch kończący się na elemencie najogólniejszym. Tak uporządkowany zbiór elementów teoretycznych jest nazywany siecią teoretyczną (N), a jego mereologicznie rozumiane części, tj. zbiór N^* rdzeni powiązanych relacją σ^* i zbiór N^+ zakresów uporządkowanych relacją inkluzji – siecią rdzeniową i siecią aplikacyjną. Sieć N reprezentuje więc teorię (dokładniej – wersję teorii), natomiast N^* i N^+ to jej warstwy: teoretyczna i empiryczna [s. 53–70].

Skoro wersje teorii są reprezentowane przez zbiory elementów teoretycznych (sieci N_1 i N_2), to ciągłość przejścia od N_1 do N_2 można rozumieć jako wypadkową ciągłości między poszczególnymi elementami obu sieci. Suma takich elementarnych ciągłości odda poziom ciągłości zmiany całej teorii, o ile jednak właściwie powiąże się składniki obu sieci. W książce, do której odsyłam, zostały określone dwa sposoby powiązania elementów teoretycznych, sposoby trafne ze względu na określanie ciągłości takich zmian: jeden jest oparty na po-

jęciu odległości elementów (pojęcie to ma własności metryczne), a drugi na (określonym aksjomatycznie) pojęciu podobieństwa składników teorii [s. 133–156]. Stosując pomysł z sumowaniem elementarnych ciągłości, wiąże się każdy element teoretyczny jednej sieci z odpowiadającym mu składnikiem drugiej sieci, tj. z elementem najbliższym (1. sposób) albo najbardziej doń podobnym (2. sposób). Rozwiązania oparte na tym pomysle zostały dokładnie sprawdzone, okazało się, że prowadzą one do wyników trafnych, zgodnych z podstawowymi intuicjami w dziedzinie ciągłości [s. 156–169]. Ogólna ocena tych rozwiązań jest jednak następująca: można je udanie stosować tylko do wersji jednej teorii. Źródłem tego ograniczenia jest fakt, że ustalanie ciągłości jako wypadkowej podobieństw i różnic między poszczególnymi składnikami obu wersji jest ostatecznie oparte na pojęciu zawartości rdzenia, czyli licznosci różnicy $(M_{pp}) - Sc(K)$. Oparte na tym pojęciu miary ciągłości da się, oczywiście, stosować do jakichkolwiek par czy zbiorów elementów w tym sensie, że zawsze da się wyliczyć licznosci wspomnianych części wspólnych i różnic symetrycznych oraz powiązać składniki obu teorii stosując jedną z opisanych wyżej metod. Jednak w wypadku składników T i T' czerpanych z odmiennych teorii, których uniwersa M_{pp} i M'_{pp} dziedzin empirycznych nie mają elementów wspólnych, miary ciągłości zupełnie nie chwytająby podobieństw obu teorii. Oszacowania ciągłości uzyskane tym sposobem wyolbrzymiałyby więc nieciągłość między odmiennymi teoriami.

7. Uniwersalny opis ciągłości, skuteczny zarówno w rozwoju jednej teorii, jak i do badania ciągłości wymiany teorii (nawet zmian radykalnych, zwanych rewolucjami naukowymi), jest oparty na pojęciu rozwinięcia. Pojęcie to jest stosowane zarówno do pojedynczych elementów, jak i do zbiorów elementów, czyli do teorii. Rozwinięciem pojedynczego elementu T jest zbiór wszystkich elementów teoretycznych, które w T tkwią (w sensie uściślonym definicją relacji *in* [D3–5, s. 61]). W ujęciach tradycyjnych relacji „tkwienia” odpowiada pojęcie bycia konsekwencją logiczną, a rozwinięciu – pojęcie zbioru konsekwencji. Dla zilustrowania tych pojęć posłużę się prostym przykładem, w którym rdzeń teoretyczny jest określony przez wyliczenie zawartych w nim praw (czyli, można powiedzieć, jest określony tradycyjnie, a nie, jak w ujęciu strukturalnym, zbiorami modeli, w których prawa rdzenia są spełnione), a zakres zamierzony – przez wyliczenie oznaczonych cyframi dziedzin stosowania tych praw. Jeśli T jest elementem teoretycznym, którego rdzeń zawiera trzy tylko prawa a , b , c , stosowane w trzelementowym tylko zamierzonym zakresie $I = \{1, 2, 3\}$, to (przyjawszy dodatkowo, że – oprócz pustego – wszelkie podzbiory tych praw tworzą dopuszczalne koniunkcje w każdym z możliwych podzakresów) rozwinięciem tego elementu jest następujący zbiór elementów teoretycznych $\{ \langle a, b, c; 1, 2, 3 \rangle; \langle a, b, c; 1, 2 \rangle, \langle a, b, c; 1, 3 \rangle, \langle a, b, c; 2, 3 \rangle, \langle a, b, c; 1 \rangle, \langle a, b, c; 2 \rangle, \langle a, b, c; 3 \rangle; \langle a, b; 1, 2, 3 \rangle, \langle a, c; 1, 2, 3 \rangle, \langle b, c; 1, 2, 3 \rangle, \langle a; 1, 2, 3 \rangle, \langle b; 1, 2, 3 \rangle, \langle c; 1, 2, 3 \rangle; \langle a, b; 1, 2 \rangle, \langle a, b; 1, 3 \rangle, \langle a, b; 2, 3 \rangle, \langle a, b; 1 \rangle, \langle a, b; 2 \rangle, \langle a, b; 3 \rangle, \langle a, c; 1, 2 \rangle, \langle a, c; 1, 3 \rangle, \langle a, c; 2, 3 \rangle, \langle a, c; 1 \rangle, \langle a, c; 2 \rangle, \langle a, c; 3 \rangle, \langle b, c; 1, 2 \rangle, \langle b, c; 1, 3 \rangle, \langle b, c; 2, 3 \rangle, \langle b, c; 1 \rangle, \langle b, c; 2 \rangle, \langle b, c; 3 \rangle, \langle a; 1, 2 \rangle, \langle a; 1, 3 \rangle, \langle a; 2, 3 \rangle, \langle a; 1 \rangle, \langle a; 2 \rangle, \langle a; 3 \rangle, \langle b; 1, 2 \rangle, \langle b; 1, 3 \rangle$

$\langle b;2,3 \rangle, \langle b;1 \rangle, \langle b;2 \rangle, \langle b;3 \rangle, \langle c;1,2 \rangle, \langle c;1,3 \rangle, \langle c;2,3 \rangle, \langle c;1 \rangle, \langle c;2 \rangle, \langle c;3 \rangle$. „Najmocniejszym” z tych elementów jest wyjściowy element $T = \langle a,b,c;1,2,3 \rangle$, następnie są wyliczone kolejno jego „konsekwencje”: empiryczne, teoretyczne, a w końcowym fragmencie – empiryczno–teoretyczne.

Gdyby wersje dowolnych teorii przedstawiło się w postaci tzw. maksymalnych ich rozwinięć (ogół wszystkich ich konsekwencji [D7–4A, s. 173]), wtedy można by wyznaczyć stopień ciągłości jako różnicę między zawartością wspólną a zawartością różnicującą takich rozwinięć. Maksymalne rozwinięcie sieci jest jednak nie do wykonania, jako że zbiory elementów tkwiących w składnikach teorii są nieskończone [s. 176–177]. Dlatego określiłem tzw. rozwinięcia maksymalne ograniczone, tj. prowadzone tylko do granicy wyznaczonej założeniami przyjmowanymi wspólnie w obu teoriach. W wypadku teorii radykalnie odmiennych założenia te są zwykle czerpane z teorii bardziej podstawowych, choć nie jest wykluczone, że mogą wyprowadzić poza twierdzenia czysto fizykalne, np. do twierdzeń mówiących o istnieniu pewnych obiektów czy procesów.

8. Szacowanie stopnia ciągłości oparte o pojęcie rozwinięcia ograniczonego przestaje być zadaniem niewykonalnym [s.177–180]. Pojęcie rozwinięcia maksymalnego ograniczonego dało podstawę do określenia ciągłości wymiany teorii [D7–7, s. 185] oraz do zdefiniowania uniwersalnej miary ciągłości, stosowalnej do dowolnych wytworów naukowych. Pierwszym krokiem w tym kierunku jest określenie tzw. długości przejścia (od jednego wytworu do drugiego), czyli rozumianej ściśle odległości teorii (lub ich składników) wyznaczających przejście; miarą tej odległości jest liczność różnicy symetrycznej rozwinięć maksymalnych (odpowiednio ograniczonych) obu porównywanych wytworów naukowych [D7–6, T7–1 – T7–3, s. 181–184]. Interpretacja długości jako stopnia odmienności teorii wyznaczających przejście – powiązana z uzasadnionym wcześniej rozumieniem stopnia ciągłości jako różnicy między stopniem podobieństwa i stopniem odmienności wytworów naukowych – prowadzi do definicji stopnia ciągłości dowolnej zmiany w rozwoju naukowym [D8–1, DS–2, s. 186–188]. Da się sprawdzić, że definicja ta daje podstawę dla trafnych miar ciągłości nie tylko w sytuacjach szczególnych: zastoju, całkowitej eliminacji itd. (T8–2 – T8–6, s. 188–190). Zastosowanie tej definicji do coraz to bardziej złożonych zmian w rozwoju doprowadziło do ogólnej postaci wzorów na stopień ciągłości [T8–10, T8–11, T8–12, s. 200–204], zostały również wyprowadzone wzory ułatwiające stosowanie tych uniwersalnych miar ciągłości [L8–3 – L8–17, s. 193–204 – szczególnie ważne dla ich aplikacji są pojęcia i prawidłowości sformułowane w L8–9, s. 199–200]. Dodatkowym potwierdzeniem trafności tego ujęcia ciągłości jest zgodność wyników otrzymywanych na podstawie uniwersalnych miar ciągłości z wynikami miar ciągłości nadających się do porównywania tylko niektórych rodzajów wytworów nauki (pojęć, praw i wersji jednej teorii [T5–5, T6–13, T7–2, T8–7, W8–3 – W8–5, T8–8, W8–6 – W8–8, T8–9, W8–9 – W8–11, W8–14, W8–15, W8–18, W8–19]).

9. Uniwersalna miara ciągłości jest również pomocna w eksplikacji pojęć używanych w jakościowym opisie zmian naukowych, takich jak wzrost, zastój, zmiana ewolucyjna, rewolucja (mikrorewolucja, megarewolucja), postęp, regres, czy (jakościowo rozumiane) ciągłość, nieciągłość itp. Interpretacja jakościowych charakterystyk rozwoju naukowego w proponowanej koncepcji ciągłości ujawnia nietrafność wszelkich dychotomii, w które uwikłane jest pojęcie ciągłości. Rezultaty uzyskane w ilościowej koncepcji ciągłości pozwalają uzasadnić np. następujące wnioski: (i) zmiany w obrębie jednej teorii (czyli tzw. ewolucyjne) nie stanowią części początkowej ogółu zmian uporządkowanych według stopnia ich ciągłości (T9–9, T9–10, s. 218–219), nie jest więc tak, że po jednej stronie znajdują się ciągłe zmiany ewolucyjne, a po drugiej – nieciągłe zmiany rewolucyjne; (ii) stopień nieciągłości rewolucji może być mniejszy niż stopień nieciągłości zmian zwanych mikrorewolucjami, czyli – wyrażając to w języku tych jakościowych kategorii – mikrorewolucja może być bardziej rewolucyjna od rewolucji (W10–1, W10–2, s. 221–224). Eksplikacja korzystająca z pojęcia stopnia ciągłości wskazuje ponadto źródła nieuniknionej nietrafności takich jakościowych dychotomii. Skoro bowiem nie można mówić o ciągłości i nieciągłości, lecz jedynie – za to w sposób ścisły – o stopniu ciągłości, to nie może być naturalnych granic między zmianami odpowiadającymi tym dychotomicznym kategoriom; każdy podział dychotomiczny jest więc w jakimś stopniu sztuczny, nieuniknienie umowny (co nie znaczy, że dowolny).

Adam Jonkisz

Pojęcie obiektywności w koncepcji K. R. Poppera

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Cieszynie, 29 XI 2000)

W poglądach K. R. Poppera występują trzy podstawowe znaczenia pojęcia obiektywności. Najczęściej pojęcie to jest używane w znaczeniu (i) intersubiektywności, dwa pozostałe sensory (ii) realistyczność oraz (iii) pozapodmiotowe istnienie.

Ad. (i). W tak rozumianym warunku obiektywności chodzi głównie o niezależną, międzypodmiotową sprawdzalność (krytykowność, dyskutowność), co z kolei jest koniecznym wymogiem racjonalności poznania naukowego. Wymagając intersubiektywności Popper myśli przede wszystkim o tzw. zdaniach bazowych i teoriach, a także o procedurach stosowanych w nauce. I od zdań, i od teorii wymaga, by były krytykowne i bezstronnie akceptowalne. Krytykowność jest rozumiana jako możliwość podważenia i odrzucenia, czyli jako falsyfikowność. Wymóg falsyfikowności stawiany zdaniom bazowym składa się z warunków formalnych i treściowych. Jeśli chodzi o formę takich zdań, to mają one podpadać pod schemat: w danym regionie czasoprzestrzeni zachodzi to a to. Natomiast treści ogłaszane w takich zdaniach powinny być obserwowalne i przy tym ma być możliwe sprawdzające powtarzanie odpowiednich obserwacji. Natomiast bezstronna uznawalność zdań podstawowych nie jest i – zgodnie z głoszonym przez Poppera fallibilizmem wszelkich twierdzeń naukowych – nie może być rozumiana jako ich niepodważalność (aby wykluczyć takie skojarzenia, Popper nazywa takie zdania „bazowymi”, a nie bazowymi). Bezstronność jest tu rozumiana jako wynik uzgodnienia, współpracy naukowców: każde zdanie „bazowe” można podważać, lecz niektóre z nich, na podstawie konwencji przyjmowanej w społeczności uczonych, traktuje się jak niepodważalne. Co się natomiast tyczy teorii naukowych (które w analizach Poppera są często rozumiane jak pojedyncze hipotezy), to należy od nich wymagać falsyfikowności i to w możliwie najwyższym stopniu. Falsyfikowność jest traktowana jako kryterium naukowości: teorie niefalsyfikowne, czyli takie, z których nie wynikają obalane zdania bazowe (tzw. potencjalne falsyfikatory) nie należą do nauki (dodajmy – nauki empirycznej). Natomiast spośród teorii falsyfikownych należy wybierać do empirycznego sprawdzenia teorie bardziej falsyfikowne. Z wyższą falsyfikownością bowiem idą w parze cenione własności teorii, jak większa ogólność, ścisłość, prostota, niedorażność (teoria nie jest *ad hoc* – ten termin jest przez Poppera używany w kilku znaczeniach), a także – na

dzieja na większy postęp poznawczy, o ile teoria bardziej falsyfikowalna przejdzie pomyślnie testy empiryczne.

Ad. (ii) We wcześniejszych swych publikacjach Popper nie wiąże realistyczności z prawdziwością. Oznakę realistyczności upatruje raczej w użyteczności teorii w walce gatunku ludzkiego o przetrwanie: metodę prób i błędów stosuje i ameba i Einstein, z tą różnicą, że Einstein „reaguje” teorią. Później jednak (pod wpływem, jak sam wyznaje, A. Tarskiego definicji prawdy) rozumie realistyczność jako prawdziwość. Tak pojęta realistyczność może być orzekana przede wszystkim o pojedynczych zdaniach, a pochodnie także o układach zdań. Dlatego warunek tak rozumianej obiektywności można stawiać zdaniom bazowym oraz teoriom. W swych analizach Popper skupia się właśnie na teoriach. Ponieważ jednak prawdziwości teorii nie da się ani rozpoznać, ani zagwarantować, mówi o zbliżaniu się kolejnych teorii do prawdy, nie w sensie rosnącego ich prawdopodobieństwa (stopień konfirmacji), lecz prawdopodobnienia (verisimilitude, stopień koroboracji). Po nieudanych próbach określenia stopnia tak rozumianego przybliżenia do prawdy przyznaje, że wyższe prawdopodobnienie jest przedmiotem nie wiedzy, lecz wiary.

Ad. (iii) Obiektywność w sensie pozapodmiotowego istnienia jest własnością ontologiczną. Może przysługiwać wszelkim wytworom świadomości poznającej, i nie tylko poznającej, jako że w tym sensie obiektywne są nie tylko wytwory naukowe, lecz także dzieła muzyczne, literackie, mity, idee (w sensie obiektywnym), normy itp. Wszystkie wytwory tego rodzaju istnieją w tzw. trzecim świecie, różnym od świata przedmiotów materialnych (świat 1.) i od świata procesów psychicznych (świat 2.). W dziedzinie wytworów nauki własność ta przysługuje nie konkretnym sformułowanym zdaniom, teorii, czy np. reguł metody naukowej, lecz ich trzecioświatowym odpowiednikom, a więc również nie aktom psychicznym, lecz obiektywnym ich treściom. Wypowiedzi Poppera na temat trzeciego świata i statusu ontologicznego obiektów tam bytujących nie są spójne. Przeważa w nich jednak pogląd, że są to niematerialne obiekty genetycznie zależne od dwu pozostałych światów (jako wytwory ludzkiej świadomości), lecz w sensie aktualnym istniejące niezależnie. Ontologicznie rozumiana obiektywność jest zdaniem Poppera związana ściśle z obiektywnością w sensie intersubiektywności, ale związek ten również nie jest w koncepcji Poppera jasny.

*

Powyższa prezentacja odmian pojęcia obiektywności jest już skutkiem częściowego uporządkowania użyć tego pojęcia obecnych w pismach Poppera, a przede wszystkim – pominięcia wielości terminów używanych na oznaczenie wyróżnionych tu odmian obiektywności. Nasuwa się jednak propozycja lepszego uporządkowania odmian tego pojęcia w koncepcji Poppera. Warto mianowicie odróżnić obiektywność w sensie pragmatycznym (tj. taką, której nie da się określić bez odwołania do uczonego, czy praktyki naukowej), epistemologicznym i obiektywność w sensie ontologicznym. Rozróżnienie to pozwala uporządkować wielość terminów stosowanych w kontekście obiektywności i przez Poppera, i przez licz-

nych jego kontynuatorów i komentatorów. I tak, do pierwszej grupy znaczeń należą wszystkie odmiany intersubiektywności, nawet intersubiektywność rozumiana jako falsyfikowalność w sensie Poppera, tj. falsyfikowalność uzależniona od spełnienia wymogów metody naukowej, a wskutek tego także pojęcie stopnia koroboracji; a ponadto takie pojęcia, jak bezstronność, niedowolność, obiektywność regulowa, niearbitralność, konwencjonalność, charakter „konsensualny” itp. Główny termin drugiego rodzaju to trafność. Nazwę tę można orzekać o wszelkich wytworach nauki mających odniesienie w opisywanej rzeczywistości, a więc o pojęciach (trafność oznaczałaby ich referencyjność, tj. fakt, że pojęcia naukowe mają rzeczywiste desygnaty) oraz o zdaniach i teoriach (w tym wypadku trafność to prawdziwość rozumiana klasycznie). Spośród terminów używanych w tym kontekście należą tu także: adekwatność (wiedzy do rzeczywistości), obiektywność fakualna, realistyczność (opisu naukowego), prawdziwość (twierdzeń), prawdopodobieństwo i prawdziwość absolutna (teorii). Do trzeciej grupy natomiast należałyby: „trzecioświatowość”, pozapodmiotowość, obiektywne istnienie itp.

Rozróżniwszy te grupy znaczeń dostrzeżę się też łatwiej, że nie jest jasna relacja między intersubiektywnością wytworów naukowych, tj. obiektywnością w sensie pragmatycznym, a ich obiektywnością w sensie ontologicznym, tj. bytowaniem „trzecioświatowym”. Przyjmijmy, że w 3. świecie (rozumianym zgodnie z Popperem) istnieje to tylko, co jest intersubiektywne. Czy jednak wszystko, co intersubiektywne jest trzecioświatowe? Odpowiedź twierdząca pozwala uznać pojęcie intersubiektywności i trzecioświatowości za pokrywające się zakresowo, choć odmienne treściowo. Uzasadnienie tej odpowiedzi zależy jednak od tego, jak rozumie się intersubiektywność. Sądzę, że w żadnym z obecnych w pismach Poppera znaczeń tego terminu nie da się uzasadnić twierdzenia o tożsamości zakresowej tych pojęć. Jeśli intersubiektywny =_{df} falsyfikowalny, to nie wszystko, co istnieje w 3. świecie jest intersubiektywne, jako że istnieją takie wytwory bytujące w świecie 3., które nie są falsyfikowalne (np. problemy i pojęcia naukowe, nie mówiąc o utworach poetyckich czy muzycznych). Gdy intersubiektywny =_{df} krytycznie (bezstronnie) dyskutowalny, wtedy nie wszystko, co intersubiektywne jest trzecioświatowe (np. wytwory materialne); jeśli natomiast intersubiektywny =_{df} będący wytworem współpracy, to nie jest prawdą ani to, że wszystko, co trzecioświatowe jest intersubiektywne, ani – co jeszcze bardziej widoczne – że każdy obiekt w tym znaczeniu intersubiektywny istnieje w 3. świecie. Z twierdzenia, że nauka jest rzeczywistością intersubiektywną, nie wynika, że wiedza naukowa istnieje w 3. świecie; nie wynika w żadnym ze znaczeń słowa „intersubiektywny” (chyba że intersubiektywny = trzecioświatowy, lecz wtedy wykluczone byłoby spełnienie wymogów intersubiektywności rozumianej w podstawowych dla filozofii Poppera znaczeniach).

Piotr Leśniak

Obiektywność prawdy w filozofii K. R. Poppera

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Cieszynie, 29 XI 2000 r.)

Popper posługuje się klasycznym pojęciem prawdy. Prawdziwość jako cecha zdań nie podlega relatywizacji, jest, jak podkreśla Popper, obiektywna i absolutna. Choć nie dysponujemy żadnym kryterium prawdy, teorie cechujące się tak rozumianą prawdziwością stanowią właściwy cel badania naukowego. Prawdę określa najczęściej jako ideę regulatywną. Choć o żadnym zdaniu syntetycznym nie możemy orzec z całą pewnością prawdziwości, nasza gotowość eliminacji błędu (odrzućcia fałszu) wskazuje na prawdę jako idealny cel dążeń poznawczych.

Czy obiektywność (absolutność) prawdy daje się pogodzić z radykalnie apriorystyczną epistemologią Poppera? Popper, posługując się teorią Tarskiego, wskazuje rozwiązania tradycyjnych (logicznych) paradoksów związanych z tym pojęciem, nie jest jednak jasne, jak rozwiązać podstawową filozoficzną trudność związaną z pojęciem prawdy korespondencyjnej: jak możemy mówić o zgodności z obiektywną rzeczywistością, jeśli nasze poznanie jest zawsze „uteoretyzowane”? Popper stanowczo przeczy możliwości jakichkolwiek bezpośrednich wglądów w istotną strukturę rzeczywistości. (Ostro krytykuje tzw. „teorie prawdy jawnej”). Nigdy nie wiemy, czy dane zdanie jest prawdziwe: możemy jedynie zgadywać. Jeśli tak jest, to na jakiej podstawie twierdzimy, że nauka zmierza (czy powinna zmierzać) do prawdy obiektywnej? Czy tylko zgadujemy? Jeśli jednak także rozpoznawanie błędu jest jedynie zgadywaniem, jeśli falsyfikacje opierają się na konwencjonalnej decyzji społeczności naukowej, jeśli zdania bazowe przyjmuje się na mocy konwencji, nabieramy podejrzeń, że głoszenie idei prawdy obiektywnej stanowi tu jedynie przedmiot bezkrytycznej wiary. Taki rodzaj wiary wydaje się sprzeczny z podstawowymi zasadami racjonalizmu krytycznego!

Moim celem jest wskazanie pewnej możliwości interpretacyjnej pozwalającej bronić obiektywności (absolutności) prawdy w kontekście popperowskiej filozofii nauki poprzez wydobywanie metafizycznych intuicji tkwiących u jej podstaw. Proponuję także „metafizyczną” (przeciwstawiając ją formalno–logicznej Watkinsa i metodologicznej Lakatosa) interpretację popperowskiego pojęcia falsyfikowalności teorii uniwersalnych (5). Bronię tezy, że Popper odchodzi od nowożytnego (epistemologicznego) rozumienia obiektywności (Kant), zmierzając w stronę klasycznego (metafizycznego) pojęcia obiektywności (Platon, Arystoteles).

Odróżniam tu (1, 2) klasyczne pojęcie obiektywności (jako przedmiotowości czy prawdziwości) oraz nowożytne pojęcie obiektywności (jako ogólnej ważności,

intersubiektywności, nie-subiektywności), które znajduje najpełniejszy wyraz w systemie Kanta (stąd w niniejszym tekście określeń „nowożytnie pojęcie obiektywności” i „intersubiektywność” używam niekiedy zamiennie).

Trudności, na jakie natrafia stosowanie pojęcia prawdy korespondencyjnej w kontekście popperowskiej epistemologii, stanowią szczególny wypadek trudności, jakie rodzi pojęcie prawdy korespondencyjnej na gruncie nowożytnego rozumienia obiektywności. Z dwu członów relacji korespondencji składających się na klasyczne pojęcie prawdy możemy tu sensownie mówić jedynie o zdaniach, twierdzeniach, teoriach, modelach. Nieuwarunkowana „rzeczywistość sama w sobie” staje się pojęciem wielce problematycznym. Świadomość tych trudności jest dzisiaj powszechna. Na gruncie tzw. antyrepresentacjonizmu (Davidson, Rorty) usiłuje się wyjaśniać poznanie naukowe w oderwaniu od owych postkartezjańskich dychotomii (podmiot–przedmiot, obiektywny–subiektywny itd.). Mówienie o zgodności zdań (sądów) z rzeczywistością wydaje się jednak sugerować konieczność odróżnienia tego, co językowe (względnie świadomościowe) od tego, co pozajęzykowe (pozapodmiotowe). Proponowane tu sięgnięcie do klasycznego pojęcia obiektywności jest próbą przewyciężenia kartezjańskiego dualizmu, bez konieczności rezygnacji z absolutnego charakteru prawdy i popadania w naturalizm charakterystyczny np. dla współczesnego antyrepresentacjonizmu (4).

Nie może się to odbyć inaczej, jak tylko przez zwrócenie się w stronę problematyki metafizycznej. Metafizyka w rozumieniu Poppera nie jest czymś bezsensownym czy pozaracjonalnym, nie jest też jakimś superarbitrem wobec nauki, pozwalającym formułować z zewnątrz normy postępowania badawczego. Jest czymś bardziej fundamentalnym jedynie w sensie wyznaczonym przez (bardziej fundamentalny) charakter jej problematyki.

Popper, który wychodzi od zasad kantowskiego transcendentalizmu (*Die Beiden Grundprobleme* i *Logika odkrycia*), stopniowo, poprzez metafizyczną problematykę *Postscript* (metafizyka świata 1), kontynuowaną w *The Self and Its Brain* (metafizyka świata 2), a przede wszystkim, poprzez tzw. „ewolucyjną teorię poznania” zbliża się do klasycznego rozumienia obiektywności. Jego „biologiczny” obiektywizm polega na traktowaniu poznania jako „obiektywnego” stanu organizmu. Odchodzi się od traktowania poznania jako pewnego świadomego przeżycia podmiotu poznającego. Choć przekreśla się tu możliwość bezpośredniego „widzenia” rzeczywistości „samej w sobie” – wszelkie poznanie jest apriorycznie uwarunkowane – podejście to prowadzi do uznania radykalnej realistyczności ludzkiego poznania. Jak powiada Popper, „większość naszej wiedzy jest obiektywnie prawdziwa”. Ewolucjonizm w popperowskim rozumieniu nie jest bynajmniej próbą naturalistycznego wyjaśnienia poznania w kategoriach doboru naturalnego. Jest „metafizycznym programem badawczym”, który odsłania realistyczność owych struktur apriorycznych, ukształtowanych przeciw w toku milionów prób i obiektywnych (dokonujących się w zetknięciu z obiektywną rzeczywistością!) eliminacji błędów. Ewolucyjna „teoria poznania” (jest to faktycznie bardziej metafizyka poznania niż epistemologia) ukazuje człowieka poznającego jako jeden ze składników świata

organizmów żywych, ujawnia jedność człowieka i przyrody. Owa jedność nie jest efektem wyjaśniania poznania ludzkiego w kategoriach nauk biologicznych, redukcji poznania ludzkiego do pewnej formy biologicznego zachowania, jest rezultatem ujmowania zarówno pozaludzkiej rzeczywistości biologicznej, jak i ludzkiego poznania w perspektywie realistycznej metafizyki. Popperowskie stwierdzenie: „problem wiedzy staje się problemem kosmologii” jest wyrazem odejścia od perspektywy epistemologicznej na rzecz metafizycznej, tj. akcesu do klasycznego pojęcia obiektywności.

1. Prawda (klasyczne pojęcie obiektywności)

W klasycznej greckiej filozofii nie występuje pojęcie obiektywności. Poznanie jest „ze swej natury” obiektywne, tj. przedmiotowe. Nie oddziela się tu podmiotu od przedmiotu, dziedziny subiektywności od obiektywności, świadomości poznającej i rzeczywistości poznawanej. Sam byt jest niejako gwarantem obiektywności poznania. Nie trzeba tutaj tej obiektywności, tj. przedmiotowości naszego poznania dopiero uzasadniać, czy konstytuować. Naturalne jest też przy takim pojmowaniu obiektywności poznania pierwszeństwo metafizyki przed teorią poznania. Ta druga jest raczej metafizyką poznania, nie jego krytyką.

Epistemologia rozumiana jako krytyka samej możliwości przedmiotowego poznania wydaje się, *nota bene* z tego punktu widzenia, zadaniem niedorzecznym. Tak, jak od poznania zmysłowego nie możemy oczekiwać pewności większej niż wyraźne widzenie, słyszenie, czy dotykanie przedmiotu istniejącego, realnie obecnego, tak w dziedzinie umysłowej nie mamy nic bardziej wiarygodnego niż przedmiotowość naszych intelektualnych wglądów. Jeśli taka radykalna krytyka przedmiotowości naszego poznania byłaby skuteczna, to czy nie musielibyśmy konsekwentnie przyjąć, że i ona sama jest bezprzedmiotowa?

Ten naturalny obiektywizm starożytnych nie jest tożsamy z tym, co nowożytność określa jako intencjonalność (Brentano, Husserl), tj. owo naturalne skierowanie poznania na przedmiot. Intencjonalność jest cechą przypisywaną świadomości poznającej. W klasycznie rozumianym pojęciu obiektywności ta ostatnia jest w zasadzie nieobecna. Tożsamość bytu i myśli wyrażona w słynnym powiedzeniu Parmenidesa „ta sama rzecz jest i jest myślna” nie oznacza tego, że przedmioty nabierają cech myśli (Hegel), lecz odwrotnie: myśli zostają niejako „urzeczowione” – podmiot poznający znika po prostu z pola widzenia, pozostawiając sam przedmiot w jego jedności i tożsamości.

Czy odrzucenie epistemologii jako krytyki poznania nie musi oznaczać bezkrytyczności myślenia? Przeciwnie, dopiero ono umożliwia przedmiotową krytykę. Dopiero na gruncie klasycznego pojęcia obiektywności możemy poddawać krytyce każde konkretne twierdzenie właśnie z punktu widzenia jego przedmiotowości. Obiektywnie istniejąca, poznawalna rzeczywistość sprawia, że nasze myśli posiadają pewien wspólny punkt odniesienia: obiektywnie istniejący byt.

Warto zauważyć, że taki naturalny obiektywizm jest też cechą języka i myślenia potocznego. Kiedy Popper, czy inni zwolennicy korespondencyjnej definicji prawdy podają ilustrujące ją przykłady, odwołują się do języka potocznego. Tu przecież nie problematyzuje się przedmiotowości takich sądów, jak „Śnieg jest biały”, czy „Teraz w Cieszynie pada deszcz”. Trudności pojawiają się wtedy, gdy posługujemy się abstrakcyjnym językiem nauki, zawierającym takie terminy, jak „siła”, „prędkość”, „masa elektronu”...

2. Intersubiektywność (nowożytne pojęcie obiektywności)

W klasycznej grece, jak i średniowiecznej łacinie do końca XIII w. nie funkcjonuje pojęcie obiektywności. Jako pierwszy pojęciem *esse obiectivum* posługuje się Duns Szkot. Pojęcie to oznacza tu istnienie, będące niejako korelatem ujmującej je świadomości. Takim pojęciem obiektywności posługuje się także Kartezjusz. Kształtuje się stopniowo koncepcja podmiotu jako obszaru subiektywności, a wraz z nią pojęcie obiektywności jako przeciwieństwo tego, co jedynie podmiotowe (subiektywne).

Kształtowanie się nowożytnego rozumienia obiektywności wiąże się z przemianami społecznymi XVII i XVIII w., rozwojem nauki nowożytnej i jej upowszechnieniem. Nauka wydawała się oferować jakiś szczególnie wartościowy rodzaj poznania. Powszechnie uznawany, praktycznie użyteczny, pozbawiony scholastycznych zawłości, nadający się do upowszechnienia. Znacznie bardziej jednoznaczny niż filozoficzne dociekania starożytnych. Nauka w nowożytnym rozumieniu sprawdza się znakomicie w obszarze intersubiektywności, w obszarze międzypodmiotowych odniesień. Problematyczna staje się przedmiotowość poznania naukowego (np. jak i gdzie istnieją siły, prędkości, przyspieszenia?). O wartości tego rodzaju poznania będzie decydować nie jego przedmiotowość, lecz cechy immanentne, takie, jak np. jasność i wyrażność, konieczność, koherencja, sprawdzalność.

Ten nowy ideał obiektywności znajduje swój najpełniejszy wyraz w kantowskich *Krytykach*. *Krytyka czystego rozumu* zawiera próbę uzasadnienia nowej koncepcji obiektywności poznania. Koncepcja ta przeciwstawia klasycznemu pojęciu obiektywności nowożytne. Przeciwstawia „naiwną” obiektywność klasycznej metafizyki – obiektywności naukowej. Nowe pojęcie obiektywności, przeciwstawia ważności podmiotowej ważność przedmiotową. Jednak w krytycznym podejściu Kanta owa ważność przedmiotowa nie oznacza już tego, co w klasycznym pojęciu obiektywności. Przedmiotowość (prawdziwość) jest tu utożsamiana z koniecznością, tj. ogólną ważnością, intersubiektywnością.

3. Prawda i intersubiektywność w filozofii Poppera

Popper nie przeciwstawia prawdy i intersubiektywności. Obiektywności metafizycznej i naukowej. W jego filozofii odnajdujemy próbę pogodzenia tych dwu idei. Jeśli Kant przyjął ideę obiektywności naukowej jako coś oczywistego i usiłował znaleźć miejsce dla metafizyki w ramach nowego pojęcia obiektywności, Popper buduje realistyczną metafizykę, aby ugruntować obiektywność nauki nowożytnej.

Pojęcie prawdopodobienia (*verisimilitude*) łączy w sobie idee treści (falsyfikowalności) i prawdy. Ta pierwsza jest oparta na idei intersubiektywnej krytykowności i sprawdzalności. Druga wyraża dążenie do nadania poznaniu naukowemu waloru obiektywnej prawdziwości. Formalna niepoprawność proponowanej przez Poppera definicji prawdopodobienia nie unieważnia samej idei. Zmusza jedynie do przesunięcia akcentu w stronę jej postulatywno-etycznego charakteru. Warto zwrócić uwagę na ów rzadziej eksponowany aspekt popperowskich idei prawdy i intersubiektywności: intersubiektywna krytykowność (intersubiektywność) i prawda w systemie Poppera funkcjonują jako naczelną normy intelektualnej uczciwości. Z jednej strony mamy to, co niesie ze sobą idea intersubiektywności, i co stanowiło wartość wnoszoną do kultury przez neopozytywizm, tj. dążenie do precyzji i ścisłości, unikanie werbalizmu i spekulatywności, poszukiwanie precyzyjnych sformułowań dla niejasnych przeczuć czy niewyraźnych intuicji, dążenie do prostoty. Z drugiej strony mamy ideę prawdy, która sprawia, że gotowi jesteśmy w obliczu konkluzywnych argumentów odrzucić nasze ulubione teorie. Idea ta nadaje autonomiczną wartość poznaniu. Dyskusja nie musi być wzajemnym przekonywaniem się, jej celem jest wspólne dążenie do prawdy.

Popper pojmuje intersubiektywność nauki jako jej cechę konstytutywną. (Naraża się tu na krytykę E. Zahar). Samotny Robinson nie stwarza nauki – naukowa metoda możliwa jest tylko we wzajemnej współpracy i krytyce. Prawdziwe wyniki osiągnięte przez Robinsona nie miałyby waloru naukowości. Z drugiej strony, funkcjonowanie intersubiektywności bez idei prawdy, jak to postuluje Rorty, jest niezrozumiałe. Modyfikowanie własnych przekonań w imię grupowej solidarności? Jeśli modyfikuję swoje poglądy w obliczu obiektywnych argumentów, zakładam niejako ideę prawdy, jeśli czynię to niezależnie od obiektywnych racji, tj. np. dla dobra grupy, jest to raczej wyrazem oportunistycznym niż właściwie pojętej solidarności.

Podsumowując: Intersubiektywność bez prawdy może prowadzić do pragmatyzmu i relatywizmu (potwierdza to ewolucja XX-wiecznego pozytywizmu). Z drugiej strony poszukiwanie prawdy jako osobistego doświadczenia bytu w odezwaniu od idei intersubiektywności może wieść do ezoteryzmu i fałszywej mistyki.

4. Czy popperowska epistemologia jest naturalistyczna?

W filozofii anglosaskiej obserwujemy odwrót od kartezjańsko-kantowskiego dualizmu podmiotu i przedmiotu, świadomości poznającej i rzeczywistości poznawanej, obrazu rzeczywistości i rzeczywistości „samej w sobie”. „Z darwinowskiego punktu widzenia” – powiada Rorty za Davidsonem – „nie da się usensownić idea czystego umysłu, czy języka, tj. jako czegoś nieuzgodnionego z tym, co leży poza granicami naszego ciała”. W przyjmowanej tu darwinowskiej wizji poznania i myślenia nie ma miejsca na „język”, czy „myśl” jako nieskorelowane ze środowiskiem. Odnosi się niekiedy wrażenie, że odcinając się od Kartezjusza, antyrepresentacjonisci zwracają się w stronę klasycznego pojęcia obiektywności.

Jest to wątpliwe. Przede wszystkim ze względu na pragmatyczność, czy lepiej powiedzieć, naturalistyczny charakter tego podejścia. Poznanie jest tu traktowane jako określony rodzaj działania umożliwiający organizmowi radzenie sobie w świecie. Z punktu widzenia klasycznego pojęcia obiektywności antyrepresentacjonizm byłby skrajnym nihilizmem i sceptycyzmem. Wartość poznania tkwi przecież w tym, co ono przed nami odkrywa. Tu poznanie nie może niczego odkrywać, jego celem jest działanie. Poznanie ludzkie nie różni się tu niczym istotnym od aktywności poznawczej innych organizmów żywych.

Popperowska ewolucyjna teoria poznania przeciwstawia się takiemu redukcjonizmowi. Istnienie świata 3, a w szczególności ta jego część, której nie daje się wyjaśnić w kategoriach ewolucyjnych, i nasz poznawczy z nim kontakt nadaje poznaniu ludzkiemu nowy, istotny wymiar, nieobecny w świecie zwierząt, wymiar obiektywności i prawdziwości. Popperowska koncepcja świata 3 podlega ewolucji w kierunku wzmacniania jego bytowej autonomii. Początkowo w *Epistemologii bez podmiotu poznającego* (1967) oraz *O teorii obiektywnego umysłu* (1968) wydaje się pojmować ową autonomię bardziej naturalistycznie. Żadne z określeń zawartych w tym tekstach nie postulują wprost istnienia składników świata 3 nie posiadających materialnych nośników. W *Replies* (1974) Popper postuluje już istnienie tzw. świata 3.3, gdzie znajdują się elementy nie posiadające ani materialnych (3.1), ani świadomościowych (3.2) konkretyzacji. Stwierdza także, że świat 3 daje się pomyśleć jako zawierający bezczasowe (*timeless*) i wieczne (*eternal*) prawdziwe teorie. W *The Self and Its Brain* (1977) Popper uznaje ów obszar 3.3 za najistotniejszy składnik trzeciego świata. Podkreśla także radykalnie pozamysłowy sposób poznawczego docierania do owej rzeczywistości.

5. Prawda i falsyfikowalność

Według Poppera nauka zmierza do prawdy drogą śmiałych przypuszczeń i kolejnych obaleń. O tym, że prawdziwość jest czymś obiektywnym, świadczą właśnie, w jego przekonaniu, falsyfikacje naszych teorii. Jak jednak możemy mówić o falsyfikowalności i falsyfikowaniu, skoro nie mamy żadnej obiektywnej bazy

empirycznej? (Popperowskie określenie „baza” ma charakter ironiczny, zdania bazowe przyjmuje się na zasadzie konsensusu i nigdy ostatecznie). Niezależnie od problemu stopnia rozpoznawalności prawdy nie ulega wątpliwości, że jeśli fałszywość naszych teorii jest obiektywna, musi mieć logiczną podstawę w obiektywnej prawdziwości zdań bazowych! Jeśli podstawą falsyfikacji jest decyzja społeczności naukowej dotycząca zdań bazowych, stanowisko Poppera różni się od klasycznego konwencjonalizmu jedynie przesunięciem akcentów.

Lakatos (podobnie Kuhn) podkreśla ów konwencjonalny charakter zdań bazowych i ich zależność od teorii. Podkreśla też, że starcie pomiędzy teorią a obserwacją wymaga założeń dodatkowych (np. klauzuli *ceteris paribus*), a przede wszystkim pojawienia się nowej lepszej teorii. Falsyfikowalność traktowana jest tu jak problem dotyczący faktycznej praktyki badawczej. Z tej perspektywy jego istotą staje się racjonalność określonych decyzji praktycznych, tj. np. czy klóćące się z teorią dane doświadczenia potraktować w danym wypadku jako dopuszczalne anomalie, czy jako świadectwa falsyfikujące teorię. Problem falsyfikacji staje się tu problemem praktyki badawczej. Logiczno-filozoficzny problem statusu zdań bazowych i ich prawdziwości nie zostaje tu rozwiązany, a jedynie pozbawiony znaczenia.

W bardziej ortodoksyjnej wersji popperyizmu Watkinsa problem ten jest już postawiony w sposób wyraźny: „Skoro mamy wykazać – pisze Watkins – że możliwe jest racjonalne odrzucenie hipotez wyższego poziomu, to musimy najpierw wykazać, że możliwa jest racjonalna akceptacja lub odrzucenie zdań poziomu 1” (tj. popperowskich zdań bazowych). W jego przekonaniu nie musimy godzić się na konwencjonalizm, możemy bowiem zdania bazowe uzasadnić przy pomocy zdań percepcyjnych. Popper wyraźnie przeczył takiej możliwości. Powiadał, że nie można bardziej uzasadnić zdań bazowych przy pomocy percepcji niż przez „walenie pięścią w stół”.

Według Watkinsa można traktować zdania percepcyjne (zdania poziomu 0) jako przesłanki w quasi-dedukcyjnym wyjaśnianiu. O zdaniach tych **wiemy**, że są prawdziwe. O prawdziwości zdań bazowych możemy jedynie hipotetycznie wnioskować na ich podstawie. Ujęcie to budzi wiele wątpliwości.

Abstrahując od sztuczności takiego ujęcia (naturalnym sposobem mówienia jest mówienie o rzeczach – nie o percepcjach, czy doznaniach zmysłowych) sprawdza ono nas z powrotem w kierunku filozofii podmiotu. Przesłankami w uzasadnieniach stają się tutaj określone przeżycia, czy akty świadomości. Popper odrzuca tę tradycję filozoficzną, określając ją jako subiektywistyczną (filozofia przeżyć, wierzeń itp.). Racją takiego stosunku do całej bogatej tradycji filozofii nowożytnej jest konsekwentne realizowanie ideału intersubiektywności. Percepcje są podmiotowo pewne, lecz intersubiektywnie całkowicie niesprawdzalne. Opieranie obiektywności naszego poznania na domniemanej zgodności naszych percepcji nie pozwoli nam uzasadnić twierdzenia, że celem nauki jest obiektywna prawda. Zgodność naszych percepcji może oznaczać pozostawanie w kręgu jakiejś wspólnej fikcji. Możemy powiedzieć, że tak rozumiana prawda jest tym ze złudzeń, co do których panuje

intersubiektywna zgoda. Popper odrzuca możliwość uzasadnienia zdań bazowych w oparciu o percepcje. Nie jest też intersubiektywna zgoda, tj. konsensus społeczności naukowej (ani wystarczającym, ani koniecznym), warunkiem prawdziwości. Ta ma charakter absolutny i nie może być utożsamiana z tym, co uznawane za prawdę.

Aby wyjaśnić tę kwestię, należy odróżnić płaszczyznę historyczno-metodologiczną, tj. pytanie, jak faktycznie w nauce przebiega falsyfikowanie teorii i przyjmowanie zdań bazowych, od epistemologicznego (w jaki sposób można uprawomocnić poznawczo falsyfikację) i metafizycznego problemu doświadczenia naukowego (dzięki jakim strukturalnym cechom bytu możliwe jest pozostawanie zdań uniwersalnych w relacji sprzeczności ze zdaniami bazowymi). Samo takie odróżnienie jest sprzeczne ze stanowiskiem naturalistycznym, kwestionującym autonomię owej perspektywy filozoficznej! Dopiero jednak dzięki temu odróżnieniu widzimy, że popperowski metodologiczny konsensualizm nie jest konsensualizmem epistemologicznym.

Epistemologiczny problem doświadczenia naukowego w tradycyjnym (empirystycznym) sformułowaniu to problem uzasadnienia w oparciu o percepcje, który Popper odrzuca. Możemy jednak wskazać na obecność w *Logice odkrycia* kontekstu sugerującego możliwość wyjaśnienia metafizycznego problemu falsyfikacji.

W *Logice* Popper interpretuje hipotezy naukowe jako zdania ściśle uniwersalne. Sposób, w jaki Popper odróżnia pojęcia i zdania uniwersalne od pojęć i zdań jednostkowych, sugeruje interpretację metafizyczną. Popper podkreśla, że jego ujęcie uniwersalności odbiega od russellowskiego (utożsamiającego uniwersalność z ogólnością, tj. byciem zbiorem elementów) i wykracza poza ujęcia oferowane przez logikę symboliczną.

Uniwersalność teorii oznacza według Poppera, że stanowią one próbę opisu rzeczywistych strukturalnych własności świata. Ich cechą istotną jest niesprowadzalność do jakiegoś prostego uogólnienia. Proste uogólnienia empiryczne zalicza Popper do zdań jednostkowych! Cechą zdań jednostkowych jest z kolei możliwość bezpośredniej empirycznej falsyfikacji. Jest ona możliwa, gdyż zdania te mówią o istnieniu czegoś obserwowalnego (ostensywnie definiowalnego!). Istotą popperowskiego falsyfikacjonizmu i fundamentem jego koncepcji empiryczności jest zwrócenie uwagi na to, iż negacja zdań uniwersalnych ma postać zdań jednostkowych. Empiryczność tych ostatnich, ich intersubiektywność i obiektywność nie budzi wątpliwości, dotyczą bowiem istnienia bądź nieistnienia realnych przedmiotów fizycznych. Na niej zasadza się możliwa empiryczność zdań uniwersalnych.

Metafizyczną podstawą obiektywności zdań bazowych jest więc w tym ujęciu istnienie bądź nieistnienie czegoś. To właśnie egzystencjalny charakter zdań bazowych może być podstawą ich obiektywności w klasycznym rozumieniu. Popper definiuje zdania bazowe jako zdania postaci „Tutaj znajduje się...”. Są to zdania dotyczące określonej zmysłowo poznawalnej konkretności. Jeśli zdania uniwersalne są zdaniami dotyczącymi całości świata (każdego punktu czasoprzestrzeni), zdania jednostkowe to zdania o czymś konkretnym, dającym się zdefiniować ostensywnie. Podstawą tak pojmowanej falsyfikowalności jest metafizyczna kon-

cepcja postulująca realne istnienie ogólnych prawidłowości znajdujących swe konkretyzacje w jednostkowych przedmiotach empirycznych.

Bibliografia

- K.R. Popper, *Conjectures and refutations*, London, New York 1989.
K. R. Popper, *Świat skłonności*, przeł. A. Chmielewski, Kraków 1996.
I. Kant, *Prolegomena*, przeł. B Borstein, Warszawa 1993.
R. Rorty, *Obiektywność, relatywizm, prawda*, przeł. Janusz Margański, Warszawa 1999.
K. R. Popper, *Replies to My Critics*, w: *The philosophy of Karl Popper*, La Salle 1974.
J. Watkins, *Nauka a sceptycyzm*, przeł. Ewa i Andrzej Chmieleccy, PWN, Warszawa 1989.

Recenzje i sprawozdania

Poglądy filozoficzne Konstantego Michalskiego. Materiały konferencyjne przygotowane pod red. Czesława Głombika. PAN, Oddział w Katowicach – Komisja Filozofii i Socjologii, Katowice 1999, ss. 146.

Prezentowana książka swoim tytułem „Poglądy filozoficzne Konstantego Michalskiego” jest powtórzeniem tytułowej formuły specjalnej jednodniowej konferencji naukowej, jaką w Katowicach uczczono 50. rocznicę śmierci Ks. Konstantego Michalskiego (1879–1947). Konferencja miała miejsce w uniwersyteckiej Auli im. Kazimierza Lepszego w roku 1997 i była zorganizowana przez Komisję Filozofii i Socjologii Oddziału Katowickiego Polskiej Akademii Nauk, przy współdziałaniu Instytutu Filozofii Uniwersytetu Śląskiego. Uczestniczyli w niej – poza zaproszonymi Gośćmi – przede wszystkim pracownicy uczelni i studenci. Obrady cieszyły się dużym zainteresowaniem, sala była wypełniona słuchaczami.

Książka – której druk trwał niestety bardzo długo, ale wynika to z ustawicznej mizerności finansowej PAN – składa się z tekstów dziesięciu wygłoszonych na okolicznościowej Konferencji wykładów (referatów). Poszczególne teksty zostały ułożone w następującej kolejności: 1. Stanisław Wielgus (do niedawna Rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego): *Ks. Konstanty Michalski, inicjator i prekursor badań nad „fizyką nową” uprawianą w średniowiecznym Uniwersytecie Krakowskim oraz jego współcześni kontynuatorzy*; Mieczysław Markowski: *Konstanty Michalski projektodawcą „Aristoteles Latinus”*; 3. Adam Kubiś: *Dług wdzięczności Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie wobec ks. prof. K. Michalskiego*; 4. Hanna Wojtczak: *Średniowieczne komentarze logiczne w badaniach ks. Konstantego Michalskiego i jego polskich kontynuatorów*; 5. Wojciech Paluchowski: *Gnozeologia Dantego jako testament filozoficzny Konstantego Michalskiego*; 6. Tadeusz Banaszczyk: *„Między heroizmem a bestialstwem” odczytane po latach pięćdziesięciu*; 7. Kazimierz Wolsza: *Wpływ ks. Konstantego Michalskiego na powstanie i rozwój filozoficznego Koła Krakowskiego*; 8. Wiesława Urszulska: *Uwagi na temat antropologii filozoficznej ks. prof. Konstantego Michalskiego*; 9. Marek Rembierz: *„Wsparci na ramionach olbrzymów wiedzy...”. Dorobek i osoba Konstantego Michalskiego CM w rozprawach i wspomnieniach Stefana Świeżawskiego*; 10. Czesław Głombik: *Konstanty Michalski w kręgu oddziaływań łowiańskiej neoscholastyki*.

Publikowane teksty znakomitych wykładów poprzedzają przemówienia powitalne prof. Tadeusza Sławka – Rektora Uniwersytetu Śląskiego, ks. arcybiskupa Damiana Zimonia – metropolity archidiecezji katowickiej, prof. Kornela Gibińskiego – członka rzeczywistego PAN i przewodniczącego Oddziału PAN w Katowicach. Do przemówień powitalnych dołączony został adres, jaki na ręce Rektora UŚ oraz do uczestników obrad skierował prof. Aleksander Koj – Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na podkreślenie zasługuje staranna redakcja całości, liczne uzupełniające przypisy oraz *Słowo wstępne* pióra Czesława Głombika i noty o autorach.

Omawiane prace z dorobku filozoficznego Konstantego Michalskiego ukazują wybrane fragmenty tego prawdziwie imponującego i zróżnicowanego w swym bogactwie dzieła. Najwięcej uwagi autorzy poświęcili filozoficznej mediewistyce Filozofa, jego antropologii filozoficznej, przemyśleniom historiozoficznym, studiom nad filozofią nowożytną i miejscu, jakie zajął w formowaniu nowoczesnie pojętej katolickiej kultury intelektualnej w Polsce.

Nie ulega wątpliwości, że katowickie środowisko akademickie nie zapomniało o wielkim Ślązaku z pobliskiej Dąbrówki Małej (dziś jedno z osiedli Katowic) i złożyło należyty hołd pamięci swego Rodaka. Zbiorowym wysiłkiem ludzi nauki i Kościoła, starano się też przybliżyć sens przesłania, z jakim ks. prof. Michalski zwrócił się do uniwersyteckich kolegów i studentów w dniu, w którym przejął berło Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego: „Czasy wypełnione kryzysem budzą niepokój i mogą się skończyć wewnętrznym załamaniem – mogą, ale nie muszą, – mogą, ale nie powinny”. Heroizm ludzkiego trwania, czytamy w *Słowie wstępnym*, interesował Michalskiego nie tylko jako człowieka, który przeżył bestialstwo wojny, heroizm był także wpisany w jego własne twórcze i optymistyczne myślenie.

Również na Śląsku i ze środowiska Uniwersytetu Śląskiego wyszła inna książka pt. *Filozof i pamięć. Refleksje nad dziełem filozoficznym Konstantego Michalskiego*, którą wydrukowano dokładnie w 50. rocznicę śmierci tego wielkiego polskiego neotomisty.

Józef A. Dobrowolski

ANDRZEJ KIEPAS: Człowiek wobec dylematów filozofii techniki. Wyd. Gnome, Katowice 2000, ss. 168.

Z prawdziwym zadowoleniem należy odnotować fakt, że ukazała się monografia Prof. Andrzeja Kiepasa (dyrektora Instytutu Filozofii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego i kierownika Zakładu Filozoficznych Problemów Cywilizacji oraz członka Rady Naukowej „Europäische Akademie zur Erforschung von Folgen wissenschaftlich-technischen Entwicklungen”), wychodząca naprzeciw aktualnemu wyzwaniu wobec filozofii dwudziestego pierwszego wieku. Chodzi bowiem o wychodzenie z kryzysu filozofii, jaki ma miejsce obecnie, ale

filozofii uprawianej jako swego rodzaju „sztuka dla sztuki”, z której niewiele pożytku mają ludzie (nie zawodowi filozofowie). Tymczasem to, co będąc ponadczasowym, nie poddaje się powtarzającym się kryzysom w historii filozofii, to filozofia człowieka, a dokładniej filozofia *conditio humana*, która zwiera problematykę egzystencji, sposobu i warunków życia ludzi, a od pewnego czasu – także przetrwania ludzkości. Rozważania na temat kondycji człowieka, jego miejsca w przyrodzie, społeczeństwie i kulturze, były obecne w filozofii od samego początku, chociaż czasami „zagłuszane” przez problemy zjawiające się w poszczególnych okresach historii i uznawane za najważniejsze i dominujące, ale tylko w stosunkowo krótkim czasie. „Problemy ludzkiej kondycji nigdy nie umierają; są nadal żywe. W pewnych okresach myśli filozoficznej zostają wyparte na rzecz np. projektów racjonalistycznych, ale nigdy nie giną całkowicie”¹. Andrzej Kiepas zajmuje się od wielu lat problematyką filozofii człowieka uwikłanego w ponowoczesną kulturę cywilizacji technicznej i stojącego przed dylematami wyborów w sytuacjach zagrożeń ekologicznych, szeroko rozumianych, nie tylko ze strony środowiska przyrodniczego, ale i społecznego (kulturowego i duchowego). W ogóle interesuje go sprawa odpowiedzialności. Wybór jednego z alternatywnych rozwiązań w sytuacji dylematów, z jakimi ma do czynienia człowiek współczesny – decydent i podwładny, ekonomista i polityk, inżynier i naukowiec – musi być wyborem odpowiedzialnym za siebie, swoje otoczenie i przyszłość ludzkości. W szczególności w tej monografii (również w innych publikacjach) zajmuje się racjonalnością nauki, techniki i gospodarowania w aspekcie odpowiedzialności. Jest to też książka z filozofii techniki, dziedziny rozwijanej w Polsce w latach siedemdziesiątych, a ostatnio zaniedbanej; świadczy o powrocie do dawnych tradycji. Mowa tu o powrocie, ale jakby na wyższym etapie rozwoju, zgodnie z heglowskim triadycznym schematem ewolucji. Autor we *Wstępie* zwraca uwagę na to, że w ciągu ostatniego dwudziestolecia filozofia techniki uległa rozszczepieniu w związku z tym, że „ukształtowały się tutaj względnie samodzielne obszary badania i perspektywy badawcze, np. takie, które dotyczą społeczeństwa informacyjnego i przemian związanych z procesami automatyzacji i informatyzacji, czy też problematyki odnoszącej się do relacji technika – środowisko” (s. 7). Autor dowodzi możliwości scalenia rozproszonych badań interdyscyplinarnych wokół filozofii techniki w oparciu o to, co wspólne. Klamra spinająca je leży w obszarze etyki, a jest nią właśnie zagadnienie odpowiedzialności, przede wszystkim w relacji człowiek – technika.

Monografia A. Kiepasa składa się z dwóch części: 1) Obszary zainteresowań i główne problemy współczesnej filozofii techniki, 2) Paradygmat odpowiedzialności a relacje człowiek – technika. Na pierwszy rzut oka wydają się, że nie są one związane ze sobą, ale po przeczytaniu książki, okazuje się, że tak nie jest. W pierwszej części Autor prezentuje przegląd zagadnień filozofii techniki, tej tradycyjnej i najnowszej, i od razu wprowadza w pole tego, co najważniejsze: problematyki racjonalności w kulturze współczesnej. Racjonalność wiąże się z rozsądkiem

¹ *Końca filozofii nie będzie* (Rozmowa z Prof. T. Gadaczem), „Życie” z dnia 7 I 2001.

i rozumnością. Jedno i drugie wymaga odpowiedzialności jako warunku koniecznego. Rozpatruje tu następujące tematy: nowoczesną przeszłość i ponowoczesną przyszłość racjonalności, ryzyko i problemy percepcji i akceptacji, racjonalność nauki i techniki oraz problem legitymizacji nauki i techniki. W drugiej części podejmuje problemy: odpowiedzialność w filozofii XX wieku, charakterystyczne stanowiska odnośnie do odpowiedzialności, szczególne obszary funkcjonowania odpowiedzialności (odpowiedzialność nauki i techniki a wyzwania ponowoczesności, odpowiedzialność a racjonalność gospodarowania, odpowiedzialność a kryzys ekologiczny, odpowiedzialność w perspektywie społeczeństwa informatycznego), problemy odpowiedzialności w dziedzinie etyk stosowanych oraz człowiek jako podmiot odpowiedzialności w obszarach techniki.

W *Zakończeniu* Autor podkreśla szczególną rolę paradygmatu człowieka w uprawianiu filozofii techniki; pisze: „Człowiek jako, zapomniany jedynie, paradygmat filozofii techniki powinien stać się jej głównym problemem i pytaniem, co też dla samej filozofii techniki może mieć również ożywcze i inspirujące znaczenie” (s. 156).

Monografia opracowana została na podstawie własnych, oryginalnych przemyśleń Autora wzbogaconych obszerną literaturą liczącą 281 pozycji i to (poza niektórymi „klasykami”, jak. np. R. Ingarden, M. Scheler, O. Spengler. J.–P. Sartre, F. Nietzsche i kilku innych) z ostatniego dwudziestolecia XX wieku, w większości autorów zagranicznych reprezentatywnych dla tej problematyki.

Na koniec trzeba podkreślić jeszcze zaletę recenzowanej monografii. Napisała ją językiem nie hermetycznym, lecz zrozumiałym w zasadzie dla każdego. Dlatego można ją polecić nie tylko specjalistom, lecz przeciętnie wykształconemu czytelnikowi, który chciałby znaleźć pomoc w filozofii w poszukiwaniu odpowiedzi na dręczące go pytania o kondycję człowieka w warunkach przyspieszonego postępu technicznego, narastających zagrożeń cywilizacyjnych i ekologicznych oraz dokonujących się procesów globalizacji. Zwracam uwagę na precyzyjny, a zarazem zrozumiały język Autora, ponieważ dzięki temu treści filozoficzne mogą docierać do szerokich kręgów społeczeństwa. A o to właśnie chodzi w przewyżczeniu współczesnego kryzysu filozofii, by – zgodnie z postulatami XX Światowego Kongresu Filozofii – „filozofowie byli słyszani”.

Wiesław Sztumski

JOSEF ŠMAJS: *Drama evoluce. Fragment evoluční ontologie.* Wyd. Hynek, Praha 2000, ss. 188 (Dramat ewolucji. Fragment ontologii ewolucyjnej).

Monografia Josefa Šmajsa – profesora filozofii Wydziału Filozoficznego na Uniwersytecie Masaryka w Brnie – podejmuje problematykę ontologii ewolucyjnej, oczywiście fragmentarycznie, jak na to wskazuje tytuł. W 1994 r. zadebiutował książką pt. „Kultura proti přírodě. Tři ekologické eseje” (Kultura przeciw przyro-

dzie. Trzy eseje ekologiczne), a w 1995 r. opublikował książkę „Ohrožená kultura” (Zagrożona kultura), za którą uzyskał nagrodę Ministra Ochrony Środowiska Republiki Czech. Ta książka ukazała się jako mutacja wydania czeskiego w językach niemieckim i angielskim. Autor zajmuje się ostatnio badaniami filozoficznych problemów ewolucji i informacji.

Autor prezentuje zarys ontologii ewolucyjnej. W pierwszym rozdziale dokonuje zestawienia dwóch porządków ontologicznych (porządek, czy lepiej uporządkowanie, jest według niego podstawową kategorią ontologii ewolucyjnej odnoszącej się do całego świata: przyrody i kultury): endogennego i egzogennego (w terminologii F. A. Hayeka) oraz implikacyjnego i eksplikacyjnego (w terminologii D. Bohma i K. Poppera). W rozdziale drugim opisuje „dramat ewolucji”, który ma być w zamierzeniu Autora najistotniejszym problemem, wyeksponowanym zresztą w tytule książki. Nie bardzo jednak wiadomo, na czym ten dramat polega. Być może na tym, że obie ewolucje – przyrodnicza i kulturowa – ‘żywią się’ energią zawartą we Wszechświecie, a zużywając energię w miarę przyspieszonego tempa ewolucji, niszczą zarazem swe źródło życia (s. 84) i tym samym przyspieszają fazę obumierania Wszechświata. Rozdział trzeci poświęcony jest problematyce informacji w przyrodzie i kulturze. W książce pomieszczono też przekład na język czeski artykułu I. Prigogine’a i I. Stengers *Z Ziemi do nieba* (jest to fragment książki *Order out of Chaos. Men's new dialogue with nature*, przełożonej też na język polski). Ma on pełnić niejako rolę zakończenia monografii.

J. Šmajš posługuje się dynamicznym pojęciem porządku. Taki porządek ma miejsce tak w ewolucji przyrody, jak i kultury; jest więc czymś wspólnym, co łączy obie te ewolucje. Dlatego nie są one procesami niezależnymi od siebie, czy – jak pisze Autor – „ontycznie neutralnymi”, lecz kompatybilnymi i stapiają się w jedną koewolucję w świecie (s. 48). Nie jest to myśl nowa nawet w Czechach, gdzie już w latach 60-tych pisano o tym wzorując się na ideach Wiernadskiego. Szkoda, że Autor nie wspomniał o tym choćby w jakimś wprowadzeniu historycznym, nawet w formie przypisu. Kulturową i przyrodę traktuje J. Šmajš jako systemy otwarte i nierównowagowe (dysypatywne), ale w zasadzie nie wiadomo dlaczego, ponieważ nikt dzisiaj nie potrafi odpowiedzieć na pytanie, czy Wszechświat jest otwarty, czy zamknięty, i czy można do niego odnosić pojęcia i zasady termodynamiki (choć niektórzy autorzy to robią, nadużywając zasadę dopuszczalnej ekstrapolacji w nauce). Autor wskazuje słusznie na jedną cechę wspólną dla przyrody i kultury: jest nią „ontyczna twórczość” rozumiana jako zdolność generowania czegoś nowego (s. 84). Pojęcie informacji Autor rozumie swoiście jako „pamięć genetyczną”, ontogenetyczną w odniesieniu do pojedynczych organizmów i filogenetyczną w odniesieniu do całych gatunków (s. 118). Informację (pamięć) czyni czynnikiem sprawczym w procesie koewolucji, dzięki czemu ma ona (ewolucja) charakter kreatywny. Jednak kreując, działa przeciw sobie, ponieważ zużywa energię potrzebną zarówno do swego dokonywania się, jak i do kreacji. Autor jest przekonany o tym, że informacja i pamięć filogenetyczna są dziedziczone w procesie ewolucji kulturowej, ale tu też brak porządnego dowodu uzasadniającego takie przekonanie.

Natomiast godne uwagi jest stwierdzenie Autora (choć nie mam pewności, czy to jego oryginalny pomysł), że ewolucja żywiolowa akumuluje w sobie swoją własną historię, czyli pamięć; każdy nowy stan jest uwarunkowany nie tylko przez świat aktualny, ale i historycznie, przez stany wcześniejsze, zapamiętane niejako przez układ ewoluujący.

W książce są też pewne „potknięcia” wynikające z modnej ostatnio teologiczno–katolickiej interpretacji pojęć i praw fizyki. Autor pisze na przykład, że „gigantyczna ewolucja Wszechświata wytworzyła cząstki elementarne, atomy, molekuły, obiekty kosmiczne” (s. 81). Ewolucja nie jest „siłą sprawczą” i niczego nie tworzy, a tym bardziej cząstek elementarnych. To w trakcie ewolucji być może z owych cząstek powstają atomy, molekuły itd. Albo: „ewolucja jest w odróżnieniu od entropii, procesem ontycznie konstytutywnym” (s. 82). Tutaj Autor pomieszał ewolucję z entropią sprowadzając je do jednej kategorii ontologicznej – procesu, gdy tylko ewolucja jest procesem, entropia zaś wielkością fizyczną, za pomocą której opisuje się procesy termodynamiczne.

J. Šmajš sformułował również zadania dla ontologii ewolucyjnej: „Dzisiejsza ontologia nie powinna już zajmować się tym, czym jest abstrakcyjne pojęcie bytu w ogóle, jaki jest związek między tradycyjnymi kategoriami istnienia i bytu, ani w jaki sposób pozaludzki świat przyrodniczy jest gnozeologicznie konstytuowany przez człowieka i przeżywany. Po raz pierwszy w historii filozofii ontologia musi zająć się też tym, jakim bytem ontycznym jest Ziemia, biosfera i człowiek jako gatunek biologiczny. (...) Ontologia powinna zająć się tym, co my, ludzie, mamy uczynić, abyśmy tu na Ziemi mogli przeżyć – aż po swój biologicznie odmierzony czas – razem z pozostałymi gatunkami” (s. 19). Ten ostatni postulat wobec współczesnej (a może przyszłej) ontologii wydaje się dziwny, ponieważ zadaniem ontologii (jak i zresztą filozofii w ogóle) w odróżnieniu od nauk stosowanych, inżynierskich, nie jest dostarczanie przepisów ani instrukcji praktycznego postępowania. Oczywiście, nie wynika stąd, że ontologia nie może być wykorzystana przez nauki aplikacyjne.

Monografia J. Šmajša może budzić wiele zastrzeżeń z różnych powodów i z niektórymi stwierdzeniami lub poglądami można się nie zgadzać. To jednak nie umniejsza wartości monografii, wręcz przeciwnie, zmuszanie czytelnika do refleksji, nawet krytycznej, jest jej ogromną zaletą.

Wiesław Sztumski

RYSZARD SITEK: Warszawska szkoła historii idei. Między historią a teraźniejszością. Warszawa 2000.

Książkę Ryszarda Sitka uznać można bez wahania za jedną z pierwszych, a biorąc pod uwagę zakres poruszanej w niej problematyki, być może za pierwszą publikację usiłującą zbadać filozofię uprawianą w PRL w pierwszych dwóch dziesięcioleciach po II wojnie światowej – zbadać z dystansu, bez balastu odziedzi-

czonych po teź PRL ideologicznych uprzedzeń. Potrzeba w miarę obiektywnego spojrzenia na filozofię marksistowską okresu „realnego socjalizmu” w Polsce sygnalizowana bywa wprawdzie w wielu nowszych opracowaniach poświęconych historii filozofii w Polsce, niekiedy jednak odnieść można wrażenie, iż dla większości autorów owa potrzeba obiektywizmu wciąż jeszcze stanowi trudność niemożliwą do przezwyciężenia. Wydaje się, że problem nie leży tutaj wyłącznie po stronie osobistych uprzedzeń wielu autorów, którzy przecież zostali w mniejszym lub większym stopniu poddani wychowaniu w szkole usiłującej realizować wytyczne pedagogiki marksistowskiej. W takim wypadku mielibyśmy do czynienia jedynie z niechęcią do historii filozofii marksistowskiej i lekceważącym stosunkiem do niej. Okazuje się jednak, iż trudność leży o wiele głębiej i tkwi w samej istocie „oficjalnej” filozofii marksistowskiej. Historii marksizmu w Polsce nie można bowiem traktować niezależnie od historii PRL, a mówiąc ściślej, od historii politycznej całego bloku państw socjalistycznych zależnych od ZSRR. Chcąc dokonać oceny bądź całości filozofii marksistowskiej, bądź jakiegoś wybranego jej nurtu, należy, pośrednio, sformułować ocenę mniej lub bardziej „polityczną”, a więc dotyczącą stosunku poszczególnych „filozofów marksistowskich” do aparatu władzy PRL.

Wydaje się, iż R. Sitek z trudności tych doskonale zdawał sobie sprawę i przezwycięzył je w sposób zaskakująco łatwy i prosty: zamiast starać się „zmierzyć się z tematem”, tzn. wbrew wspomnianym powyżej trudnościom zachować maksymalny stopień obiektywizmu, Autor z trudności tych uczynił jedno z podstawowych założeń metodologicznych swej pracy badawczej. Innymi słowy, R. Sitek nie starał się badać interesującej go formacji filozoficznej pomimo trudności związanych z niemożnością oddzielenia refleksji czysto filozoficznej od poglądów będących wynikiem zaangażowania się w działalność polityczną lub choćby opowiedzenia się po stronie narzucanych siłą władz komunistycznych, lecz stosunek filozofów tworzących warszawską szkołę historii idei do ideologii politycznej urzeczywistnianej przez PZPR uznał za jeden z najważniejszych przejawów i za naturalny rezultat teź właśnie filozoficznej refleksji. Trudno powiedzieć, na ile przesądził o tym świadomy zamysł Autora, na ile zaś natura samego przedmiotu badań. Trudno też przesądzić, czy traktując związki filozofów warszawskiej szkoły historii idei z „klasą polityczną” PRL (a pamiętać trzeba, że owa „klasa polityczna” była wówczas jednocześnie aparatem przymusu i terroru) za naturalną, nie wymagającą usprawiedliwienia postawę filozoficzną myślicieli marksistowskich, Autor pragnął przede wszystkim znaleźć metodę umożliwiającą znalezienie odpowiedzi na pytania związane z działalnością interesującej go formacji, czy też odwrotnie, wychodząc od ogólnej oceny filozofii marksistowskiej znalazł klucz umożliwiający dokonanie interpretacji poglądów interesującej go „szkoły”. Niezależnie od punktu wyjścia rezultat i tak byłby ten sam: z jednej strony w pracy R. Sitka nie odnajdujemy oskarżeń o służalczość wobec aparatu władzy, zaprzecanie się komunistycznej ideologii, zdradę filozoficznych ideałów itp., z drugiej zaś nie ma w niej prób usprawiedliwienia politycznych postaw filozofów warszawskiej szkoły historii idei (próby takie

znaleźć można w dużej obfitości np. w niektórych tekstach publicystycznych A. Michnika).

O tym, iż zabieg „nawiązania łączności” pomiędzy badaniami nad historią polskiej filozofii marksistowskiej a badaniami nad historią polityczną był słuszny, czy wręcz nieodzowny, świadczy również ostateczna konkluzja Autora na temat warszawskiej szkoły historii idei. Potraktowane dosłownie stwierdzenie, iż warszawska szkoła historii idei w ogóle nie istniała, oznaczałoby, iż praca R. Sitka pt. *Warszawska szkoła historii idei* jest pracą o przedmiocie nieistniejącym. Jednakże mało prawdopodobne wydaje się, ażeby Autorowi chodziło o wprowadzenie czytelnika w zakłopotanie. Skoro istniała grupa filozofów określana, słusznie czy niesłusznie, mianem „szkoły”, to tak czy owak istnieje problem pewnej wspólnoty myślowej, łączącej tych filozofów, oraz, oczywiście, pytanie o to, na ile traktowanie tej grupy jako szkoły filozoficznej jest uzasadnione. Nie jest więc dziełem przypadku, że książka R. Sitka poświęcona jest nie tyle pewnej formacji myślowej lub przynajmniej próbie jej odnalezienia, ile biografiami i indywidualnym osiągnięciom myślicieli wchodzących w skład tejże formacji. W tekście znaleźć można obszernie relacje o konfliktach ideologicznych czy nawet personalnych pomiędzy twórcami „szkoły” a przedstawicielami odmiennych prądów myślowych, informacje o tym, kto na kogo napisał złośliwy paszkwil i jakich użył w nim obraźliwych inwektyw, słowem, znaleźć w niej można realistycznie przedstawione oblicze marksizmu wojującego z rzeczywistym i urojonym wrogiem. Natomiast stosunkowo niewiele miejsca poświęca Autor próbie rekonstrukcji tego, co w publikacjach z tamtego okresu było wartościowe i co przetrwać może – pod warunkiem że zostanie dostrzeżone i docenione – próbę czasu. Czyżby zatem Autor, zapuściwszy się w gąszcz szczegółów biografii poszczególnych filozofów nie zdołał uchwycić twórczych i ważnych dokonań „szkoły”? Otóż twierdzenie takie byłoby nie tyle może krzywdzące dla samego Autora, ile przede wszystkim powierzchowne i błędne. Można byłoby ostatecznie wytoczyć argument, iż w okresie tym rzeczywiście niewiele dobrego działo się w polskiej filozofii, i że przeważająca część tekstów, które w swych badaniach wykorzystał R. Sitek, poświęcona jest bądź polemice z „filozofią burżuazyjną”, bądź różnorodnym próbom uzdrowienia myśli marksistowskiej, bądź wreszcie nieśmiałym wysiłkom odejścia od marksizmu. Argument ten jest częściowo przynajmniej trafny, jednakże, jak się wydaje, nie on zdecydował o tym, że praca R. Sitka w większej części poświęcona jest filozofom, nie zaś filozofii „warszawskiej szkoły historii idei”.

Oprócz specyfiki samej „szkoły” zdecydował o tym, jak wynika z tekstu, świadomy zamiar Autora, by obalić jeden z mocno ugruntowanych mitów o historii filozofii w Polsce. Wiadomo skądinąd, iż rozgłos swój „szkoła warszawska” zawdzięcza w dużej mierze popularności (by nie rzec sławie) L. Kołakowskiego, i to nie tylko w kręgach ludzi profesjonalnie związanych z filozofią. Problem polega na tym, iż to nie działalność Kołakowskiego w okresie przynależności do „szkoły” zadecydowała o tym, iż dziś należy on do najbardziej znanych filozofów polskich. Przynależność Kołakowskiego do grupy określanej mianem „warszawskiej szkoły historii idei” nobilituje tą grupę co najmniej w takim samym stopniu, w jakim nobi-

lituje ją określanie jej właśnie mianem „szkoły filozoficznej”. Mamy więc tutaj do czynienia z pewnym mitem wynikającym, jak wszelkie tego typu mity, z poważnej niewiedzy. Istnienie mitów filozoficznych nakłada zaś na filozofów obowiązek ich obalania, „odmitologizowywania” filozofii – i m.in. jako spełnienie takiego obowiązku potraktować można pracę R. Sitka.

Podkreślić również należy, iż R. Sitka nie wikła się w zbędne dywagacje na temat znaczenia pojęcia szkoły filozoficznej. Kontrowersjom wokół znaczenia tego pojęcia poświęca dokładnie tyle miejsca, ile w rzeczywistości potrzeba, by nie narażać się na zarzut używania słów nie posiadających zdefiniowanego znaczenia. Z całego tekstu wynika wystarczająco jasno, dlaczego omawianą przez Autora grupę filozofów uważa się potocznie za „szkołę filozoficzną”, wynika z niego również, dlaczego takie stanowisko jest w zasadzie bezpodstawne. A bezpodstawne jest ono, by raz jeszcze przytoczyć poglądy Autora, ponieważ sytuacja filozofii „oficjalnej” w Polsce w pierwszym dwudziestolecu po II wojnie światowej była bez porównania inna niż sytuacja innych nurtów filozoficznych rozwijanych w obrębie takiej czy innej szkoły. Dla ukazania podobieństw pomiędzy poglądami filozofów tworzących „szkołę” R. Sitka nie mógł ograniczyć się do przedstawienia samych tylko poglądów filozoficznych, lecz uwzględnić musiał podobieństwa w realnych, przedwojennych i wojennych biografiach filozofów tworzących „szkołę”.

Istotne znaczenie dla prawidłowego zrozumienia tekstu R. Sitka ma również fakt, iż Autor taktuje marksizm jako ideologię, nie zaś jako kierunek filozoficzny. O Kołakowskim pisze np., iż marksizm był dla niego punktem wyjścia i dopiero poprzez marksizm doszedł Kołakowski do filozofii (s. 18). Taki stosunek Autora do marksizmu świadczy z pewnością o jego dążeniu do maksymalnego oddzielenia filozofii jako działalności poznawczej od ideologii, która działalnością poznawczą nie jest, jednak od czytelnika wymaga pewnej ostrożności i, jeżeli tak można powiedzieć, czujności w odbiorze tekstu. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż marksizm, nawet jeżeli na miano filozofii nie zasługiwał, to z pewnością do tego miana претенdował i przez wielu, szczególnie przez samych marksistów, za filozofię był uważany. W tekście *Warszawskiej szkoły historii idei* mamy zatem do czynienia z dwoma wykluczającymi się znaczeniami słowa „marksizm”: oznacza ono bądź ideologię i równocześnie zawiera pewną wysoce negatywną ocenę marksizmu, bądź też określony kierunek filozoficzny, i wówczas jego znaczenie nie odbiega od tego, jakie nadawali mu sami marksiści. Jednakże mimo tej – podstawowej dla zrozumienia myśli Autora – dwuznaczności, niebezpieczeństwo błędnej interpretacji tekstu właściwie nie istnieje, a styl jest wystarczająco klarowny, by różnice znaczeń poszczególnych synonimów stawały się każdorazowo jasne w kontekście.

Wyznaczenie różnicy pomiędzy filozofią a ideologią marksistowską narzucało się R. Sitkowi samo przez się, skoro nawet główni reprezentanci omawianej przez niego „szkoły”, L. Kołakowski i B. Baczek, podobną granicę przeprowadzali, a jedyna różnica polegała na tym, że za filozofię naukową miał prawo uchodzić jedynie marksizm, zaś wszystko inne, co na przestrzeni wieków wydała z siebie myśl ludzka, było objawem burżuazyjnego wstecznictwa. Z tego też powodu R.

Sitek z pewnym dystansem (warto przy tym podkreślić, iż jest to dystans jak najbardziej życzliwy) traktuje działalność filozofów tworzących „szkołę” z okresu, kiedy za jedyną i prawdziwą filozofię skłonni oni byli uznawać ideologię marksistowską. Dzięki temu nic nie stoi na przeszkodzie, by książkę R. Sitka odczytywać jako tekst przede wszystkim historyczny.

Wojciech Słomski

Niewidzialna rzeczywistość. Szkice o filozofii duchowej Edyty Stein, pod redakcją naukową Anny Grzegorzcyk. Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1999, ss. 279.

Starannie wydany tom *Niewidzialna rzeczywistość. Szkice o filozofii duchowej Edyty Stein* pod redakcją naukową Anny Grzegorzcyk jest zbiorem artykułów stanowiących próbę przedstawienia tej religijnej i filozoficznej postaci. Pozycja ta składa się z dwóch części: „Filozofia i duchowość” oraz „Filozofia i wiara”. Na pierwszą składają się artykuły, których autorzy podejmują się interpretacji filozoficzno-teologicznych zagadnień w poglądach Edyty Stein, takich jak konstytucja i duchowy rozwój człowieka, twórczość artystyczna, wiedza Krzyża, wpływ św. Teresy z Avila na kształtowanie się osobowości, problem bycia, kwestia kobieca. Druga część natomiast to interpretacje postawy Edyty Stein wobec relacji wiary i rozumu; obejmuje ona charakterystykę chrześcijańskiej filozofii, przeżycie religijne jako poznanie, wczucie jako główny element wiary, a także problem mówienia o Bogu po Oświęcimiu, miejsce Edyty Stein w XX wieku i korespondencja jej poglądów z teologią współczesną.

Pierwszą część zbioru otwiera artykuł o takim samym tytule. Jego autorka – Anna Grzegorzcyk – przedstawia Edytę Stein jako człowieka łączącego myślenie teoretyczne z postawą praktyczną. Istotnym motywem staje się wzajemne przenikanie w twórczości i życiu Edyty Stein tego, co racjonalne, i tego, co ze wszech miarą jest ponadracjonalne, a więc wiary i rozumu. „Filozoficzność” czy też „racjonalność” ustanawiają tutaj mądrość, ale tylko w połączeniu z odpowiednim działaniem, będącym ich implikacją. „Łączenie znajomości świata i znajomości wartości ze znajomością samego siebie czyni z niej człowieka działającego refleksyjnie i spontanicznie. W tym sensie jest mądrzejsza od dociekającego wyłącznie intelektualnie naukowca. Bo prawdziwy filozof jest równocześnie mądry tzn. działający zgodnie ze swoim myśleniem”. Zwieńczeniem takiej postawy jest wiedza mądrościowa dająca szczęście (eudajmonion), które jest złożeniem Mądrości, Prawdy, Dobra, Światła i Boga.

Twórczość Edyty Stein określona jest przez Annę Grzegorzcyk w trzech terminach: „symbolizm religijny”, „realizm symboliczny” i „teologia symboliczna”. Są one powiązane, gdyż łączy je wzajemne wynikanie. Pierwszy termin jest określeniem poglądu, że rzeczywistość skończona to tylko znak rzeczywistości nieskoń-

czonej, której istnienie człowiek przeczuwa. W symbolu dochodzi do spotkania tego, co skończone, z tym, co wieczne, a jednocześnie symbol jest nośnikiem prawdy objawionej. Realizm symboliczny natomiast to przypisanie symbolom religijnym mocy umożliwiającej „jednoczesne uchwycenie konkretnego i abstrakcyjnego aspektu natury–kultury, poznania i wiary oraz szeroko pojętego Absolutu, do którego prawdę się odnosiło i trzeba odnieść, aby miała sens”: Ten, któremu dane jest zjednoczyć się z Bogiem, spotkać Go, nie może tego werbalnie przekazać, próbuje więc znaleźć słowa i obrazy dla przekazania tego, co się wszelkim przekazom opiera. W tym fakcie ma swoje źródła teologia symboliczna.

W artykule *Byt skończony a byt wieczny* autorka, Hanna–Barbara Gerl–Falkowitz, poddaje analizie Edyty Stein koncepcję kondycji człowieka jako osoby. Stein uznaje wprawdzie św. Tomasza z Akwinu rozróżnienie na byt skończony, czyli czasowy, i byt, który jest wszystkim, który jest istotą i istnieniem, jednak rozróżnienie to uznaje za wyczerpujące w ontologii, lecz nie w teologii, gdzie ostatecznie dochodzi do uznania, że wszelkie rozróżnienia wyprowadzone przez intelekt na nic się zdają w obliczu Absolutu, gdyż „Bóg jest to Bóg” i w formie rozczłonkowanego sądu wyrazić się nie da. To twierdzenie zbliża E. Stein do św. Augustyna, dla którego „Jestem, który jestem” stanowi „uosobione bytowanie”, przy czym osoba jest wyznaczona przez rozum i wolność.

Znaczące miejsce w filozofii Edyty Stein zajmuje pojęcie sensu, którym w artykule *Portret znaczący: Edyty Stein filozofia twórczości artystycznej* zajmuje się Jad Hatem, podając interpretację tego pojęcia właśnie w świetle twórczości artystycznej. Edyta Stein porównuje indywidualne życie do portretu wykonanego przez Boga. Człowiek nie potrafi objąć w sposób całościowy swego życia, widzi je fragmentarycznie, choć stanowi ono harmonijną całość analogicznie do namalowanego obrazu, gdzie wielka mnogość pociągnięć pędzla tworzy portret. Chaos jest więc pozorny, w rzeczywistości bowiem życie charakteryzuje się rozumową spójnością w Logosie. Trudność leży w tym, że niemożliwe jest, aby dusza mogła dotrzeć do tej prawdy o sobie, która jest dostępna tylko Bogu. Pozostaje więc poznanie nadprzyrodzone, na mocy którego dusza nie docierając do tajemnicy swojego bytu może właściwie tylko przeczuwać, czym jest. Duszy jako bytowi stworzonemu odebrana jest możliwość samopowoływania się do istnienia, lecz obdarzona jest zdolnością dwojakiego rodzaju poznania, a mianowicie może dążyć do prawdy o tym, czym jest. i o tym, czym być powinna. Szkic drogi rozwoju duszy ku temu, czym stać się powinna, jest z góry zarysowany – to Bóg–artysta nadaje więc sens jej działaniu, „malując” w niej obraz, przy czym człowiek–artysta portret ten realizując, współtworzy rozwój duszy.

Dojrzała religijno–filozoficzna osobowość Edyty Stein ukształtowała się pod wpływem myśli św. Jana od Krzyża, co poddaje analizie w swoim artykule – *Edyta Stein i Jan od Krzyża* Steven Payne. Interesują go wspólne ich życiow wątki (wczesna utrata ojca, opieka nad chorymi czy doświadczenie ogromnego cierpienia) i ich mistycyzm. Autor artykułu stwierdza, że wpływ doktryny św. Jana na myśl Edyty Stein jest znaczący przede wszystkim w uznaniu znaczenia

krzyża jako konieczności przemiany na drodze ku zjednoczeniu z Bogiem, jako symbolu śmierci i zmartwychwstania. S. Payne zwraca jednak uwagę na fakt, że wpływ ten nie był tak ogromny i dramatyczny, jak lektura *Autobiografii św. Teresy z Avila*: „wydaje się, jakby Jan dostarczał jej nie tyle bodźca do nowego intelektualnego czy moralnego nawrócenia, ile raczej okazji do głębszej refleksji nad problemami, które już były dla niej ważne”.

Lektura *Życia św. Teresy z Avila*, która to książka trafiła w ręce Edyty Stein w 1921 roku, stała się istotnym, choć nie jedynym, bodźcem do nawrócenia Stein na katolicyzm. Ulrich Dobhan w swoim artykule *Teresa z Avila i Edyta Stein* próbuje odnaleźć przyczyny, w wyniku których urodzona jako Żydówka, a z wyboru ateistka Stein postanawia wstąpić do Karmelu. Dobhan poddaje również analizie wpływ, jaki wywarły poglądy i życie św. Teresy na myślenie i działanie Edyty Stein.

Wpływ Teresy z Avila na osobę Edyty Stein jest oczywisty już przy zwróceniu uwagi Dobhana na fakt, że trzy prace Stein: *Miłość za miłość*. *Życie i działalność Teresy od Jezusa*, *Teresa od Jezusa* wychowawczyni ludzkiej osobowości oraz *Twierdza duchowa* zawierają bezpośrednie nawiązania do Teresy z Avila. W jej pismach E. Stein zwraca uwagę na znaczenie modlitwy wewnętrznej, uzdolnienia do kształtowania ludzkiej osobowości i naukę o duszy. U. Dobhan sięga również do autobiografii obydwu, w świetle których okazuje się, że łączyły je „umiłowanie wiedzy, różnie motywowane; poczucie realizmu, a więc uczynienie tego, co można; znaczenie osobistego doświadczenia; zdolność wczuwania się w drugich, będąca szczególną formą miłości bliźniego; właściwie rozumiana pokora itd. Naturalnie, obie karmelitanki wykazują wiele różnic, zwłaszcza gdy nie porównuje się ich jedynie na podstawie biografii”.

W 1937 roku Edyta Stein napisała pracę dotyczącą filozofii Martina Heideggera, w której zajmuje się problemem bycia. Filozofia egzystencjalna Heideggera, bo taki właśnie tytuł nosi ów szkic, jest przyczynkiem i podstawą analizy analogii i różnic zachodzących między poglądami Heideggera i E. Stein w kwestii bycia, przeprowadzonej przez s. Geneviève OCD w artykule pod znaczącym tytułem *Edyta Stein krytykuje Martina Heideggera*. Autorkę tego artykułu interesują trzy fundamentalne zagadnienia, a mianowicie: rozumienie bycia, konstytucja bycia oraz sens bycia w myśli tych filozofów.

Wspólną płaszczyzną poglądów Stein i Heideggera jest punkt wyjścia ich dyskursów. a stanowi go pewność bycia, bycia własnego, a więc bycia człowieka, który z całą pewnością stwierdza: „ja jestem”. Wychodząc od tego twierdzenia ku rozwinięciu kwestii bycia natychmiast zarysowują się wyraźne różnice. Heidegger ogranicza bowiem rozumienie bycia przez człowieka wyłącznie do egzystencji człowieka właśnie, co dla Edyty Stein jest zamknięciem się w tym punkcie wyjścia bez możliwości uczynienia kroku naprzód. W przeciwieństwie do Heideggera, Stein dochodzi do konkluzji, że człowiek jest w mocy zrozumieć w pełni swoje bycie i bycie w ogóle. Na tym etapie drogi prowadzącej do rozstrzygnięcia kwestii rozumienia bycia pojawia się pytanie o jego konstytucję. E. Stein

stawia koncepcji Heideggera zarzuty nie tylko natury filozoficznej, ale i religijnej. Konsekwencją ograniczenia rozumienia bycia do bycia człowieka jest wrzucenie go w egzystencję, co rodzi pytanie o to, kto człowieka w ową egzystencję wrzucił. Rozumienia bycia w taki sposób ograniczać nie można, lecz zdecydowanie należy je rozszerzyć o rozumienie bycia Boga. Dla Edyty Stein bycie Boga jest podstawą rozumienia bycia człowieka.

W świetle powyższych różnic konsekwentnie inaczej musi również przebiegać rozumienie sensu bycia. Heidegger przyjął, że człowiek w egzystencję został wrzucony, a w związku z tym nie należy zabierać głosu w sprawie jego pochodzenia. Tak więc to, co można powiedzieć całościowo o Dasein, musi opierać się na twierdzeniu, że każde bycie jest byciem ku śmierci, że u jego początku, jak i na końcu jest nicosć. Interpretacja czasu przybiera tutaj również odmienne formy, ponieważ Heidegger przypisuje mu rolę destrukcyjną (bycie ma absolutny kres, którym jest nicosć), dla Stein natomiast czas, którym jest naznaczone bycie skończone jest atrybutem rozwoju i możliwością przejścia w wieczność. Tak więc o ile u Heideggera człowiekowi towarzyszy ciągły strach o własną egzystencję, która w każdej chwili może zostać przerwana, o tyle u Stein strach ten jest niwelowany przez świadomość istnienia Boga, który tę egzystencję podtrzymuje. Bycie ludzkie jest wprawdzie byciem skończonym, ale takim, „które potrzebuje czasu, aby osiągnąć bycie wieczne”.

Czasy, w których żyła Edyta Stein, stały się motywacją jej filozoficznych i teologicznych zainteresowań sytuacją kobiety w świecie. Efektem jej wysiłków zainteresowała się Angela Ales Bello, która w szkicu *Mężczyzna i kobieta ich stworzył: filozofia i teologia kobiecości u Edyty Stein* przybliżyła stanowisko Stein w tej kwestii. W rodzaju męskim i żeńskim wyraża się cała istota człowieka oparta na cielesności, psychiczności oraz duchowości, co pozwala postawić kobietę i mężczyznę na równi. A. A. Bello przytacza przeprowadzoną przez Edytę Stein charakterystykę, która ujawnia różnice zachodzące między płciami. Kobiecie przypisana zostaje jedność cielesno–duchowej osobowości, przeczuwa ona „to, co żywe i osobiste, posiada szczególną wrażliwość, pozwalającą poznać każdy przedmiot pod względem jego specyficznej wartości: czyni własnym życie duchowe drugiego i pragnie udoskonalić swe ludzkie współczucie poprzez miłość gotową do służenia innemu; stara się urzeczywistnić harmonijny rozwój wszystkich energii. Mężczyzna posiada impuls poznania, impuls oddzielenia się od poznawanego przedmiotu, aby móc się nim cieszyć i kształtować go zgodnie ze swym pragnieniem. Jednakże każda z tych czynności tak go pochłania, że nie może odnaleźć harmonii, nie może jej stworzyć, porzuca inne czynności, ponieważ zmierza w kierunku silnego rozproszenia energii”. Analiza ta ma doprowadzić do odnalezienia cech pozwalających połączyć sferę poznawczą, emocjonalną człowieka i relacje międzypodmiotowe. W świetle teologicznych dociekań Edyty Stein, co A. A. Bello podkreśla, kobieta i mężczyzna stanowią wspólnotę, harmonię zaciemnioną obecnie przez grzech.

Drugą część zbioru o filozofii duchowej E. Stein zatytułowaną „Filozofia i wiara” rozpoczynają *Uwagi o „chrześcijańskiej filozofii” Edyty Stein* autorstwa Marco Paolinelli. Jego zdaniem, filozoficzny dorobek tej myślicielki przyciąga pozorną nieaktualnością, która przy bliższym jej przyjrzeniu się zamienia się w aktualność właśnie. Jest to związane między innymi z rozumieniem człowieka jako bytu poszukującego prawdy (a co za tym idzie Boga), prowadzącym Stein do podjęcia prób odnalezienia punktów styecznych pomiędzy filozofią średnio-wieczną i nowożytną.

Marco Paolinelli odnajduje źródła filozofii chrześcijańskiej Edyty Stein w jej osobistym doświadczeniu poddanym refleksji ugruntowanej na tomistycznych fundamentach, tak aby stała się spójnym zbiorem prawd osiągniętych na drodze rozumowej i prawd objawionych. Metafizyka nie może, wedle E. Stein, składać się wyłącznie z prawd osiągniętych na drodze racjonalnego dyskursu, lecz musi wiązać się z zagadnieniami religijnymi. Tylko taka metafizyka, w której spotkają się filozofia i teologia, może wyłonić całościowy obraz świata. Sama filozofia bowiem nie daje ostatecznych odpowiedzi na fundamentalne pytanie człowieka o to, czym jest prawda.

M. Paolinelli w swojej analizie filozofii chrześcijańskiej Edyty Stein odwołuje się do jej porównania poglądów św. Tomasza z poglądami Husserla. Dla pierwszego z nich absolutnym punktem wyjścia w poznaniu jest wiara (konsekwencją jest uznanie przez Tomasza istnienia rozumu naturalnego i nadnaturalnego), dla drugiego natomiast immanentna świadomość i uznanie istnienia tylko rozumu naturalnego. Dla samej Stein wiara oznacza drogę do poznania, odnosi się do prawdy, przy czym nie jest ona jakimś rodzajem irracjonalnego uczucia. Zracjonalizowana wiedza o świecie może zostać osiągnięta tylko dzięki wspólnemu działaniu rozumu naturalnego i nadnaturalnego. Rozum naturalny obdarzony jest zdolnością poznawania pewnego (tego E. Stein nie neguje), lecz dostarcza on mimo to wiedzę niepełną (Paolinelli zwraca uwagę na różnicę między niepewnością a niepełnością wiedzy). Takie postawienie problemu poznawczego doprowadzi Stein do twierdzenia, że myślenie pełne i trwałe musi opierać się na wierze. Marco Paolinelli widzi w tym rozwiązaniu przezwycięzenie filozofii nowożytnej.

Kluczowym zagadnieniem filozofii Edyty Stein jest przeżycie religijne, którym w swoim artykule *Fenomenologia przeżycia religijnego według Adolfa Reinacha i Edyty Stein* zajmuje się Beate Beckmann. Mówiąc o poznawaniu Boga i drugiego człowieka, zazwyczaj używa się terminu „doświadczenie” (w przypadku poznania Boga – mistyczne bądź religijne). B. Beckmann kładzie nacisk na pośredniość poznania, która założona jest w „doświadczeniu”, dlatego też w analizie tej używany przez nią termin „przeżycie” zakłada poznanie wprost. Odpowiedź na pytanie, czym jest przeżycie religijne u A. Reinacha i E. Stein, składa się z odpowiedzi na pytania o jego treść (*noema*), przeżycie treści (*noesis*) oraz świadomość przeżycia.

Poznanie drugiego człowieka natomiast wiąże się dla Edyty Stein z uchwyceniem cudzego przeżywania, dla którego wyznacza nazwę wczucia. Ten motyw jej poglądów stanowi główny wątek pracy Reinharda Körnera *Wczucie w rozu-*

mieniu Edyty Stein – osobisty i podstawowy akt wiary chrześcijańskiej. Akt wczucia jest uchwyceniem wprost, a więc poznaniem odczuwania, świadomości drugiego człowieka. E. Stein odróżnia wczucie od zrozumienia, które cechuje uchwycenie idei i argumentów drugiej osoby. Trudność w określeniu drogi, którą podąża wczucie, sprawia, że Edyta Stein pozostaje przy jej opisie, mówiąc o „wczuwającym uczestnictwie”, „doświadczeniu cudzej świadomości” oraz o „współdoznawaniu wrażeń”. Na pewno nie konstryuuje się ona poprzez naśladowanie, asocjację, czy wnioskowanie przez analogię. Przeżywanie świadomości drugiego człowieka może mieć różnorodnego rodzaju treści odpowiednie do konstytucji człowieka, a więc mogą to być treści fizyczne, duchowe i psychiczne. Akt wczucia jest zarazem aktem miłości, ponieważ w nim to właśnie poznający świadomość drugiego kocha go zarówno ze względu na niego samego, jak i ze względu na to, że jest wartościowy.

Kolejna pozycja w zbiorze różni się tematycznie od pozostałych prac, bo nie dotyczy bezpośrednio poglądów Edyty Stein, choć związek z jej życiem i śmiercią narzuca się z koniecznością. W artykule *Jak mówić o Bogu po Oświećmieniu?* Camilo Maccise traktuje o odnalezieniu Boga we współczesnej rzeczywistości napiętnowanej cierpieniem i nędzą, rzeczywistości, w której obecne są złość i zło mające swój najbardziej przerażający wyraz w Oświećmieniu.

Wiek XX w świetle Edyty Stein autorstwa Ezequiel Garcia Rojo jest z kolei próbą odnalezienia znaczeń faktu, że życie Stein przypada właśnie na dwudzieste stulecie. Pierwszą część artykułu stanowi podążanie drogami jej życia ze zwróceniem bacznej uwagi na znaczenie, jakie wywarła na nie historia, sprawiając, że Edyta Stein stała się postacią historyczną. Druga część natomiast to wskazówki do tego, w którym miejscu powinna zostać Stein w ramach XX wieku usytuowana.

Virginia Azcuy, autorka zamykającego zbiór artykułu, odnosi natomiast poglądy Edyty Stein do teologii współczesnej, przeprowadzając analizę jej teologicznych myśli w odniesieniu do twórczości Hansa Urs von Balthasara, Ignacio Ellacuria i Teresy z Lisieux. *Teologia epifanijna, skuteczna i roztropna. Dialog pomiędzy Edytą Stein i teologią współczesną* jest próbą wskazania możliwości wzajemnego wzbogacenia poglądów wymienionych teologów.

Zawarte w zbiorze *Niewidzialna rzeczywistość. Szkice o filozofii duchowej Edyty Stein* prace przedstawiają postać Stein w wielu aspektach, tworząc tym samym rozbudowaną i całościową jej charakterystykę. Książka jest udaną próbą omówienia zarówno filozoficznych i teologicznych dokonań Edyty Stein, jak i studium drogi, jaką przebiegał rozwój jej duchowości od ateizmu do wiary.

Szczególną uwagę zwraca przedstawiona przez Stevena Payne'a korespondencja poglądów i życiowych dróg Edyty Stein i św. Jana od Krzyża, wskazująca istotne źródło, dzięki któremu filozoficzno-teologiczna osobowość Stein podlegała intensywnemu rozwojowi. Interesującym motywem są także składające się na omawiany tom próby interpretacji wpływów fenomenologicznych na myśl Edyty Stein, przedstawionych w nawiązaniu do poglądów Adolfa Reinacha

dotyczących przeżycia religijnego i jej polemiki z Martinem Heideggerem, choć czuje się niedosyt, jeżeli chodzi o wpływ Edmunda Husserla, którego uczennicą Stein była.

Ważki wątek filozofii Edyty Stein, a dotyczący znaczenia, jakie ma w poznaniu zarówno wiara, jak i rozum, staje się przyczynkiem do ukazania tej postaci nie tylko w świetle jej filozofii i teologii, ale także i przede wszystkim z uwagi na konwersję, w konsekwencji której jej twórczość nabiera głębokiego wymiaru duchowego.

Katarzyna Krasucka

Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w 2000 roku

PTF działa na podstawie statutu przyjętego przez Walne Zgromadzenie w styczniu 1994 roku. Siedziba PTF mieści się w Warszawie.

Towarzystwo posiada 16 Oddziałów terenowych: w Warszawie, Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu, Wrocławiu, Olsztynie, Częstochowie, Kielcach i Cieszynie. W 2000 r. powstały Oddziały w Słupsku i Opolu. W 2000 r. Polskie Towarzystwo Filozoficzne liczyło 949 członków (w 1999 – 863). Po wyborach, jakie odbyły się w styczniu 2000 r. skład Zarządu PTF przedstawiał się następująco:

Przewodniczący:	prof. dr hab. W. Stróżewski
Z-ca przewodniczącego:	prof. dr hab. W. Krajewski
Skarbnik:	prof. dr hab. J. J. Jadacki
Sekretarz:	prof. dr hab. B. Markiewicz
Członkowie Zarządu:	prof. dr hab. L. Gumański, prof. dr hab. R. Wesoly, dr M. Rembierz
Zastępcy członków:	prof. dr hab. Aldona Pobojevska, prof. dr hab. R. Kleszcz, dr M. Woroniecki
Komisja Rewizyjna:	prof. dr hab. Jan Garewicz, dr A. Łukasik, prof. dr. hab. K. Tarnowski

Głównym źródłem finansowania działalności naukowej PTF w roku 2000 były dotacje Komitetu Badań Naukowych.

Działania administracyjne Zarządu Głównego PTF były finansowane ze środków Olimpiady Filozoficznej, a także z opłat za realizację grantów kierowanych przez członków PTF. Przy współpracy administracji ZG PTF realizowane były granty dr W. Słomskiego *Filozoficzne uzasadnienie pacyfizmu w koncepcji Grzego-*

rza Pawła z Brzezin; prof. W. Krajewskiego *Współczesna filozofia naukowa* oraz dr T. Bigaja *Ontologiczna koncepcja współczesnych teorii fizycznych*.

Oddziały PTF dysponują także własnymi środkami pochodzącymi ze składek członkowskich. W roku 2000 składka dla profesora i samodzielnych pracowników nauki wynosiła 30 zł, dla pozostałych 20 zł.

I. Działalność merytoryczna

Działalność popularyzatorska

1. Odczyty i prelekcje – charakterystyka ilościowa

W 2000 roku na zebraniach i konferencjach zorganizowanych przez PTF wygłoszono 127 (w 1999 – 100) prelekcji i odczytów naukowych.

W poszczególnych Oddziałach PTF liczba odczytów przedstawiała się następująco: Gdańsk (101 członków) – 10; Katowice (18 członków) – 7; Kraków (116 członków) – 6; Cieszyn (24 członków) – 14; Lublin (87 członków) – 1; Łódź (46 członków) – 7; Poznań (81 członków) – 16; Szczecin (27 członków) – 5; Toruń (49 członków) – 8; Wrocław (45 członków) – 3; Warszawa (253 członków) – 7 oraz 29 w Sekcji Nauczania Filozofii; Olsztyn (34 członków) – 11; Częstochowa (21 członków) – 6; Kielce (11 członków) – 8. Oddziały w Słupsku (16 członków) i w Opolu (20 członków) – organizowały dopiero swoją działalność.

2. Sesje, konferencje, seminaria

Oddziały PTF proponują coraz bardziej zróżnicowane formy działalności popularyzatorskiej. W 2000 r. Członkowie PTF zorganizowali 3 konferencje i 4 seminaria naukowe, 1 sympozjum i 1 zwarty cykl wykładów.

W Katowicach odbyła się konferencja pt. *Czy estetyka może stać się filozofią pierwszą?*, z udziałem gości zagranicznych.

W Toruniu we wrześniu zorganizowano konferencję pt. *Filozofia na uniwersytecie w Wilnie w latach 1919–1939*.

Sekcja Nauczania Filozofii przy ZG PTF zorganizowała konferencję pt. *Filozofia w szkole. Filozofia a nauki przyrodnicze*.

ZG PTF był współorganizatorem seminarium poświęconego Klemensowi Szaniawskiemu (marzec).

W Olsztynie odbyło się polsko–norweskie seminarium pt. *Ruch humanistyczny w Norwegii* z udziałem 45 uczestników z obu krajów. Również w Olsztynie odbyło się seminarium poświęcone bilansowi życia i twórczości W. Tatarkiewicza. Z tej okazji nazwano jedną z sal WSP w Olsztynie imieniem Władysława Tatarkiewicza.

W Poznaniu zorganizowano sympozjum kognitywne na temat *Subiektywność a świadomość*, w trakcie którego wygłoszono 16 wykładów.

W Cieszynie członkowie PTF współdziałali (wspólnie z Instytutem Pedagogiki UŚ) w organizowaniu wykładów im. K. Twardowskiego pod wspólnym tytułem *Filozoficzne i metodologiczne inspiracje pedagogiki*. Obyło się 6 wykładów i jedno seminarium. W Gdańsku zaproponowano cykl odczytów St. Dąbrowskiego pt.: *Teologia a współczesny uniwersytet*.

3. Sekcje i zespoły

Przy ZG PTF działają obecnie dwie sekcje: Sekcja Etyki (przew. prof. dr hab. J. Wiśniewski) oraz reaktywowana w 1998 r. Sekcja Nauczania Filozofii (przew. prof. dr hab. B. Markiewicz).

Sekcja Etyki, liczy 49 członków i 16 współpracowników (regulamin sekcji przewiduje taką możliwość).

Sekcja Nauczania Filozofii, liczy 56 członków (w tym większość nauczycieli szkół średnich). W jej ramach odbyło się 8 zebrań ogólnopolskich. Prowadzone były także spotkania i odczyty (29) finansowane ze środków Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie i Mazowieckiego Kuratorium.

Przy Oddziale PTF w Krakowie działa Zespół Metodologii i Teorii Poznania im. Izdory Dąbskiej, który w roku 2000 odbył 1 posiedzenie naukowe.

4. Ogólna charakterystyka wykładów

a) Prelegenci

Większość odczytów na zebraniach plenarnych PTF wygłaszali jego członkowie. Przy czym warto zwrócić uwagę, iż w roku 2000 zwiększyła się w Oddziałach PTF liczba prelegentów zapraszanych z innych Oddziałów naszego Towarzystwa.

Oddziały PTF gościły również z wykładami następujących gości zagranicznych: w Łodzi – prof. Ernst Tugendhat, prof. Vladimir Vasyukow, Philip de Rouihan; w Lublinie – dr P. Pula (USA), prof. A. Kehler (Austria), I. Gross-Grudzińska (USA); w Olsztynie – prof. Chr. Wolff, dr M. Rennemo, mgr M. M. Malmedal (Norwegia); w Toruniu prof. M. J. Kraemer, mgr P. McLaughlin, dr R. Campa, dr R. Pouivet; w Cieszynie prof. Żytkow (USA).

b) Tematyka

W roku 2000 dał się zauważyć wzrost liczby wykładów i odczytów poświęconych dydaktyce filozofii. Niewątpliwie łączy się to z reformą szkolnictwa i wprowadzeniem filozofii do programów szkół średnich.

Jednak nadal zachowana została różnorodność tematyki proponowanych przez Oddziały wykładów. Oprócz zagadnień z zakresu historii filozofii ich przedmiotem była również tradycyjna problematyka filozoficzna: Kraków – metafizyka, filozofia medycyny, epistemologia, filozofia Nietzschego; Łódź – hermeneutyka; Katowice – Arystoteles, Zenon z Elei; Szczecin – teoria znaczenia, filozofia nauki,

szuczna inteligencja, filozofia religii; Wrocław – aktualność logiki, Jung; Olsztyn – Trentowski, Locke; Toruń – filozofia platońska; Cieszyn – semiotyka, historia filozofii polskiej. Poszukując nowych form działalności niektóre Oddziały zaproponowały dyskusje panelowe związane z aktualną problematyką: Warszawa – „Prawo a moralność” (uczestniczyli w niej oprócz filozofów również sędziowie); Częstochowa – „Rozum i wiara u schyłku tysiąclecia” – Lublin „Duch polskiej filozofii”. Kontynuowano także spotkania poświęcone najnowszym publikacjom książkowym i artykułom: w Krakowie dyskusja nad książką J. Makoty *W kręgu wartości. Zagadnienia estetyki, etyki i filozofii człowieka*; w Łodzi nad książką E. Tugendhata *Bycie. Prawda. Rozprawy filozoficzne*, M. K. Stasiaka „Logika twórczości” oraz artykułem A. Nowaczyka *Kto to są relatywiści?*.

5. Działalność popularyzatorska dla młodzieży

Członkowie ITF prowadzą konsultacje dla uczestników Olimpiady Filozoficznej, biorą także udział w pracach związanych z jej przeprowadzeniem (przygotowanie programów, tematów, sprawdzanie prac).

Członkowie Oddziału PTF w Poznaniu zaproponowali również cykl odczytów dla młodzieży licealnej. W Lublinie organizowane były nadal Warsztaty Filozoficzne.

II. Współpraca krajowa

Oddziały PTF, pozostają w dobrych kontaktach z Wydziałami Filozoficznymi miejscowych Uniwersytetów, a także Oddziałami PAN. Ponieważ przyznane dotacje nie pozwalają na ogół samodzielnie zorganizować konferencji, czy seminarium, w tym celu Oddziały PTF podejmują współpracę z innymi instytucjami. W roku 2000 nawiązano współpracę z Kuratorium Mazowieckim i z Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie. W Cieszynie rozwija się współpraca z Instytutem Pedagogiki UŚ.

III. Współpraca zagraniczna

PTF jest członkiem Międzynarodowej Federacji Towarzystw Filozoficznych, choć w dalszym ciągu mamy kłopoty z regularnym płaceniem składek. Składki do roku 1999 zostały opłacone przez Polską Akademię Nauk.

W ramach współpracy utrzymywanej od 1957 roku z Międzynarodowym Instytutem Filozofii w Paryżu wysyłane są noty bibliograficzne dotyczące polskich publikacji, które sporządza prof. A. Węgrzecki. Noty te wykorzystywane są w wydawnictwie *Bibliographie Philosophie*.

Warszawski Oddział PTF uczestniczy w pracach Association des Societes de Philosophie de Langue Francaise. Cieszyński Oddział PTF nawiązał bardzo interesującą współpracę ze Słowackim Towarzystwem Filozoficznym.

IV. Działalność wydawnicza

Działalność wydawnicza PTF koncentrowała się na regularnym ukazywaniu się organu Towarzystwa, czyli „Ruchu Filozoficznego”, którego redaktorem naczelnym jest prof. Leon Gumański. W 2000 roku ukazały się 4 numery tego czasopisma.

Od roku 1999 r. „Biuletyn Olimpiady Filozoficznej” ukazuje się pod szyldem ZG PTF. Biuletyn ukazuje się dwa razy do roku.

W roku 2000 ukazały się w formie książkowej, pod redakcją W. Słomskiego i B. Burlikowskiego, materiały z konferencji współorganizowanej przez Sekcję Nauczania Filozofii: *Filozofia w szkole*, Kielce–Warszawa 2000, s. 390.

V. Biblioteka i Archiwum PTF

Zbiory Biblioteki PTF w 2000 roku liczyły 7 601 tomów.

Biblioteka PTF, którą kieruje Dyrektor Janusz Siek oprócz książek gromadzi także czasopisma – w roku 2000 było 279 tytułów (2 921 zeszytów) oraz zbiory specjalne, w skład których wchodzi starodruki (36 pozycji) i mikrofilmy (83 pozycje). Kuratorem Archiwum PTF jest prof. dr hab. J. Jadacki.

Sekretarz ZG PTF

prof. dr hab. Barbara Markiewicz

Sprawozdanie merytoryczne z działalności Częstochowskiego Oddziału PTF w roku 2000

1. 19 I 2000 r.: dr Grzegorz Francuz (Uniwersytet Opolski), *Ekofilozofia a pytanie o racjonalność*.
2. 16 II 2000 r.: dr Adam Olech (WSP w Częstochowie), *Fenomenologiczna epoka a zmysł rzeczywistości*.
3. 13 IV 2000 r.: dr Jan Hartman (Uniwersytet Jagielloński), W kwestii istnienia Boga i duszy nieśmiertelnej.
4. 23 V 2000 r.: ks. prof. Paweł Bortkiewicz (UAM), ks. prof. Andrzej Bronk (KUL), prof. Jan Woleński (UJ) – dyskusja panelowa na temat *Rozum i wiara u schyłku tysiąclecia*.
5. 22 V 2000 r.: prof. Stefan Folaron (WSP w Częstochowie): (a) *Fenomen człowieczeństwa na przełomie XX/XXI w.* (referat) (b) Sprawozdanie referenta z uroczystości nadania mu doktoratu honorowego w Uniwersytecie Koblenz–Landau.
6. 13 XII 2000 r.: dr Ryszard Mirek (WSP w Częstochowie), *Rachunek kwantyfikatorów a dziedzina pusta*.

Przewodniczący Częstochowskiego Oddziału PTF
dr Adam Olech

Sprawozdanie z działalności Oddziału Gdańskiego PTF w roku 2000

W roku 2000 odbyło się 9 posiedzeń naukowych Oddziału. Na uwagę zasługuje seria odczytów prof. Stanisława Dąbrowskiego z cyklu: „Teologia a współczesny uniwersytet”. Wykaz wygłoszonych odczytów w załączeniu.

Zarząd Oddziału odbył się 2 posiedzenia, na których omawiano sprawy związane z działalnością Oddziału.

W dniu 1 I 2000 r. Oddział liczył 108 członków. W ciągu roku zmarły 3 osoby (prof. dr hab. Adam Synowiecki, dr Stefan Pałczyński, mgr Bolesław Hutyra). Zarząd Oddziału na posiedzeniu w dniu 18 XII 2000 r. podjął decyzję o skreśleniu z listy członków 7 osób (zaległości w płaceniu składek i brak aktualnego adresu). Trzy osoby zostały przyjęte na członków OG. Wysłano do Zarządu Głównego PTF jedną deklarację członkowską.

Aktualnie, w dniu 31 XII 2000 r., Oddział liczy 101 Członków, w tym 34 kobiety.

Przewodniczący Oddziału
doc. dr Marian Pyrz

Sekretarz Oddziału
dr Lech Grudziński

Sprawozdanie z działalności naukowej Katowickiego Oddziału PTF w roku 2000

W roku 2000 katowicki Oddział PTF prowadził działalność odczytową na zebraniach organizowanych w Uniwersytecie Śląskim. Zorganizował, wraz z Instytutem Filozofii, konferencję naukową w Wiśle.

Zorganizowano 2 zebrania Zarządu Oddziału i 7 zebrań naukowych.

Referaty wygłosili:

1. prof. dr hab. Józef Bańka: *Trzy estetyki i czwarta* (styczeń 2000).
2. dr Dariusz Olesiński: *Program filozofii Zenona z Elei jako refutacja wielości* (marzec 2000).
3. dr Jakub Sebastian Bańka: *Nauka o prawdzie Arystotelesa. Podstawa ontologicznej jedności syntezy kategorialnej* (kwiecień 2000).
4. prof. dr hab. Andrzej L. Zachariasz: *Sens losu ludzkiego w filozofii anatelicznej* (maj 2000).
5. dr Maria Korusiewicz: *Święta przemoc według Rene Girarda Kozioł ofiarny i kulturotwórcze sacrum* (październik 2000).
6. dr Sonia Bukowska: *Metodologiczne aspekty historiozoficznej koncepcji Feliksa Konecznego* (listopad 2000).
7. dr hab. Janusz Czerny: *Spory filozoficzne wokół pojęcia materii* (grudzień 2000).

Sekretarz
dr Maria Niemczuk

Prezes Oddziału
prof. dr hab. Józef Bańka

Sprawozdanie z działalności Kieleckiego Oddziału PTF w roku 2000

Na początku i na końcu roku 2000 Oddział Kielecki PTF liczył 12 członków, w tym 6 kobiet.

Odbyło się 8 zebrań Zarządu Oddziału.

Odbyły się 3 zebrania naukowe – wygłoszono odczyty: prof. dr hab. B. Burlikowski, *Dylematy edukacji filozoficznej w Akademii Świętokrzyskiej*; dr Lucyna Wiśniewska–Rutkowska, *Polskie mity społeczno–polityczne w ujęciu J. Brauna*; Omówiono – przedyskutowano założenia ideowe i program planowanej na wrzesień trzeciej konferencji „Filozofia w szkole – filozofia jako podstawa integracji nauczanych przedmiotów”.

Oddział Kielecki PTF wspólnie z Sekcją Nauczania Filozofii im. T. Czeżowskiego PTF, finansowo wspierany przez KBN, MEM i Wydział Administracji i Zarządzania Akademii Świętokrzyskiej wydał drukiem materiały konferencji, która odbyła się we wrześniu 1999 (*Filozofia w szkole*, Kielce–Warszawa 2000, s. 395);

W tym samym składzie i dzięki wsparciu wymienionych wyżej instytucji Oddział zorganizował i przeprowadził w dniach 22–23 września 2000 r. w Kielcach konferencję „Filozofia w szkole – filozofia a nauki szczegółowe”. W konferencji uczestniczyło ponad 70 nauczycieli szkół średnich i akademickich. Trwają prace nad przygotowaniem materiałów do druku.

W skład Zarządu wchodził:

Przewodniczący: prof. dr hab. Bronisław Burlikowski,
Wiceprzewodnicząca: dr Monika Kardaczyńska,
Sekretarz – skarbnik: dr Lucyna Wiśniewska Rutkowska,
prof. dr hab. Stanisław Bryl,
dr Justyna Dobrołowicz,
dr Tadeusz Dyrda,
dr Teresa Giza,
prof. dr hab. Włodzimierz Goriszowski,
dr Anna Kieszkowska,
dr Wojciech Rechlewicz,
dr Sylwester Ścisłowicz,
dr Małgorzata Ścisłowicz.

Nie mamy żadnych dochodów – tylko składki członkowskie.

Przewodniczący Oddziału
prof. dr hab. B. Burlikowski

Sprawozdanie z działalności Krakowskiego Oddziału PTF w roku 2000

W końcu roku 2000 Krakowski Oddział PTF liczył 116 członków (w tym 36 kobiet). Liczba ta obejmuje 36 członków zalegających od co najmniej kilku lat ze składkami. Lista tych członków została przekazana Zarządowi Głównemu z wnioskiem o ewentualne ich skreślenie. Gdyby więc taka decyzja została podjęta przez Zarząd Główny, krakowski Oddział liczyłby 80 członków (w tym 26 kobiet). W roku sprawozdawczym z grona członków Oddziału odszedł ks. prof. Józef Tischner.

W roku 2000 odbyło się sześć ogólnych zebrań naukowych:

10 I 2000	prof. dr hab. Karol Tarnowski:
<i>Pragnienie metafizyczne</i>
5 VI 2000	Dyskusja nad książką dr Janiny Makoty
<i>W kręgu wartości. Zagadnienia estetyki,
etyki i filozofii człowieka</i> , poprzedzona
zagajeniem prof. dra hab. Józefa Lipca
16 X 2000	dr Zbigniew Zalewski:
<i>O przedmiocie i metodzie filozofii medycyny</i>
13 XI 2000	dr Leszek Kusak:
<i>Fryderyk Nietzsche. Choroba a twórczość</i>
27 XI 2000	prof. dr Jan Szrednicki:
<i>Nowa teoria epistemologii (zarys wyników
własnych badań z lat ostatnich)</i>
11 XII 2000	dr Katarzyna Sikora:
<i>Niektóre filozoficzne aspekty psychologii C. G. Junga</i>

W ramach działalności Zespołu Metodologii i Teorii Poznania im. Izydory Dąbrowskiej odbyło się w dniu 18 XII 2000 r. posiedzenie naukowe, na którym Jan Żytkow (Charlotte, North Carolina) wygłosił odczyt pt. *Świadomość wykracza poza zasięg naukowej i komputerowej redukcji*.

Odbyły się dwa zebrania Zarządu Oddziału.

Sekretarz
dr Leszek Kusak

Przewodniczący
prof. dr hab. Adam Węgrzecki

Sprawozdanie z działalności Lubelskiego Oddziału PTF w roku 2000

I. Działalność odczytowa

Referaty wygłoszone w roku 2000 na posiedzeniach naukowych PTF OL:

1. dr Robert P. Pula (USA), *Semantyka logiczna Alfreda Korzybskiego* (10 III 2000)
2. prof. A. Kehler (Wiedeń), *Platonism and Goedel*
– Dyskusja panelowa „Duch filozofii polskiej” (29 III 2000):
3. prof. dr hab. Stefan Symotiuk
4. dr hab. Bogumiła Truchlińska
5. dr Zofia Majewska
6. dr hab. Leszek Gawor
7. prof. dr hab. Józef Bańka (UŚ) *Cywilizacyjne prototypy pojęcia „ducha czasu”*
(06 IV 2000)
8. prof. Irena Gross–Grudzińska (USA) *„Naród romantyczny” A. Tocqueville’a i A. Mickiewicza* (09 V 2000)
9. dr hab. Miłowit Kuniński (UJ), *Czym jest podmiot moralny* (24 XI 2000)
10. dr Kazimierz Kondrat (Białystok) *Porównawcza filozofia religii* (29 XI 2000)
11. dr Mira Montana Czarnańska (Warszawa), *Co to znaczy „rozumieć coś”*
(13 XII 2000)

II. Warsztaty filozoficzne

„Filozofia a codzienność” – cotygodniowe spotkania prowadzone przez prof. dr hab. Jadwigę Mizińską.

III. Promocja książek

Udział w przygotowaniu Jubileuszu 10–lecia Profesora Zdzisława Cackowskiego i promocja Księgi Pamiątkowej

IV. Działalność wydawnicza

Przygotowanie i złożenie do druku ósmego zbioru rozpraw z cyklu „Lubelskie Odczyty Filozoficzne”.

Prezes OL PTF
prof. dr hab. Jadwiga Mizińska

Sprawozdanie z działalności Zarządu OL PTF w roku 2000

1. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Lubelskiego PTF odbył dwa zebrania.

2. Tradycyjnie, już od kilku lat aktywność Oddziału Lubelskiego PTF w okresie sprawozdawczym miała charakter dwojaki: jedną formę aktywności stanowiły publiczne odczyty, drugą zaś formą były seminaria i warsztaty z uczestnictwem młodzieży szkolnej i akademickiej.

W roku 2000 zorganizowano 11 odczytów naukowych, w tym 4 odczyty w ramach dyskusji panelowej nt.: „Duch filozofii polskiej”. (Spis wszystkich odczytów w załączeniu)

3. Jak co roku od kilkunastu lat odbywały się cotygodniowe spotkania z młodzieżą studencką i licealną w formie „Warsztatów Filozoficznych” prowadzone przez Panią prof. J. Mizińską.

4. Po raz dziewiąty prowadzone były przez prof. J. Mizińską cotygodniowe spotkania piątkowe z udziałem doktorantów i studentów z różnych kierunków studiów na tematy filozoficzne, poświęcone tym razem problemowi „Filozofia a codzienność” (bierze w nich udział 10–15 osób). Uczestnicy spotkań gromadzą archiwum zawierające materiały ze spotkań.

5. W fazie redakcji znajduje się zbiór ósmy „Lubelskich Odczytów Filozoficznych” będący efektem sesji poświęconej Ludwikowi Fleckowi oraz zbiór dziewiąty – *Filozofia a przemoc*.

6. OL PTF liczył w roku 2000 87 członków, w tym kobiety.

7. Ciągłe problemem jest zbiór składek, które są statutowym obowiązkiem członków PTF. Wielu członków OL PTF zalega ze składkami. Z powodu nieuregulowania tego obowiązku, m.in. z powodu braku kontaktu, z listy członków PTF skreślono w niniejszym roku 3 osoby.

Prezes OL PTF

prof. dr hab. Jadwiga Mizińska

Sprawozdanie z działalności Łódzkiego Oddziału PTF w roku 2000

Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Filozoficznego liczył w dniu 10 stycznia 2001 r. 46 członków. W roku sprawozdawczym ubyłoby 6 członków i tyle samo osób zostało przyjętych w szeregi naszego towarzystwa. W okresie tym odbyło się 5 posiedzeń Zarządu Oddziału, na których omawiano sprawy bieżące i programowe. Zorganizowano 8 posiedzeń naukowych, na których wygłoszono 6 odczytów, zaś 3 razy omawiano publikacje filozoficzne. Frekwencja na spotkaniach wahała się w granicach od 12 do 33 uczestników.

Oddział Łódzki PTF nie posiada majątku trwałego. Korzystamy z pomieszczeń i sprzętu Katedr Filozoficznych, mieszczących się od października 2000 roku w nowej siedzibie, przy ulicy Kopcińskiego 16/18.

Odczyty i posiedzenia dyskusyjne

- 12 I 2000 dr Piotr Szalek, *Filozoficzne problemy psychoterapii*.
- 27 I 2000 – prof. Helena Szulga, *Parakonsystentność a racjonalna hermeneutyka*.
- prof. Vladimir Vasyukov, *Dedukcyjne i implikatywne systemy logiki kategorialnej*.
- 6 IV 2000 Dyskusja nad książką Ernsta Tugendhata *Bycie. Prawda. Rozprawy filozoficzne*. Wprowadzenie – A. Banaszkiewicz, A.M. Kaniowski.
- 13 IV 2000 prof. Ernst Tugendhat, *How are we to understand morality?*
- 18 V 2000 Dyskusja nad książką M. K. Stasiaka, *Logika twórczości*, Łódź, 1999. Wprowadzenie – dr Janusz Maciaszek.
- 1 VI 2000 Dyskusja wokół artykułu A. Nowaczyka *Kto to są relatywiści?*
- Wojciech Żelaniec, *Intuicja kategorialna u Husserla*.
- Philippe de Rouihan, *Russell on the meaning of contradiction*.

Plan pracy

Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Filozoficznego zamierza prowadzić działalność statutową w ścisłej współpracy z Katedrami Filozoficznymi Uniwersytetu Łódzkiego. Spotkania naukowe będą miały tak charakter odczytowy, jak i poświęcone zostaną dyskusjom nad nowymi publikacjami filozoficznymi. W wypadku spotkań dyskusyjnych, będą one poprzedzane wstępem przedstawiającym daną pozycję z rozmaitych punktów widzenia. Zamierzamy podejmować problematykę najbardziej aktualną dla współczesności, a równocześnie uwzględniać tradycję filozoficzną, w tym także tradycję filozofii w Polsce.

Sekretarz OŁ PTF
dr Elżbieta Jung-Palczewska

Przewodniczący OŁ PTF
dr hab. Ryszard Kleszcz

Sprawozdanie z działalności Olsztyńskiego Oddziału PTF w roku 2000

Na początku roku 2000 (sprawozdawczego) Olsztyński Oddział PTF liczył 27 członków. W okresie sprawozdawczym Zarząd Główny pozytywnie zaopiniował kandydatury 7 osób, tak, że od stycznia 2000 roku Olsztyński Oddział PTF liczy 34 członków.

Zarząd Oddziału Olsztyńskiego pracował w składzie:

- dr hab. prof. nadzw. Zbigniew Hull – przewodniczący
- dr hab. prof. nadzw. Witold Tulibacki – sekretarz
- dr Danuta Radziszewska-Szczepaniak – skarbnik

W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału odbył 9 zebrań.

Komisja Rewizyjna pracowała w składzie:

- dr Dariusz Barbaszyński – przewodniczący
- dr Danuta Tomaszewska
- mgr Czesław Pazera

Oddział w okresie sprawozdawczym był organizatorem jednej sesji naukowej, jednego seminarium międzynarodowego oraz trzech wykładów otwartych.

25 marca 2000 – Oddział PTF, wspólnie z R.G. TKŚ, zorganizował polsko-norweskie seminarium nt. „Ruch humanistyczny w Norwegii”. Ze strony norweskiej uczestnikami byli: prof. Chr. Wolff, dr M. Rennemo oraz mgr M. Malmeedal. W seminarium udział wzięło łącznie 45 uczestników.

7 kwietnia 2000 – Oddział PTF, wspólnie z Olsztyńską Szkołą Wyższą, był organizatorem sesji naukowej nt. „Władysława Tatarkiewicza bilans osiągnięć życiowych i naukowych”.

Sesja połączona była z uroczystym nadaniem imienia prof. Władysława Tatarkiewicza jednej z sal audytoryjnych Olsztyńskiej Szkoły Wyższej. W programie sesji prof. Krzysztof Tatarkiewicz (UW) podzielił się wspomnieniami o ojcu i epizodzie jego przedwojennych odwiedzin Prus Wschodnich w roli badacza i teoretyka sztuki.

W trakcie obrad uczestnicy wysłuchali trzech referatów:

- prof. Marii Gołaszewskiej (UJ) – *Władysława Tatarkiewicza koncepcje estetyczne*.
- prof. Ryszarda Wiśniewskiego (UMK) – *Władysław Tatarkiewicz – filozof czy zbieracz myśli*.
- dr Adama Bastka (UW-M) – *Władysław Tatarkiewicz a problem twórczości*.

W sesji uczestniczyło około 70 osób.

Na naukowych posiedzeniach PTF w roku 2000 wygłoszono następujące referaty:

- 22 marca 2000 – prof. Jan Kurowicki (WSP – Zielona Góra) – *Piękno w fotografii*.
- 24 kwietnia 2000 – dr Ewa Starzyńska-Kościuszeko (UW-M) *B. F. Trentowskiego koncepcja filozofii – uniwersalizm i narodowość*.

- 14 czerwca 2000 – mgr Andrzej Stoiński (UW–M) *Koncepcja tożsamości osobowej J. Locke'a w kontekście jego teorii moralnej.*

Uczestnikami posiedzeń naukowych było łącznie około 70 osób.

Oddział Olsztyński PTF zaangażowany był również w działania wydawnicze, w wyniku których ukazała się (przy współpracy Olsztyńskiej Szkoły Wyższej i Studium Nauk Humanistycznych UW–M) książka *Człowiek i Pustka. Problemy wakuologii* pod red. Z. Hulla i W. Tulibackiego, Olsztyn OSW 2000, s. 263.

Przewodniczący Oddziału
prof. Zbigniew Hull

Sekretarz Oddziału
prof. W. Tulibacki

Sprawozdanie z działalności Oddziału Poznańskiego PTF w roku 2000

Działalność Naszego Oddziału przebiegała w ubiegłym roku zgodnie z wypracowanymi na początku zeszłego roku zamierzeniami. Zarząd działał w składzie: prof. dr hab. K. Łastowski – przewodniczący, dr M. Szcześniak – skarbnik, dr K. Brzechczyn – sekretarz, prof. dr hab. P. Zeidler – członek zarządu odpowiedzialny za koordynację Olimpiady Filozoficznej i mgr Wioletta Dziarnowska – członkini-korespondent, odpowiedzialna za korespondencję z „Ruchem Filozoficznym”. Oddział Poznański PTF liczył na początku 2000 roku 72 osoby (w tym 22 kobiety).

W trakcie swojej działalności Zarząd mógł liczyć na wszechstronną pomoc Dyrekcji Instytutu Filozofii UAM, bez której nasza aktywność w takim wymiarze nie byłaby możliwa. Korzystając z okazji chciałbym wyrazić serdeczne podziękowanie Dyrekcji Instytutu za okazaną pomoc i życzliwość. Wielkim wsparciem była również dla nas pomoc Wydawnictw: Humaniora, Wydawnictwo Instytutu Filozofii UAM i Zysk i s-ka, które dla laureatów Olimpiady Filozoficznej ufundowały nagrody książkowe.

Zarząd Oddziału zbierał się 19 razy. Działalność Oddziału w minionym roku obejmowała trzy kategorie aktywności.

I. Posiedzenia naukowe, których odbyło 3, podczas których wygłoszono następujące odczyty:

1. 10 I 2000: prof. Andrzej Siemianowski (AE), *Klasyczna metodologia nauk a metodologia historyczno-socjologiczna*.
2. 4 XII 2000: prof. Adam Grobler (UJ), *Presupozycje wiedzy*.
3. 18 XII 2000: mgr Alicja Bezmienow (UAM), *Status przeżycia psychicznego w fenomenologii Edmunda Husserla*.

II. Sympozjum Kognitywne 2000: „Subiektywność a świadomość” zorganizowana przez Zarząd OP PTF i Zespół Filozofii Kognitywnej w IF UAM w dniach 4–6 V 2000 podczas, którego wygłoszono 16 referatów:

1. prof. Zdzisław Chlewiński (KUL), *Modularność umysłu. Współczesne kontrowersje*.
2. dr hab. Robert Piłat (IFiS PAN), *Czym jest Teraz?*
3. prof. Urszula Żegleń (UMK), *Intencjonalność a przyczynowość*.
4. prof. Czesław Nosal (PWr), *Intuicja kodowanie, metapoznawanie*.
5. mgr Katarzyna Pilorz (UJ), *Esencjalizm Kripkego a świadomość w ujęciu Chalmersa*.
6. Piotr Czarnecki (UMK), *Koncepcja świadomości w filozofii D. C. Dennetta*.
7. dr Jadwiga Wiertelwska (AM-Poznań), *Obraz i jego użycie w ujęciu późnego Wittgensteina*.

8. mgr Wioletta Dziarnowska (UAM), *Jak identyfikujemy umysły? – propozycja Barona–Cohena.*
9. Dawid Wiener (UAM), *Koncepcja świadomości Antonio Damasio.*
10. mgr Alicja Bezmienow (UAM), *Poziomy świadomości – przeżycie psychiczne – spostrzeżenie.*
11. Karolina Cern (UAM), *Przestrzeń egocentryczna.*
12. prof. Krzysztof Łastowski (UAM), *Umysły Lamarckowskie.*
13. prof. Andrzej Klawiter (UAM), *Percepcja a perceptor.*
14. prof. Włodzisław Duch (UMK), *Kognitywna teoria świadomości.*
15. mgr Wojciech Palczewski (UAM), *Ewolucyjno–kognitywne idee Uexkulla.*
16. mgr Radosław Kita (UJ), *Czy ludzkie rozumowania da się odtworzyć za pomocą systemów dedukcyjnych?*

III. Wykłady specjalne dla młodzieży szkół licealnych oraz gimnazjalnych miasta Poznania i okolic:

25 II 2000:

1. prof. Andrzej Klawiter, *Tajemnice umysłu.*
2. prof. Seweryn Dziamski, *Paradoksy szczęścia.*

31 III 2000:

3. prof. Paweł Zeidler, *Czym jest prawda i czy jest ona osiągalna?*
4. prof. Leszek Nowak, *O niewągelicznym modelu działań ludzkich.*

28 IV 2000:

5. prof. Anna Jamroziakowa, *Dobro i piękno jako fundamentalne kategorie filozoficzne.*
6. prof. Anna Pałubicka, *Czy można wymuszać respektowanie norm moralnych?*

27 X 2000:

7. prof. Roman Kubicki, *Filozofia jako źródło wolności.*
8. prof. Paweł Zeidler, *Nauka a prawda.*

24 XI 2000:

9. dr Mariusz Moryń, *Egzystencjalizm.*
10. prof. Zbigniew Drozdowicz, *Sekty i nowe ruchy religijne.*

15 XII 2000:

11. prof. Danuta Sobczyńska, *Nowe technologie reprodukcji człowieka – nadzieje, obawy, dylematy moralne.*
12. prof. Jan Such, *Teorie wielkiego wybuchu a problem wieczności świata.*

Obok działalności odczytowej Zarząd OP PTF sprawował opiekę nad uczestnikami Olimpiady Filozoficznej, przeprowadzając eliminacje okręgowe i fundując nagrody rzeczowe zwycięzcom. Z ramienia Zarządu OP PTF opiekę nad przebiegiem Olimpiady sprawował prof. dr hab. Paweł Zeidler, który miał wsparcie w osobach członków Komisji ds. Olimpiady Filozoficznej. W jej skład wchodziły następujące osoby: dr I. Czerwińska, dr A. Jocz, mgr A. Leśniewska, dr M. Moryń, dr P. Przybysz, prof. D. Sobczyńska, dr P. Springer.

Sekretarz Oddziału
dr Krzysztof Brzechczyn

Sprawozdanie z działalności Oddziału Szczecińskiego PTF w roku 2000

1. W roku 2000 w Szczecińskim Oddziale PTF odbyło się 5 zebrań członków Zarządu i zorganizowano 5 wykładów dla członków PTF i innych zainteresowanych osób. Wykłady zostały wygłoszone przez nauczycieli akademickich zamieszkałych w Szczecinie, gdyż Oddział ze względu na małe możliwości finansowe nie mógł zapraszać do Szczecina gości z zewnątrz.

2. W styczniu 2000 r. odbyło się Walne Zebranie Sprawozdawczo-Wyborcze Członków Szczecińskiego Oddziału PTF, gdzie dokonano wyboru nowych władz Oddziału. odpowiednie materiały wraz z protokołem z Walnego Zebrania zostały przesłane do Warszawy jeszcze przed Walnym Zgromadzeniem Delegatów w dniu 28 I 2000.

3. Wykłady – odczyty połączone z dyskusjami – zorganizowane przez Zarząd Szczecińskiego Oddziału PTF w roku 2000:

- 11 I 2000: dr Tomasz Budzan, *Czy istnieją znaczenia?*
- 29 II 2000: ks. dr Zdzisław Lipiński, *Wiara i rozum w świetle encykliki Jana Pawła II „Fides et ratio”.*
- 6 VI 2000: prof. dr hab. Henryk Hadryś, *Proces a arytmetyka.*
- 15 VI 2000: dr Dariusz Zienkiewicz, *Myslenie – świadomość – sztuczna inteligencja.*
- 7 XII 2000: prof. dr hab. Henryk Hadryś, *Własności w nauce i filozofii oraz ich status.*

4. W dniu 7 XII 2000 – po wykładzie prof. dr hab. H. Hadrysia – odbyło się Zebranie Sprawozdawcze Oddziału.

5. W ramach współpracy z Pedagogiczną Biblioteką Województwa Zachodniopomorskiego członkowie Zarządu i Oddziału PTF zorganizowali cykl wykładów i dyskusji na tematy związane z filozofią, humanistyką i religią.

6. W ramach patronatu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego nad Olimpiadami Filozoficznymi członkowie Zarządu Oddziału wzięli czynny udział w przygotowaniu uczestników do eliminacji okręgowych i centralnych XII Olimpiady Filozoficznej. Działalność ta polegała na zorganizowaniu specjalnych wykładów i konsultacji dla uczniów szkół średnich. W pracach komisji egzaminacyjnej czynnie uczestniczyli dr W. Krysztofiak – przewodniczący Komitetu Okręgowego OF, prof. dr hab. H. Hadryś (przewodniczący Zarządu Oddziału) i J. Lepieszkiewicz (członek Zarządu).

7. Członkowie Zarządu i Szczecińskiego Oddziału PTF są autorami książek, poświęconych filozofii, opublikowanych w minionym okresie. Są to następujące pozycje: Wojciech Krysztofiak, *Problem opozycji realizmu i idealizmu epistemologicznego. Analityczne Studium nad ontologią negatywnych stanów rzeczy Romana Ingardena*; Halina Perkowska, *Egzystencja i rozum, Antynomie świadomości*

i w przygotowaniu *Bóg filozofów XX w.* (PWN); ks. Zdzisław Lipiński, *Wielki Jubileusz 2000 – w przestrzeni znaków czasu.*

8. Liczba członków Szczecińskiego Oddziału PTF wynosiła: na początku roku 2000 – 25; pod koniec roku 2000 – 27 osób, w tym 4 kobiety.

Sekretarz Szczecińskiego Oddziału PTF
mgr Sławomir Okulski

Sprawozdanie z działalności Toruńskiego Oddziału PTF w roku 2000

1 stycznia 2000 r. Oddział liczył 49 członków, w tym 9 kobiet. W roku 2000 swe kandydatury na członków toruńskiego Oddziału PTF zgłosiły 4 osoby. Po oficjalnym przyjęciu kandydatur Oddział będzie liczył 53 członków, w tym 10 kobiet.

W roku 2000 w skład Zarządu Oddziału PTF wchodził:

Przewodniczący: prof. dr hab. Leon Gumański,

Sekretarz: dr Zbigniew Nerczuk,

Skarbnik: mgr Marcin Zdrenka.

W skład Komisji Rewizyjnej:

Przewodniczący: prof. Włodzimierz Tyburski,

Członek: dr Cezary Gorzka,

Członek: dr Andrzej Pietruszczak.

We wrześniu 2000 roku we współpracy z Instytutem Filozofii zorganizowana została konferencja poświęcona filozofii na Uniwersytecie w Wilnie. Ponadto, w roku 2000 odbyło się 8 posiedzeń naukowych oraz Walne Zebranie Oddziału za rok 1999.

Podczas posiedzeń naukowych Oddziału wygłoszone zostały następujące referaty:

24 II 2000 – prof. Lech Witkowski, *O asekuracji semantycznej dyskursu w filozofii* (405)

30 III 2000 – prof. Mirosław Żelazny, *Hegłowska filozofia ducha* (406)

25 V 2000 – dr Adam Dubik, *Problem „opornej” nieświadomości, czyli między analityczną a dialektyczną wersją psychoanalizy* (407)

1 VI 2000 – dr Cezary Gorzka, *Współczesny platonizm w matematyce* (408)

26 X 2000 – prof. Hans J. Kraemer, *Zur neueren Diskussion um die indirekte Platonueberlieferung* (409)

9 XI 2000 – mgr Paul McLaughlin, *A critical introduction to liberalism* (410)

7 XII 2000 – dr Riccardo Campa, *Fleck's place in the philosophical debate* (411)

14 XII 2000 – prof. Roger Pouivet, *The work of art and its doubles* (412)

Oprócz działalności odczytowej wydano trzy zeszyty kwartalnika „Ruch Filozoficzny”, w tym jeden podwójny, i indeks za rok 1998.

Przewodniczący Zarządu
prof. dr hab. Leon Gumański

Sekretarz Oddziału
dr Zbigniew Nerczuk

Sprawozdanie Zarządu Warszawskiego Oddziału PTF za okres 28 II 2000 –15 I 2001

I. 28 II 2000 roku ukonstytuował się Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF w składzie:

prof. dr hab. Zofia Rosińska – przewodnicząca
prof. dr hab. Joanna Górnicka – wiceprzewodnicząca
dr Krystyna Krauze–Błachowicz – skarbnik
prof. dr hab. Maciej Potępa – członek zarządu
prof. dr hab. Ulrich Schrade – członek zarządu
prof. dr hab. Karol Sauerland – członek zarządu
dr Wawrzyniec Rymkiewicz – sekretarz.

II. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału odbył pięć zebrań: 28 lutego, 17 kwietnia, 21 maja, 6 listopada i 28 grudnia. W trakcie zebrań omawialiśmy przede wszystkim zadania, które powinien realizować Oddział Warszawski. Ustaliliśmy, że spotkania PTF koncentrować się będą na problematyce: metafizycznej i interdyscyplinarnej. Omawialiśmy również sprawy organizacyjne: propozycje i terminy zebrań naukowych oraz kwestie finansowania działalności OW PTF.

III. W kresie sprawozdawczym odbyło się 8 zebrań naukowych:

- 1) 10 marca: wspólne z Warszawskim Towarzystwem Naukowym spotkanie poświęcone pamięci profesora Klemensa Szaniawskiego, w 10. rocznicę jego śmierci. Organizatorem spotkania był prof. dr hab. Jacek Juliusz Jadacki.
- 2) 20 marca: odczyt prof. Macieja Potępy „Pytanie o podmiot w filozofii współczesnej”. Obecnych: 27 osób.
- 3) 17 kwietnia: debata „Prawo a moralność”, w której głos zabrali Barbara Piwnik (sędzia) i prof. dr hab. Jacek Kurczewski (socjolog). Obecnych: 35 osób.
- 4) 15 maja: odczyt prof. dr hab. Marka J. Siemka „Logos jako dialogos. Greckie źródła racjonalności”. Obecnych: 29 osób.
- 5) 5 czerwca: odczyt dr hab. Włodzimierza Lorenza „Czy możliwa jest filozofia bez idei podmiotu? Dyskusja z tezami «antyhumanizmu teoretycznego»”. Obecnych: 29 osoby.
- 6) 6 listopada: odczyt prof. dr hab. Zbigniewa Szawarskiego „Jak umiera człowiek?”. Obecnych: 33 osoby.
- 7) 4 grudnia: odczyt prof. dr hab. Jana Srzednickiego: „Nowa teoria epistemologii”. Obecnych: 17 osób.
- 8) 15 stycznia Walne Zebranie członków O/W PTF i odczyt dr. Marka Bieleckiego i dr. Marty Calvo, „Rzeczywistość realna i wirtualna”.

Wiceprzewodniczący Zarządu
prof. dr hab. Joanna Górnicka

Sprawozdanie z działalności Wrocławskiego Oddziału PTF w roku 2000

I. Zebrania Zarządu Oddziału

Odbyły się trzy (3) spotkania Zarządu:

12 marca 2000 roku,

17 maja 2000 roku,

14 grudnia 2000 roku.

II. Zebrania naukowe

– 17 V 2000 – wykład połączony z dyskusją dra Adama Dubika z U. Toruńskiego. Temat: *K. G. Jung, problem oporu – poszukiwanie dialektycznej metody badań w psychologii*,

– 24 V 2000 – wykład połączony z dyskusją dra Wiesława Papuszki. Temat: *Czy buddyzm jest ateizmem*,

– 30 V 2000 – wykład połączony z dyskusją dra hab. Krzysztofa Rottera z U. Wrocławskiego. Temat: *Aktualność logiki*.

Sekretarz Oddziału
dr Jamusz Jaskóła

Autobiogramy

WŁADYSŁAW STRÓŻEWSKI

Władysław Antoni Stróżewski urodził się dnia 8 czerwca 1933 roku w Krotoszynie (Wielkopolska). Jego rodzicami są Jan i Janina z Korbików.

Naukę w zakresie szkoły podstawowej pobierał na tajnych kompletach w czasie okupacji niemieckiej, uczęszczając równocześnie przymusowo do Deutsche Schule für Polnische Kinder w Krotoszynie. Po ukończeniu szkoły podstawowej w roku 1946 uczęszczał najpierw do Gimnazjum im. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie, następnie zaś do Liceum Ogólnokształcącego w Koźminie Wlkp.

Studia wyższe w zakresie filozofii odbył na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 1956 r. otrzymał magisterium na podstawie pracy „Filozofia bytu w *De divinis nominibus* Pseudo–Dionizego Areopagity”, napisanej pod kierunkiem prof. Stefana Swieżawskiego, a w roku 1958, także na Wydziale Filozoficznym KUL, doktorat; promotorem rozprawy doktorskiej pt. „Podstawy teorii piękna transcendentalnego” był o. prof. dr hab. A. M. Krąpiec. Po przeniesieniu się do Krakowa w roku 1957, kontynuował i pogłębiał swe studia, uczęszczając na wykłady i seminaria profesorów Romana Ingardena i Izydory Dąbskiej. Habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1968, na podstawie rozprawy „Z historii problematyki negacji”; jej recenzentami byli profesorowie: Tadeusz Czeżowski, Roman Ingarden i Jan Legowicz.

Pracę zawodową rozpoczął w roku 1956 na KUL jako asystent–stażysta. Po przeniesieniu się do Krakowa został z dniem 1 października 1957 zatrudniony w objętej właśnie przez prof. dr hab. Izdorę Dąbską Katedrze Historii Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, na etacie starszego asystenta, zaczął też pracować w redakcji miesięcznika „Znak”, kierowanej wówczas przez Hannę Malewską. Równocześnie dojeżdżał do Lublina, gdzie wykładał estetykę na KUL. W roku 1960 został powołany na stanowisko adiunkta, a w roku 1971 – docenta UJ. Dnia 27 IX 1984 otrzymał tytuł profesora, a z dniem 1 X tegoż roku został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego w Uniwersytecie Jagiellońskim. Nominację na profesora zwyczajnego otrzymał w r. 1992.

1 X 1981 r. został powołany na stanowisko kierownika Zakładu Filozofii (przekształconego później w Zakład Ontologii) Instytutu Filozofii oraz wybrany prodziekanem Wydziału Filozoficzno–Historycznego UJ. W latach 1984–1987 był – także z wyboru – dyrektorem Instytutu Filozofii, od roku 1987 do 1992 był dziekanem Wydziału Filozoficzno–Historycznego, a następnie – do 1993 r. – dziekanem Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Drugim miejscem jego pracy (na 1/2 etatu) jest Akademia Muzyczna w Krakowie, gdzie prowadzi zajęcia z historii filozofii i estetyki.

Oprócz zajęć dydaktycznych w zakresie filozofii na UJ, wykładał na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej i Wydziale Humanistycznym: 1958–61, 1964–67, 1972–78), w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (1964/65), w Studium doktoranckim Akademii Muzycznej w Warszawie (1984–87), w Studium Filozoficznym Kolegium 00. Dominikanów w Krakowie (wykłady z metafizyki w latach 1974–75, 1981–83, 1985–89), prowadził roczne cykle wykładów z estetyki w Akademiami Muzycznych w Gdańsku i Katowicach. Wykładał także w Stanach Zjednoczonych A.P.: w roku 1981 przeprowadził semestralny cykl wykładów z filozofii twórczości w International Academy of Philosophy w Irving (Texas), a w roku 1990 – dwa cykle wykładów: z historii podstawowych problemów metafizyki i z historii kultury polskiej (wybrane zagadnienia) na Uniwersytecie Stanowym Wisconsin–Stevens Point.

Kilkakrotnie korzystał także ze stypendiów zagranicznych: w r. 1974 na Uniwersytecie McGill w Montrealu, w roku akad. 1980/81 ze stypendium przyznanego przez The Catholic University of America, Washington D. C., w latach 1986 i 1988 z trzymiesięcznych stypendiów Fundacji Lanckorońskich w Londynie oraz jednomiesięcznego w Rzymie, w r. 1989 z trzymiesięcznego stypendium Fundacji Kościuszkowskiej w Nowym Jorku, w 1991 – z miesięcznego stypendium Herzog August Bibliothek w Wolfenbuettel (RFN), w r. 1994 – Instytutu Nauk o Człowieku w Wiedniu.

Prof. W. Stróżewski brał czynny udział (wygłaszając odczyty) w latach 1986, 1988, 1995, 1997, 1999 i 2001 w seminariach „Nauka – Religia – Dzieje” odbywających się na zaproszenie i w obecności Ojca Świętego w Castel Gandolfo.

W latach 1960–68 był członkiem Zespołu Redakcyjnego oraz Redakcji miesięcznika „Znak”, obecnie wchodzi w skład jego Zespołu. Od 1992 r. pełni obowiązki redaktora naczelnego „Kwartalnika Filozoficznego”, pisma wydawanego pod auspicjami PAU i UJ. Jest także członkiem komitetów (bądź rad) redakcyjnych „Przeglądu Filozoficznego”, „Studiów Estetycznych”, „Sztuki i Filozofii”, „Logos i Ethos”.

W roku 1990 został powołany na członka Zespołu Ekspertów Ministra Edukacji Narodowej, a następnie wybrany przewodniczącym Zespołu Nauk Humanistycznych i Społecznych. W 1991 r., w wyniku przeprowadzonych w środowisku naukowym wyborów, Premier RP powołał go na członka Centralnej Komisji do Spraw Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych, w pierwszej kadencji (1991–1993) został wybrany na stanowisko przewodniczącego Sekcji Nauk Humanistycznych i Społecznych. Od początku powstania programu „Tempus” reprezentował Polskę w jego Międzynarodowym Komitecie Ekspertów (do r. 1993).

Prof. W. Stróżewski jest członkiem czynnym Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Societe International pour l'etude de la philosophie medievale, International Society for Metaphysics, Council for Research in Value and Philosophy. Był członkiem–współzałożycielem Towarzystwa Krzewienia i Popierania Nauk. Jest także członkiem Komitetu Nauk Filozoficznych PAN – w latach 1981–84 pełnił tam funkcję wice–przewodniczącego – oraz członkiem dwóch Komisji: filozoficznej i filologicznej Krakowskiego Oddziału PAN.

Ponadto jest członkiem Polskiego Klubu Literackiego PEN, Stowarzyszenia Pisarzy Polskich, Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Był prezesem Rady Nadzorczej Społecznego Instytutu Wydawniczego „Znak”. W 1990 r. Prezydent RP powołał go w skład Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa.

Głównymi dziedzinami zainteresowań naukowych Prof. W. Stróżewskiego są ontologia i metafizyka, filozofia wartości, estetyka, filozofia człowieka oraz historia filozofii – zwłaszcza w zakresie wymienionych dyscyplin.

Kilkudziesięciu studentów napisało pod jego kierunkiem prace magisterskie, a 29 obroniło rozprawy doktorskie. Jako recenzent brał udział w licznych przewodach doktorskich i habilitacyjnych, jak również w opiniowaniu w sprawach nadawania tytułu naukowego profesora.

Za osiągnięcia naukowe otrzymał dwukrotnie nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki (1982 i 1984), nagrodę zespołową II stopnia Ministra Edukacji Narodowej (1990) oraz Nagrodę I Wydziału Nauk Społecznych PAN (1982). Był także nagradzany nagrodami Rektora UJ. W 1992 r. został laureatem nagrody Fundacji Alfreda Jurzykowskiego w Nowym Jorku, a w 1995 – Nagrody Wojewody Krakowskiego.

Jest odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej oraz Złotą Odznaką za Pracę Społeczną dla Miasta Krakowa.

W roku 1956 zawarł związek małżeński z Haliną Hukowską, ma dwie córki i pięcioro wnuków.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Istnienie i wartość*. SIW Znak, Kraków 1981, ss. 355+5 nlb. 2. *Dialektyka twórczości*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1983, ss. 365+3 nlb. 3. *W kręgu wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1992, ss. 177+3 nlb. 4. *Wykłady o Platonie. Ontologia*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1993, ss. 280 [książka zawiera obszerną bibliografię]. 5. *Istnienie i sens*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1994, ss. 464+4 nlb. 6. *Cyprian Norwid 'O muzyce'*, oprac. Władysław Stróżewski, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997, [s. 7–108, Wstęp, 109–280: teksty].

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Filozofia bytu w „De divinis nominibus” Pseudo-Dionizego Areopagity*, w: *Streszczenia rozpraw doktorskich, magisterskich i seminaryjnych pisanych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim pod kierunkiem prof. dra Stefana Swieżawskiego (historia filozofii) i prof. dra Alberta Krapca O.P. (metafizyka)*, Pallotinum, Poznań 1956, s. 68–78. 2. *Problem panteizmu w „De divinis nominibus” Pseudo-Dionizego Areopagity*, „Roczniki Filozoficzne” 1955–1957, t. V, z. 3, (Prace z zakresu historii filozofii), s. 39–59, 167, 168. 3. *Próba systematyzacji określeń piękna występujących w tekstach św. Tomasza. (Przyczynek do rozwiązania problemu transcendentalności piękna)*, „Roczniki Filozoficzne” 1958, z. 1, (Prace z zakresu filozofii bytu), s. 19–51, 176–177. 4. *Filozofia a światopogląd*, „Znak” 1958, nr 2, s. 130–139. 5. *O pojęciach piękna*, „Znak” 1959, nr 7/8, s. 866–887, 1077–1079. 6. *W sprawie materii, piękna i nudy*, „Tygodnik Powszechny” 1959, nr 9, s. 3. 7. *O Kierkegaardzie*, „Znak” 1960, nr 1, s. 39–41. 8. *O kształtowaniu się doktryn estetycznych w XIII wieku*, w: *Średniowiecze. Studia o kulturze*, Warszawa, PWN 1961, s. 9–49. 9. *Claritas. Uwarunkowania historyczne i treść estetyczna pojęcia*, „Estetyka” 1961, r. II, s. 125–146. 10. *Spór o transcendentalność piękna*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1961, nr 3, s. 19–37. 11. *Kategorie estetyczne i sztuka współczesna*, „Znak” 1961, nr 6, s. 803–818. 12. *Etyka afirmacji*, „Znak” 1961, nr 11, s. 1461–1481. 13. *Edgard de Bruyne*, „Znak” 1961, nr 5, s. 740–744. 14. *W sprawie Schlicka (List do Redakcji)*, „Tygodnik Powszechny” 1961, nr 32, s. 2. 15. *(Neoplatonizm, gnostycyzm, manicheizm)*, „Znak” 1961, nr 10, s. 1348–1351. 16. *Bóg i zło. Na marginesie „O naturze dobra” św. Augustyna*, „Znak” 1962, nr 5, s. 672–691 (pod pseud.

- Jan Nizwandowski). 17. *Arcydialog Platona*, „Znak” 1963, nr 4, s. 371–400. 18. Na marginesie „Człowieka” Teilharda de Chardin, „Znak” 1963, nr 11, s. 1314–1338. 19. *Gli Studi di estetica di Roman Ingarden*, „Rivista di Estetica” 1963, r. VIII, fasc. I, s. 131–142. 20. *Cybernetyka: pytania i refleksje*, „Znak” 1963, nr 10, s. 1121–1127. 21. [Nota do artykułu Simone Weil], „Znak” 1963, nr 7/8, s. 912. 22. *Z problematyki negacji*, w: *Szkice filozoficzne. Romanowi Ingardenowi w darze*, PWN, Warszawa–Kraków 1964, s. 85–103. 23. *Z chrześcijańskiej filozofii człowieka*, „Znak” 1964, nr 9, s. 1026–1062 (pod pseud. Jan Nizwandowski). 24. *Kultura a wartość* [głos w dyskusji], „Znak” 1964, nr 7/8, s. 825–827. 25. *O zasadnicze pytanie metafizyki (Zarys problematyki)*, „Znak” 1965, nr 1, s. 3–23. 26. *Wartościowanie a ocena*, „Znak” 1965, nr 4, s. 460–465, 468. 27. *Filozofia wartości*, j. w., s. 399–407. 28. *O pojęciu patriotyzmu*, „Tygodnik Powszechny” 1966, nr 2, s. 1–2. 29. *Ku metafizyce ewolucji*, „Znak” 1966, nr 11, s. 1360–1384. 30. *Problematyka negacji w „De quatuor oppositis”* [autoreferat odczytu], „Ruch Filozoficzny” 1966, nr 1–2, s. 50–53. 31. *A. J. Ayera koncepcja negacji* [autoreferat odczytu], j. w., s. 53–56. 32. *Profesor Tadeusz Kotarbiński (w osiemdziesiątą rocznicę urodzin)*, „Tygodnik Powszechny” 1966, nr 26, s. 3. 33. *O znajomości i nieznanności filozofii polskiej*, „Tygodnik Powszechny” 1966, nr 52, s. 8–9. 34. *Powrót przedmiotów. Impresje o sztuce Marka Piaseckiego*, „Tygodnik Powszechny” 1966, nr 31, s. 5. 35. *Z historii problematyki negacji. Cz. I – Ontologiczna problematyka negacji w „De quatuor oppositis”*, „Studia Mediewistyczne” 1967, t. 8, s. 183–246. 36. *Erich Fromm: Perspektywy i redukcje*, „Znak” 1967, nr 5, s. 593–636. 37. *Refleksje o małżeństwie*, „Znak” 1967, nr 4, s. 443–452 (pod pseud. Jan Nizwandowski). 38. *Z historii problematyki negacji. Cz. II – Ontologiczna problematyka negacji u Jana Szkota Eriugeny i H. Bergsona*, „Studia Mediewistyczne” 1968, t. 9, s. 117–213. 39. [Głos w dyskusji nt. „Mistrzowie naszego czasu”], „Znak” 1969, nr 7/8, s. 909–911, 918–920. 40. *Refleksje w zawieszeniu (1)* [O filozofii], „Znak” 1970, nr 1, s. 107–112 [cykl *Refleksji w zawieszeniu* sygnowany kryptonimem „Sigma”] 41. *Refleksje w zawieszeniu (2)* [O wolności], „Znak” 1970, nr 2/3, s. 339–345. 42. *Refleksje w zawieszeniu (3)* [O nadziei], „Znak” 1970, nr 4, s. 460–468. 43. *Refleksje w zawieszeniu (4)* [O sytuacji], „Znak” 1970, nr 5, s. 623–628. 44. *Refleksje w zawieszeniu (5)* [O widzeniu], „Znak” 1970, nr 6, s. 769–779. 45. *Refleksje w zawieszeniu (6)* [O czasie], „Znak” 1970, nr 7/8, s. 1028–1037. 46. *Roman Ingarden*, „Tygodnik Powszechny” 1970, nr 26, s. 1, 3. 46a, b. *Roman Ingarden – w jęz. angielskim*, „Polish Perspectives” 1970, nr 11, s. 62 – 67; w języku francuskim, „Perspectives Polonaises” 1970, 11, s. 72–78 [skrócona wersja poz. 46]. 47. [Głos w dyskusji na III Sympozjum Pracowników Informatyki Naukowej PAN i Czechosłowackiej Akademii Nauk, Zakopane 12–15 X 1970], w: *Stan i potrzeby informacji naukowej w naukach społecznych*, ODiN PAN, Warszawa 1971, s. 306–309. 48. *Ontologia, metafizyka, dialektyka*, w: *Fenomenologia Romana Ingardena*, wyd. specjalne „Studiów Filozoficznych”, 1972, s. 209–228. 49. *W poszukiwaniu istoty pokoju*, „Studia Filozoficzne” 1972, nr 5, s. 59–64. 50. *Program estetyki Romana Ingardena*, „Ruch Filozoficzny” 1972, nr 1, s. 14–20. 51. *Refleksje w zawieszeniu (7)* [O negacji], „Znak” 1972, nr 1, s. 126–133. 52. *Refleksje w zawieszeniu (8)* [O wierze], „Znak” 1972, nr 2, s. 243–250. 53. *Człowiek w służbie wartości. Nad ‘Książeczką o człowieku’ Romana Ingardena*, „Tygodnik Powszechny” 1972, nr 33, s. 3. 54. *Three Models of the History of Dialectics*, „Dialectics and Humanism” 1973, nr „O”, s. 77–86 [obszerny fragment poz. 57]. 55. *Refleksje w zawieszeniu (9)* [O samorealizacji], „Znak” 1973, nr 7, s. 938–948. 56. *Nad ‘Książeczką o człowieku’*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 9, s. 123–126. 57. *Trzy modele historii dialektyki*, „Studia Filozoficzne” 1974, nr 2, s. 89–111 [pełna wersja poz. 54]. 58. *Trzy wymiary prawdy*, „W Drodze” 1974, nr 3, s. 31–40. 59. *O pojęciach dialektyki* [au-

toreferat]. „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie” 1974, XVII/2, s. 392-60. [Głos w dyskusji: „O odpowiedzialności filozofa”], „Znak” 1974, nr 6, s. 717, 718, 723, 724, 725-727. 8a. [(O kształtowaniu się doktryn estetycznych XIII wieku) – przedruk fragmentów poz. 8], w: Jerzy Starnawski, *Średniowiecze*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975, s. 300-305. 61. *Dialektyka Kanta – dialektyka Hegla*, w: *Dziedzictwo Kanta*, PWN, Warszawa 1976, s. 58-71. 62. *Man and value in Ingarden's thought*, „*Analecta Husserliana*” 1976, vol. V, s. 109-123; głos w dyskusji – s. 232-233. 63. *Pytania o Arche*, „*Res Facta*” 1977, nr 8, s. 21-44. 58a. *Les trois dimensions de la verite. En marge „De veritate” q.1, a. 2. Saint Thomas d'Aquin*, w: S. Kamiński, M. Kurdziałek, Z. J. Zdybicka (red), *Pour le septieme centenaire de sa mort. Essais d'actualisation de la philosophie*, TNK KUL, Lublin 1977, s. 155-167. 64. *Prezentacja* [N. Hartmanna], „*Res Facta*” 1977, nr 8, s. 5-7. 65. [Głos w dyskusji nad *Zmianą poglądów J. Vintona*], j.w., s. 181-184. 46c. *Roman Ingarden*, w: *70 Żywotów*, SIW Znak, Kraków 1977, s. 405-409 [przedruk poz. 46]. 66. *Próba ontologii symbolu*, w: pod. red. W. Stróżewskiego, *Studia z teorii poznania i filozofii wartości*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 103-111. 67. *Phenomenology and dialectics*, „*Dialectics and Humanism*” 1978, nr 4, s. 129-135. 68. *Kilka uwag dotyczących metafizycznej problematyki natury oraz pochodzenia dobra i zła*, „*Studia Filozoficzne*” 1978, nr 6, s. 17-28. 68a. *Some remarks concerning the problem of nature and origin of good and evil*, „*Dialectics and Humanism*” 1978, nr 2, s. 173-179. 69. *Trzy moralności*, „*Znak*” 1978, nr 2, s. 155-161. 70. *The subject matter of aesthetics*, w: *Selected concepts in semiotics and aesthetics. Material for a glossary*, Programme in Communication, McGill University, Montreal 1978, s. 127-135. 71. *The aesthetic subject*, j.w., s. 136-142. 72. *Art*, j.w., s. 143-153. 73. *Work of art*, j.w., s. 154-167. 74. *Powołanie artysty*, „*Biuletyn Rady Artystycznej Związku Polskich Artystów Plastyków*” 1978, nr 1-2, s. 20-22. 38a. *Krytyka pojęcia nicości w „Ewolucji twórczej” Henryka Bergsona*, w: *U progu współczesności. Z dziejów doktryn antypozytywistycznych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 101-130 [fragment poz. 38a]. 75. *Struktura metafizyki średniowiecznej*, w: pod red. Jana Legowicza, *Historia filozofii średniowiecznej*, PWN, Warszawa 1979, s. 173-231. 76. *Średniowieczne teorie wartości*, j.w., s. 394-433. 77. *Z zagadnień piękna i sztuki*, j.w., s. 469-494. 78. *Three notions of non-being*, „*Reports on Philosophy*” 1979, nr 3, s. 47-52. 79. *Profesor Izydora Dąmska jako historyk filozofii*, „*Ruch Filozoficzny*” 1979, nr 2-4. 80. *Doskonałe – wypełnienie. O „Fortepianie Szopena” Cypriana Norwida*, „*Pamiętnik Literacki*” 1979, z. 4, [ukazał się w 1980], s. 43-72. 81. *O prawdziwości dzieła sztuki. Prawdziwościowa interpretacja dzieła sztuki literackiej*, „*Studia Estetyczne*” 1978, t. XV, [ukazały się w 1980]. 82. *Filozof wartości najwyższych*, „*Tygodnik Powszechny*” 1980, nr 19, s. 4-5. 81a. *On the truthfulness of the work of art*, (przeł. Artur Szylewicz), „*Review of Metaphysics*” 1981, nr 2, s. 251-273. 83. *Norwid l'universalmente sconosciuto*, „*CSEO Documentazione*” V 1981, 161, s. 198-209. 84. *Filozofia epoki Beethovena*, w: *W 150 rocznicę śmierci Ludwika van Beethovena. Materiały z Sesji Naukowej [8 - 10 XI 1977]*, Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Krakowie, Katedra Teorii, „*Zeszyt Naukowy*” [b.r.w.], s. 3-24. 85. [Problem stosunku sztuki do nauki] Referat na Kongresie Upowszechnienia Kultury Plastycznej, „*Biuletyn Rady Artystycznej ZPAP*” 1981, 3-4, s. 25-31. 86. *Racjonalizm i metaracjonalizm*, „*Studia Filozoficzne*” 1983, nr 5-6, s. 39-56. 87. *Dialectics of artistic creativity*, „*Reports on Philosophy*” 1983, nr 7, s. 41-52. 49a. *In search of the essence of peace*, „*Dialectics and Humanism*” 1983, nr 4, s. 159-164. 88. *Philosophari necesse est (O Prof. Izydorzcie Dąmskiej)*, „*Tygodnik Powszechny*” 1983, nr 35, s. 3. 89. *Estetyka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IV, KUL, Lublin 1983, s. 1141-1149. 90. *Este-*

tyzm, j.w., s. 1149–1150. 55a. b. *On being oneself*, „Poland – Polen” 1983, 2, s. 81–83; – *Etre soi-meme*, „La Pologne – Polonia” 1983, 2, s. 81–83. 91. *Słowo na zakończenie konferencji* [Rozum – racja – racjonalizm], „Studia Filozoficzne” 1983, nr 5–6, s. 343–344. 92. *Transcendentals and values*, „The New Scholasticism” 1984, nr 2, s. 187–206. 93. [Głos w dyskusji: „Prawda i etos w życiu filozofa”], „Znak” 1984, nr 1, s. 49, 51. 94. *Man as APXE*, „Reports on Philosophy” 1984, nr 8, s. 73–75. 86a. *Rationalism and metarationalism*, „Dialectics and Humanism” 1984, nr 2, s. 299–317. 95. *Tak – tak, nie – nie. Kilka uwag o prawdzie*, „Tygodnik Powszechny” 1985, nr 27, s. 3–4. 67a. *Fenomenologia i dialektyka. Doświadczenie integralne*, „Półrocznik Filozoficzny Młodych” 1986, nr 1, s. 81–82. 96. *Wartości estetyczne i nadestetyczne*, w: *O wartościowaniu w badaniach literackich*, RW KUL, Lublin 1986, s. 35–56. 97. *Czas piękna*, w: *Melos. Logos. Etos. Materiały Sympozjum poświęconego twórczości F. Dąbrowskiego, S. Kisielewskiego, Z. Mycielskiego*. Warszawa 29–30 XI 1985, Sekcja Muzykologów ZKP, Warszawa 1987, s. 59–76. 98. *O stawianiu się człowiekiem*, w: *Szanse naukowego rozwoju pedagogiki*, „Zeszyty Naukowe UJ” 1987, z. 6, Prace Pedagogiczne, s. 103–110. 99. *Trzy koncepcje istnienia*, „Przegląd Tomistyczny” 1987, tom III, s. 4–20. 100. *Dzieje teorii idei*, w: *Mowy i wykłady uniwersyteckie (1981/82–1986/87)*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987, s. 89–96 [Wykład inauguracyjny 1 X 1986]. 101. *Metafizyka jako meta-fizyka*, w: pod red. J. A. Janika i P. Lenartowicza S. J., *Nauka – Religia – Dzieje. IV Seminarium w Castel Gandolfo, 8–6 VIII 1986*, Kraków 1988, s. 183–204. 102. *Ponadkulturowe wymiary dobra, prawdy i piękna*, w: *Pluralizm w kulturze*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1988, z. 9, Prace Pedagogiczne, s. 155–174. 103. *Doświadczenie i interpretacja*, w: pod red. W. Stróżewskiego, *Servo veritatis. Materiały Sesji Naukowej poświęconej myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II*. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 16–17 listopada 1984, PWN, Warszawa–Kraków, s. 261–281. 104. *Medytacja o wyzwoleniu przez prawdę*, „Ethos” [Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II, KUL] 1988, nr 4, s. 35–49. 105. [Głos w dyskusji] *Za co należy cenić Witkiewicza jako myśliciela?*, w: pod red. Włodzimierza Maciąga, *Beznadziejność i nadzieja. W kregu myśli Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1988, s. 19–24. 106. *Na temat „Próby analizy ewolucji w sztuce” K. Regamey’a*, w: *Oblicza polistylistu. Materiały Sympozjum poświęconego twórczości Konstantego Regamey’a*, Warszawa 29–30 maja 1987, Warszawa 1988, s. 306–318 (tekst nieautoryzowany). 50a. *Roman Ingarden’s Aesthetic Program*, (przeł. Damian Fedoryka), „Aletheia. An International Journal of Philosophy” 1988, vol. IV, s. 226–234. 95a. *Tak – tak, nie – nie (Kilka uwag o prawdzie)*, „Ethos” 1988, nr 2–3, s. 29–36 [przedruk poz. 95]. 96a. *Wartości estetyczne i nadestetyczne*, w: pod red. Marii Poprzęckiej, *Sztuka i wartości. Materiały XI Seminarium Metodologicznego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Nieborów 26–28 VI 1986, Warszawa [b.r.w.], s. 34–53 [przedruk poz. 96]. 97a. [Wypowiedź w cyklu: „Bach – muzyka i wielkość”], w: *Dialog Kościoła z kulturą. T. II, Materiały z VI i VII Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej w Krakowie 1985, 1986*, Kraków 1988, s. 125–129 [fragmenty poz. 97]. 107. *Problematyka piękna*, w: pod red. S. Cynarskiego i A. Małkiewicza, *Studia z historii i historii sztuki*, „Zeszyty Naukowe UJ” 1989, z. 89, Prace historyczne, s. 211–225. 108. *O możliwości sacrum w sztuce, Sacrum i sztuka*, oprac. Nawojka Cieślińska, Wydawnictwo Znak, Kraków 1989, s. 23–38. 109. *Plus ratio quam vis*, „Tygodnik Powszechny” 1989, nr 38, s. 1–2. 110. *O metodzie fenomenologii*, w: pod red. Jerzego Perzanowskiego, *Jak filozofować? Studia z metodologii filozofii*, PWN, Warszawa 1989, s. 78–95. 111. *Metafizyka jako nauka*, „Studia Mediewistyczne” 1990, nr 2, s. 3–27. 111a. *Metaphysics as a Science*, w: *Knowledge and the Sciences in Medieval Philosophy. Proceedings of the Eighth International Congress of Medieval Philosophy (S.I.E.P.M.)*, Helsinki 24–29 August 1987, vol. I, Helsinki 1990, s. 128–157. 112. *Symbol i*

- Helsinki 24–29 August 1987, vol. I, Helsinki 1990, s. 128–157. 112. *Symbol i rzeczywistość*, w: pod red. J. Janika i P. Lenartowicza, *Nauka – Religia – Dzieje. V Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo, 8–11 sierpnia 1988*, Wydział Filozoficzny Tow. Jezusowego, Kraków 1990, s. 145–160, 222–226. 113. *Idea uniwersytetu*, „Res Publica” 1990, nr 7/8, s. 51–61. 113a. *The Idea of a University*, w: Jerschina Jan, Kosiarz Anna (red.), *Universities Today and Tomorrow*, Jagiellonian University and One Europe Foundation Press, Kraków 1990. 114. *Chopin i Norwid*, „Rocznik Chopinowski” – *Międzynarodowe Sympozjum Muzykologiczne n.t. Chopin i Romantyzm, Warszawa 17–23 X 1986. Referaty*, Towarzystwo im. Fryderyka Chopina, Warszawa 1987, t. 19, 1990, s. 49–60. 114a. *Chopin and Norwid*, przeł. Katharine Tylko–Hill, „Chopin Studies” – 3. *Musicological Symposium „Chopin and Romanticism”, Warsaw 17–23 October 1986. Part I: Papers*, Frederick Chopin Society, Warszawa 1990, p. 53–64. 115. *O urzeczywistnianiu wartości*, „Principia. Pisma koncepcyjne z filozofii i socjologii teoretycznej” 1991, t. III, s. 7–21. 116. „*Byt i nie są tym samym*”. *Próby interpretacji*, w: *Zawierzyć człowiekowi. Księdzu Józefowi Tischnerowi na sześćdziesięciolecie urodzin*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1991 [książka ukazała się w 1992], s. 167–184. 117. *Św. Tomasza z Akwinu teoria idei*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, tom LV, Kraków 1991, s. 32–33. 118. *Ku rzeczom pierwszym*, „Znak – Idee” 1991, nr 4, [„Myśląc o filozofii”], s. 53–57, 66–68. 119. *Mała fenomenologia autorytetu*, „Dekada Literacka” 1991, nr 36, [Kraków 16–31 XII 1991], s. 1, 10. 120. *Czy tak musi być?* [Wypowiedź w dyskusji panelowej na V Zjeździe Filozofii Polskiej, 9 X 1987], „Principia” IV 1991, s. 67–70. 97b. *A time of beauty*, „Polish Art Studies” 1991, XII, s. 119–129. 97c. *Czas piękna*, „Znaki Czasu” 1991, nr 21, s. 101–116. 95b. *Kilka uwag o prawdzie*, w: Goćkowski Janusz, Pigoń Krzysztof (red.), *Etyka zawodowa ludzi nauki*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 65–72. 121. *Metafizyka Leśmiana*, „Ruch Literacki” 1992, z. 1–2, s. 1–25. 122. *Mimesis i methexis*, w: *Sztuka. Mimesis czy kreacja? Referaty XXXIV Tygodnia Filozoficznego*, RW KUL, Lublin 1992, s. 49–64. 123. *Fenomenologia analityczna Romana Ingardena. Zarys problematyki*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1993, z. 1, s. 5–11. 124. Adres na otwarcie konferencji „O odpowiedzialności”, w: Pawlica Jan (red.), *O odpowiedzialności. Moralny wymiar odpowiedzialności w życiu publicznym. Materiały III Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, Kraków, 4–5 czerwca 1990*, Uniwersytet Jagielloński, (seria Varia – tom CCCX), Kraków 1993. 125. *Etyka obywatelska – etyka obywatela*, w: Markiewicz B. (red.), *Obywatel. Odrodzenie pojęcia*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993, s. 45–58 [fragmenty: „Nowa Res Publica” 1993, 2, s. 72–75. 126. *Wielość nauk i jedność wiedzy*, „Universitas” 1993, nr 5, s. 4–8 [również w: Goćkowski Janusz, Marmuszewski Stanisław (red.), *Nauka. Tożsamość i tradycja*, Universitas, Kraków 1995, s. 15–22. 127. *Człowiek – kultura – praxis*, w: *Ze szczególną czcią i wdzięcznością* [druk specjalny z okazji uroczystego posiedzenia Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniu 23 VI 1993, w X rocznicę nadania Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II doktoratu honoris causa UJ], s. 11–14 [również w Pelczar Andrzej, Stróżewski Władysław (red.), *Servo veritatis II. Spotkania naukowe poświęcone myśli Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 267–280. 128. *O pojęciu inspiracji*, w: *Inspiracje w muzyce XX wieku – filozoficzno-literackie, religijne, folklorem. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Muzykologicznej 1–3 października 1983*, Związek Kompozytorów Polskich, Warszawa 1993, s. 132–142, [przedruk i wersja angielska (128a): *O pojęciu inspiracji. On Inspiration*, przeł. Ewa Klimontowicz, Druk okolicznościowy Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie, Kraków 1993, ss. 16+16+5 nlb. [nakład 100 egz. numerowanych]]. 129. *Płaszczyzny sensu w dziele malarzkim*, „Pokaz. Pismo Galerii Krytyków” 1994, 3, s. 1–4 [również w: *Sztuka wobec*

- prawdy. *Nałęczowskie dni filozoficzne 1993, 1994, 1995*, Nałęczów 1995, s. 16–21. 130a, b. *O wielkości*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1994, z. 1–2, s. 5–30 [również w: „Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, Czerwiec 1993 – maj 1994” r. 3, Kraków 1994, s. 62–76; –*On Greatness*, przeł. Ewa Klimontowicz, „International Cultural Centre, Cracow June 1993 – May 1994”, r. 3, Kraków 1994, s. 61–75. 131. *O przygodności człowieka*, w: *Symposium Naukowe z okazji 15-lecia pontyfikatu Jana Pawła II, Kraków 11–12 października 1993*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 1994, s. 41–69. 132. *O Profesor Józef Maria Bocheński*, „Kwartalnik Filozoficzny, t. XXIII, z. 1, s. 5–14. 133. *O swoistości sposobu istnienia człowieka*, w: Węgrzecki Adam (red.), *Roman Ingarden a filozofia naszego czasu*, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Kraków 1995, s. 123–132. 134. *Metafizyka i poezja. Stulecie Młodej Polski. Studia pod redakcją Marii Podraży-Kwiatkowskiej*, Universitas, Kraków 1995, s. 79–92. 135. *Literatura i filozofia*. „Ruch Literacki” 1995, z. 6, s. 1–16 [również w: Ciuliński Z., Jarosińska Z., Michałowska T. (red.), *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów, Warszawa 1995*, IBL, Warszawa 1996, s. 638–653. 136. *Doświadczenie bytu – doświadczenie istnienia*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1996, z. 1, s. 19–30. 137. *Dźwięk i ton. Norwid i Cieszkowski o muzyce*, w: Markiewicz Barbara, Pieróg Stanisław (red.), *August Cieszkowski. W setną rocznicę śmierci*, Warszawa 1996, s. 103–113. 138. *Dwaj Mistrzowie*. w: *Mistrz i uczeń. Materiały z Symposium 18–19 marca 1996, Kraków*, Kraków [b.r.w.], s. 23–33 [również w „Alma Mater” nr 1, 2. 139. *O sposobach istnienia (Przegląd wybranych stanowisk)*, w: Janik Jerzy A. (red.), *Nauka, religia, dzieje. Co to znaczy realnie być...? VIII Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo 8–10 sierpnia 1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, s. 81–101. 140. *Kilka uwag filozoficznych dotyczących tematu: „Do kogo należą zwłoki ludzkie?”*, w: *Zawłaszczanie zwłok ludzkich*, PAU, Prace Komisji Etyki Medycznej, Kraków 1996, s. 7–13. 141. *Próba zreferowania wyników dyskusji Wyższego Seminarium Historii Filozofii KUL w okresie od r. 1953/54 do 1955/56*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1997, z. 1, s. 209–238. 142. *Istnienie i prawda*, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1996/1997, s. 129–146. 143. *Aksjologiczna struktura człowieka*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1998, z. 4, s. 21–46 [wersja skrócona w: *Posługa myślenia. Materiały z Symposium 17 listopada 1997, Bratnia Pomoc Akademicka im. św. Jana z Kęt „Cantianum”*, Kraków 1998, s. 51–61; również wersja skrócona w: „Folia Medica Craciviensia”, 1998, z. 3–4, s. 23–42. 144. *Czym jest istnienie?*, w: Janik J. (red.), *Nauka, religia, dzieje. IX Seminarium w Castel Gandolfo, 5–7 sierpnia 1997*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998, s. 103–122 i 246–251 [dyskusja nad odczytem + głos w dyskusjach nad innymi odczytami]. 145. *Freedom and Value*, w: *Freedom in Contemporary Culture. Acts of the V World Congress of Christian Philosophy. Catholic University of Lublin 20–25 August 1996. Volume I*, The University Press of the Catholic University of Lublin, Lublin 1998, s. 217–224. 146. *Św. Tomasz z Akwinu w Encyklice Fides et ratio*, „Znak” 1999, 4, s. 57–70 [również w: Grabowski Marian (red.), *Polska filozofia wobec encykliki Fides et ratio. Toruń 19–21 IV 1999 – materiały z konferencji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1999, s. 17–30. 147. *Istota i przesłanie filozofii w świetle encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II „Fides et ratio”*, w: *Po pięćdziesięciu latach*, Universitas, Kraków 1999, s. 23–35. 148. *Idee i twórczość*, „Przegląd Filozoficzny” – Nowa Seria, 1999, nr 2, s. 47–61. 149. *Phenomenological Aesthetics*, „Reports on Philosophy. Reconsidering Aesthetics”, pod red. Krystyny Wilkoszewskiej, 1999, nr 19, s. 9–27. 149a. *Estetyka fenomenologiczna*, w: Wilkoszewska Krystyna (red.), *Estetyka filozoficzne XX wieku*, Universitas, Kraków 2000, s. 9–30. 150. *O filozofii Romana Ingardena*, w: *Roman Ingarden – Filozof XX wieku. Katalog wysta-*

wy, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, [Kraków] II–III 2000, s. 21–29. 151. *Filozofia i „kryzys wartości”*, w: *Zagrożenia cywilizacyjne*, Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Zagrożeń Cywilizacyjnych, tom 3, Kraków 2000, s. 43–56. 152. *Problematyka negacji transcendentnej*, w: Hartman Jan (red.), *Filozofia i logika. W stronę Jana Woleńskiego*, Aureus, Kraków 2000, s. 107–114. 153. *O pięknie*, w: Janik Jerzy A. (red.), *Nauka, religia, dzieje. X Seminarium w Castel Gandolfo, 10–12 sierpnia 1999*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 101–118. 154. *Etos akademicki a odpowiedzialność za kulturę*, w: Rubinkiewicz Ryszard SDB, ks. Zięba Stanisław (red.), *Materiały Kongresu Kultury Chrześcijańskiej. Sacrum a kultura. Chrześcijańskie korzenie przyszłości. Lublin 15–17 września 2000*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2000, s. 349–354. 155. *Filozofia człowieka w Vade mecum C. Norwida*, „Studia Norwidiana” 1999–2000, 17–18, s. 3–17. 156. *Roman Ingarden*, w: Miklaszewska J., Mizera J. (red.), *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Filozoficznego*, Kraków 2000, s. 253–278. 157. *Kultura i rozwój*, „Tygodnik Powszechny” 7 I 2001, s. 12 [również w: Purchla Jacek (red.), *Od świata granic do świata horyzontów*. Pod red. Jacka Purchli, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2001, s. 314–322. 157a. *From the World of Borders to the World of Horizons*, International Cultural Centre, Kraków 2001, s. 295–304. 158. *Jakości metafizyczne*, w: Nowak Andrzej J., Sosnowski Leszek (red. naukowa), *Słownik pojęć filozoficznych Romana Ingardena*, Universitas, Kraków 2001, s. 126–131. 159. *Ontologia*, w: j.w., s. 173–181. 160. *O możliwości metafizyki chrześcijańskiej*, w: Białecka Aleksandra, Jadacki Jacek J. (red.), *U progu nowego tysiąclecia. Człowiek – Nauka – Wiarą. Księga pamiątkowa Sympozjum Naukowego zorganizowanego w Uniwersytecie Warszawskim z okazji 2000-lecia Chrześcijaństwa w dniach 19–21 listopada 1999 roku*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2001, s. 275–286. 161. *Forma*, w: *Dźwięk – Słowo – Obraz – Myśl. Rozmowy artystów, teoretyków i historyków sztuki w Muzeum im. A. i J. Iwaszkiewiczów w Stawisku*, oprac. red. Alicja Matracka-Kościelny, Podkowa Leśna 2001, s. 97–111.

c) Recenzje

1. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1958, nr 6, s. 729–735. 2. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1958, nr 11, s. 1322–1327. 3. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1959, nr 1, s. 118–125. 4. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1959, nr 3, s. 418–420. 5. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1959, nr 5, s. 682–685. 6. *Św. Augustyn Papiniego*, „Znak” 1959, nr 6, s. 802–805. 7. *Wśród publikacji filozoficznych. Klasycy estetyki: wznowienia i dyskusje*, „Znak” 1959, nr 7/8, s. 1062–1075. 8. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1959, nr 12, s. 1648–1661. 9. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1960, nr 2/3, s. 386–391. 10. *Wśród publikacji filozoficznych: M. A. Krapca Teoria analogii*, „Znak” 1960, nr 5, s. 702–707. 11. *Wśród publikacji filozoficznych*, „Znak” 1960, nr 7/8, s. 1082–1089. 12. *Wśród publikacji filozoficznych: Cybernetyka i nauka średniowieczna*, „Znak” 1960, nr 11, s. 1517–1523. 13. *Wśród publikacji filozoficznych: Traktat o człowieku*, „Znak” 1960, nr 12, s. 1681–1688. 14. *Wśród publikacji filozoficznych: Książki o etyce*, „Znak” 1961, nr 2, s. 265–275. 15. *Wśród publikacji filozoficznych: Historia filozofii*, „Znak” 1961, nr 5, s. 745–748. 16. *Wśród publikacji filozoficznych: W kręgu neopozytywizmu*, „Znak” 1961, nr 7/7, s. 1121–1129. 17. *Wśród publikacji filozoficznych: Nad ostatnim dialogiem Platona*, „Znak” 1961, nr 10, s. 1443–1452. 18. „*Estetyka*”. *Rocznik pierwszy*, „Ruch Filozoficzny” 1962, nr 2, s. 159–168. 19. *Wśród publikacji filozoficznych: O nauce*, „Znak” 1962, nr 1, s. 154–160. 20. *Wśród publikacji filozoficznych: Zagadnienie determinizmu*, „Znak” 1962, nr 2/3, s. 431–436. 21. *Wśród publikacji filozoficznych: Z zagadnień metafizyki*, „Znak” 1962, nr 6, s. 926–933. 22. *Wśród publikacji filozoficznych: „Roczniki*

- s. 926–933. 22. *Wśród publikacji filozoficznych*: „Roczniki filozoficzne”, „Znak” 1962, nr 7/8, s. 1258–1263. 23. *Wśród publikacji filozoficznych*: Tomasz z Akwinu i Tomasz More, „Znak” 1962, nr 11, s. 1774–1783. 24. *Wśród publikacji filozoficznych*: O metodzie analogii, „Znak” 1963, nr 1, s. 141–147. 25. *Wśród publikacji filozoficznych*: Pisma Pascala, „Znak” 1963, nr 5, s. 621–629. 26. *Wśród publikacji filozoficznych*: Przybliżenie miłości, „Znak” 1963, nr 9, s. 1098–1102. 27. *Wśród publikacji filozoficznych*: Aktualność Bergsona, „Znak” 1963, nr 12, s. 1511–1515. 28. E. L. Mascall, *Chrześcijańska koncepcja człowieka*, „Tygodnik Powszechny” 1963, nr 29, s. 6. 29. Teofrast, *Pisma wybrane, T. I*, „Tygodnik Powszechny” 1963, nr 30, s. 6. 30. Boehner – Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej*, „Tygodnik Powszechny” 1963, nr 32, s. 6. 31. Francis J. Kovach, *Die Aesthetik des Thomas von Aquin*, „Ruch Filozoficzny” 1964, nr 2–4, s. 186–192. 32. *Wśród publikacji filozoficznych*: O filozofii średniowiecznej, „Znak” 1964, nr 2/3, s. 359–367. 33. *Wśród publikacji filozoficznych*: „Roczniki Filozoficzne”, „Znak” 1964, nr 5, s. 625–631. 34. *Wśród publikacji filozoficznych*: Sokrates, „Znak” 1964, nr 12, s. 1552–1558. 35. *Wśród publikacji filozoficznych*: Wiara chrześcijańska a filozofia grecka, „Znak” 1965, nr 2/3, s. 392–396. 36. *Wśród publikacji filozoficznych*: Ahimsa: Król Asioka i Gandhi, „Znak” nr 9, s. 1226–1232. 37. *Etyka Gandhiego*, „Tygodnik Powszechny” 1965, nr 40, s. 2. 38. *Wśród publikacji filozoficznych*: Tomasz z Akwinu J. Piepera, „Znak” 1966, nr 10, s. 1276–1282. 39. M. A. Krapiec – T. Żeleźnik, *Arystotelesowska koncepcja substancji*, „Tygodnik Powszechny” 1966, nr 28, s. 5. 40. Wilhelm Hiss, *Die Anthropologie Bernhards von Clairvaux*, „Ruch Filozoficzny” 1967, nr 1–2, s. 62–65. 41. Etienne Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, „Tygodnik Powszechny” 1967, nr 18, s. 6. 42. *Wśród publikacji filozoficznych*: U podstaw nowoczesnej filozofii religii [R. Otto, Świętość], „Znak” 1968, nr 11/12, s. 1602–1610. 43. Ks. Wincenty Granat, *Teodycea*, „Tygodnik Powszechny” 1968, nr 42, s. 6 (Jan Nizwandowski). 44. *Wśród publikacji filozoficznych*: Ludwig Wittgenstein, „Znak” 1969, nr 1, s. 134–143. 45. *Wśród publikacji filozoficznych*: Arystoteles, *O duszy*, „Znak” 1973, nr 2, s. 281–290. 46. *Wśród publikacji filozoficznych*: Dialektyka erystyczna Schopenhauera, „Znak” 1973, nr 10. 47. *Suma filozofii religii* [G. van der Leew, *Fenomenologia religii*], „Nowe Książki” 1980, nr 8, s. 48–49. 48a, b. *An American book about a Polish Philosopher* [E. H. Falk, *The Poetic of Roman Ingarden*, Chapel Hill 1981], „Poland – Polen” 1984, nr 1, s. 93; – *Un livre Americain sur un philosophe polonais*, „La Pologne – Polonia” 1984, nr 1, s. 93. 49. *Doskonałość*, „Tygodnik Powszechny” 26 IX 1999.

d) Wstęp do książek

1. Do: Władysław Stróżewski (red), *Studia z teorii poznania i filozofii wartości*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 5–7. 2. Do: Roman Ingarden, *Wykłady i dyskusje z estetyki*, wybór i opracowanie Anita Szczepańska, PWN, Warszawa 1981, s. 5–14. 3. Do: *Od Husserla do Levinasa. Wybór tekstów z ontologii fenomenologicznej*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987, (Skrypty uczelniane), s. 5–7. 4. *Dlaczego do tego wracamy?*, wstęp do: Jadacki Jacek J., Markiewicz Barbara (red. naukowa), „*A mądrości zło nie przemoże*”, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Warszawa 1993, s. 7–8. 5. Do: Jadacki Jacek J., Markiewicz Barbara (red. naukowa), *Próg istnienia. Zdziesiątkowane pokolenie*, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Warszawa 1995, s. 7–8. 6. Do: Garewicz Jan, Markiewicz Barbara (red. naukowa), *Projekt wieczystego pokoju. W 200-lecie wydania pracy Kanta*, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Warszawa 1995, s. XII–XIV. 7. *Foreword*, do: Porębski Czesław, *Polish value theory. Five lectures with texts*, „Dialogikon” vol. III, Uniwersytet Jagiel-

łoński, Kraków 1996, s. 9–10. 8. Do: Widomski Jacek, *Ontologia liczby. Wybrane zagadnienia z ontologii liczby w starożytności i średniowieczu*, „Dialogikon” vol IV, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1996. 9. *Słowo wstępne*, do: Ingarden Roman, *Szkice z filozofii literatury*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2000, s. 5–9.

e) Skrypty

1. *Wykłady z estetyki. Część I*, oprac. Maria Gadowska, Kolegium Filozoficzno-Teologiczne Dominikanów, Kraków, ss. 95. 2. *Metafizyka. Część I. Pomoce do wykładów*, [skrypt spisany z taśmy magnetofonowej, nieautoryzowany], Kolegium Filozoficzno-Teologiczne Dominikanów, Kraków 1988, ss. 115. 3. *Metafizyka. Część II. Pomoce do wykładów*, [skrypt spisany z taśmy magnetofonowej, nieautoryzowany], Kolegium Filozoficzno-Teologiczne Dominikanów, Kraków 1988, ss. 91.

f) Sprawozdania

1. *Kongresy filozoficzne 1958–1959*, „Znak” 1960, nr 1, s. 126–132. 2. *Sesja Kopernikowska na KUL*, „Tygodnik Powszechny” 1972, nr 10, s. 2. 3. *Jubileusz Profesor dr Izdory Dąbskiej*, „Roczniki Filozoficzne” 1977 [ukazał się w listopadzie 1979], nr 1.

g) Książki redagowane

1. *Studia z teorii poznania i filozofii wartości*, pod red. Władysława Stróżewskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, ss. 220+2 nlb. 2. *Od Husserla do Levinasa. Wybór tekstów z ontologii fenomenologicznej*, pod red. Władysława Stróżewskiego, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987 [wyd. II – 1989], ss. 320; 3. *Servo veritatis. Materiały sesji naukowej poświęconej myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II*. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 16–17 listopada 1984, pod red. Władysława Stróżewskiego, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1988. 4. (z Adamem Węgrzeckim), *W kręgu filozofii Romana Ingardena. Materiały z Konferencji Naukowej Kraków 1985*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 1995, ss. 323. 5. (z Włodzimierzem Galewiczem i Elisabeth Stroker), *Kunst und Ontologie. Für Roman Ingarden zum 100. Geburtstag*, Rodopi GA, Amsterdam–Atlanta, 1994, ss. 235. 6. (z Jochen Bloss i Josef Zumr), *Intentionalität, Werte, Kunst (Husserl, Ingarden, Patočka). Beiträge zur gleichnamigen Prager Konferenz vom Mai 1992*, Filosofia, Praga 1995, ss. 284. 7. (z Andrzejem Pelczarem), *Servo veritatis II. Spotkania naukowe poświęcone myśli Jana Pawła II*, Uniwersytet Jagielloński, Universitas, Kraków 1996 [książka ukazała się w XII 1995].

TADEUSZ STYCZEŃ SDS

Urodzony w Wołowicach pod Krakowem 21 grudnia 1931 roku. Studia teologiczne na Wydziale Teologicznym UJ w Krakowie, święcenia kapłańskie w 1955 roku w Krakowie, studia filozoficzne w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim ze specjalizacją w zakresie filozofii moralnej przy Katedrze Etyki kierowanej przez Księdza docenta dra hab. prof. honorowego KUL Karola Wojtyłę.

Magisterium (*Koncepcja cnoty u N. Hartmanna*), 1960, doktorat (*Problem możliwości etyki u Johna Locke'a*), 1963. Od 1963 roku pracownik naukowy KUL przy Katedrze Etyki w charakterze adiunkta. Habilitacja (*Problem możliwości etyki jako empirycznie uprawomocnionej i ogólnie ważnej teorii moralności*), 1971. W roku 1981 tytuł profesora nadzwyczajnego. W roku 1992 tytuł profesora oraz stanowisko profesora zwyczajnego.

Obecnie (od 1978 roku) kierownik Katedry i Zakładu Etyki, dyrektor Instytutu Jana Pawła II KUL oraz redaktor naczelny kwartalnika „Ethos”.

W roku 1975 Visiting-Professor Uniwersytetu Jana Gutenberga w Mainz. Profesor Instytutu Studiów nad Małżeństwem i Rodziną im. Jana Pawła II przy Papieskim Uniwersytecie Laterańskim w Rzymie. Członek-współzałożyciel i członek Senatu International Academy of Philosophy w Dallas, USA (1981), obecnie w Księstwie Liechtenstein. Członek Societas Ethica, Towarzystwa Naukowego KUL, członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego oraz Polskiego Towarzystwa Teologicznego. Od 1981 r. Konsultor Papieskiej Rady do Spraw Rodziny. Członek Rady Naukowej Instytutu Studiów nad Rodziną ATK w Warszawie-Łomiankach, którego założycielem i aktualnym dyrektorem jest bp prof. dr Kazimierz Majdański. Redaktor „Roczników Filozoficznych” KUL (z. 2), współredaktor czasopisma „Aletheia” (IAP, Liechtenstein), współredaktor kwartalnika „Anthropotes” (Uniwersytet Laterański, Rzym), współpracownik czasopism „Il Nuovo Areopago” i „La Nuova Europa”. Redaktor serii wydawniczych: „Człowiek i moralność”, „Jan Paweł II naucza”. Ekspert Senackiej Komisji do Spraw Konstytucji. Członek Rady Zarządzającej Papieskiej Akademii Życia. Doktor honoris causa Uniwersytetu Nawarry w Pamplonie (Hiszpania).

Autor około 400 publikacji naukowych, współwydawca wielu monografii zbiorowych, dotyczących głównie myśli Jana Pawła II.

Najogólniejsze kierunki badań: etyka i metaetyka: obiektywizm poznania etycznego w oparciu o analizę struktury aktu (sądu) sumienia; etyka a antropologia filozoficzna i teologiczna (prawda sądu moralnego a doświadczenie i objawienie); etyka a polityka – osoba we wspólnocie osób: podstawowe „dobra dla osoby” jako uprawnienia osoby („prawa człowieka”) a podstawy państwa praworządnego: zasada większości a zasada poszanowania praw człowieka, zwłaszcza w kontekście prawa do wolności oraz prawa do życia człowieka poczętego; myśl Karola Wojtyły – Jana Pawła II. Założenia programu badań w tym zakresie uwidaczniają w syntetyczny sposób m.in. edytoriale poszczególnych, monograficznie traktowanych, tomów wydawanego od roku 1988 kwartalnika Instytutu Jana Pawła II KUL – „Ethos”.

Problemem, który skupiał jego uwagę od samego początku (por. artykuł *Spór o naukowość etyki*, 1967), było wyzwanie zawarte w tezie Hume'a, według której wszelka próba wiązania tez etyki jako twierdzeń *par excellence* normatywnych z tezami afirmatywnymi filozofii człowieka i filozofii bytu (metafizyki) jako twierdzeniami z natury swej wyrażającymi nienormatywne stany rzeczy – obarczona jest formalno-logicznym błędem przejścia od „jest” do „powinien”, „błędem”, który od czasu G. E. Moore'a (*Principia ethica*, 1903) zaczęto nazywać „złudzeniem naturalistycznym”. Problemowi temu poświęcił m.in. dwie monografie książkowe: *Problem możliwości etyki jako empirycznie uprawomocnionej i ogólnie ważnej teorii moralności. Studium metaetyczne*, Lublin 1972, oraz pozycję: *Etyka niezależna?*, Lublin 1980, a także szereg artykułów napisanych przed rokiem 1980, których wybór został opublikowany w książce: *W drodze do etyki*, Lublin 1984.

W centrum jego obecnych zarówno etycznych, jak i metaetycznych zainteresowań i badań stoi nadal problem – najistotniejszy jego zdaniem dla sprawy metodologicznego uprawomocnienia etyki jako rzetelnej wiedzy i ukazania jej istotnej więzi z antropologią –

postawiony już w książce *Etyka niezależna?*. Można go ująć krótko w postaci dwu trudnych do językowo zgrabnego sformułowania pytań:

1) Jak rozumianej powinności moralnej teorią jest etyka? – oraz:

2) Czy etyka jako teoria tak (jak sądzi Styczeń, jedynie adekwatnie) ujętej powinności moralnej jest teorią epistemologiczną, a także metodologicznie, zupełnie autonomiczną względem innych teorii (jak sądził m.in. T. Kotarbiński oraz T. Czeżowski, widząc w takim określeniu jej charakteru metodologicznego jedynie możliwe jej ujęcie wolne od zarzutu Hume'a i Moore'a i pozwalające zarazem bronić poznawczej wartości jej twierdzeń przeciwko dominującemu współcześnie w metaetyce akognitywizmowi), czy też etyka może, a nawet musi (a to ze względu na charakter pytań, do których stawiania prowokują badacza moralności dane zawarte w ich bezpośrednim ujęciu poznawczym, czyli w *sui generis* doświadczeniu) wejść w konieczne powiązania metodologiczne z innymi teoriami, a zwłaszcza z filozoficzną teorią człowieka, a dalej z ogólną teorią bytu (metafizyka)?

Wyrazem tych zainteresowań są studia, koncentrujące się wokół prób ukazania, iż każda auto-informacja (każdy mój sąd o czymkolwiek) jest zarazem auto-imperatywem, czyli aktem, poprzez który poznający podmiot wiąże sam siebie mocą (faktu poznanej przez siebie prawdy do jej uznania za prawdę – czyli sam sobie nakazuje jej respektowanie – również aktami swego wolnego jej wyboru (czyli świadczenie jej aktami wolności), i to pod rygorem rozbicia tożsamości swego podmiotu, czyli pod rygorem rozbicia jego jedności (spoistości) aktami samozakłamania i samozniewolenia.

Wynik ten ujawnia zasadniczą tożsamość punktu wyjścia antropologii i etyki: *primum anthropologicum et primum ethicum convertuntur*, a zarazem jego zasadniczo doświadczalny charakter, a przez to samo bezprzedmiotowość tzw. gilotyny Hume'a, czyli trudności, jaką wobec etyki w kontekście jej stosunku do antropologii i metafizyki wysunął D. Hume.

Wynik ten nadto odsłania od nowej strony – i potwierdza przez to – trafność tezy św. Tomasza z Akwinu o ściślejszej więzi „rozumu praktycznego” z „rozumem teoretycznym” bez zacierania istniejącej między nimi różnicy, ujawniając jednocześnie bezzasadność takiego przeciwstawiania ich obu, jakiemu daje wyraz I. Kant. Stwierdzenie („teoretycznej”) prawdy przez podmiot stawia go w roli świadka zobowiązanego do jej bezwzględnej respektowania aktami wolnego wyboru, czyli wobec „praktycznej konieczności” świadczenia prawdzie aktami wolności świadka zobowiązanego do tego także w imię obowiązku respektowania (prawdy o tożsamości) poznającego ją konkretnego podmiotu, czyli w imię obowiązku respektowania samego siebie.

Odkrycie to jest zarazem współodkryciem powinności respektowania każdego innego bytu o identycznej strukturze wewnętrznej (wedle ujawnionego co dopiero jej prawidła), a to jako prawdy, która ujawnia i wyraża jego osobowy sposób bycia. Respekt ten staje się zarazem warunkiem koniecznym efektywnej afirmacji samego siebie, jakkolwiek względem efektywnej afirmacji samego siebie okazuje się wtórny wobec wyprzedzającej go powinności afirmowania prawdy jako prawdy, czyli afirmowania prawdy dla niej samej, jawiącej się wobec podmiotu poznania jako *sui generis* aksjologiczne *primum*, dane mu wprost w akcie jego własnego poznania jako akcie wejścia podmiotu w bezpośrednią więź z prawdą – transcendentnego zarówno wobec jego aktu, jak i niego samego – przedmiotu. Zostaje tu ujawniony komunalny wymiar samopoznania moralnego.

Oparta na przeprowadzonej wyżej analizie próba określenia osoby ludzkiej jako podmiotu konstytuującego się w swej samozależności – poprzez uzależnianie się aktem własnego poznania, a więc przez – samego siebie, od „prawdy, która od niego nie zależy”, pozwala następnie pokazać, że właściwa ludzkiej osobie samozależność jest – samozależno-

ścią człowiekowi daną wraz z przygodnym istnieniem, czyli samozależnością podarowaną, oraz wskazanie, że istnienie to związane jest w wymiarach doświadczalnej rzeczywistości w sposób konieczny z istnieniem w ciele (*viventibus vivere est esse*) – otwiera możliwość podjęcia efektywnej dyskusji z – rozpowszechnioną współcześnie w szerokich kręgach teologii moralnej na Zachodzie – tezą, według której nie są możliwe ogólne treściowo określone, absolutnie obowiązujące normy moralnego działania. Z pozycji bowiem co dopiero wyłożonej nietrudno jest ujawnić, iż warunkiem *sine qua non* respektowania drugiej osoby dla niej samej z tytułu przysługującej jej (na mocy samozależności w wiązaniu się poznana prawda) godności jest w pierwszym rzędzie respektowanie jej życia – jako „dobra dla osoby” nierozłącznie związanego z dobrem (wartością) samej osoby ludzkiej jako osoby.

Uzyskane wyżej wyniki mogą być, jak się zdaje, owocnie stosowane w dyskusji z poglądami tych spośród współczesnych teologów moralistów, którzy z jednej strony deklarują w etyce personalizm (uznają absolutny charakter zasady: *Persona est – affirmanda propter seipsam*), z drugiej jednak strony kwestionują możliwość ogólnie ważnych treściowych norm moralnych, co otwiera drogę relatywizmowi i subiektywizmowi etycznemu i prowadzi do uznania sumienia za absolutnie ostateczną instancję prawdy – i normotwórczą w zakresie ustalania treści norm słusznego postępowania moralnego.

Wyniki powyższe pozwalają nadto wskazać obiektywnie nieprzekraczalne granice aksjologiczne dla formowania się demokratycznego państwa prawa, o ile tylko państwo to nie zechce (w oparciu o formalnie potraktowaną demokratyczną regułę większości) arbitralnie odrzucić zasady równości wszystkich wobec prawa, czyli zasady sprawiedliwości (*suum cuique*), w końcu zaś zasadniczego konsensu co do równości wszystkich bez wyjątku ludzi jako nieodzownego wymogu budowania jakiegokolwiek politycznego ładu. W tym kontekście została podjęta problematyka aksjologicznych podstaw ustrojowych Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności zaś sprawa prawnej ochrony dziecka poczętego (jako szczególnego kręgu mniejszości w praworządnym państwie).

W sumie zarówno prace badawcze Katedry Etyki (zwłaszcza seminarium doktoranckie) oraz program badawczy kierowanego przez ks. prof. Stycznia Instytutu Jana Pawła II KUL, zarówno w pionie badawczo–dydaktycznym (Konwersatorium Myśli Jana Pawła II, doroczne sympozja), jak i w pionie wydawniczym (tomy zbiorowe poświęcone komentowaniu głównych dokumentów pontyfikatu Jana Pawła II oraz monograficznie projektowane zeszyty kwartalnika Instytutu „Ethos”), służą w głównej mierze pogłębieniu i popularyzacji naszkicowanej wyżej, a – jak sądzi Styczeń – mającej swe rzetelne ugruntowanie teoretyczne wizji osoby ludzkiej, stanowiącej podstawę do budowania współmiernej wobec jej godności wspólnoty międzyludzkiej, zwłaszcza zaś wspólnoty małżeńskiej, rodzinnej i państwowej. Wizja ta zbiega się w jego przeświadczeniu z tą wizją osoby ludzkiej, która znalazła swój dobitny wyraz w dziele Karola Kardynała Wojtyły *Osoba i czyn*, ma swe teologiczne ugruntowanie w dokumentach Soboru Watykańskiego II, sięgając zaś głębiej – w samej Ewangelii. Jest to wizja osoby ludzkiej jako bytu, który odnajduje i potwierdza sam siebie tylko w komunii wraz z innymi osobami, która to komunია polega w głównej mierze na stwarzaniu przez każdego z osobna i wszystkich razem takich warunków dla każdego drugiego i wszystkich razem, aby każdy mógł znaleźć i wybrać poznaną i sprawdzoną w dialogu z innymi prawdę o człowieku, czyli także – i przede wszystkim – o samym sobie. Sprawie tej dał syntetyczny wyraz w wywiadzie, który ukazał się w formie książki: Tadeusz Styczeń, Edward Balawajder, *Jedynie prawda wyzwala. Rozmowy o Janie Pawle II*, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, Rzym 1986, 1987.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Problem możliwości etyki jako empirycznie uprawomocnionej i ogólnie ważnej teorii moralności. Studium metaetyczne*, Lublin 1972. 2. *Zarys etyki. Część I: Metaetyka*, Lublin 1974. 3. *Etyka niezależna?*, Lublin 1980. 4. *ABC etyki*, Lublin 1981; 1990 (wyd. 4). 5. *Wolność w prawdzie*, Rzym 1987; wyd. 2, 1988. 6. *W drodze do etyki*, Lublin 1984. 7. (wraz z A. Szostkiem) *Miłości, gdzie jesteś? Medytacje rekolekcyjne*, Lublin 1986. 8. (wraz z J. Gulą) *W obronie człowieka nie narodzonego*, Rzym 1986. 9. *Nienarodzony – szansą demokracji*, Olsztyn 1990. 10. *Wprowadzenie do etyki*, Lublin 1993; wyd. 2, popr. 1995. 11. *Solidarność wyzwala*, Lublin 1993. 12. *Urodziłeś się, by kochać*, Lublin 1993. 13. *O etyce Karola Wojtyły – uczeń*, Częstochowa 1997.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Możliwość etyki naukowej u Johna Locke'a*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1963, z. 2, s. 87–109. 2. *Logiczna inferencja zdań powinnościowych ze zdań orzekających*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych Towarzystwa Naukowego KUL” 1965, 14, s. 82–85. 3. *VIII Tydzień Filozoficzny na KUL*, „Znak” 1965, nr 7–8, s. 1041–1053. 4. *W sprawie przejścia od zdań orzekających do zdań powinnościowych*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1966, z. 2, s. 65–80. 5. *Etyka czy teologia moralna?*, „Znak” 1967, nr 9, s. 1083–1095. 6. *Spór o naukowość etyki*, „Więź” 1967, nr 9, s. 15–33. 7. *Tradycyjne i współczesne ujęcia etyki*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1967, z. 2, s. 75–90. 8. (wraz z S. Kamińskim), *Doświadczalny punkt wyjścia etyki*, „Studia Philosophiae Christianae” 1968, nr 2, s. 21–73. 9. *O pewnej koncepcji etyki. Na marginesie „badań etycznych” E. Husserla*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1968, nr 1, s. 59–65. 10. *Problem poznania prawa naturalnego*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1968, nr 1, s. 121–131. 11. *Psychoanaliza metodą odnowy?*, „Więź” 1968, nr 4, s. 63–76. 12. *Wprowadzenie do K. Wojtyły: Osoba i czyn na tle dynamizmu człowieka*, w: Bejze B. (red.), *O Bogu i o człowieku*, t. I, Warszawa 1968, s. 201–203. 13. *Filozoficzna koncepcja prawa naturalnego*, „Analecta Cracoviensia” 1969, 1, s. 297–320. 14. *Metaetyka. Nowa „rzecz” czy nowe „słowo”*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1969, s. 35–42. 14a. *Metaethik, ein neues Ding oder ein neues Wort?*, „Internationale Dialogzeitschrift” 1969, 2, s. 62–68. 15. *Wprowadzenie do K. Wojtyły „Problem teorii moralności”*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, Warszawa 1969, t. III, s. 217–219. 16. *Antropologia a etyka*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1970, nr 4, s. 35–42. 17. *Empiryczność i apodyktyczność etyki u neopozytywistów*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1970, z. 1, s. 91–119. 18. *Doświadczenie moralności*, w: *Logos i Ethos*, Kraków 1971, s. 327–355. 19. *Bibliografia ważniejszych prac Kard. K. Wojtyły*, w: *Logos i Ethos*, Kraków 1971, s. 29–30. 20. *O głównym problemie etyki*, „Studia Philosophiae Christianae” 1971, nr 1, s. 5–54. 21. *O niektórych próbach rozwiązania metodologicznego problemu etyki*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1971, z. 2, s. 5–41. 22. *Ethik und Anthropologie in methodologischer Sicht*, „Theologie und Glaube” 1972, z. 3, s. 219–233. 23. *Problematyka etyczna a życie*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej. Kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu Prymasowi Polski Katolicki Uniwersytet Lubelski*, Lublin 1973, s. 197–202. 24. *Sytuacjonizm w etyce*, „Ateneum Kapłańskie” 1973, z. 2, s. 204–216. 25. *Aksjologia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1973, s. 256–260. 26. (wraz z H. Jurosem), *Akt moralny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1973, s. 266–269. 27. *Metoda antropologii filozoficznej w „Osobie i czynie” Kardynała Wojtyły*, „Analecta Cracoviensia” 1973–1974, 5–6, s. 107–115. 28. (wraz z H. Jurosem), *Berichte über Ethik in*

- Polen. *Methodologische Ansätze ethischen Denkens und ihre Folgen für die theologische Ethik*, „Theologische Berichte” 1974, nr 4, s. 89–108. 29. *Methodologische Ansätze ethischen Denkens in Polen und ihre Folgen für die theologische Ethik*, „Zeitschrift für Evangelische Ethik” 1974, z. 14, s. 213–224. 30. *O wezwaniu do samozatruty w – miłości*, „Więź” 1974, nr 7–8, s. 47–52. 31. (wraz z J. Piegsą), *Ist Ethik eine Wissenschaft?*, „Münchener Theologische Zeitschrift” 1974, 25, s. 317–335. 32. (wraz z A. Szostkiem), *Uwagi o istocie moralności*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1974, z. 2, s. 19–33. 33. *Spór o naukowość etyki*, w: *Metaetyka*, Warszawa 1975, s. 557–572. 34. *O uzasadnialność twierdzeń etycznych. Sympozjum „Societas Ethica”*, „Collectanea Theologica” 1975, z. 3, s. 81–82. 35. (wraz z H. Jurosem) *Sposoby uprawiania etyki w Polsce i ich konsekwencje dla etyki teologicznej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1975, nr 1, s. 3–14. 36. *Refleksja metaetyczna w KUL-u*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1976, nr 2, s. 60–64. 37. *Autonomie und christliche Ethik als methodologisches Problem*, „Theologie und Glaube” 1976, z. 19, s. 211–219. 38. *Der Streit um die Wissenschaftlichkeit der Ethik*, w: *W 700-lecie śmierci św. Tomasza z Akwinu. Próba współczesnienia jego filozofii*, Lublin 1976, s. 243–269. 39. *W sprawie etyki niezależnej*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1976, z. 2, s. 63–96. 40. *Autorytet religijny a wiara osobista i autonomia sumienia*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1977, nr 3–4, s. 59–85. 41. *W sprawie uzasadniania norm moralnych*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1977, z. 2, s. 137–140. 42. *Czy etyka jest logiką chcenia?*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1977, z. 2, s. 97–127. 43. *Gli amici polacchi parlano di Papa Wojtyła. T. Styczeń e J. Galkowski, „colleghi d'universita” a Lublino, comosi raccontano della lunga amicizia con l'ex arcivescovo di Cracovia*, „Il Sabato” 1978, nr 21. 44. *Karol Kardynał Wojtyła: Filozof spraw ludzkich. (W 25-lecie objęcia wykładów etyki na KUL)*, „Summarium. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 1978, nr 7, s. 17–23. 45. *Katedra Etyki KUL osierocona?*, „Tygodnik Powszechny” 1978, nr 51, s. 1–2. 46. *Wypowiedź w dyskusji „Godność człowieka. Dyskusja etyków”*, „Więź” 1978, nr 6, s. 22–24. 47. (wraz z H. Jurosem) *Approaches to ethics in Poland and their consequences for theological ethics*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1978, numer specjalny, s. 16–26. 48. *Autonome Ethik oder Ethik mit einem „Proprium” als methodologisches Problem*, w: *Ethik im Kontext des Glaubens*, Freiburg in Br. 1978, s. 75–98. 49. *Bóg o człowieku. Na marginesie encykliki „Redemptor hominis”*, „Summarium. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 1978, 27, s. 25–33. 50. *Etyka chrześcijańska teologią samourzeczywistnienia?*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1978, nr 3–4, s. 141–147. 51. *Etyka z przymiotnikiem czy bez?*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1978, nr 3–4, s. 27–45. 52. *Problem autonomii etyki*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1978, z. 2, s. 39–61. 53. *Die Unterscheidung „das sittlich Gesollte – das sittlich Richtige” und das Problem einer autonomen Ethik*, w: Huppertz N. (red.), *Die Wertkrise des Menschen*, Meisenheim 1979, s. 53–64. 54. *Etica con o senza specifico?*, „Rivista di teologia morale” 1979, nr 44, s. 81–95. 55. *Personaler Glaube im Spannungsfeld von religiöser Autorität und Gewissenautonomie*, w: *Person im Kontext des Sittlichen*, Düsseldorf 1979, s. 30–68. 56. *Sumienie: źródło wolności czy zniewolenia?*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1979, nr 1–3, s. 87–97. 57. *Wojtyła filosofo delle cose umane*, „Documentation” 1979, nr 113, s. 402–406. 58. *Zur Frage einer unabhängigen Ethik*, w: Styczeń Tadeusz, Szostek Andrzej, Kard. Wojtyła Karol (red.), *Der Streit um den Menschen. Personaler Anspruch des Sittlichen*, Kevelaer 1979, s. 110–175. 59. *Miłość spełnieniem wolności. Konieczność dyscypliny życiowej w kontekście nauczania Jana Pawła II*, „Summarium. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 1979, nr 8, s. 43–50. 60. *Karol Wojtyła – Philosoph der Freiheit im Dienst der Liebe*, w: *Papst Johannes Paul II. K. Wojtyła, Erzie-*

- hung zur Liebe, Stuttgart 1979, s. 155–174. 61. *Objawiać osobę*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1979, z. 2, s. 159–165. 62. *Karol Wojtyła filozof*, w: *Karol Wojtyła w świetle publikacji. Bibliografia*, Città del Vaticano 1980, s. 26–33. 63. *Wie ich meine Aufgabe als Ethiker für die heutige Gesellschaft sehe*, w: Życiński J. M. (red.), *The human person and philosophy in the contemporary world*, t. I i II, Kraków 1980, s. 346–351. 64. *Doświadczenie człowieka i świadczenie człowiekowi (Kardynał Karol Wojtyła: Filozof – moralista)*, „Znak” 1980, nr 3, s. 263–274. 65. *Ja w świetle sądu: powinienem*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1980, z. 2, s. 148–154. 66. *Karol Kardynał Wojtyła: myśliciel i uczony*, „Summarium” 1980, nr 9, s. 117–124. 67. *Ciało jako „znak obrazu Stwórcy”*, w: *Jan Paweł II. Mężczyznę i niewiastą stworzył ich. O Jana Pawła II „teologii ciała”*, Lublin 1981, s. 85–138. 68. *Kościół świata Kościołem rodziny*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1981, nr 2–4, s. 3–12. 69. *Problem ogólnej ważności norm etycznych w aspekcie epistemologiczno-metodologicznym z uwzględnieniem indukcyjnych nauk o człowieku*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1981, nr 1, s. 39–67. 70. *Człowieka portret własny*, w: *Jan Paweł II. Mężczyznę i niewiastą stworzył ich. O Jana Pawła II „teologii ciała”*, Lublin 1981, s. 5–13. 71. *Vorwort*, w: *Karol Wojtyła. Johannes Paul II. Lubliner Vorlesungen*, Stuttgart–Dagerloch 1981, s. 9–26. 72. (wraz z J. Gałkowskim, A. Rodzińskim, A. Szostkiem), *Wstęp do: Karol Wojtyła, Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1982, s. 7–11. 73. *Prawda o człowieku a etyka*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1982, z. 2, s. 41–95. 74. *Prawda o człowieku miarą jego afirmacji*, „Communio” 1982, nr 2, s. 103–113. 75. *Człowiek w polu odpowiedzialności za siebie i za drugich*, „Communio” 1982, nr 2, s. 45–69. 76. *Człowiek darem*, „Znak” 1982, nr 5, s. 339–362. 77. *Miłość a sens życia. Nad encykliką Jana Pawła II „Redemptor hominis”*, w: *Jan Paweł II, Redemptor hominis. Tekst i komentarze*, Lublin 1982, s. 89–110. 78. *Introdução*, w: *Amor e responsabilidade*, São Paulo 1982, s. 5–8. 79. *Anthropological foundations of ethics, in: The Common christian roots of the european nations. An International Colloquium in the Vatican*, t. II, Florence 1982, s. 140–145. 80. *Respuestas al cuestionario sobre „etica secular y no creencia”*, „Ateísmo y Diálogo” 1983, z. 1, s. 24–25. 81. *Czego etyka nie powinna zapomnieć filozofowi znad Garonny?*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1983, z. 2, s. 27–31. 82. *Spór z eudajmonizmem czy o eudajmonizm w etyce*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1983, z. 2, s. 67–76. 83. *Etyka Jana Pawła II*, „Królowa Apostołów” 1983, nr 6, nr 10, nr 11. 84. *Bóg Ojcem... Medytacja nad mniej znanym tytułem encykliki „Dives in misericordia”*, w: *Jan Paweł II. Dives in misericordia. Tekst i komentarze*, Lublin 1983, s. 83–99. 85. *Osobowa godność podmiotu pracy źródłem jej sensu i wartości*, w: Chmiel J., ks. Rylko S. (red.), *Ewangelia pracy. Encyklika Jana Pawła II „Laborem exercens” wraz z komentarzami*, Kraków 1983, s. 96–109. 86. *Die Wahrheit über den Menschen*, „Internationale Katholische Zeitschrift” 1983, nr 5, s. 447–458. 87. *Etyka*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, Lublin 1983, s. 1225–1238. 88. *Ewolucjonizm w etyce*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, Lublin 1983, s. 1458–1460. 89. *L'amore come comunione con gli altri e il senso della vita*, w: *E si sporcò le mani. Prossimità ed estraneità. Atti dell'III° convegno internazionale sulla „Dives in misericordia” – Collevaenza 1983*, Collevaenza 1984, s. 31–52. 90. *Człowiek darem. Na marginesie Jana Pawła II „teologii ciała”*, w: *Z badań nad rodziną*, Lublin 1984, s. 31–53. 91. *Il mistero del Padre. Meditazione sul titolo meno noto dell'enciclica „Dives in misericordia”*, „Il Nuovo Areopago. Rivista trimestrale di cultura” 1984, nr 2, s. 131–148. 92. *Das Problem des Menschen – ein Problem der Liebe*, w: *Jean Paul II à L'Université de Fribourg en Suisse*, 13 VI 1984, Fribourg 1984, s. 112–118. 93. *Ethik der ehelichen Liebe nach Karol Wojtyła*, „Klerusblatt” 1984, nr 11, s. 293–296. 94. (wraz z A. Szostkiem), *Zagadnienie anty-teizmu w etyce chrześcijańskiej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1984, nr 3, s. 3–19. 95. *Krzyżys w teologii moralnej*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1984, z. 2, s. 45–63. 96. *Die Liebe als Erfüllung des*

- Filozoficzne KUL” 1984, z. 2, s. 45–63. 96. *Die Liebe als Erfüllung des Lebenssinns. Von „Redemptor hominis” zu „Dives in misericordia”*, w: F. Courth, Ph. Schäfer, A. Ziegenaus (red.), *Veritati Catholicae. Festschrift für Leo Scheffczyk zum 65. Geburtstag*, Aschaffenburg 1985, s. 379–403. 97. *Das Gewissen – Quelle der Freiheit oder der Knechtung?*, „Archiv für Religionspsychologie” 1985, 17, s. 130–147. 98. *Osoba – podmiot we wspólności*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1985, nr 3–4, s. 3–26. 99. *Jaką filozofię postuluje wiara chrześcijańska? Glosa do artykułu J. Seiferta*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1985/86, 33–34, z. 2, s. 99–106. 100. *Responsabilità dell’uomo nei confronti di se e dell’altro*, w: Karol Wojtyła. *Filosofo, teologo, poeta. Atti del Colloquio internazionale del pensiero cristiano* [Rzym 23–25 VIII 1983], Rzym 1985, s. 107–127. 101. *Vere tu es homo absconditus?*, w: Karol Wojtyła. *Filosofo, teologo, poeta. Atti del Colloquio internazionale del pensiero cristiano* (Rzym 23–25 VIII 1983), Rzym 1985, s. 129–134. 102. *Akzeptiert Gott „in blanco” eine autonome Moral des Menschen? Anonymer Anti-theismus in der theologischen Ethik*, „Theologisches” 1986, nr 194, s. 7084–7096. 103. *Der Mensch als Subjekt der Hingabe seiner Selbst. Zur Anthropologie der Enzyklika „Familiaris consortio”*, w: Höver G., Öhlschläger R., Risse H. T., Tiefenbacher H. (red.), *Die Würde des Menschen. Die theologisch-anthropologischen Grundlagen der Lehre Papst Johannes Paulus II*, Mainz 1986, s. 123–149. 104. (wraz z A. Szostkiem), *Liberalizm po marksistowsku. Antropologiczne implikacje marksistowskiej soteriologii*, „Znaki Czasu. Kwartalnik Religijno-Społeczny” 1986, nr 3, s. 26–43. 105. *Nie zaczęli, by im podziękować...*, „Niedziela” 1986, nr 51–52. 106. *W świetle początku*, „Niedziela” 1986, nr 46, s. 1, 5. 107. (wraz z A. Szostkiem), *Miłości, gdzie jesteś?*, Lublin 1986. 108. *O moc dla „serca”*, „Niedziela” 1986, nr 47. 109. *Słowo wstępne*, w: Wojtyła K., *Wykłady lubelskie*, Lublin 1986, s. 7–17. 110. *Problem sensu i wartości pracy ludzkiej*, w: Jan Paweł II, *Laborem exercens. Tekst i komentarze*, Lublin 1986, s. 97–111. 111. *Kowalski ’86*, „Widnokrąg” 1987, nr 5, s. 49–58. 112. *Das Problem allgemeingültiger sittlicher operativer Normen*, w: Pinto de Oliveira C. –J., Pinckaers S. Th. (red.), *Universalité et permanence des lois morales*, Fribourg 1986, s. 45–60. 113. *C’è notizia senza esperienza?*, w: *Il Libro del Meeting’86*, Rimini 1986, s. 175–183. 114. *Słowo wstępne*, w: *Człowiek w poszukiwaniu zagubionej tożsamości. „Gdzie jesteś, Adamie?”*, Lublin 1987, s. 7–8. 115. *Kryzys czego i dlaczego?*, w: j.w., s. 13–19. 116. *Bliskość, która zobowiązuje*, w: j.w., s. 273. 117. *Wprowadzał w świat, z którym obcował*, w: j.w., s. 299–303. 118. *Czy prawda wyzwala? Wprowadzenie do problemu wyzwolenia człowieka*, w: *Problem wyzwolenia człowieka*, Rzym 1987, s. 95–102. 119. (wraz z A. Szostkiem), *Liberalizm po marksistowsku. Antropologiczne implikacje marksistowskiej soteriologii*, w: j.w., s. 123–144. 120. *Słowo końcowe*, w: j.w., s. 402–406. 121. *Z „rozmów o Janie Pawle II”. Fragment wywiadu red. E. Balawajdera z ks. T. Styczniem*, w: *Obecność. Karol Wojtyła w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, Lublin 1987, s. 19–37. 122. *Z Chopinem w Castel Gandolfo*, w: j. w., s. 187–193. 123. (wraz z A. Szostkiem), *Ostatnie dokumenty Stolicy Apostolskiej o rodzinie jako wyraz nauki Kościoła, w: Wychowanie do miłości*, Warszawa 1987, s. 23–33. 124. (wraz z A. Szostkiem), *Liberalizm po marksistowsku. Antropologiczne implikacje marksistowskiej soteriologii*, w: *Wobec filozofii marksistowskiej*, Rzym 1987, s. 121–141. 125. *Problem człowieka problemem miłości*, w: *Człowiek w poszukiwaniu zagubionej tożsamości. „Gdzie jesteś, Adamie?”*, Lublin 1987, s. 64–84. 126. *Usensownić swe działanie to dla człowieka „być”*, w: *Człowiek pytanie otwarte*, Lublin 1987, s. 177–189. 127. *O etos dla prawa*, „Znaki Czasu. Kwartalnik Religijno-Społeczny” 1987, nr 6, s. 18–26. 128. *„Początek” wyrazić „sercem”*, w: *Jan Paweł II. Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Chrystus odwołuje się do „serca”. O Jana Pawła II teologii ciała*, Lublin 1987, s. 5–15. 129. *Istota więzi małżeńskiej w perspektywie filozoficz-*

no-teologicznej, w: Jan Paweł II. *Familiaris consortio. Tekst i komentarze*, Lublin 1987, s. 123–142. 130. *La persona umana come soggetto della moralità. Il problema dell'uomo è problema d'amore. Sulla struttura personale del soggetto morale*, w: *Persona verità e morale. Atti del Congresso Internazionale di Teologia Morale (Roma 7–12 aprile 1986)*, Roma 1987, s. 137–158. 131. *Il „non ancora nato*, „*Dolentium Hominum. Chiesa e Salute nel Mondo*” 1987, nr 3, s. 43–48. 132. *Dar życia*, „*Słowo Powszechne*” 1987, nr 81, s. 8–9. 133. *Anthropologische Grundlagen der Ethik oder ethische Grundlagen der Anthropologie?*, w: *Sein und Handeln in Christus*, St. Ottilien 1988, s. 23–33. 134. *Dlaczego obrona życia nie narodzonego?*, w: Gałkowski J., Gula J. (red.), *W imieniu dziecka poczętego*, Lublin 1988, s. 138–145. 135. *Il problema dell'uomo è problema d'amore. Sulla struttura personale del soggetto morale*, „*Il Nuovo Areopago*” 1988, nr 2, s. 45–54. 136. „*Transcendencja – drugie imię osoby, czyli człowiek widziany z niskości doświadczenia samego siebie i z „wysokości krzyża*”, „*Znak*” 1988, nr 10, s. 3–23. 137. *Für ein Ethos des Rechts*, „*The Review of Comparative Law*” 1988, nr 1, s. 9–23. 138. *Dlaczego „Ethos”?*, „*Ethos*” 1998, nr 1, s. 3–7. 139. *Wolność w prawdzie*, „*Ethos*” 1988, nr 2/3, s. 47–56. 140. *O narodziny do podmiotowości*, „*Ethos*” 1988, nr 2/3, s. 3–7. 141. *Homo nasciturus a my*, w: Gałkowski J., Gula J. (red.), *W imieniu dziecka poczętego*, Lublin 1988, s. 9–11. 142. (wraz z M. Radwanem), *Śladem strumienia sumień. Słowo od Redaktorów*, w: *Ewangelia i kultura. Doświadczenie środkowoeuropejskie*, Rzym 1988, s. 5–17. 143. *Lublin – miasto unii*, w: *Ewangelia i kultura. Doświadczenie środkowoeuropejskie*, Lublin 1988, s. 101–105. 144. *Gorbaciov ci dovrebbe ringraziare (Styczeń a Rimini)*, „*Il Tempo*” 25 VIII 1988 [wywiad z Gino Agnese], s. 1. 145. *Die Person – Subjekt in der Gemeinschaft*, w: *Servo Veritatis. Materiały sesji naukowej poświęconej myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Warszawa–Kraków 1988, s. 75–107. 146. *Reply to Kalinowski: by way of an addendum to the addenda*, „*Aletheia*” 1988, nr 4, s. 217–225. 147. *La verita rende liberi?*, „*Il Nuovo Areopago*” 1988, nr 1, s. 19–24. 148. *Żyć to dziękować*, „*Ethos*” 1989, nr 5, s. 38–56. 149. *Sprawiedliwy z ubogiego żyje*, „*Ethos*” 1989, nr 6/7, s. 3–6. 150. *Nienarodzony – miarą demokracji*, „*Ethos*” 1989, nr 6/7 s. 241–255. 151. *O metodę współmierną do rozwiązywanego problemu*, „*Ethos*” 1989, nr 6/7, s. 258–270. 152. *Il metodo proposto dal padre Bernardo Häring – e non solo da lui – è adeguato per la soluzione della controversia fondamentale nella teologia morale contemporanea?*, „*30 Giorni*” 1989, nr 5, s. 67–75. 153. *Dobro moralne a światopogląd*, w: Rusecki M. (red.), *Z zagadnień światopoglądu chrześcijańskiego*, Lublin 1989, s. 63–78. 154. „*Daj nam się dźwignąć samym i przez siebie*”, „*Ethos*” 1989, nr 8, s. 25–29. 155. *Moralność – wyróżnik człowieka*, w: *Żeby nie ustala wiara. Katolicki Uniwersytet Lubelski przed wizytą Ojca Świętego Jana Pawła II*, Lublin 1989, s. 409–427. 156. *Odpowiedzialność w wymiarze indywidualnym i społecznym*, „*Roczniki Filozoficzne KUL*” 1989–1990, z. 1, s. 263–290. 157. *W sprawie człowieka poczętego i nienarodzonego (Przedłożenie wobec Senackich Komisji: Inicjatyw i Prac Ustawodawczych oraz Zdrowia i Polityki Społecznej, Warszawa – 11 kwietnia 1990)*, „*Pismo Okólne. Biuro Prasowe Episkopatu Polski*” 1990, nr 19, s. 12–14. 158. *Wrzesień '39, zmagania o zasadę dziejów*, „*Ethos*” 1990, nr 9/10, s. 3–7. 159. *Głosy w dyskusji panelowej „Wokół Września”*, „*Ethos*” 1990, nr 9/10, s. 17–19, 43, 59–61. 160. *Człowiek człowiekowi świętością. O aksjologicznej zasadzie Konstytucji Rzeczypospolitej*, „*Tygodnik Powszechny*” 1990, nr 45, s. 1. 161. „*Solidarność*” z solidarności żyje, „*Tygodnik Solidarność*” 1990, nr 48, s. 14. 162. *Solidarni: wolni przez prawdę*, „*Ethos*” 1990, nr 11/12, s. 5–9. 163. *Homo homini res sacra. W sprawie aksjologicznej zasady Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „*Ethos*” 1990, nr 11/12, s. 275–278. 164. *W sprawie człowieka poczętego i nienarodzonego*, „*Ethos*” 1990, nr 11/12, s. 419–423. 165. *Człowiek jako podmiot daru z samego siebie. An-*

- tropologia adhortacji „Familiaris consortio”*, w: bp Majdański K. (red.), *Teologia małżeństwa i rodziny*, t. II, Warszawa 1990, s. 51–54. 166. *Kryzys w teologii moralnej*, w: j.w., s. 95–100. 167. *Rodzina źródłem i szkołą życia*, w: bp Majdański K. (red.), *„Tak – życiu, tak – prawdzie”*, Łomianki–Szczecin 1990, s. 68–78. 168. *Co czynić, by pozostać sobą*, „Medicus” 1990, nr 1, s. 11–12. 169. *Philosophische Implikationen des Redemptio-Ereignisses*, w: Dobiosch H. (red.), *Natur und Gnade*, St. Ottilien 1990, s. 59–65. 170. *Państwo solidarne z nienarodzonym czy totalitaryzmu ciąg dalszy?*, w: *Nienarodzony miarą demokracji*, Lublin 1991, s. 5–16. 171. *Nienarodzony – miarą i szansą demokracji*, w: j.w., s. 17–38. 172. *W sprawie człowieka poczętego i nienarodzonego*, w: j.w., s. 39–45. 173. *Głos w dyskusji z Senatorami RP (2 II 1991 r.)*, w: j.w., s. 78–87, 168–176. 141a. *Homo nasciturus i my*, w: Gałkowski J., Gula J. (red.), *W imieniu dziecka poczętego*, wyd. 2. popr. i uzup., Lublin 1991, s. 9–11. 174. *Dlaczego obrona życia nie narodzonego?*, w: j.w., s. 138–145. 175. *Nienarodzony – miarą i szansą demokracji*, w: j.w., s. 269–284. 176. *Królewskie „Nie”*, „Niedziela” 1991, nr 42, s. 6. 177. *Rodzina źródłem i szkołą życia*, „Aspekty” 1991, nr 3, s. 5–7. 178. *Bezprawie na poczet prawa?* [w oparciu o emisję w Radio Vaticana z dn. 11 lipca 1991 r.], „Pismo Okólne. Biuro Prasowe Episkopatu Polski” 1991, nr 32, s. 13–15. 179. *Prawo – mścicielem czy obrońcą?*, „Słowo Powszechne” 8 VIII 1991, s. 1, 2, 4. 180. *Słowo do Czytelnika Polskiego*, wstęp do: M. Schooyans, *Aborcja a polityka*, Lublin 1991, s. 9–12. 181. *Wokół prawnej ochrony dziecka poczętego. (Dyskusja z Senatorami RP, 2 II 1991 r.)*, „Ethos” 1991, nr 13/14, s. 163–170, 219–223. 182. *Osoba ludzka: wolność przeciw naturze?*, „Ethos” 1991, nr 15/16, s. 15–24. 183. *Sumienie a Europa, czyli gdyby Ojciec Święty zaprosił Arystotelesa na Synod Biskupów Europy 1991*, „Ethos” 1991, nr 15/16, s. 156–170. 184. (wraz z bp. K. Majdańskim), *Bóg Ojcem. „Humanae vitae” – po 20 latach*, w: *Dar ludzkiego życia. Humanae vitae donum. W dwudziestą rocznicę ogłoszenia encykliki „Humanae vitae”*, Lublin 1991, s. 9–13. 185. *„On jest pośród nas”*, w: j.w., s. 69–70. 186. *Dar życia i jego Dawca. Między przyjęciem a odrzuceniem*, w: j.w., s. 73–80. 187. *Człowiek – drogą Kościoła*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1991–1992, z. 1, s. 205–224. 188. *„Solidarność” wołaniem o ethos w polityce*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1991–1992, z. 2, s. 69–83. 189. *Gewissensautonomie und Norm*, w: Busse – Umkehr. *Formen der Vergebung. Referate der „Internationalen Theologischen Sommerakademie 1991” des Linzer Priesterkreises in Aigen/M, Steyr* 1992, s. 191–218. 190. *Człowiek wobec antykoncepcji. Wolność wiążąca się prawdą o człowieku czy wolność tworzenia prawdy o człowieku?*, w: Majdański K., Styczeń T., Szostek A. (red.), *O cywilizacji miłości i życia*, Warszawa 1992. 191. *Miłość jest niepodzielna*, „Niedziela” 1992, nr 27 (1), s. 7–10. 192. *Etyka a polityka, czyli czym jest – i czym musi być – państwo i prawo, o ile człowiek ma pozostać człowiekiem*, j.w., s. 11–12. 193. *W służbie prawdy i wolności człowieka* [wywiad], „Przegląd Uniwersytecki” 1992, nr 4, s. 10–13. 194. *Reewangelizacja Europy sprawą reedukacji sumienia*, „Chrześcijanin w Świecie” 1992, nr 1, s. 25–36. 195. *Kultura i prawda*, w: *Zadania filozofii we współczesnej kulturze*, Lublin 1992, s. 159–163. 196. *Zmartwychwstanie czynem miłości potężniejszej od śmierci i grzechu*, w: Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Chrystus odwołuje się do zmartwychwstania*, Lublin 1993, s. 5–18. 197. *Żyć to dziękować*, w: j.w., s. 203–221. 198. *Boga Bogiem obdarzyć? Świadcstwa w charakterze interludium*, w: j.w., s. 223–224. 199. *Reewangelizacja Europy sprawą reedukacji sumienia*, w: *Nowa ewangelizacja odpowiedzią na wyzwania obecnego czasu*, Lublin 1993, s. 37–46. 200. *Czy „krok we właściwym kierunku” musi oznaczać „właściwy krok”?* *Polemika z posłanką Józefą Hennelową*, „Niedziela” 1993, nr 6, s. 1, 5. 201. *Człowiek i jego prawa w nauczaniu Jana Pawła II, czyli chrześcijanin wobec wartości ludzkich dziś*, „Niedziela. Dodatek Akademicki” 1993, nr 2, s. 3–5. 202. *Die*

- menschliche Person – Freiheit gegen Natur?*, „Ethos” 1993, nr 1, wyd. specjalne, s. 15–29.
- 183a. *Das Gewissen und Europa oder: Wenn der Heilige Vater Aristoteles zur Europäischen Bischofssynode 1991 einladen würde*, „Ethos” 1993, nr 1, wyd. specjalne, s. 147–164.
203. *L'antropologia della „Familiaris Consortio”*, „Anthropotes” 1993, nr 1, s. 7–42.
204. *By człowiek stał się człowiekiem dla człowieka. W piętnastą rocznicę pontyfikatu Jana Pawła II*, „Przegląd Uniwersytecki” 1993, nr 5, s. 12–13.
205. *Dlaczego encyklika o blasku prawdy? By wolność człowieka zafascynować prawdą o człowieku*, „Niedziela” 1993, nr 41, s. 1, 19.
206. *Europa vor dem Tribunal der Geschichte*, „Offerten Zeitung” 1993, nr 9, s. 9–10.
207. (wraz z W. Ch.), *Europa wobec rozstrzygającego pytania*, „Ethos” 1993, nr 21/22, s. 5–8.
208. *Piętnasta rocznica pontyfikatu Jana Pawła II. 15 lat wolania o odwagę bycia człowiekiem dla człowieka*, „Ethos” 1993, nr 21/22, s. 33–45.
209. *Człowiek i jego prawa w nauczaniu Jana Pawła II, czyli chrześcijanin wobec wartości ludzkich dziś*, „Ethos” 1993, nr 21/22, s. 55–64.
210. *15 lat wolania o odwagę bycia człowiekiem dla człowieka*, „Niedziela” 1993, nr 42, s. 1, 15.
211. (wraz z J. Mereckim SDS), „*Veritatis splendor*” encykliką o wolności, „Niedziela” 1993, nr 43, s. 6.
212. (wraz z J. Mereckim SDS), „*Veritatis splendor*” encykliką o wolności, „L'Osservatore Romano” 1993, nr 10, s. 48–49.
213. *A On postawił przed nimi Dziecko*, w: Styczeń T. SDS (red.), *Życie jest święte*, Lublin 1993, s. 15–17.
214. *Homo homini res sacra. Człowiek człowiekowi świętością*, w: j. w., s. 21–33.
215. *Wolność wbrew prawdzie o człowieku?*, w: j. w., s. 217–230.
216. *Wolność wbrew prawdzie o człowieku?*, „Niedziela. Dodatek Akademicki”, 1993, nr 3, s. 2–4.
217. *Solidarność głosem w sprawie etyki w polityce*, „Filozofia” 1993, nr 1, s. 37–46.
218. *Dlaczego encyklika o blasku prawdy? By wolność człowieka zafascynować prawdą o człowieku*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1993, 41, z. 2, s. 17–22.
219. *Discurso del Dr. Tadeusz Styczeń [Przemówienie z okazji otrzymania doktoratu h. c. Uniwersytetu Navarry w Pamplonie (Hiszpania)]*, w: *Discursos. Pronunciados en la investidura del grado de doctor „honoris causa”*, Universidad de Navarra, Pamplona 1994, s. 43–48.
220. *Komunikuję świadcząc*, „Ethos” 1993, nr 24, s. 17–19.
221. *Humanae vitae*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VI, Lublin 1993, s. 1302–1303.
222. *Towards an ethos of right*, „Aletheia. An International Yearbook of Philosophy” 1993/94, nr 6, s. 234–245.
223. *Głosy w dyskusji w czasie Kongresu Teologicznego, w: Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin 1994, s. 237–239.
224. (wraz z J. Mereckim SDS), *El Esplendor de la Libertad*, „Artes y Letras” 20 III 1994, s. 4–5.
225. *Narodzić się, aby kochać*, „Niedziela” 1994, nr 19, s. 1, 6, 7.
226. *Być sobą to przekraczać siebie – O antropologii Karola Wojtyły. Postowie*, w: Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 1994, s. 491–526.
227. *Por qué la enciclica sobre el esplendor de la verdad? Para que la libertad del hombre quede fascinada por la verdad sobre el hombre...*, „Scripta Theologica” 1994, nr 1, s. 171–177.
228. *Discurso del Prof. Tadeusz Styczeń, S.D. S.*, „Scripta Theologica” 1994, nr 2, s. 390–395.
229. *Papieska Akademia Życia (Z ks. Tadeuszem Styczeńem rozmawia ks. Ireneusz Skubiś)*, „Niedziela” 1994, nr 28, s. 1, 5.
230. *Człowiek drogą Boga Człowieka, czyli człowiek widziany poprzez czyn Człowieka Boga*, „Przegląd Uniwersytecki” 1994, nr 4, s. 7–9, 22.
231. *Wolność z prawdy żyje. Wokół encykliki „Veritatis splendor”*, „Ethos” 1994, nr 25/26, s. 15–42.
232. *Narodzić się, aby kochać*, w: *XVIII Międzynarodowy Kongres Rodziny*, Warszawa 1994, s. 95–103.
233. (wraz z J. Mereckim SDS), *Un'Enciclica sulla libertà*, w: *Lettera enciclica „Veritatis splendor” del sommo pontefice Giovanni Paolo II*, Città del Vaticano 1994, s. 177–181.
234. (wraz z J. Mereckim SDS), „*Veritatis splendor*” – eine Enzyklika von der Freiheit, „Denkanstösse” 1994, z. 10, s. 42–49.
235. *Narodzić się, aby kochać*, „Ethos” 1994, nr 27, s. 37–44.
236. *Introduzione*, w: *Le encicliche di Giovanni Paolo II*, Milano 1994, s. 7–

18. 237. *Laudacja ku czci Profesora Rocco Buttiglione*, w: *Rocco Buttiglione. Doktorat honoris causa KUL*, [18 maja 1994], Lublin 1994, s. 9-24. 238. *Etyka*, w: *O wartościach, normach i problemach moralnych*, Warszawa 1994, s. 55-74. 239. *Wolność z prawdy żyje. Wokół encykliki „Veritatis splendor”*, w: *Jan Paweł II. „Veritatis splendor”*. Tekst i komentarze, Lublin 1995, s. 127-168. 240. *Bezradność świadka. Komentarz do pierwszego pytania z książki Jana Pawła II „Przekroczyć próg nadziei”*, „Niedziela” 1995, nr 2, s. 6-9. 241. *Rodzina: między cywilizacją życia a cywilizacją śmierci*, „Arcana” 1995, nr 2, s. 104-109. 242. *Kto nam ocali śmiertelnie zagrożoną dziś rodzinę: źródło i szkołę życia?*, w: *Medicina exspectata...*, Kraków 1995, s. 9-26. 243. *Wolność z prawdy żyje*, w: *Medicina exspectata...*, Kraków 1995, s. 63-78. 244. *Chodzi „tylko” o sedno sprawy*, „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 19, s. 10. 245. (wraz z J. Mereckim), *L'essere umano e la persona umana*, „L'Osservatore Romano” 1995, nr 112, s. 4. 246. *Bezradność świadka. Zwiastun nadziei - oknem na Chrystusa. Refleksje na temat pierwszego pytania z książki Jana Pawła II „Przekroczyć próg nadziei”*, w: *Świat nadziei Jana Pawła II. Toruńskie sympozjum poświęcone książce Ojca Świętego „Przekroczyć próg nadziei”*, Toruń 1996, s. 49-70. 247. *For european solidarity. To the participants of the symposium „John Paul II's vision of Europe”*, „Ethos” 1996, nr 2, wyd. specjalne, s. 49-51. 237a. *Laudatory address in honour of professor Rocco Buttiglione [...]*, „Ethos” 1996, nr 2, wyd. specjalne, s. 227-235. 248. [zob. 239] *La libertà vive di verità. Intorno all'Enciclica „Veritatis splendor”*, [cz. 2], „Anthropotes” 1996, nr 1, s. 177-195. 249. *Na początku była prawda. U genezy pojęcia osoby*, „Ethos” 1996, nr 33-34, s. 15-30. 250. *List etyka do Prezydenta, Posłów oraz Senatorów Rzeczypospolitej Polskiej. W trosce o życie Nienarodzonego oraz w trosce o duchowe życie nas wszystkich. Słowo etyka w związku z próbą liberalizacji ustawy o ochronie życia dziecka poczętego*, „Ethos” 1996, nr 35-36, s. 17-19. 251. *The origins of the concept of the person: four variations on the suggested theme*, „Dolentium Hominum. Church and Health in the World” 1996, nr 31, s.150-154. 252. *Prawa przeciwko życiu, czyli wolność wobec absurdu „kultury śmierci”*, „Przegląd Uniwersytecki” 1996, nr 5, s. 6-7. 253. *La responsabilità degli operatori sanitari e dei cittadini: obiezione do coscienza o mobilitazione civile?*, w: Dios Vial Correa J. de, Sgreccia E. (red.), *La causa della vita. Atti della Seconda Assembla della Pontificia Accademia per la Vita sulla Enciclica „Evangelium Vitae”*, Watykan 1996, s. 105-124. 254. *Roditsja, czto by ljubit'*, w: *XVIII Międzynarodnyj Kongriess Siemji. Sieminary i wstriecki*, Moskwa 1996, s. 142-149. 255. *Tym, którzy bronią, czyli w sprawie ethosu żołnierza*, w: Zajdzik J. (red.), *Sily zbrojne Trzeciej Rzeczypospolitej: myśli i rozważania*, Warszawa 1996, s. 342-359. 256. *Wolność i prawo. Za czy przeciw życiu? Etyk wobec „nieskuteczności” prawdy*, „Ethos” 1996, nr 35-36, s. 37-53. 257. [zob. 239, 248] *Wolność z prawdy żyje*, w: *Żyć w blasku prawdy. Toruńskie sympozjum poświęcone Jana Pawła II „Veritatis splendor”*, Toruń 1996, s. 11-41. 258. (wraz H. Jurosem) *Akt moralny*, w: Herbut J. (red.), *Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin 1997, s. 29-32. 259. *Cel* [w aspekcie etycznym], w: j.w., s. 87-88. 260. *Deontologizm*, w: j.w., s. 107-108. 261. *Etyka*, w: j.w., s. 176-180. 262. *Ewolucjonizm etologiczny*, w: j.w., s. 182-183. 263. *Communio musicantium et communio personarum, czyli współbrzmienie i wspólnota osób. O muzyce i etyce rozmawiają Agnieszka Duczmal i ks. Tadeusz Styczeń*, „Ethos” 1997, nr 40, s. 225-241. 264. *Człowiek to moralny absolut*, [z ks. prof. Tadeuszem Stycznem SDS rozmawiają Karolina Pogorzała i Anna Woźniak], „Niedziela” 1997, nr 22, s. 1, 3-4. 265. (wraz z S. Nagym SCJ), *Czy prawda zobowiązując wyzwala czy zniewala?*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 1997, nr 10, s. 57-58. 266. *Czy prawda zobowiązując zniewala czy wyzwala? O seminarium Instytutu Jana Pawła II KUL u Ojca Świętego w Castel Gandolfo (12-14 sierpnia 1997 r.) rozmawiają Jacek Cydzik CSSR i Tadeusz Styczeń SDS*, „Ethos” 1997, nr 40, s. 301-309.

Tadeusz Styczeń SDS, „Ethos” 1997, nr 40, s. 301–309. 267. *Do przyjaciół Profesorów filozofii z wnętrza troski o profesję filozofa*, w: s. Zdybicka Z. J. i in. (red.), *Wolność we współczesnej kulturze. Materiały V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej KUL – Lublin, 20–25 sierpnia 1996*, Lublin 1997, s. 771–773. 256a. *Freedom and law – for or against life? The ethician confronting the „inefficiency” of truth*, w: ks. abp Majdański K. i in. (red.), „*Evangelium vitae*”. *Encyklika ocalenia współczesnej rodziny i świata. Międzynarodowy Kongres zorganizowany przez Instytut Studiów nad Rodziną ATK, Warszawa–Łomianki, 22–24 listopada 1996*, Warszawa 1997, s. 322–347. 356b. *Freiheit und Gesetz. Für oder gegen das Leben? Der Ethiker und die „Wirkungslosigkeit” der Wahrheit*, w: Dobiosch H., Piegsa J. (red.), *Christsein als radikales Füreinander. Festschrift für Bischof Alfons Nossol zum 40 jährigen Priesterjubiläum, Augsburg 1997*, s. 128–151. 268. *Le leggi contro la vita: analisi etico-culturale*, w: „*Evangelium vitae*” e diritto. „*Evangelium vitae*” and law. Acta Symposii internationalis in civitate Vaticana celebrati 25–26 maii 1996, Watykan 1997, s. 213–227. 269. *La libertà e la legge: sì o no alla vita?*, „*Medicina e Morale*” 1997, z. 5, s. 885–902. 270. [zob. 254] *Narodzić się, aby kochać*, w: *Rodzino, stawaj się tym, czym jesteś...*, Przemysł 1997, s. 39–49. 271. *O bezwarunkowe „tak” dla dziecka. Czyli kto nam ocali śmiertelnie zagrożoną dziś rodzinę – źródło i szkołę życia?*, „*Sprawy Rodziny*” 1997, nr 41, s. 51–66. 272. *Objawiać osobę... Karol Wojtyła: etyk wśród etyków urzeczonych osobą (Mistrz widziany oczyma ucznia)*, „*Ethos*” 1997, nr 37, s. 17–31. 273. *Objawienie zakłada doświadczenie... Odpowiedzialność pracowników służby zdrowia i obywateli za życie Nienarodzonego: sprzeciw sumienia czy protest obywatelski?*, w: Jan Paweł II, *Evangelium vitae. Tekst i komentarze*, red. T. Styczeń SDS, ks. J. Nagórny, Lublin 1997, s. 115–133 (seria „Jan Paweł II naucza”, t. XII). 274. *Prawda o osobie: godność osobista wobec godności osobowej. Odpowiedź Tadeuszowi Szkolutowi*, „*Ethos*” 1997, nr 38–39, s. 243–253. 275. [zob. 266] *Prawda zobowiązując zniewala czy wyzwala? O seminarium Instytutu Jana Pawła II KUL u Ojca Świętego w Castel Gandolfo (12–14 sierpnia 1997 r.) rozmawiają Jacek Cydzik CSSR i Tadeusz Styczeń SDS*, „*Niedziela. Dodatek Akademicki*” 1997, nr 8, s. 1–3. 276. *Presentación: Karol Wojtyła: Filosofo–Moralista*, w: Karol Wojtyła, *Mi visión del hombre. Hacia una nueva ética*, Madryd 1997, s. 117–134. 277. *Revelar la persona*, w: *El primado de la persona en la moral contemporánea. XVII Simposio Internacional de Teología de la Universidad de Navarra (Pamplona, 17–19 de abril de 1996)*, Pamplona 1997, s. 589–598. 278. [zob. 256] *Wolność i prawo: za czy przeciw życiu? Etyka wobec „nieskuteczności” prawdy*, „*Kronika Diecezji Radomskiej*” 1997, nr 3–4, s. 113–132. 279. [zob. 256] *Wolność i prawo. Za czy przeciw życiu? Etyka wobec „nieskuteczności” prawdy*, w: s. Zdybicka Z. J. i in. (red.), *Wolność we współczesnej kulturze. Materiały V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej KUL – Lublin, 20–25 sierpnia 1996*, Lublin 1997, s. 167–188. 280. *Wolność i prawo: za czy przeciwko życiu? Lekarz i etyk wobec absurdu „prawa przeciwko życiu”, czyli medycyna i etyka wobec wyzwania „kultury śmierci”*, w: *Symposium „Moralne wyzwania medycyny przełomu wieków”*, Katolickie Stowarzyszenie Lekarzy Polskich, Poznań 1997, s. 9–38. 281. *Abba! Ojczcie! Dziękuję Ci...*, „*Ethos*” 1998, nr 43, s. 17–30. 282. [zob. 281] *Abba! Ojczcie! Dziękuję Ci...*, w: Styczeń T. SDS (red.), *Jan Paweł II, Mężczyznę i niewiastę stworzył ich Sakrament. O Jana Pawła II teologii ciała*, Lublin 1998, s. 145–158 (seria „Jan Paweł II naucza” t. IV). 283. *Bóg Chlebem? Dlaczego? Jan Paweł II – Sługa ukrytego w Chlebie Zbawcy człowieka*, „*Niedziela. Dodatek Akademicki*” 1998, nr 12, s. 5, 8. 284. *Czy istnieje etyka dla naukowca?*, „*Ethos*” 1998, nr 44, s. 75–83. 285. *Dlaczego Bóg Chlebem? Etyka a teologia moralna. Między doświadczeniem winy a Objawieniem Odkupiciela*, „*Ethos*” 1998, nr 41–42, s. 31–60. 286. *Ecce homo: volto dell'uomo volto di Dio, cioè chi vede me*

vede il Padre (Gv 14, 9), w: *Volto dei volti*, Gorle 1998, s. 33–44. 287. *Etyka jako antropologia normatywna. W sprawie epistemologicznie zasadnego i metodologicznie poprawnego punktu wyjścia etyki, czyli od stwierdzenia: „jest tak” – „nie jest tak” do naczelnej zasady etycznej*, „Roczniki Filozoficzne” 1997–1998, z. 2, s. 5–38. 288. „Jestem Papieżem życia i odpowiedzialnego rodzicielstwa”. *Słowo końcowe*, „Ethos” 1998, nr 43, s. 372–375. 289. [głos w dyskusji] *John F. Crosbys Antwort auf das Referat von Tadeusz Styczeń sowie darauffolgende Diskussion*, w: Crespo M. (red.), *Menschenwürde: Metaphysik und Ethik. Jubiläumsband der Internationalen Akademie für Philosophie im Fürstentum Liechtenstein 1986–1996*, Heidelberg 1998, s. 195–205. 290. *Der Person gebührt Liebe. Zum epistemologisch triftigen und methodologisch gültigen Ausgangspunkt der Ethik*, w: j.w., s. 151–193. 291. *Was ich festgestellt habe, das hält mich fest. Ich bin, wenn ich in der Wahrheit bin. Ein Gespräch über Tadeusz Styczeńs Referat*. Rocco Buttiglione – Tadeusz Styczeń, w: j.w., s. 207–224. 292. *Kim jest Jan Paweł II?*, „Niedziela” 1998, nr 42A, s. 1, 8. 293. *Między ludzką słabością i heroizmem. Z profesorem Vittorio Possentim rozmawiają: Tadeusz Styczeń SDS i Jarosław Merecki SDS*, „Ethos” 1998, nr 43, s. 277–297. 294. „Nigdy więcej!”. *Aby kultura śmierci nie doprowadziła do śmierci kultury. „Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu?”*, „Niedziela” 1998, nr 48A, s. 6. 295. *Osoba i jej wolność w blasku prawdy*, „Ethos” 1998, nr 44, s. 15–30. 296. [T. S.] *Oto wielka tajemnica wiary... Bosko-ludzki sens ukrycia*, „Ethos” 1998, nr 41–42, s. 5–9. 297. *Papież, który próbuje dopędzić utraconą godzinę*, [wypowiedź z okazji 20-lecia pontyfikatu], „Niedziela” 1998, nr 41A, s. 7. 298. *Papież–zagadka. Rozmowa z Księdzem Profesorem Tadeuszem Stycznem, kierownikiem Katedry Etyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* [rozmawia G. Storzak–Cholewa], „Ethos” 1998, nr 44, s. 253–259. 299. *Papież życia i odpowiedzialnego rodzicielstwa (Z ks. prof. Tadeuszem Stycznem, kierownikiem Instytutu Jana Pawła II KUL, uczniem i następcą ks. prof. Karola Wojtyły w Katedrze Etyki KUL, rozmawia Małgorzata Kolodziejczyk)*, „Gość Niedzielny” 1998, nr 23, s. 19. 300. *Pontyfikat Jana Pawła II – wolać o odwagę bycia człowiekiem dla człowieka*, „Aneks” 1998, nr 3, s. 101–109. 301. *Prawda, zobowiązując, zniewala czy wyzwala?*, w: Wójcik M. (red.), *Człowiek, osoba, pleć*, Łomianki 1998, s. 99–111. 302. *La prudenza e la fatica dell'amore coniugale*, w: *Morale coniugale e sacramento della penitenza: riflessioni sul „Vademecum per i confessori”*, Watykan 1998, s. 81–103. 303. *Przeniknięty Bogiem! (Z Księdzem Profesorem Tadeuszem Stycznem, kierownikiem Katedry Etyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego rozmawia Grażyna Storzak)*, „Dziennik Polski” (Magazyn specjalny) X 1998, s. 3, 10. 304. *30-lecie „Humanae vitae”*. Wywiad Radia Watykańskiego – Sekcja Polska z ks. prof. Tadeuszem Stycznem SDS, „Niedziela” 1998, nr 34, s. 26. 305. *Verschiedene Aspekte der Gnadenmoral*, w: „Christus ist in euch - Christus ist unter euch” (Kol 1, 27). *Die Gnadenmoral in der Polarität von Vernunft und Glaube. Festschrift für Prälat Prof. Dr. h.c. Josef Georg Ziegler zum 80. Geburtstag*, St. Ottilien 1998, s. 64–100. 306. *Czy człowiek pozostaje sobą, gdy godzi się na absurd „prawa przeciwko życiu”?*, „Naturalne Planowanie Rodziny” I–II 1999, s. 3–8. 307. *Dar i dziękczynienie*, w: Styczeń T. SDS (red.), *Wdzięczność i zobowiązanie. Pontyfikat Jana Pawła II w oczach środowiska naukowego KUL*, (seria „Biblioteka ‘Ethosu’”, t. V), Lublin 1999, s. 5–10. 308. *Osoba i jej wolność w blasku prawdy*, w: j.w., s. 42–67. 309. *Essere se stessi è trascendere se stessi. Sull'antropologia di Karol Wojtyła*, w: K. Wojtyła, *Persona e atto. Testo polacco a fronte*, Santarcangelo di Romagna 1999, s. 707–753. 310. *Ethics as the theory of natural law facing the „law against life”*, w: bp Sgreccia E. i in. (red.), *Medicine and law: for or against life? Proceedings of the symposium held on the 50th anniversary of the United Nations Universal Declaration of the Human Rights (Warsaw–Lublin–Cracow, 30 November–5 December*

1998), Watykan 1999, s. 217–237. 311. „Never again!“. *Medicine and law: for or against life?*, w: j.w., s. 7–13. 310a. *Etyka jako teoria prawa naturalnego wobec „prawa przeciwko życiu”*. *Analiza etyczno–kulturowa*, w: bp Sgreccia E. i in. (red.), *Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu. Materiały z sympozjum zorganizowanego* [przez Papieską Akademię Życia, Instytut Jana Pawła II KUL, Instytut Studiów nad Rodziną ATK, Instytut Teologii Rodziny PAT (Warszawa–Lublin–Kraków, 30 XI–5 XII 1998)] w *50. rocznicę uchwalenia przez ONZ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, Lublin 1999, s. 169–186. 311a. „Nigdy więcej!”. *Aby kultura śmierci nie doprowadziła do śmierci kultury*, w: j.w., s. 7–13. 312. *Freiheit im Horizont der Wahrheit. Zu den philosophischen Grundlagen der Moralthologie in der Enzyklika Johannes Paulus II „Veritatis Splendor”*, w: Horn S. O. SDS, Riebel A. (red.), *Johannes Paul II. Zeuge des Evangeliums: Perspektiven des Papstes an der Schwelle des dritten Jahrtausends*, Würzburg 1999, s. 250–265. 313. *Fundament etyczny państwa*, w: *Od solidarności do samorządności. Jan Paweł II i wspólnoty lokalne*, Warszawa 1999, s. 5–10. 314. *Kim jest Jan Paweł II?*, w: Stroka J. M. (red.), *Aż po krańce ziemi*, Kraków 1999, s. 116–118. 315. *Kim właściwie jest Jan Paweł II?*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” 1999, nr 8, s. 195–206. 316. *Miłość to imię Boga, Ojca człowieka. Człowiek to dziecko Ojca, który jest miłością!*, [z ks. prof. Tadeuszem Stycznem rozmawia M. Kołodziejczyk], „*Salwator*” 1999, nr 5, s. 14–15. 317. *Myślenie przed i po pielgrzymce. O pielgrzymce Jana Pawła II do Ojczyzny mówi Ksiądz Profesor Tadeusz Styczeń*, „*Ethos*” 1999, nr 48, s. 175–194. 318. *Odczytać i odwzajemnić pierwszy gest Papieża*, „*Rycerz Niepokalanej*” 1999, nr 6–7, s. 208–212. 319. [zob. 308] *Osoba i jej wolność w blasku prawdy*, „*Przegląd Uniwersytecki*” 1999, nr 1, s. 1, 4–5, 13. 320. *Pontyfikat jako wydarzenie*, [z ks. prof. Tadeuszem Stycznem rozmawia ks. Robert Nęcek], „*Niedziela*” 1999, nr 25, s. 4. 267a. *To my fellow – professors of philosophy - with the deepest concern for our profession*, w: s. Zdybicka Z. J. i in. (red.), *Freedom in contemporary culture. Acts of the V. World Congress of Christian Philosophy, Catholic University of Lublin, 20–25 August 1996*, Lublin 1999, t. I–II, s. 779–780. 321. *Un filosofo cristiano legge la „Fides et ratio”. Riflessioni sull’enciclica di Giovanni Paolo II „Fides et ratio”*, „*L’Osservatore Romano*” wyd. włoskie 1999, nr 6, s. 4. 322. *Wolność i prawo: Za czy przeciwko życiu? Teoretyk prawa naturalnego wobec absurdu „prawa przeciwko życiu”, czyli wobec absurdu „kultury śmierci”*, w: *Prawnik katolicki a wartości prawa*, Stowarzyszenie Polskich Prawników Katolickich, Kraków 1999, s. 14–43. 323. [zob. 312] *Wolność w horyzoncie prawdy. W sprawie filozoficznych podstaw teologii moralnej*, „*Roczniki Filozoficzne*” 1999, z. 2, s. 261–282. 324. *W trosce o „zdrowie Rzeczypospolitej Ludzi”*. *Najsłabszy wśród nas miarą i szansą państwa prawa*, w: *Polityka prorodzinną samorządu terytorialnego. Wybór materiałów z konferencji zorganizowanych w latach 1994–1999 w Częstochowie*, Częstochowa 1999, s. 106–117. 325. *Aksjologiczne podstawy kultury politycznej*, [wprowadzenie do panelu podczas Międzynarodowego Kongresu Kultury Chrześcijańskiej], w: Rubinkiewicz R. SDB, ks. Zięba S. (red.), *Sacrum i kultura – chrześcijańskie korzenie przyszłości. Materiały Kongresu Kultury Chrześcijańskiej, Lublin 15–17 września 2000 r.*, Lublin 2000, s. 167–185. 326. „Czyż może historia popłynąć przeciw prądowi sumień?”, czyli dlaczego Norman Davies został Honorowym Obywatelom miasta Lublina, „*Ethos*” 2000, nr 51, s. 31–51. 327. *Dlaczego Papież podpisuje encyklikę „Fides et ratio” w święto Podwyższenia Krzyża*, „*Arcana*” 2000, nr 33, s. 22–24. 328. *Gdyby modrzewie przemówiły...*, „*Głos Nałęczowa*” 2000, nr 14, s. 1–2. 329. *Kim właściwie jest Jan Paweł II?*, „*Ethos*” 2000, nr 49–50, 171–191. 330. *Myśląc Ojczyzna... dziś na Monte Cassino*, „*Ethos*” 2000, nr 51, s. 323–324. 331. *Das Problem des Menschen als Problem und Drama seiner Liebe. Ein Beitrag zur Selbstidentifikation des Menschen als Menschen*, w: *Ethik der Tugen-*

den. *Menschliche Grundhaltungen als unverzichtbarer Bestandteil moralischen Handelns*, St. Ottilien 2000, s. 65–88. 332. „*Tu się wszystko zaczęło...*”. *Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II w darze serca Jego Alma Mater Lublinensis w 80. rocznicę urodzin*, „Ethos” 2000, nr 51, s. 21–23. 333. [zob. 332] *Tu się wszystko zaczęło...*, [przemówienie z okazji wizyty Joaquin Navarro-Vallsa w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w 80. rocznicę urodzin Papieża Jana Pawła II], „Przegląd Uniwersytecki” 2000, nr 3 (lipiec-sierpień), s. 7. 334. *Wprowadzenie. Czego etyka nie powinna zapomnieć filozofowie znad Garonny?*, w: Maritain J., *Dziewięć wykładów o podstawowych pojęciach filozofii moralnej*, Lublin 2001, s. 5–11. 335. *Wyzwania kultury śmierci – wolność i prawo, za czy przeciw życiu*, w: Kornas-Biela D. (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Lublin 2001, s. 31–52.

c) Recenzje

1. A. Montefiore: *A modern introduction to moral philosophy*, New York 1959, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1962, z. 1, s. 152–156. 2. *O nieskwapliwej rewolucji w etyce. Na marginesie książki C. G. Kenera, The retution in the ethical theory*, Oxford 1967, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1969, nr 17, z. 2, s. 157–159. 3. *O metodzie antropologii filozoficznej. Na marginesie „Osoby i czynu” K. Wojtyły oraz „Książeczki o człowieku” R. Ingardena*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1973, nr 19, z. 2, s. 105–114. 4. *Jak uzasadnić szczególne zakazy moralne?*, [w związku z artykułem prof. F. Scholza, *Głosić normy – to je uzasadniać*], „Roczniki Filozoficzne KUL” 1974, nr 22, z. 2, s. 174–178. 5. *Hansa Rottera hermeneutyczny model teologii moralnej*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1978, nr 26, z. 2, s. 97–101. 6. *Powołanie chrześcijańskie. Zarys teologii moralnej. T. I: Istota powołania chrześcijańskiego* [red. B. Inlender, S. Smoleński, S. Podgórski], Opole 1978, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1979, nr 27, z. 2, s. 177–186. 7. *U źródeł kryzysu teologii moralnej* [rec. książki: A. Szostek, *Natura – rozum – wolność*], „Ethos” 1991, nr 15/16, s. 232–242. 7a. *An den Quellen der Krise der Moralthologie* [rec. książki: A. Szostek, *Natur – Vernunft – Freiheit*, Frankfurt a. M. 1992], „Ethos” 1993, nr 1, s. 255–269. 8. *Antysemityzm – reguła czy wyjątek?* [rec. książki: D. O’Brian, *The hidden Pope*], „Ethos” 1998, nr 43, s. 326–328. 9. *Zamiar i skutki. Dramaty moralnych wyborów* [rec. książki: B. Chyrowicz, *Zamiar i skutki. Filozoficzna analiza zasady podwójnego skutku*, Lublin 1997], „Ethos” 1999, nr 45–46, s. 393–404.

d) Książki redagowane

1. Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Chrystus odwołuje się do „początku”*. *O Jana Pawła II teologii ciała*, (seria „Jan Paweł II naucza” t. I), Lublin 1981, ss. 240. 2. [wraz z J. W. Gałkowskim, A. Rodzińskim, A. Szostkiem], K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, (seria „Człowiek i moralność” t. I), Lublin 1982 [1986], ss. 255. 3. [wraz z J. W. Gałkowskim, A. Rodzińskim, A. Szostkiem], *Wykłady lubelskie*, (seria „Człowiek i moralność” t. III), Lublin 1986, ss. 292. 4. *Człowiek w poszukiwaniu zagubionej tożsamości. „Gdzie jesteś, Adamie?”*, Lublin 1987, ss. 313. 5. Jan Paweł II, *Familiaris consortio. Tekst i komentarze*, (seria „Jan Paweł II naucza” t. VIII), Lublin 1987, ss. 334. 6. Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Chrystus odwołuje się do „serca”*. *O Jana Pawła II teologii ciała*, (seria „Jan Paweł II naucza” t. II), Lublin 1987, ss. 227. 7. [wraz z ks. M. Radwanem], *Problem wyzwolenia człowieka*, Lublin 1987, ss. 409. 8. [wraz z M. Radwanem SCJ], *Ewangelia i kultura. Doświadczenie środkowoeuropejskie. Śladem trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II*, Rzym 1988, ss. 368. 9. [wraz z bp K. Majdańskim], *Dar ludzkiego życia. „Humanae vitae donum”*. *W dwudziestą rocznicę ogłoszenia encykliki „Humanae vitae”*,

Lublin 1991, ss. 284. 10. [wraz z J. W. Galkowskim, A. Rodzińskim, A. Szostkiem], K. Wojtyła, *Zagadnienie podmiotu moralności*, (seria „Człowiek i moralność” t. II), Lublin 1991, ss. 252. 11. *Nienarodzony miarą demokracji*, (seria „Biblioteka ‘Ethosu’” t. I), Lublin 1991, ss. 186. 12. Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Chrystus odwołuje się do „zmartwychwstania”. O Jana Pawła II teologii ciała*, (seria „Jan Paweł II naucza” t. III), Lublin 1993, ss. 268. 13. R. Buttiglione, *Chrześcijaństwo a demokracja*, (seria: Biblioteka ‘Ethosu’” t. II), Lublin 1993, ss. 140. 14. *Życie jest święte*, Lublin 1993, ss. 231. 15. R. Buttiglione, *Etyka w kryzysie*, (seria „Biblioteka ‘Ethosu’” t. III), Lublin 1994, ss. 270. 16. [wraz z in.], K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, (seria „Człowiek i moralność” t. IV), Lublin 1994, ss. 543. 17. [wraz z s. Z. J. Zdybicką], *Czytając „Przekroczyć próg nadziei”*, Lublin 1995, ss. 342. 18. R. Buttiglione, J. Merecki SDS, *Europa jako pojęcie filozoficzne*, (seria „Biblioteka ‘Ethosu’” t. IV), Lublin 1996, ss. 211. 19. [wraz z ks. J. Nagórny], Jan Paweł II, *Evangelium vitae. Tekst i komentarze*, (seria „Jan Paweł II naucza” t. XII), Lublin 1997, ss. 431. 20. Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Sakrament. O Jana Pawła II teologii ciała*, (seria „Jan Paweł II naucza” t. IV), Lublin 1998, ss. 384. 21. [wraz z bp E. Sgreccia i in.], *Medicine and law: for or against life? Proceedings of the symposium held on the 50th anniversary of the United Nations Universal Declaration of Human Rights (Warsaw–Lublin–Cracow, 30 November–5 December 1998)*, Watykan 1999, ss. 332. 21a. [wraz z bp E. Sgreccia i in.], *Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu. Materiały z sympozjum zorganizowanego [przez Papieską Akademię Życia, Instytut Jana Pawła II KUL, Instytut Studiów nad Rodziną ATK, Instytut Teologii Rodziny PAT (Warszawa–Lublin–Kraków 30 XI–5 XII 1998)] w 50. rocznicę uchwalenia przez ONZ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, Lublin 1999, ss. 287. 22. *Wdzięczność i zobowiązanie. Pontyfikat Jana Pawła II w oczach środowiska naukowego KUL*, (seria „Biblioteka ‘Ethosu’” t. V), Lublin 1999, ss. 198. 23. [wraz z in.], K. Wojtyła, *Świętego Jana od Krzyża nauka o wierze*, (seria „Człowiek i moralność” t. V), Lublin 2000, ss. 263.

e) Książki współredagowane

Der Streit um den Menschen. Personalener Anspruch des Sittlichen, (wraz z Andrzejem Szostkiem i Kard. Karolem Wojtyłą), Kevelaer 1979. 2. *O cywilizację miłości i życia*, (wraz z K. Majdańskim i A. Szostkiem), Warszawa 1992.

f) Inne pozycje naukowe

Cogitationes cordis... Odkryć – i wybrać – nie wybraną Miłość... Z drem Joaquínem Navarro-Vallsem, dyrektorem Biura Prasowego Stolicy Apostolskiej, rozmawia Tadeusz Styczeń SDS, „Ethos” 2000, nr 51, s. 297–322.

MAREK STYCZYŃSKI

Marek Styczyński urodził się 14 I 1950 roku w Łodzi. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości rozpoczął studia na Wydziale Farmaceutycznym Akademii Medycznej w Łodzi. Pracę magisterską pt. „Synteza pochodnych morfoliny i homomorfoliny” obronił w Zakładzie Technologii Chemicznych Środków Leczniczych w 1972 r. W roku następnym rozpo-

czął studia filozoficzne na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego. W roku 1975 rozpoczął pracę w Katedrze Filozofii UŁ jako asystent, a następnie starszy asystent, kontynuując do 1977 roku studia. Pracę doktorską pt. „Filozofia społeczna Aleksandra Bogdanowa”, której promotorem był prof. dr hab. R. Panasiuk, obronił w 1983 r. Nauczycielami M. Styczyńskiego byli m.in. prof. prof. R. Panasiuk (myśl niemiecka), W. Gromczyński (historia filozofii nowożytnej), S. Morawski (teoria kultury). Nade wszystko jednak największy wpływ wywarła nań twórczość prof. L. Kołakowskiego.

W roku 1992 M. Styczyński obronił rozprawę habilitacyjną pt. „Amor futuri albo eschatologia zrealizowana. Studia nad myślą Mikołaja Bierdiajewa” recenzenci: prof. prof. W. Gromczyński, W. Hryniewicz, S. Morawski. Od 1993 r. – doktor habilitowany, od 1995 r. – profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Łódzkiego. Posiada także dyplom University of Cambridge Certificate in Advanced English.

Jego dotychczasowe prace podążyły dwutorowo. Z jednej strony była to sowietologia i myśl rosyjska – efekt refleksji nad totalitaryzmem w jego rosyjskim wydaniu. Z drugiej strony, jako przeciwwaga do poprzedniej aktywności, są to studia nad myślą Leszka Kołakowskiego, którego filozofia będzie najprawdopodobniej tematem następnej rozprawy Styczyńskiego.

Promotor i recenzent prac magisterskich (ok. 5) i doktorskich. W tym:

1. Jakubowski J., *Mikołaja Bierdiajewa egzystencjalna filozofia historii*, [praca doktorska, promotor: prof. dr hab. S. Sarnowski], UAM, 1999. 2. Złakowski T., *Krytyka filozofii Leszka Kołakowskiego na wybranych przykładach polskiej literatury przedmiotu*, [praca magisterska], Łódź 2001.

Udział w konferencjach naukowych, odczyty:

1. *Współczesna myśl rosyjska a filozofia polska*, Warszawa 4 XII 1997, IFiS PAN (komunikat „Apostołowie posthumanizmu”). 2. *Filozofia rosyjska wobec problemów modernizacyjnych*, Kraków 16–17 X 1998, UJ (referat „Nacjonalizm rosyjski: dziedzictwo i teraźniejszość”). 3. odczyt pt. „Sowietologia fryburska” 14 V 1999, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filozofii, Pracownia Filozofii Rosyjskiej. 4. Sympozjum *Filozofia polska XX w.*, Kraków 4–5 XII 1999 (udział). 5. Konferencja sowietologiczna im. J. M. Bocheńskiego nt. *Europa – komunizm – naród*, Łódź 20 V 2000, Salezjańska Wyższa Szkoła Ekonomii i Zarządzania (odczyt „Sowietologia fryburska” [materiały konferencji wydane]). 6. *W kręgu rosyjskiej „idei”*, Kraków 13–14 X 2000, Instytut Filozofii UJ (odczyt „Ameryka i Rosja: wspólne korzenie filozofii. Amerykańska próba porównania”).

Staże naukowe: VI 1998 – Institut de l’Europe Orientale, Fryburg, Szwajcaria, stypendium „Kultury”.

Odnaczenia: V 1996 – złota odznaka UŁ.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

1. *Filozofia społeczna Aleksandra Bogdanowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1990. 2. *Amor futuri albo eschatologia zrealizowana. Studia nad myślą Mikołaja Bierdiajewa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992 [rec. Morawski S., *Bierdiajew redivivus*, „Edukacja Filozoficzna” 1993, t. 15]. 3. *O ideach, że złowrogie bywają. Recepcja rosyjskiej myśli filozoficzno-politycznej w Polsce po 1989 roku*, Łódź 1999. 4. *Umiłowanie przyszłości albo filozofia spraw ostatecznych Studia nad filozofią Mikołaja Bierdiajewa*, Łódź 2001.

b) Artykuły

1. *Filozofia fizjologii: empiriomonizm Aleksandra Bogdanowa*, „Studia Filozoficzne” 1980, nr 11, s. 39–57. 2. „*Nauka przyszłości*”: tektologia Aleksandra Bogdanowa, „Studia Filozoficzne” 1993, nr 8–9, s. 35–56. 3. *Estetyka Aleksandra Bogdanowa*, „Colloquia Communia” 1984, nr 5–6, s. 281–296. 4a. „*The Science of the Future*” – Alexandr Bogdanov’s tectology, „Organon” 1984/1985, nr 20/21, s. 149–173. 5. *Historia filozofii Aleksandra Bogdanowa*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 5, s. 115–131. 6. *Berdiaev à Paris: entre la célébrité et la philosophie*, „Organon” 1988, nr 24, s. 209–217. 7a. *Między uznaniem a filozofią: Bierdiajew w Paryżu*, „Roczniki Humanistyczne” 1989/1990, t. XXXVII–XXXVIII, z. 7, s. 73–82. 8. *Rosyjska mentalność*, „Literatura na Świecie” 1992, nr 4, s. 204–212. 9a. *The Russian Mentality*, „International Studies: Interdisciplinary Political and Cultural Journal” 2001, nr 1, s. 169–179. 10. *Sowietologia fryburska*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1999, nr 44, s. 111–124.

c) Recenzje, komunikaty

1. *O pożytku rozmyślenia w wannie*, rec. książki: Selye H., *Stres okiełznany*, „Człowiek i Światopogląd” 1979, nr 2–3, s. 262–267. 2. *Profesor Władysław Tatarkiewicz (1886–1980)*, „Odgłosy” 1980, nr 16. 3. *Wieczne biesy* [opracowanie literackie programu teatralnego do spektaklu wg F. Dostojewskiego pt. „Biesy”, Słupski Teatr Dramatyczny, premiera: 12 VI 1981, reż. P. Nowicki]. 4. *Wyznanie wiary naturalisty*, rec. książki: Bronowski J., *Źródła wiedzy i wyobraźni*, „Odgłosy” 1985, nr 15. 5. *O sztucznych sposobach suszenia cygar*, rec. książki: Walicki A., *Polska – Rosja – marksizm. Studia z dziejów marksizmu i jego recepcji*, „Studia Filozoficzne” 1985, nr 1, s. 159–162. 6. *Od narodowości do nacjonalizmu*, rec. książki: Lazari A., *Poczwinnictwo*, „Studia Filozoficzne” 1989, nr 10, s. 201–205. 7. *Markiz de Custine: aktualny czy nie?*, rec. książki: de Custine A., *Listy z Rosji. Rosja w 1839 roku*, „Tygodnik Powszechny” 1989, nr 23. 8. *Kolakowski redivivus*, rec. książki: Kolakowski L., *Pochwała niekonsekwencji. Pisma rozproszone z lat 1955–1968*, „Tygodnik Powszechny” 1989, nr 38. 9. *Teza habilitacyjna*, „Edukacja Filozoficzna” 1994, nr 17, s. 235–237. 10. *Zrozumieć Rosję*, „Res Publica Nowa” 1996, nr 2. 11. *Rosyjska filozofia i rosyjska przyszłość*, „Tygiel Kultury” 1996, nr 2, s. 112–115. 12. *Idea wiecznie żywa*, „Res Publica Nowa” 1996, nr 6. 13. *Pulsowanie Rosji*, „Res Publica Nowa” 1996, nr 9. 14. *O potępieniu rozumu i szaleństwie wiary*, „Tygiel Kultury” 1996, nr 8–9. 15. *Szkola przeżycia Warlama Szalamowa*, „Res Publica Nowa” 1997, nr 1–2. 16. *O ideach, że złowrogie bywają*, „Res Publica Nowa” 1997, nr 5. 17. *Wschodnie sprawy*, „Res Publica Nowa” 1997, nr 7–8, s. 121–126. 18. *Muzeum skamieniałej myśli*, „Res Publica Nowa” 1997, nr 12. 19. *Apostołowie posthumanizmu*, „Res Publica Nowa” 1998, nr 2–3. 20. *Rosyjski intuicjonizm*, rec. książki: Pawlak J., *Intuicja i rzeczywistość. Poglądy gnozeologiczne Mikołaja Łoskiego*, „Ruch Filozoficzny” 1998, nr 2, s. 305–310. 21. *Między: jest Bóg a nie ma Boga*, „Res Publica Nowa” 1998, nr 9. 22. „*Pstry i zgiełkliwy bazar*”, albo „*sieroty po imperium*”, „Res Publica Nowa” 1999, nr 1–2. 23. *Oczywistość nieoczywista*, „Rzeczpospolita Plus–Minus” 2000, nr 9, [4–5 III 2000]. 24. *Ogród nauk Kolakowskiego*, „Rzeczpospolita Plus–Minus” 2000, nr 24, [17–18 VI 2000]. 25. *Rosyjskie who is who*, „Res Publica Nowa” 2000, nr 6. 26. *Jaką wolność głosisz?*, „Res Publica Nowa” 2000, nr 8. 27. *Szestow albo filozofia tragedii*, „Tygiel Kultury” 2000, nr 10–12. 28. *Dobry czy zły – mój kraj, jego literatura*, „Res Publica Nowa” 2001, nr 7.

d) Artykuły lub recenzje, komunikaty przyjęte do druku

1. *Ekstazy historycznej filozofii rosyjskiej*, „Więź”. 2. *Filozofie wolności myślicieli rosyjskich*, „Res Publica Nowa”. 3. *Negatywny w teatrze świata*, „Odra”.

e) Inne opracowania, prace zbiorowe

1. *Dlaczego diabeł musi być zbawiony?*, „Aletheia” 1988, nr 2–3, s. 309–321. 2. *Dejstvitelno li nastupil konec istorii?*, w: *Nacjonalizm w centralnej i wostocznoj Evropie. Materiały międzynarodowej konferencji 16–18 centabria 1992*, Łódź 1992. 3. *Przyczynek do eschatologii nadziei*, w: *Honoris Causa. Księga pamiątkowa dla uczczenia aktu nadania profesorowi Leszkowi Kolakowskiemu honorowego doktoratu Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź 1994, s. 81–94 [również w: Majewski J. (red.), *Puste piekło? Spór wokół ks. Wacława Hryniewicza nadziei zbawienia dla wszystkich*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 2000, s. 179–191]. 4. *Nacjonalizm w Rosji: dziedzictwo i teraźniejszość (nad książkami Jarosława Bratkiwicza)*, w: Bohun M., Rydzewski W. (red.), *Filozofia rosyjska wobec problemów modernizacyjnych*, wyd. UJ, Kraków 1999, s. 159–167. 5. *Bierdiajew Mikołaj, Bogdanow Aleksander*, w: de Lazari A. (red.), *Idee w Rosji. Leksykon polsko-rosyjsko-angielski*, t. 1, Warszawa 1999. 6. (wraz z A. de Lazari), *O rusycyzmach w polskim postrzeganiu Rosji*, w: Figura M., Kotlarski G. (red.), *Oblicza Wschodu w kulturze polskiej*, Poznań 1999, s. 445–451. 7. *So-wietologia, Lew Szestow*, w: Lazari A. (red.), *Idee w Rosji. Leksykon polsko-rosyjsko-angielski*, t. 4, Łódź 2001.

f) Inne opracowania, prace zbiorowe w druku

Ameryka i Rosja: wspólne korzenie filozofii, w: *Wokół „rosyjskiej idei”*, wyd. UJ, Kraków.

g) Recenzje wydawnicze

1. Gillon R., *Etyka lekarska: problemy filozoficzne*, PZWL, Warszawa 1997. 2. Kaniowski W., *Oswald Spengler*, Wydawnictwo PŁ, Łódź 1997. 3. Sarnowski S., *Filozofia i polityka*, W. Sz. Ped., Bydgoszcz 2000. 4. Łukasiewicz D., *Z ontologii prawdy w filozofii niemieckojęzycznej*, Wyd. Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2001. 5. ks. Przesmycki P. SDB, *Antropologia chrześcijańska w ujęciu Mikołaja Bierdiajewa. Próba ustalenia zasadniczych aspektów moralnych*, Ibidem, Łódź [w przygotowaniu].

JAN SUCH

Urodził się 2 I 1931 roku w Orzechówku koło Torunia. Studia ukończył w roku 1955 na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Petersburskiego. Jego najważniejszymi nauczycielami filozofii byli w tym czasie profesorowie: W. Tugarinow, W. Swiderski oraz W. Sztoff. W czasie studiów uczestniczył w seminariach z filozofii i metodologii fizyki prowadzonych przez A. A. Focka oraz A. D. Aleksandrowa.

W latach 1955–1957 był asystentem Katedry Materializmu Dialektycznego i Historycznego w Uniwersytecie Warszawskim. Uczestniczył w seminariach z filozofii fizyki prowadzonych przez H. Eilstein oraz W. Krajewskiego. Następnie przez trzy lata był doktorem na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Moskiewskiego, pogłębiając jednocześnie

swą wiedzę w zakresie fizyki. Brał w tym czasie udział m.in. w wykładach i seminariach prowadzonych przez profesorów Landaua, Iwanienkę oraz Szirokova z zakresu teorii względności oraz mechaniki kwantowej. Rozprawę doktorską na temat: „Einstein i filozoficzne problemy teorii względności”, napisaną pod kierunkiem prof. M. I. Szachparonowa, obronił w Moskwie w roku 1961.

W latach 1961–1968 pracował jako adiunkt przy Katedrze Historii Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W roku 1969 obronił pracę habilitacyjną na temat: „O uniwersalności praw nauki” i został docentem Instytutu Filozofii UAM. Tytuł profesora nadzwyczajnego otrzymał w roku 1977, zaś profesora zwyczajnego w roku 1989.

Przez 20 lat (1979–1999) był dyrektorem Instytutu Filozofii UAM. Obecnie kieruje Zakładem Filozofii Nauki, zajmującym się głównie filozofią i metodologią nauk przyrodniczych oraz matematycznych. Jest też przez szereg kadencji członkiem Komitetu Nauk Filozoficznych PAN. Aktywnie uczestniczy w pracach Poznańskiego Oddziału PTF. Jest członkiem trzech międzynarodowych towarzystw naukowych: Schelling–Gesellschaft, Leibniz–Gesellschaft oraz Hegel–Gesellschaft. Był przez trzy lata członkiem, a następnie przewodniczącym Sekcji Filozofii KBN. Jest członkiem rad wydawniczych trzech czasopism naukowych: „Studiów Metodologicznych”, „Poznańskich Studiów z Filozofii Humanistyki” oraz „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”. Brał udział m.in. w Światowych Kongresach Filozoficznych w Warnie (1973), Montrealu (1983) oraz Bostonie (1998), a także w Kongresach Logiki i Filozofii Nauki w Moskwie oraz Florencji.

Jego zainteresowania badawcze skupiają się głównie wokół filozoficznych i metodologicznych zagadnień nauk przyrodniczych, zwłaszcza fizyki. Zajmuje się też ogólną metodologią nauk, problemami dialektyki oraz filozofią techniki i zagadnieniami humanizacji techniki.

Najwięcej prac poświęcił kwestiom uzasadniania wiedzy i tym charakterystykom wiedzy naukowej, które utrudniają procesy jej weryfikacji. Na czoło wysuwa się tu problem istnienia *experimentum crucis*. Negatywne rozstrzygnięcie tego problemu nie wyklucza – jego zdaniem – możliwości przeprowadzania w nauce procedur definitywnie falsyfikujących, zwanych przez autora „sytuacjami rozstrzygającymi”. Mają one jednak – w jego przekonaniu – nie czysto doświadczalny, lecz doświadczalno–teoretyczny charakter i są na tyle pojemne, że każda obejmuje szereg (komplementarnych względem siebie) eksperymentów oraz wiele (konkurujących ze sobą) teorii.

W ostatnich latach zajmuje się głównie teorią rozwoju nauki oraz filozofią kosmologii. W teorii rozwoju nauki bada determinanty rozwoju nauki, rodzaje determinacji oraz mechanizmy ich działania. W filozofii kosmologii interesuje się możliwościami współczesnej kosmologii kwantowo–relatywistycznej w zakresie rozstrzygnięcia problemu pochodzenia Wszechświata.

Z zakresu filozofii i metodologii nauk przyrodniczych kształcił też młodą kadrę naukową. Wypromował 24 doktorów oraz kilkudziesięciu magistrów filozofii.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Einstein i filozofskie problemy teorii otositielnosti*, Moskwa, Wyd. Uniw. Mosk., ss. 18. 2. *O uniwersalności praw nauki. Studium metodologiczne*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1968 (I wyd.), ss. 389; PWN, Warszawa 1972 (II wyd.), ss. 398. 3. *Prawa przyrody a prawa społeczeństwa w ujęciu K. Marksa i F. Engelsa*, w: *Założenia metodologiczne „Ka-*

pitalu” Marksa, KiW, Warszawa 1970, s. 219–322. 4. *Problemy weryfikacji wiedzy. Studium metodologiczne*, PWN, Warszawa 1975, ss. 405. 5. *Czy istnieje experimentum crucis? Problemy sprawdzania praw i teorii naukowych*, PWN Warszawa 1975, ss. 563. 6. *Szkiecy o dialektyce*, KiW, Warszawa 1986, ss. 270. 7. *Dialektyczne wizje świata*, PWN, Warszawa–Poznań 1992, ss. 398. 8. *Rodzaje determinacji a rozwój nauki*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1992, ss. 78. 9. Such J., Szcześniak M., Szczuciński A., *Filozofia kosmologii*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998 (I wyd.), 2001 (II wyd.), ss. 212.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Obiektywny charakter praw rozwoju społecznego*, „Biuletyn Samokształcenia Ideologicznego dla Nauczycieli”, Warszawa 1956, nr 1, s. 4–7. 2. *O charakterze sprzeczności stosunków społecznych w okresie przejściowym*, j.w., s. 8–11. 3. *Wystąpienie w dyskusji na Konferencji Teoretycznej poświęconej XXII Zjazdowi KPZR*, w: *Podstawowe problemy XXII Zjazdu KPZR*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1963, s. 124–133. 4. *O metodzie badania i poglądach filozoficznych Einsteina w związku ze szczególną teorią względności*, „Zeszyty Naukowe UAM” 1964, nr 8, s. 61–124. 5. (wraz z J. Szymańskim) *W sprawie sporu o determinizm*, „Studia Filozoficzne” 1965, nr 4, s. 67–76. 6. *Ideologia a fizyka*, „Zeszyty Naukowe UAM” 1966, nr 9, s. 3–58. 7. *Uwagi do referatu H. Eilstein*, w: *Teoria i doświadczenie*, PWN, Warszawa 1966, s. 252–254. 8. *Uwagi do referatu W. Krajewskiego*, w: j.w., s. 243–245. 9. *Johanna St. Milla koncepcja uniwersalności oraz niezawodności praw nauki*, w: *Pojęcie prawa nauki w XIX wieku*, PWN, Warszawa 1967, s. 29–70. 10. *Prawo nauki a generalizacja historyczna*, „Studia Filozoficzne” 1967, nr 2, s. 161–184. 11. *Problem uniwersalności praw nauki*, „Studia Metodologiczne” 1968, nr 5, s. 35–60. 12. *W. I. Lenin o zasadzie partyjności w naukach społecznych*, „Zeszyty Naukowe UAM” 1968, Historia, z. 9, s. 273–277. 13. *O rodzajach procedur interpretacyjnych w nauce*, „Studia Metodologiczne” 1969, nr 6, s. 131–156. 14. *Jevons o prawach przyrody*, w: *Pojęcie prawa nauki w końcu XIX wieku*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 11–60. 15. *Koncepcja prawa nauki jako zdania ściśle ogólnego*, „Ruch Filozoficzny” 1969, nr 2/3, s. 147–151. 16. *Lenin a współczesne filozoficzne problemy nauk przyrodniczych*, „Nurt” 1969, nr 8, s. 13–15. 17. *Marxowska metoda abstrakcji i stopniowej konkretyzacji w naukach przyrodniczych*, „Studia Filozoficzne” 1972, nr 2, s. 3–34. 18. *Szczeble ogólności praw a niektóre paradoksy metodologiczne*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 1, s. 109–124. 19. *Idealizacja i konkretyzacja w naukach przyrodniczych*, w: *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1973, s. 138–167. 20. *Problemy nieskończoności świata*, „Człowiek i Światopogląd” 1973, nr 3, s. 22–33. 21. *Rola techniki w powstawaniu nowożytnego przyrodoznawstwa*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 7, s. 3–27. 22. *Metoda abstrakcji i stopniowej konkretyzacji a metoda idealizacji*, „Studia Filozoficzne” 1974, nr 3, s. 151–154. 23. *Prawo przechodzenia zmian ilościowych w jakościowe*, „Studia Filozoficzne” 1974, nr 5, s. 31–50. 24. *Materializm dialektyczny a współczesna metodologia nauk*, w: *Epistemologiczne implikacje metodologii marksistowskiej*, PWN, Warszawa 1974, s. 169–176. 25. *Uwagi o zasadzie korespondencji w fizyce*, w: j.w., s. 265–273. 26. *Relacja korespondencji a wynikanie*, w: *Zasada korespondencji w fizyce a rozwój nauki*, PWN, Warszawa 1974, s. 65–114. 27. *Racje i zastrzeżenia. W związku z książką Stefana Amsterdamskiego „Między doświadczeniem a metafizyką”*, „Człowiek i Światopogląd” 1974, nr 5, s. 132–146. 28. *Universality of scientific laws*, „Studia Metodologiczne” 1974, nr 11, s. 35–58. 29. *Controversies over the correspondence principle in physics*, „Dialectica and Humanism” 1974, nr 3, s. 65–73. 30. *Empiryzm atomistyczny czy empiryzm holistyczny?*, „Studia Filozoficzne” 1975, nr 12, s. 149–160. 31. *Pojęcie*

hipotezy *ad hoc*, „Studia Filozoficzne”, nr 9, s. 95–110. 32. *Pojęcie eksperymentu rozstrzygającego (experimentum crucis)*, „Studia Metodologiczne” 1976, nr 13, s. 3–28. 33. *Zasada wszechzwiązku zjawisk w świetle fizyki*, „Studia Filozoficzne” 1977, nr 11, s. 67–80. 34. *Rola teorii w poznaniu naukowym*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1977, z. 1, s. 7–23. 35. *Dyrektywy historyzmu a problem istnienia experimentum crucis*, w: *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, PWN, Poznań 1977, s. 429–439. 36. *Dialektyka światła materialnego*, „Studia Filozoficzne” 1977, nr 7, s. 13–36. 37. *Światopoglądowe znaczenie osiągnięć współczesnej fizyki i kosmologii*, „Prace naukowe INEiS Politechniki Poznańskiej” 1977, Seria Filozoficzna, z. 5: *Z badań nad współczesną problematyką światopoglądową*, s. 111–112. 38. *Idealization and concretization in natural sciences*, „Poznań Studies in the Philosophy of Sciences and the Humanities” 1978, vol. 4, nr 1–4, s. 49–74. 39. *Struktura nauki i jej miejsce w życiu społecznym*, „Człowiek i Światopogląd” 1979, nr 8–9, s. 219–236. 40. *Wymiary dialektyki*, „Studia Filozoficzne” 1979, nr 5, s. 21–40. 41. *Kształtowanie marksistowskiego światopoglądu naukowego w środowisku inżynierów i techników*, w: *Kształtowanie marksistowskiego światopoglądu i humanistycznych wartości w środowisku inżynierji–technicznym*, Poznań 1979, s. 3–18. 42. *Miejsce światopoglądu w systemie wiedzy ludzkiej*, w: Lipiec J. (red), *Nauka i światopogląd*, Kraków 1979, s. 306–311. 43. *Sprawdzalność wiedzy na różnych szczeblach jej rozwoju*, w: *O swoistości uzasadniania wiedzy w różnych naukach*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1980, s. 7–18. 44. *W. I. Lenin a postulat obiektywności i zasada partyjności w naukach społecznych*, w: *Mysł filozoficzna i polityczna W. I. Lenina a współczesność*, Wyd. Ucz. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1980, s. 37–45. 45. *Rozwój i postęp w przyrodzie i społeczeństwie*, w: Lipiec J. (red.), *Świadomość i rozwój*, KAW, Kraków 1980, s. 285–293. 46. *O szkołach w fizyce*, w: *Szkoły w nauce*, Ossolineum, Wrocław 1981, s. 199–206. 47. *Rola metodologii nauk przyrodniczych i metodologii nauk społecznych w zakresie humanizacji procesu edukacyjnego uczelni technicznej*, w: *Humanizacja techniki i humanistyczny model studiów technicznych*, Prace naukowe INEiS Polit. Poznańskiej, Wyd. Ucz. Polit. Pozn., Poznań 1981, s. 93–100. 48. *Heureka i prognoza w procesie sprawdzania teoretycznej wiedzy przyrodniczej*, „Prace Naukowe Polit. Szczecińskiej” 1982: *Z zagadnień filozofii i socjologii*, s. 7–24. 49. *Are there definitively falsifying procedures in science?*, w: *Polish essays in the philosophy of the natural sciences*, D. Reidel, Dordrecht, Boston–London 1982, s. 113–126. 50. *Praktyka i doświadczenie w procesie sprawdzania wiedzy w naukach przyrodniczych i społecznych*, w: „Prace Naukowe Polit. Szczecińskiej” 1982, nr 21, *Ekonomika*, s. 31–52. 51. *O nauczaniu filozofii na różnych kierunkach studiów*, „Życie Szkoły Wyższej” 1982, nr 9, s. 61–69. 52. *Ruch, rozwój i postęp a dynamika Wszechświata*, „Człowiek i Światopogląd” 1983, nr 4, s. 4–17. 53. *Problem humanizacji techniki*, w: „Prace naukowe INEiS Polit. Szczecińskiej” 1983: *Rewolucja naukowo–techniczna w warunkach socjalizmu i kapitalizmu*, nr 13, s. 211–215. 54. *Models of rationality in physics*, „Dialectics and Humanism” 1984, nr 2, s. 329–337. 55. *O zasadach racjonalności naukowej (nauka – paranauka – pseudonauka)*, „Problemy Młodzieży” 1984, nr 6, s. 7–17. 56. *Kilka uwag na temat Kongresu w Montrealu*, „Studia Filozoficzne” 1984, nr 9, s. 77–87. 57. *Co to znaczy uzasadnić coś w sposób naukowy?*, w: *Nauka w kulturze ogólnej*, cz. I, Ossolineum, Wrocław 1985, s. 87–99. 58. *Postęp naukowo–techniczny a ideał wszechstronnie rozwiniętej osobowości ludzkiej*, „Prace Naukowe Polit. Szczec.” 1985: *Człowiek i technika – filozoficzno–społeczne problemy*, s. 9–14. 59. *Filozofia transcendentalna a fizyka mikroświata*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” 1986, nr 4, s. 186–216. 60. *O rodzajach wiedzy*, „Człowiek i Społeczeństwo” 1986, nr 2, s. 5–19. 61. *Marks a współczesna myśl filozoficzna*, w: *Marks, Marksizm, Współczesność*, Poznań 1986, s. 4–9.

62. *Nauka – Paranauka – Pseudonauka*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Ekonomicznych i Społecznych Polit. Pozn.” 1986, Seria Filozoficzna, nr 25, s. 19–27. 63. *Wstępnie o rozwoju nauki*, w: *Szkice o rozwoju nauki*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1986, s. 9–18. 64. *Die Humanisierung der Technik – ein Philosophischer Aspect*, w: *Die Humanisierung der Technik*, Leipzig 1987, s. 121–129. 65. *Uniwersalność praw nauki a ewolucja Wszechświata*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1987, nr 3–4, s. 317–328. 66. *Eksperyment*, [hasło przeglądowe] w: *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Ossolineum, Wrocław 1987, s. 120–131. 67. *Dialektyczna metoda badań*, [hasło przeglądowe] w: j.w., s. 92–103. 68. *Czas i przestrzeń*, [hasło przeglądowe] w: j.w., s. 61–75. 69. *Doświadczenie*, [hasło przeglądowe] w: j.w., s. 103–119. 70. *Klasyfikacja nauk*, [hasło przeglądowe] w: j.w., s. 297–307. 71. *Materia*, [hasło przeglądowe] w: j.w., s. 333–340. 72. *Prawo naukowe (i prawidłowość)*, [hasło przeglądowe] w: j.w., s. 519–532. 73. *Przewidywanie*, [hasło przeglądowe] w: j.w., s. 532–543. 74. „*Dialektyka przyrody*” *Engelsa a współczesna filozofia nauki*, „*Studia Filozoficzne*” 1988, nr 2, s. 3–14. 75. *Dialektyka a synergetyka*, „*Studia Filozoficzne*” 1988, nr 5, s. 37–42. 76. *Proces kształtowania się głównych działów nauk przyrodniczych*, „*Człowiek i Światopogląd*” 1988, nr 9, s. 128–140. 77. *The role of theory in physics*, w: Buksiński T. (red.), *The role of theory in science*, Wyd. Nauk. Uniw. Pozn., Poznań 1988, s. 22–34. 78. *Hegel and modern natural sciences*, w: *Hegel-Jahrbuch 1989*, Germinal Verlag, Giessen 1989, s. 241–248. 78a. *Hegel a współczesne nauki przyrodnicze*, „*Studia Filozoficzne*” 1989, nr 12, s. 153–162. 79. *The Idealizational conception of science and the structure of the law of universal gravitation*, w: „*Poznań Studies in the Philosophy of Sciences and the Humanities*” 1989, vol. 17: *Idealization II: forms and applications*, Rodopi, Amsterdam–Atlanta, s. 125–130. 80. *Problem obiektywności postępu w przyrodzie*, w: Górniak–Kocikowska K., Such J., Pakszys E., Urbig H. (red.), *Między dialektyką a historią nauki, Szkice filozoficzne*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1990, s. 11–27. 81. (wraz z K. Matraszkciem) *Czy okres szkodliwego wpływu techniki na człowieka jest okresem przejściowym?*, w: *Materiały z III Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Człowiek i Technika. Problemy filozoficzne, ekonomiczne i społeczne”*, Wyd. Nauk. Polit. Szczecin., Szczecin 1991, s. 21–23. 82. *Założenia metodologiczne a obszary badań Newtona*, w: Butryn St. (red.), *Z zagadnień filozofii nauk przyrodniczych*, Res Publica Press, Warszawa 1991, s. 55–63. 83. *Kennistheorie van Newton*, w: *Filosofische en Maatsappelijke Achtergronden van de Oderwijskunde*, Collegedictaat 1992, s. 6–9. 84. *O tak zwanych eksperymentach komplementarnych*, w: Such J., Wiśniewski J. (red.), *Teoria i eksperyment*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992, s. 47–56. 85. *Proces kształtowania się głównych działów nauk przyrodniczych*, w: Pakszys E., Such J., Wiśniewski J. (red.), *Nauka w świetle współczesnej filozofii*, PWN, Warszawa 1992, s. 7–23. 86. *Althusser's Konzeption der Wissenschaft als eine Art. Theoretischer Praxis*, w: Czerwonogóra I., Husak B., Such J., Wiśniewski J. (red.), *Zur Fragen der Heutigen Theorie und Methodologie der Wissenschaftlichen Erkenntnis*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992, s. 163–174. 87. *Wpływ metody naukowej na powstanie i kształt współczesnej cywilizacji*, w: Sobczyńska D., Szczuciński A. (red.), *Techniczne determinanty rozwoju nauki*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992, s. 119–130. 88. *Dwa pojęcia rozwoju*, w: Kotowa B., Such J. (red.), *Z filozoficznej problematyki badań nad rozwojem*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1993, s. 11–18. 89. *Problem pewności w filozofii starożytnej i nowożytnej*, w: Such J. (red.), *Problem pewności i jego postmodernistyczna dyskwalifikacja*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1993, s. 4–122. 90. *Europa Wschodnia – zadania filozofii*, w: Buksiński T. (red.), *Filozofia w dobie przemian*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994, s. 187–191. 91. *Współczesny etap rozwoju nauki*, w: Piotrowska E., Such J. (red.), *Filozoficzne problemy rozwoju współczesnych nauk matematycz-*

- no-przyrodniczych, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994, s. 15–19. 92. *O tak zwanych eksperymentach komplementarnych*, w: Sobczyńska D., Zeidler P. (red.), *Nowy eksperymentalizm – teoretycyzm – reprezentacja*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994, s. 123–132. 93. *The Leibniz – Einstein principle of the minimization of premisses*, w: *Leibniz und Europe. VI Internationaler Leibniz – Kongress, Vortrage I. Teil*, Hannover 1994, s. 765–769. 94. *Przedmiot i metoda kosmologii*, w: Such J., Szczuciński A., Szymański J. (red.), *Swoistość metod badawczych a przedmiot nauk szczegółowych*, Wielkop. Agencja Wydawnicza, Poznań 1994, s. 7–15. 95. *Jedność czy różnorodność Natury*, w: Szoltysek A. (red.), *Rozważania o filozofii a recentiori*, Wyd. Uniw. Śląskiego, Katowice 1994, s. 34–42. 96. *Filozofia w Instytucie Filozofii UAM /1969–1994/, Zeszyty Filozoficzne*, z. 4 [poświęcony Jubileuszu 75-lecia Uniwersytetu im. A. Mickiewicza i 25-lecia Instytutu Filozofii UAM], Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 1995, s. 77–114. 97. *Wiedza naukowa a wiedza potoczna*, w: Kotowa B., Such J. (red.), *Kulturowe konteksty poznania*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1995, s. 23–31. 98. *Rola Poincarégo w odkryciu szczególnej teorii względności w ujęciu Jerzego Giedymina*, w: Zamiara K. (red.), *O nauce i filozofii nauki*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 1995, s. 291–300. 99. *Eksperyment a nauka*, w: Sobczyńska D., Szymański J., Zielonacka-Lis E. (red.), *Teoria – Technika – Eksperyment*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1985, s. 41–46. 100. *Aktualne możliwości i zadania filozofii*, w: Czerwińska E. (red.), *Wartość i świadomość w filozoficznej drodze*, Wyd. Instytutu Historii UAM, Poznań 1995, s. 43–47. 101. *Nauka i racjonalność*, w: Goćkowski J. (red.), *Nauka. Tożsamość tradycja*, Wyd. Universitas, Kraków 1995, s. 51–57. 102. *Przewycięzione i nieprzewycięzione dualizmy*, w: Pogonowski J. (red.), *Eufonia i Logos*. Księga Pamiątkowa ofiarowana Profesor Marii Steffen-Batógowej oraz Profesorowi Tadeuszowi Batógowi, Poznań 1995. 103. *Nadzieje i złudzenia konstruowania wiedzy 'episteme' w refleksji pedagogicznej*, w: Gnitecki J. (red.), *Nadzieje, złudzenia i dylematy współczesnej pedagogiki*, Wyd. Nauk. Pol. Tow. Pedagogicznego, Poznań 1995, s. 10–13. 104. *Prawda w filozofii*, w: *Prawda w filozofii, nauce i teologii*, Ośrodek Wydawnictw Naukowych, Poznań 1995, s. 7–14. 105. *Rodzaje determinacji a rozwój nauki w ujęciu epistemologii historycznej Jerzego Kmity*, w: Zamiara K. (red.), *Humanistyka jako autorefleksja kultury*, CIA Books, Poznań 1993/95, s. 47–56. 106. (wraz z K. Matraszkim) *Zaangażowanie nauki a walory wiedzy naukowej*, w: Such J., Szcześniak M., Szymański J., (red.), *Rozważania o poznaniu naukowym*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 1996, s. 31–36. 107. *Types of determination vs. development of science in historical epistemology*, w: Zeidler – Janiszewska A. (red.), *Epistemology and history*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” 1996, vol. 47, s. 157–168. 108. *Miejsce procesów w strukturze rzeczywistości*, w: Heller W. (red.), *Świat jako proces*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1996, ss. 9–16. 109. *Nauka i technika a trendy rozwojowe obecne w kulturze*, w: Such J., Wiśniewski J. (red.), *Kulturowe uwarunkowania wiedzy*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1996, ss. 9–12. 110. (wraz z K. Matraszkim) *O swoistości fizyki i jej działów*, w: Such J., Szcześniak M. (red.), *Osobliwości przedmiotowo-metodologiczne w nauce*, Wyd. Fund. „Humaniora”, Poznań 1996, ss. 45–54. 111. *Idealizacyjna teoria nauki a fizyka mikroświata*, „Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki” 1996, t. 2: *Oblicza idealizacji*, s. 173–183. 112. *Oblicza i role współczesnej nauki*, w: Kubicki R., Zeidler P. (red.), *Od logiki do estetyki*, Wyd. Fund. „Humaniora”, Poznań 1997, s. 85–90. 113. *Europa Wschodu i Zachodu: Co nas łączy, co nas dzieli?*, w: Szcześniak M. (red.), *Europa Wschodu i Zachodu*, t. I, Wyd. Fund. „Humaniora”, Poznań 1997, s. 69–71. 114. (wraz z K. Matraszkim) *Kosmologiczny spór o pochodzenie Wszechświata*, w: Sulkowski Cz. (red.), *Gospodarka i społeczeństwo w okresie transformacji*, Wyd. Nauk. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1997,

- s. 209–221. 115. *O niewystarczalności racjonalności naukowej*, w: Komendera A., Padoł R. i Śliwa M. (red.), *Człowiek i wartości*, Wyd. Nauk. WSP w Krakowie, Kraków 1997, s. 115–117. 116. *Problemy klasyfikacji nauk*, w: Zielonacka–Lis E. (red.), *Nauki pogranicza*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998, s. 37–50. 117. (wraz z M. Szcześniak) *Racjonalność nauki a granice metody naukowej*, w: Kotowa B., Wiśniewski J. (red.), *Racjonalność a nauka*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998, s. 13–26. 118. *Matematyka a świat fizyczny*, w: Piotrowska E., Sobczyńska D. (red.), *Między matematyką a przyrodoznawstwem*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998, s. 111–118. 119. *A peculiar status of cosmology as science*, w: Such J., Szcześniak M. (red.), *Z epistemologii wiedzy naukowej*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998, s. 161–171. 120. *Eastern Europe's tasks of philosophy*, w: Gordon D. (red.), *Philosophy in post-communist Europe*, Rodopi, Amsterdam 1998, s. 23–26. 121. *Funkcje integracyjne nauki i warunki ich realizacji*, w: Golka M. (red.), *Europa Wschodu i Zachodu*, 1998, nr 2, s. 11–16. 122. *Rola badań interdyscyplinarnych we współczesnej nauce*, „Humaniora” [Biuletyn] 1998, nr 8, s. 33–34. 123. *Europa – Szanse i zagrożenia*, w: Golka M. red., *Europa Wschodu i Zachodu*, 1999, nr 3, s. 3–5. 124. *Czy warto uprawiać filozofię jako taką?*, w: Juchacz P. W., Kozłowski R., (red.), *Przeszłość i przyszłość filozofii*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1999, s. 141–147. 125. *Studies in the field of philosophy of technology at the Technical University of Szczecin and Adam Mickiewicz University in Poznań*, w: Banse G. (red.), *Technikfolgenbeurteilung und Wissenschaftsethik in Ländern Ostmitteleuropas (Teil I)*, Europäische Akademie, Bad-Neuenahr-Ahrweiler 1999, s. 59–70. 126. *Matematyka a świat fizyczny*, w: Piotrowska E., Sobczyńska D. (red.), *Między matematyką a przyrodoznawstwem*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1999, s. 111–118. 127. *Integrative Funktionen der Wissenschaft und die Bedingungen ihre Realisierung*, w: Drozdowicz Z. (red.), *Europa des Ostens und des Westens*, Wyd. Fundacji Humaniora, Österreichische Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien, Poznań–Wiedeń 1999, s. 35–44. 128. *Czy możliwa jest hierarchia gatunków wiedzy ludzkiej?*, w: *Umysł a rzeczywistość*. Klawiter A., Nowak L., Przybysz P. (red.), „Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki” 1999, t. 5, s. 31–42. 129. *Spór o rolę czasu w fizyce i kosmologii*, w: Sulkowski Cz. (red.), *Gospodarka i Społeczeństwo – Problemy ekonomiczne, socjologiczne i filozoficzne*, Wyd. Nauk. Polit. Szczec., Szczecin 1999, s. 228–237. 130. *Teoria superstrun a problem genezy i ewolucji Wszechświata*, w: Sulkowski Cz. (red.), *Gospodarka i Społeczeństwo w okresie transformacji*, Wyd. Nauk. Polit. Szczec., Szczecin 1999, s. 349–356. 131. *Enige bemerkungen zum hochschulwesen in Polen*, w: Drozdowicz Z., Glass K. (red.), *Hochschulwesen angesichts zeitgenössischer Herausforderungen*, Wyd. Fundacji Humaniora, Wiedeń–Poznań 1999, s. 193–195. 132. *Hegel's historicism and the contemporary conceptions of the development of science*, w: Arndt A., Bal K., Ottman H. (red.), *Hegel Jahrbuch 1998: Hegel und die Geschichte der Philosophie*, cz. II, Akademie Verlag, Berlin 1999, s. 142–146. 133. *Zasady i rodzaje racjonalności naukowej*, w: Bańka J. (red.), *Filozofia jako sposób odczuwania i konceptualizowania ludzkiego losu*, Wyd. Nauk. Uniw. Śląskiego, Katowice 1999. 134. *Czy możliwa jest zmiana światopoglądowa w skali masowej?*, „Europa Wschodu i Zachodu” 2000, nr 4, pod red. Z. Drozdowicz, s. 9–11. 135. *Filozofia nauki* [hasło przeglądowe], w: *Encyklopedia: Britannica*, Edycja polska, t. 12, Wyd. Kurpisz, Poznań 2000, s. 153–154. 136. *Filozofia transcendentalna a wiedza naukowa (Kant a Weizsäcker)*, w: Kozłowski R. (red.), *Filozofia Kanta i jej recepcja*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 2000, s. 167–173. 137. *Tożsamość narodowa a tożsamość europejska*, w: Drozdowicz Z., Puślecki Z. W. (red.), *Przewycięzanie barier w integrującej się Europie*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 2000, s. 95–100. 138. *Historyzm Hegla a współczesne koncepcje rozwoju nauki*, w: Dąbrowski J., Hetmański M. (red.), Po-

znanie – Człowiek – Wartości, Wyd. UMCS, Lublin 2000, s. 51–64. 139. *Hegel's category of totality and his concept of state*, w: Arndt A., Bal K., Uttmann H. (red.), *Hegel-Jahrbuch 2000. Hegels Ästhetik. Die Kunst der Politik – Die Politik der Kunst*, cz. II, Akademie Verlag, 2000, s. 154–156. 140. *Rozwój Wszechświata w ujęciu kosmologicznym oraz filozoficznym*, w: Sułkowski Cz. (red.), *Gospodarka i społeczeństwo – problemy ekonomiczne, socjologiczne i filozoficzne*, Wyd. „Więź”, Szczecin 2000, s. 233–242. 141. (wraz z K. Matraszkciem) *Nauka i technika jako atrybuty cywilizacji*, w: Szczuciński A. (red.), *Cywilizacyjne dylematy rozwoju nauki i techniki*, Oficyna Wydawnicza „Batik”, Poznań 2000, s. 9–14. 142. *Rozwój Wszechświata w ujęciu filozoficznym oraz kosmologicznym*, w: Łastowski K., Zeidler P. (red.), *Zaproszenie do filozofii*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 2001, s. 9–18.

c) Skrypty i podręczniki

1. *Wstęp do metodologii ogólnej nauk*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1969, ss. 338 (I wyd.) [1972 (II wyd.)]. 2. *Główne problemy filozofii marksistowskiej*, Wyd. Wojsk Lotniczych, Poznań 1974, ss. 236. 3. Współautorstwo skryptu (opracowanie I, III i IV rozdz.): *Materializm dialektyczny i historyczny*, Poznań 1979, ss. 186. 4. Współautorstwo skryptu (opracowanie cz. II oraz cz. IV): Jędrzejczak K. (red.), *Skrypt dla poddyplomowego studium metodologiczno-pedagogicznego*, Wyd. Ucz. Polit. Poznańskiej, Poznań 1980, ss. 150. 5. Współautorstwo (z Karolem Matraszkciem): *Wybrane zagadnienia z filozofii i socjologii. Materiały pomocnicze dla doktorantów*, Wyd. Ucz. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1980, ss. 99. 6. Współautorstwo podręcznika (z Karolem Matraszkciem, Cezarym Pawłowskim i Marianem Ryndakiem): Matraszek K. (red.), *Podstawowe problemy filozofii. Materiały pomocnicze dla studentów*, Wyd. Ucz. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1983, ss. 270. 7. (wraz z K. Matraszkciem) *Wykłady z filozofii*, Wyd. Ucz. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1983, ss. 220. 8. Współautorstwo skryptu (z K. Matraszkciem): *Systematyczny wykład problematyki filozoficznej*, Wyd. Nauk. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1985, ss. 230. 9. Współautorstwo skryptu (z K. Matraszkciem): *Wykłady z filozofii i socjologii*, Wyd. Nauk. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1987, ss. 218. 10. Współautorstwo podręcznika (z K. Matraszkciem, C. Pawłowskim i M. Ryndakiem): *Filozofia*, tom 1: *Zarys dziejów*, PWN, Warszawa 1989, ss. 244. 11. Współautorstwo podręcznika (z K. Matraszkciem): *Filozofia*, tom 2: *Ontologia, teoria poznania i ogólna metodologia nauk*, PWN, Warszawa 1989, ss. 184. 8a. Współautorstwo skryptu (z K. Matraszkciem): *Systematyczny wykład problematyki filozoficznej*, Wyd. Nauk. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1990, ss. 230. 12. Współautorstwo skryptu (z K. Matraszkciem i M. Ryndakiem): *Historia filozofii. Filozofia starożytnej Grecji*, Wyd. Nauk. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1993, ss. 180. 13. Współautorstwo skryptu (z K. Matraszkciem i M. Ryndakiem): *Historia filozofii. Filozofia nowożytna*, Wyd. Nauk. Polit. Szczecińskiej, Szczecin 1993, ss. 152. 14. Współautorstwo podręcznika (z M. Szcześniakiem): *Filozofia nauki*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1997 [wyd. I]; 1999 [wyd. II]; 2000 [wyd. III], ss. 118.

d) Inne opracowania

1. *Wszechzwiązkowa Konferencja poświęcona filozoficznym problemom przyrodnictwa*, „Studia Filozoficzne” 1959, nr 2, s. 203–217. 2. *Ogólnorosyjska Konferencja Naukowa poświęcona krytyce neopozytywizmu*, „Studia Filozoficzne” 1961, nr 4, s. 189–206. 3. a) Hasła przeglądowe: Materializm, Materializm dialektyczny, Idealizm; b) Hasła rzeczowe: Determinizm, Fatalizm, Fanatyzm, Konieczność, Neopozytywizm, Neotomizm, Abstrakcja, Obiektywizm, Obiektywność, Poznanie, Prawda, Racjonalizm, Irracjonalizm, Realizm, Doktrynerstwo, w: *Słownik Wychowania obywatelskiego*, PWN, Warszawa 1971.

4. *Ogólnopolska dyskusja na temat „Filozofia a Technika”*, „Studia Filozoficzne” 1974, nr 8, s. 137–146.
5. *W procesie poznania świata*, „Argumenty” 1974, nr 43, s. 7–8.
6. *Metodologiczne podstawy nauczania fizyki*, „Fizyka w Szkole” 1979, nr 4, s. 152–158.
7. *Co to znaczy uzasadnić coś w sposób naukowy?*, „Problemy” 1983, nr 6, s. 18–21.

e) Recenzje

1. *Radziecka monografia o czasie i przestrzeni*, „Studia Filozoficzne” 1957, nr 2, s. 200–216.
2. *Janossy o podłożu filozoficznym teorii względności*, „Studia Filozoficzne” 1962, nr 2, s. 236–245.
3. N. Bohr, *Fizyka atomowa a wiedza ludzka*, „Studia Metodologiczne” 1965, nr 1, s. 129–132.
4. *Od Galileusza do Einsteina*, „Studia Filozoficzne” 1965, nr 1, s. 189–203.
5. B. M. Kiedrow, *Przedmiot i więź wzajemna nauk przyrodniczych*, „Studia Metodologiczne” 1967, nr 3, s. 101–108.
6. S. Hampshire, *Freedom of the Individual*, „Studia Metodologiczne” 1968, nr 5, s. 97–99.
7. (wraz z R. Kozłowskim) *Obraz świata i styl myślenia*, „Studia Filozoficzne” 1970, nr 6.
8. M. W. Wartofsky, *Conceptual foundation of scientific thought*, „Studia Metodologiczne” 1970, nr 7, s. 166–173.
9. *Cybernetyka społeczeństwu*, „Nurt” 1971, nr 7, s. 8–9.
10. L. Nowak, *Byt i myśl*, tom 1: *Nicość i istnienie*, „Ruch Filozoficzny” tom LVII, nr 1, ss. 69–76.

f) Prace redaktorskie

1. Krajewski W., Mejbaum W., Such J. (red.), *Zasada korespondencji w fizyce a rozwój nauki*, PWN, Warszawa 1974, ss. 445.
2. Such J. (red.), *Studia z historii filozofii*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1975, ss. 198.
3. Współredakcja „Poznańskiego Numeru” „Studiów Filozoficznych” 1977, nr 11, ss. 169.
4. Such J. (red.), *Materializm dialektyczny i historyczny*, Poznań 1979, ss. 186.
5. Such J. (red.), *O swoistości uzasadnienia wiedzy w różnych naukach*, Poznań 1980, Wyd. Naukowe UAM, ss. 162.
6. Matraszek K., Such J. (red.), „Prace Naukowe Polit. Szczecińskiej” 1982: *Z zagadnień filozofii i socjologii*, nr 14, ss. 280.
7. Such J., Pakszys E. (red.), *Spór o rozwój nauki*, Wyd. UAM, Poznań 1987, ss. 240.
8. Górniak-Kocikowska K., Pakszys E., Such J., Urbig H. (red.), *Między dialektyką a historią nauki. Szkice filozoficzne*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1990, ss. 241.
9. Such J., Wiśniewski J. (red.), *Teoria i eksperyment*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992, ss. 117.
10. Pakszys E., Such J., Wiśniewski J. (red.), *Nauka w świetle współczesnej filozofii*, PWN, Warszawa 1992, ss. 238.
11. Czerwonogóra I., Husak B., Such J., Wiśniewski J. (red.), *Zur Fragen der Heutigen Theorie und Methodologie der Wissenschaftlichen Erkenntnis*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992, ss. 174.
12. Pakszys E., Czerwonogóra I., Such J. (red.), *Rozprawy i szkice z filozofii i metodologii nauk. Księga Jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin Profesora Władysława Krajewskiego*, PWN, Warszawa–Poznań 1992, ss. 330.
13. Such J. (red.), *Problem pewności i jego postmodernistyczna dyskwalifikacja*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992.
14. Kotowa B., Such J. (red.), *Z filozoficznej problematyki badań nad rozwojem*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1993, ss. 198.
15. Piotrowska E., Such J. (red.), *Filozoficzne problemy rozwoju współczesnych nauk matematyczno–przyrodniczych*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994, ss. 108.
16. Kotowa B., Such J. (red.), *Kulturowe konteksty poznania*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1995, ss. 76.
17. Such J., Szcześniak M., Szymański J. (red.), *Rozważania o poznaniu naukowym*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 1996, ss. 147.
18. Such J., Wiśniewski J. (red.), *Kulturowe uwarunkowania wiedzy*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1996, ss. 121.
19. Such J., Szcześniak M. (red.), *Osobliwości przedmiotowo–metodologiczne w nauce*, Wyd. Fund. „Humaniora”, Poznań 1996.
20. Such J., Szcześniak M. (red.), *Z epistemologii wiedzy naukowej*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998, ss. 263.

Przegląd czasopism

Zestawił W. Mincer

I

Philosophy, 71 (1996) nr 275–278. CRAIG W. L.: Tense and the new B-theory of language (nr 275); PUGMIRE D.: Conflicting emotions and the indivisible heart (nr 275); LAFOLLETTE H., SHANKS N.: The origin of speciesism (nr 275); MADELL G.: What music teaches about emotion (nr 275); LYON G. W.: The experience of perceptual familiarity (nr 275); CAMBRIDGE philosophers IV: EMMETT D.: Whitehead (nr 275); KUPPERMAN J. J.: Axiological realism (nr 276); HAMLYN D. W.: The concept of a university (nr 276); BIRD G.: McDowell's Kant: *Mind and world* (nr 276); WILKIE S.: The causal theory of veridical hallucinations (nr 276); YOUNG J. O.: Inquiry in the arts and sciences (nr 276); CAMBRIDGE philosophers V. BALDWIN Th.: G. E. Moore (nr 276); SCRUTON R.: The aesthetic endeavour today (nr 277); GOMBAY A.: 'The more perfect the maker, the more perfect the product': Descartes and fabrication (nr 277); BENN P.: Forgiveness and loyalty (nr 277); CLARK S. R. L.: Thinking about how and why to think (nr 277); TANNEY J.: A constructivist picture of self-knowledge (nr 277); CAMBRIDGE philosophers VI: HARRISON R.: Henry Sidgwick (nr 277); HONDERICH T.: Consequentialism, moralities of concern, and selfishness (nr 278); NELSON J. O.: In defence of a radical Millianism (nr 278); SCHEER R. K.: What I will do and what I intend to do (nr 278); CHERRY Ch.: What matters about memory (nr 278); McMANUS D.: Error, hallucination and the concept of 'ontology' in the early work of Heidegger (nr 278); CAMBRIDGE philosophers VII: DILMAN I.: Wisdom (nr 278).

Philosophy, 72 (1997) nr 279–282. QUINTON A.: The trouble with Kant (nr 279); STOUT R.:

Processes (nr 279); SIMPSON E.: Rights thinking (nr 279); CARGILE J.: On the burden of proof (nr 279); GLOCK H.-J.: Truth without people? (nr 279); COOPER D. E.: Wittgenstein, Heidegger and humility (nr 279); LE POIDEVIN R.: Time and the static image (nr 280); PROUDFOOT D.: On Wittgenstein on cognitive science (nr 280); MULHALL S.: Constructing a hall of reflection (nr 280); LEVIN M.: Natural subordination. Aristotle on (nr 280); MASON R.: Getting around language (nr 280); READER S.: Principle ethics, particularism and another possibility (nr 280); KEKES J.: What is conservatism? (nr 281); ELLENBOGEN S.: On the link between Frege's Platonic–realist semantics and his doctrine of private senses (nr 281); KIERAN M.: Aesthetic value: beauty, ugliness and incoherence (nr 281); CORDNER Ch.: Honour, community, and ethical inwardness (nr 281); ALMOND B.: Seeking wisdom (nr 281); CIOFFI F.: Critical notice: Freud, philosophical and empirical issues (nr 281); WIGGINS D.: Languages as social objects (nr 282); VAN DEN BELD T.: Moral incapacities (nr 282); HANFLING O.: 'Is', 'ought' and the voluntaristic fallacy (nr 282); POJMAN L.: Equality and desert (nr 282); CAMBRIDGE philosophers VIII: REDPATH Th.: C. D. Broad (nr 282).

Philosophy, 73 (1998) nr 283–286. PUTNAM R. A.: Perceiving facts and values (nr 283); GASKIN R.: The unity of the declarative sentence (nr 283); LANDAU I.: Feminist criticisms of metaphors in Bacon's philosophy of science (nr 283); JACQUETTE D.: Intentionality on the instalment plan (nr 283); HACKER P. M. S.: Davidson on the ontology and logical form of belief (nr 283); VERGARA F.: A critique of Elie Halévy (nr 283); RORTY A. O.: Plato's counsel on education (nr 284); WERTHEIMER R.: Identity: logic, ontology, epistemology (nr 284);

GREEN K., BIGELOW J.: Does science persecute women? The case of the 16th–17th century witch-hunts (nr 284); ALVAREZ M., HYMAN J.: Agents and their actions (nr 284); CARGILE J.: The problem of induction (nr 284); KNORPP W. M. Jr.: What relativism isn't? (nr 284); NAGEL Th.: Conceiving the impossible and the mind–body problem (nr 285); KARRÉ R.: Recovering the experiment (nr 285); WILLIAMS C.: A Bergsonian approach to A– and B–time (nr 285); VISION G.: Perceptual content (nr 285); VAN ALSTYNE L.: Aristotle's alleged ethical absurdism (nr 285); GIBBINS J. R.: John Grote and modern Cambridge philosophy (nr 285); HACKER P. M. S.: Davidson on intentionality and externalism (nr 286); MATSON W. I.: Hegesias the death–persuader: or, the gloominess of hedonism (nr 286); ROUSH S.: Alternate possibilities and their entertainment (nr 286); WILSON C.: Natural domination: a reply to Michael Levin (nr 286); MILES J.: Unnatural selection (nr 286); HART W. A.: Nussbaum, Kant and conflicts between duties (nr 286).

Philosophy, 74 (1999) nr 287–290. HARRISON J.: The impossibility of 'possible' worlds (nr 287); WARNER M.: Literature, truth and logic (nr 287); GREY W.: Troubles with time travel (nr 287); BOTROS S.: An error about the doctrine of double effect (nr 287); McGHEE M.: Moral sentiments, social exclusion, aesthetic education (nr 287); CAMBRIDGE philosophers IX: MAGEE B.: Russell (nr 287); LIPTON P.: All else being equal (nr 288); HUGLY Ph., SAYWARD Ch.: Did the Greeks discover the irrationals? (nr 288); BALDWIN Th.: Back to the present (nr 288); TARLTON Ch. d.: 'to avoid the present stroke of death': despotic dominion, force and legitimacy in Hobbes's *Leviathan* (nr 288); HARRÉ R.: Nagel's challenge and the mind–body problem (nr 288); MACINTYRE A.: Social structures and their threats to moral agency (nr 289); GILLET G.: Consciousness and lesser states: the evolutionary foothills of the mind (nr 289); LOPTSON P.: Was Leibniz an idealist? (nr 289); SIEGEL H.: Multiculturalism and the possibility of transcultural educational and philosophical ideals (nr 289); CARR B.: Pity and compassion as social virtues (nr 289); SMART J. J. C.: Ruth Anna Putnam and the fact–value di-

stinction (nr 289); STEVENSON L.: First person epistemology (nr 290); GOLDSTEIN L.: Wittgenstein's Ph. D. viva – a re–creation (nr 290); LYON G.: Language and perceptual experience (nr 290); JACOBS J.: Luck and retribution (nr 290); HARTZ G. A.: How we can be moved by Anna Karenina, green slime, and a red pony (nr 290); SMITH Q.: The reason the universe exists is that it caused itself to exist (nr 290).

Philosophy, 75 (2000) nr 291–294. LESLIE J.: Our place in the Cosmos (nr 291); SINGER M. G.: Mill's stoic conception of happiness and pragmatic conception of utility (nr 291); MAXWELL N.: The mind–body problem and explanatory dualism (nr 291); MILLAR A.: The scope of perceptual knowledge (nr 291); GOLDSTEIN I.: Intersubjective properties by which we specify pain, pleasure, and other kinds of mental states (nr 291); CUPIT G.: The basis of equality (nr 291); HOLDCROFT D., LEWIS H.: Memes, minds and evolution (nr 292); DILMAN I.: Psychology and human behaviour: is there a limit to psychological explanation? (nr 292); TANNEY J.: Playing the rule–following game (nr 292); MORRIS M.: Metaphor and philosophy: an encounter with Derrida (nr 292); BALZKY D.: Moral dilemmas are not a local issue (nr 292); MUMFORD S.: Normative and natural laws (nr 292); RYLE G.: Courses of action or the uncatchableness of mental acts (nr 293); NAGEL J.: The empiricist conception of experience (nr 293); KITCHER Ph., VARZI A.: Some pictures are worth 2⁹⁰ sentences (nr 293); COOPER N.: Understanding people (nr 293); CLARK S. R. L.: The evolution of language: truth and lies (nr 293); GOLDSTICK D.: Motivations (nr 293); WILLIAMS B.: Philosophy as a humanistic discipline (nr 294); DUMMETT M.: Is time a continuum of instants? (nr 294); ODERBERG D. S.: Is there a right to be wrong? (nr 294); CHRISTOFIDOU A.: Self–consciousness and the double immunity (nr 294); LOWE E. J.: Causal closure principles and emergentism (nr 294); FELLOWS R.: Animal belief (nr 294).

II

Philosophy and Phenomenological Research, 58 (1998) nr 1–4. HARDCASTLE V. G.: On the

matter of minds and mental causation (nr 1); MILLS E.: The unity of justification (nr 1); NIDA-RÜMELIN M.: On belief about experiences. An epistemological distinction applied to the knowledge argument against physicalism (nr 1); SORENSEN R. A.: Self-strengthening empathy (nr 1); WILSON G. M.: Semantic realism and Kripke's Wittgenstein (nr 1); MANN W. E.: Piety: lending a hand to Euthyphro (nr 1); COHEN S.: Two kinds of skeptical argument (nr 1); BOOK SYMPOSIUM: Moral relativism and moral objectivity (nr 1); CASTON V.: Aristotle and the problem of intentionality (nr 2); NOVITZ D.: Forgiveness and self-respect (nr 2); ELDER C. L.: Essential properties and coinciding objects (nr 2); LANGTON R., LEWIS D.: Defining 'intrinsic' (nr 2); REA M. C.: In defense of mereological universalism (nr 2); BOOK SYMPOSIUM: Moral relativism and moral objectivity / Mental reality (nr 2); HANNA R.: A Kantian critique of scientific essentialism (nr 3); REYNOLDS S. L.: Evaluational illusions and skeptical arguments (nr 3); HUNTER D.: Understanding and belief (nr 3); RIEBER S.: The concept of personal identity (nr 3); BOOK SYMPOSIUM: Belief and meaning / Ten problems of consciousness (nr 3); MIGOTTI M.: Slave morality, Socrates, and the bushmen: a reading of the first essay of *On the genealogy of morals* (nr 4); DAVIS L. H.: Functionalism and personal identity (nr 4); BALAGUER M.: Attitudes without propositions (nr 4); GIBSON M. I.: The unity of the sentence and the connection of causes (nr 4); CONEE E.: Seeing the truth (nr 4); BOOK SYMPOSIUM: The engine of reason, the seat of the soul: a philosophical journey into the brain / Metaepistemology and skepticism / Morality, mortality, vol. 1: Death and whom to save from it (nr 4).

Philosophy and Phenomenological Research, 59 (1999) nr 1-4. THALOS M.: Degrees of freedom: an essay on competitions between micro and macro in mechanics (nr 1); BRINGSJORD S.: The Zombie attack on the computational conception of mind (nr 1); GALE R. M.: William James and the willfulness of belief (nr 1); GALLOWAY D.: Seeing sequences (nr 1); WEDGWOOD R.: The A priori rules of rationality (nr 1); PAPPAS G.: Berkeley and skepticism (nr 1); BOOK SYMPOSIUM: Living

high and letting die / Evolution of the social contract (nr 1); SOSA E.: Roderick Milton Chisholm (1916-1999) (nr 2); MYERS R. H.: The inescapability of moral reasons (nr 2); HUNTER B.: Knowledge and design (nr 2); ROSENBERG A.: Naturalistic epistemology for eliminative materialists (nr 2); CUNEO T. D.: An externalist solution to the 'moral problem' (nr 2); HUTTO D.: A cause for concern: reasons, causes and explanations (nr 2); RESCHER N.: How many possible worlds are there (nr 2); HOROWITZ A.: Is there a problem in physicalist epiphenomenalism (nr 2); BOOK SYMPOSIUM: The conscious mind (nr 2); NEWMAN L.: The fourth meditation (nr 3); GUEVARA D.: The impossibility of supererogation in Kant's moral theory (nr 3); LANGE M.: Why are the laws of nature so important to science? (nr 3); ZIMMERMAN M. J.: Virtual intrinsic value and the principle of organic unities (nr 3); BOVENS L.: The value of hope (nr 3); BOOK SYMPOSIUM: The therapy of desire (nr 3); ROTH A. S.: Reasons explanations of actions: causal, singular, and situational (nr 4); TENENBAUM S.: The judgment of a weak will (nr 4); SIDER Th.: Global supervenience and identity across times and worlds (nr 4); O'BRIEN G., OPIE J.: A defense of Cartesian materialism (nr 4); RODRIGUEZ-PEREYRA G.: Resemblance nominalism and the imperfect community (nr 4); MERRICKS T.: Endurance, psychological continuity, and the importance of personal identity (nr 4); WHEELER S. C. III: Derrida's differance and Plato's different (nr 4); O'GRADY P.: Carnap and two dogmas of empiricism (nr 4); BOOK SYMPOSIUM: Self-trust: a study of reason, knowledge and autonomy (nr 4).

Philosophy and Phenomenological Research, 60 (2000) nr 1-3. DOYLE J.: Moral rationalism and moral commitment (nr 1); BLOOMFIELD P.: Virtue epistemology and the epistemology of virtue (nr 1); WEBERMAN D.: A new defense of Gadamer's hermeneutics (nr 1); SEHON S. R.: An argument against the causal theory of action explanation (nr 1); BERGMANN D.: Deontology and defeat (nr 1); BOOK SYMPOSIUM: The significance of free will / Virtues of the mind (nr 1); VAN FRAASSEN B. C.: The false hopes of traditional epistemology (nr 2); STEVENSON L.:

Synthetic unities of experience (nr 2); CROWELL S. G.: Metaphysics, metaontology, and the end of *Being and time* (nr 2); JESHION R.: On the obvious (nr 2); CLARK Ph.: What goes without saying in metaethics (nr 2); BRANSEN J.: Alternatives of oneself: recasting some of our practical problems (nr 2); SMITH B., VARZI A. C.: Fiat and bona fide boundaries (nr 2); PHILLIPS D.: Butler and the nature of self-interest (nr 2); SHOGENJI T.: The problem of the criterion in rule-following (nr 3); STONE J.: Skepticism as a theory of knowledge (nr 3); HUDSON H.: Universalism, four dimensionalism, and vagueness (nr 3); WILAND E.: Good advice and rational action (nr 3).

Philosophy and Phenomenological Research, 61 (2000/2001) nr 1-3. KUTZ Ch.: Acting together (nr 1); KITCHER P.: On interpreting Kant's thinker as Wittgenstein's "I" (nr 1); D'ARMS J., JACOBSON D.: The moralistic fallacy: on the 'appropriateness' of emotions (nr 1); ROTH A. S.: What was Hume's problem with personal identity? (nr 1); COHEN J.: Analyticity and Katz's new intensionalism: or, if you sever sense from reference, analyticity is cheap but useless (nr 1); HARVEY J.: Colour-dispositionalism and its recent critics (nr 1); CARGILE J.: Skepticism and possibilities (nr 1); YALOWITZ S.: A dispositional account of self-knowledge (nr 2); KAPLAN M.: To what must an epistemology be true (nr 2); FALKENSTEIN L.: Reid's account of localization (nr 2); ELLIS B.: Causal laws and singular causation (nr 2); BERMUDEZ J. L.: Naturalized sense data (nr 2); MARKOSIAN N.: What are physical objects? (nr 2); HUEMER M.: Direct realism and the brain-in-a-vat argument (nr 2); SIDELLE A.: Finding an intrinsic account of identity: what is the source of duplication cases? (nr 2); DENKEL A.: The refutation of substrata (nr 2); BOOK SYMPOSIUM: Responsibility and control: a theory of moral responsibility (nr 2); HENDERSON D., HORGAN T.: Iceberg epistemology (nr 3); AYDEDE M.: An analysis of pleasure vis-à-vis pain (nr 3); BEEBEE H.: The non-governing conception of laws of nature (nr 3); ZANGWILL N.: Skin deep or in the eye of the beholder?: the metaphysics of aesthetic and sensory properties (nr 3); DREIER J.: Dispositions and fetishes: externalist models of

moral motivation (nr 3); GANERI J.: Cross-modality and the self (nr 3); BROWN J.: Critical reasoning, understanding and self-knowledge (nr 3); SINNOTT-ARMSTRONG W.: Expressivism and embedding (nr 3); GRAHAM P. J.: The reliability of testimony (nr 3).

III

Philosophy of Science, 64 (1997) nr 1-4. HUMPHREYS P.: How properties emerge (nr 1); HEALEY R.: Nonlocality and the Aharonov-Bohm effect (nr 1); SOBEL J. H.: Cyclical preferences and world Bayesianism (nr 1); BULLER D. J.: Individualism and evolutionary psychology (or: in defense of "narrow" functions); LAPORTE J.: Essential membership (nr 1); GEMES K.: Inductive skepticism and the probability calculus I: Popper and Jeffreys on induction and the probability of law-like universal generalizations (nr 1); SHAPIRO L.: A clearer vision (nr 1); HARDCASTLE W. G.: Is explanation better (nr 1); CURRIE G., RAVENSCROFT I.: Mental simulation and motor imagery (nr 1); HELLMAN G.: Bayes and beyond (nr 1); MAYO D. G.: Duhem's problem, the Bayesian way, and error statistics, or "what's belief got to do with it?" (nr 2); KELLY K. T., SCCHULTE O., JUHL C.: Learning theory and the philosophy of science (nr 2); HOWSON C.: A logic of induction (nr 2); MAHER P.: Depragmatized Dutch book arguments (nr 2); LAUDAN L.: How about bust? Factoring explanatory power back into theory evolution (nr 2); HELLMAN G.: Responses to Maher, and to Kelly, Schulte, and Juhl (nr 2); MAYO D. G.: Response to Howson and Laudan (nr 2); RESCHER N.: H₂O: Hempel-Helmer-Oppenheim: an episode in the history of scientific philosophy in the 20th century (nr 2); BUCHWALD J. Z., SMITH G. E.: Thomas S. Kuhn, 1922-1996 (nr 2); KYBURG H. E.Jr.: Quantities, magnitudes and numbers (nr 3); HERRON Th., SEIDENFELD T., WASSERMAN L.: Divisive conditioning: further results on dilation (nr 3); CUNNINGHAM S.: Two faces of intentionality (nr 3); SALMON W. C.: Causality and explanation: aa reply to two critiques (nr 3); LAUDISA F.: Contextualism and nonlocality in the algebra of EPR observables (nr 3); GREENWOOD J. D.: Placebo control treatments and the evaluation of

psychotherapy: a reply to Grünbaum and Erwin (nr 3); BANDYOPADHYAY P. S.: On an inconsistency in constructive empiricism (nr 3); GOLDMAN A. I.: Science, publicity, and consciousness (nr 4); NINILUOTO I.: Reference invariance and truthlikeness (nr 4); CHARLAND L. C.: Reconciling cognitive and perceptual theories of emotion: a representational proposal (nr 4); SNYDER L. J.: Discoverers' induction (nr 4); GLENNAN S. S.: Capacities, universality, and singularity (nr 4); RAMSEY J. L.: Between the fundamental and phenomenological: the challenge of 'semi-empirical' methods (nr 4); HORVATH Ch. D.: Some questions about identifying individuals: failed intuitions about organisms and species (nr 4); VAN FRAASSEN B. C.: Modal interpretation of repeated measurement: a rejoinder to Leeds and Healey (nr 4); WAGNER C. G.: Old evidence and new explanation (nr 4); GLUCK S., GIMBEL S.: Discussion: an intervening cause counterexample to Railton's DNP model of explanation (nr 4); ROTTSCHAEFER W. A.: Adaptational functional ascriptions in evolutionary biology: a critique of Schaffner's views (nr 4). Supplement: PSA 1996. Proceedings of the 1996 biennial meetings of the Philosophy of Science Association. Part II. Symposia papers ed. by L. Darden.

Philosophy of Science, 65 (1998) nr 1-4. GLYMOUR C.: What went wrong? Reflections on science by observation and *The Bell curve* (nr 1); BISHOP M. A., STICH S. P.: The flight to reference or how *not* to make progress in the philosophy of science (nr 1); KRONZ F. M.: Nonseparability and quantum chaos (nr 1); D'ARMS J., BATTERMAN R., GÓRNY K.: Game theoretic explanations and the evolution of justice (nr 1); ERESHEFSKY M.: Species pluralism and anti-realism (nr 1); HÜTTEMANN A.: Laws and dispositions (nr 1); BOZIN D.: Alternative combining operations in extensive measurement (nr 1); BATTERMAN R. W.: Why equilibrium statistical mechanics works: universality and the renormalization group (nr 2); GRIFFITHS P. E., KNIGHT R. D.: What is the developmentalist challenge? (nr 2); GILBERT S. F., JORGENSEN E. M.: Wormholes: a commentary on K. F. Schaffner's "Genes, behavior and developmental emergentism" (nr 2);

WIMSATT W. C.: Simple systems and phylogenetic diversity (nr 2); SCHAFFNER K. F.: Model organisms and behavioral genetics: a rejoinder (nr 2); HINTIKKA J.: Ramsey sentences and the meaning of quantifiers (nr 2); BERGER R.: Understanding science: why causes are not enough (nr 2); REISCH G. A.: Pluralism, logical empiricism and the problem of pseudoscience (nr 2); SUPPE F.: The structure of a scientific paper (nr 3); LIPTON P.: The best explanation of a scientific paper (nr 3); FRANKLIN A., HOWSON C.: Comment on "The structure of a scientific paper" by F. Suppe (nr 3); SUPPE F.: Reply to commentators (nr 3); HITCHCOCK Ch.: The common cause principle in historical linguistics (nr 3); GLYMOUR B.: Contrastive, non-probabilistic statistical explanations (nr 3); HARMS W. F.: The use of information theory in epistemology (nr 3); LARAUDOGOITIA J.-P.: Some realtivist and higher order supertasks (nr 3); THALOS M.: The trouble with superselection accounts of measurement (nr 3); SKYRMS B.: Subjunctive conditionals and revealed preference (nr 4); JOYCE J. M.: A nonpragmatic vindication of probabilism (nr 4); EGAN F.: The moon illusion (nr 4); KOPERSKI J.: Models, confirmation, and chaos (nr 4); STEEL D.: Warfare and western manufactures: a case study of explanation in anthropology [oraz polemika T. Jones i replika Steela] (nr 4); VRANAS P. B. M.: Epsilon-ergodicity and the success of equilibrium statistical mechanics (nr 4); GODFREY-SMITH P.: Maternal effects: on Dennett and Darwin's dangerous idea (nr 4).

Philosophy of Science, 66 (1999) nr 1-4. EARMAN J., MOSTERIN J.: A critical look at inflationary cosmology (nr 1); MAHER P.: Inductive logic and the Ravens paradox (nr 1); WEBER M.: The aim and structure of ecological theory (nr 1); ROSS P. A.: The limits of physicalism (nr 1); SLOWIK E.: Descartes, space-time and relational motion (nr 1); GRAVES L., HORAN B. L., ROSENBERG A.: Is indeterminism the source of the statistical character of evolutionary theory? (nr 1); KRUSE M.: Beyond Bayesianism: comments on Hellman's "Bayes and beyond" (nr 1); BECHTEL W., MUNDALÉ J.: Multiple realizability revisited:

linking cognitive and neural states (nr 2); SARKAR S., STACHEL J.: Did Malament prove the non-conventionality of simultaneity in the special theory of relativity (nr 2); BEDARD K.: Material objects in Bohm's interpretation (nr 2); LANGE M.: Laws, counterfactuals, stability, and degrees of lawhood (nr 2); SHANKS N., JOPLLIN K. H.: Redundant complexity: a critical analysis of intelligent design in biochemistry (nr 2); WAGNER C. G.: Old evidence and new explanation II (nr 2); HUDSON R. G.: Mesosomes: a study in the nature of experimental reasoning (nr 2); NEEDHAM P.: Macroscopic processes (nr 2); SALMON W. C.: The spirit of logical empiricism: Carl G. Hempel's role in twentieth-century philosophy of science (nr 3); ISMAEL J.: Science and the phenomenal (nr 3); BYRNE A., HALL N.: Chalmers on consciousness and quantum mechanics (nr 3); TENNANT N.: Sex and the evolution of fair-dealing (nr 3); HARDCASTLE V. G.: Scientific papers have various structures (nr 3); HEALEY R.: Quantum analogics: a reply to Maudlin (nr 3); LE MORVAN P.: The converse consequence condition and Hempelian qualitative confirmation (nr 3); LEVI I.: Value commitments, value conflict, and the separability of belief and value (nr 4); BISHOP M. A.: Why thought experiments are not-arguments (nr 4); SOBER E.: Thee multiple realizability argument against reductionism (nr 4); DOWNES S. M.: Can scientific development and children's cognitive development be the same process? (nr 4); SHELLEY C.: Multiple analogies in archaeology (nr 4); WALSH D. M.: Alternative individualism (nr 4). Supplement: PSA 1998. Proceedings of the 1998 biennial meetings of the Philosophy of Science Association. P. I: Contributed papers. Ed. by D. A. Howard.

Philosophy of Science, 67 (2000) nr 1–2. MACHAMER P., DARDEN L., CRAVER C. F.: Thinking about mechanism (nr 1); GODFREY-SMITH P.: On the theoretical role of "genetic coding" (nr 1); ZYNDA L.: Representation theories and realism about degrees of belief (nr 1); RYNASIEWICZ R.: On the distinction between absolute and relative motion (nr 1); SKYRMS B.: Stability and explanatory significance of some simple evolutionary models (nr 1); CRASNOW S. L.: How natural can ontology be? (nr 1);

MALLON R., STICH S. P.: The old couple: the compatibility of social construction and evolutionary psychology (nr 1); WRAY K. B.: Invisible hands and the success of science (nr 1); SMITH J. M.: The concept of information in biology [Polemika: Sterelny K., S. Sarkar oraz replika autora] (nr 2); HUGGETT N.: Reflections on parity nonconservation (nr 2); STANFORD P. K.: An antirealist explanation of the success of science (nr 2); SCHAFFER J.: Causation by disconnection (nr 2); GUARINI M.: Horgan and Tienson on *ceteris paribus* laws (nr 2); CROSS Ch. B.: A characterization of imaging in terms of Poppers functions (nr 2).

IV

The Review of Metaphysics, 50 (1996/1997) nr 2–4. MULDOON M. S.: Silence revisited: taking the sight out of auditory qualities (nr 2); PAPA-GRIMALDI A.: Why mathematical solutions of Zeno's paradoxes miss the point: Zeno's one and many relation and Parmenides' prohibition (nr 2); GAMMON M.: Dynamic resemblance: Hegel's early theory of ethical equality (nr 2); NORRIS Ch.: Doubting castle or the slough of despond: Davidson and Schiffer on the limits of analysis (nr 2); HARRE R., ROBINSON D. N.: What makes language possible? Ethological foundationalism in Reid and Wittgenstein (nr 3); O'CALLAGHAN J. P.: The problem of language and mental representation in Aristotle and St. Thomas (nr 3); FALKENSTEIN L.: Kant's empiricism (nr 3); MANDT A. J.: Kant's legacy and the meaning of modern philosophy (nr 3); WEBERMAN D.: The nonfixity of the historical past (nr 4); WOOD R. E.: Taking the universal viewpoint: a descriptive approach (nr 4); DOYLE J. P.: Between transcendental and transcendent: the missing link? (nr 4); CALCAGNO A.: Beyond postmodernism: Laangan's foundational ontology (nr 4); FLAGE D. E., BONNEN C. A.: Descartes on causation (nr 4).

The Review of Metaphysics, 51 (1997/1998) nr 1–4. MCCARTHY M.: PPluralism, invariance and conflict (nr 1); BENARDETE S.: Plato's "Theaetetus": on the way on the logos (nr 1); FURTON E. J.: The constitution of the object in Immanuel Kant and John Poincaré (nr 1);

CHRISTENSEN C. B.: Heidegger's representationalism (nr 1); MADIGAN A.: Robert Spaemann's "Philosophische essays" (nr 1); CASEY E. S.: Smooth spaces and rough-edged places: the hidden history of place (nr 2); LACHS J.: Valuational species (nr 2); DORTER K.: "Destruction" or recovery: Leo Strauss's critique of Heidegger (nr 2); DUDLEY W.: A case of bad judgment: the logical failure of the moral will (nr 2); SOKOLOWSKI R.: The method of philosophy: making distinctions (nr 3); WIPPEL J. F.: Thomas Aquinas and the axiom that unreceived act is unlimited (nr 3); WELLS N. J.: Descartes and Suarez on secondary qualities: a tale of two readings (nr 3); BROWER J. E.: Abelard's theory of relations: reductionism and the Aristotelian tradition (nr 3); HOWLAND J.: The "Republic's" third wave and the paradox of political philosophy (nr 3); McDERMID D. J.: Pragmatism and truth: the comparison objection to correspondence (nr 4); DUPRÉ L.: Kant's theory of history and progress (nr 4); LEHRBERGER J.: The anthropology of Aquinas's *De ente et essentia* (nr 4); BASSLER O. B.: Leibniz on the indefinite as infinite (nr 4); ZUCKERT C. H.: Plato's *Parmenides*: a dramatic reading (nr 4).

The Review of Metaphysics, 52 (1998/1999) nr 1-4. LONG E. Th.: Quest for transcendence (nr 1); CROSBY J. F.: The individuality of human persons: a study in the ethical thought of Max Scheler (nr 1); DODD J.: Philosophy and art in Schelling's *System des transzendentalen Idealismus* (nr 1); LAMPERT L., PLANEAUX Ch.: Who's who in Plato's *Timaeus-Critias* and why (nr 1); YOVEL Y.: Kant's practical reason as will: interest, recognition, judgment, and choice (nr 2); POZZO R.: Kant within the tradition of modern logic: the role of the "Introduction: idea of a transcendental logic" (nr 2); KLEINGELD P.: Kant on the unity of theoretical and practical reason (nr 2); SCHERER I.: The problem of the A priori in sensibility: revisiting Kant's and Hegel's theories of the senses (nr 2); FISCHER M., WATKINS E.: Kant on the material ground of possibility: from *The only possible argument* to the *Critique of pure reason* (nr 2); LILLA M.: Kant's theological-political revolution (nr 2); ROBINSON D. N.: Fitness for the rule of law (nr 3); GRENE M.: Descartes and skepticism (nr 3);

HIBBS Th. S.: Aquinas, virtue and recent epistemology (nr 3); FROST B.-P.: A critical introduction to Alexandre Kojève's *Esquisse d'une phénoménologie du droit* (nr 3); SCHAEFFER D.: Wisdom and wonder in *Metaphysics A:1-2* (nr 3); HINTIKKA J.: On Aristotle's notion of existence (nr 4); WOOD R. E.: Self-reflexivity in Plato's *Theaetetus*: toward a phenomenology of the lifeworld (nr 4); McCARTHY J. C.: The descent of science (nr 4); BORJESSON G.: Not for their own sake: species and the riddle of individuality (nr 4); FRANKEL S.: Politics and rhetoric: the intended audience of Spinoza's *Tractatus theologico-politicus* (nr 4).

The Review of Metaphysics, 53 (1999/2000) nr 1-2. BLANCHETTE O.: Suarez and the latent essentialism of Heidegger's fundamental ontology (nr 1); NORRIS Ch.: Theory change and the logic of inquiry: new bearings in philosophy of science (nr 1); O'CALLAGHAN J.: Concepts, beings, and things in contemporary philosophy and Thomas Aquinas (nr 1); HOULGATE S.: Schelling's critique of Hegel's *Science of logic* (nr 1); FERGUSON S.: Are Locke's abstract ideas fictions? (nr 1); GRISWOLLD Ch. Jr.: Relying on your own voice: an unsettled rivalry of moral ideas in Plato's *Protagoras* (nr 2); MILLE RF. D. Jr.: Aristotle's philosophy of soul (nr 2); PERL E.: The presence of the paradigm: immanence and transcendence in Plato's theory of forms (nr 2); GOLLUBER M.: Aristotle on how one becomes what one is (nr 2); BRADSHAW D.: Neoplatonic origins of the act of being (nr 2); KOCHIN M. S.: War, class, and justice in Plato's *Republic* (nr 2).

V

Revue Philosophique de Louvain, 97 (1999) nr 1-4. STEVENS B.: La première esquisse du système nishidien (nr 1); NISHIDA K.: Une étude sur le bien (nr 1); TREMBLAY J.: Les rapports universel-individuel dans la logique du basho de Nishida (nr 1); TREMBLAY J.: Notice introductive à la "Logique prédicative" de Nishida (nr 1); NISHIDA K.: Logique prédicative (nr 1); NISHIDA K.: Logique du lieu et vision religieuse du monde. Chapitre II (nr 1); BOTZ-BORNSTEIN T.: Shuzo Kuki et la "philosophie de la contingence" française. Une communication uni-

que entre l'Orient et l'Occident (nr 1); LORIES D.: De la tradition néo-platonicienne du beau. Avant-propos (nr 2); RIZZERIO-DEVIS L.: Dialectique et art dans la "République" et le "Sophiste" de Platon (nr 2); VAN RIEL G.: Beauté, proportion et vérité comme "vestibule" du bien dans le "Philèbe" (nr 2); COMBRONDE C.: Les platoniciens de l'art à la Renaissance (nr 2); VAN WYMEERSCH B.: La musique comme reflet de l'harmonie du monde. L'exemple de Platon et de Zarlino (nr 2); DASSELEER P.: Esthétique "thomiste" ou esthétique "thomasiennne" (nr 2); KONTOS P.: Le "renversement copernicien" de l'amitié. A propos de l'amitié des sages chez Aristote (nr 3/4); FLASSE G.: La problématique de l'amour-éros dans le stoïcisme. Confrontation de fragments, paradoxes et interprétations (nr 3/4); PRALONG C.: La causalité de la matière. Polémiques autour d'Aristote au XIIIe et XIVe siècle (nr 3/4); CORBEIL Y.: Les "Grundstimmungen" et l'exercice du philosophe (nr 3/4); LAMBINET J.: Introduction au concept d'analogie de l'être chez G. Siewerth (nr 3/4); CHAMPEAU S.: Ronald Dworkin, le libéralisme et l'égalité (nr 3/4); GHITTI J.-M.: Les "Méditations phénoménologiques" de Marc Richir (nr 3/4); CHIBENI S. S.: Le réalisme scientifique face à la microphysique (nr 3/4).

Revue Philosophique de Louvain, 98 (2000) nr 1-2. ARNSPERGER Ch., POURTOIS H.: Raison, sphère publique et défis du pluralisme. Introduction (nr 1); PORTOIS H.: La société libérale face au défi du a *pluralisme culturel. De la politique de la tolérance à la politique multiculturaliste (nr 1); TOSCANO-MENDEZ M.: La tolérance et le conflit des raisons (nr 1); RUOL M.: De la neutralisation au recoupement. John Rawls face au défi de la démocratie plurielle (nr 1); DELHEZ M.: De la tolérance au devoir de la civilité ou du pluralisme des idées au pluralisme des personnes. A partir de John Rawls (nr 1); ARNSPERGER Ch.: Le pluralisme au delà de la raison et du pouvoir. L'ancrage "transraisonnable" de la ration libérale (nr 1); TOURPE E.: "L'esprit pontife". Quelques publications récentes touchant le problème philosophique du Dieu (Fabro, Brito, Mahé) (nr 1); BRETON S.: Est - Je suis Parménide ou Moïse (nr 2); SOL_RE J.-L.: La

logique d'un texte médiéval. Guillaume d'Auxerre et le problème du possible (nr 2); BOUTON Ch.: L'histoire dont les événements sont des pensées. Hegel et l'histoire de la philosophie (nr 20); FRONTEROTTA F.: L'interprétation néo-kantienne de la théorie platonicienne des idées et son "héritage" philosophique (nr 2); THEIS R.: Dieu éclaté. Hans Jonas et les dimensions d'une théologie philosophique après Auschwitz (nr 2).

VI

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 63 (1997) nr 1-3. Non-prioritized belief revision, nr 1/2; HANSSON S. O.: Editor's introduction: What's new isn't always best; MAKINSON D.: Screened revision; BELLOR D. [et al.]: A semantical approach to the concept of screened revision; SCHLECHTA K.: Non-prioritized belief revision based on distances between models; CANTWELL J.: On the logic of small changes in hypertheories; FUHRMANN A.: Solid belief; OLSSON E. J.: A coherence interpretation of semi-revision. The Arithmetization of metamathematics, nr 3; BENNET Ch.: Editor's preface; BEKLEMISHEV L.: Notes on local reflection principles; BUSS S. R.: Bounded arithmetic, cryptography and complexity; FEFERMAN S.: My route to arithmetization; LINDSTRÖM P.: Interpretability in reflexive theories - a survey; SHAVRUKOV V. YU.: Isomorphisms of diagonalizable algebras.

VII

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 52 (1998) nr 1-4. WIELAND W.: Kants Rechtsphilosophie der Urteilskraft (nr 1); KÜHN W.: Welche Kritik an wessen Schriften? Der Schluß von Platons *Phaidros* nichtesoterisch interpretiert (nr 1); GROSSMANN A.: Kunst, Geschichte und Technik. Konstellationen von Heideggers Denken im Lichte seines Gesprächs mit Hegel und Friedrich Georg Jünger (nr 1); GESANG B.: Universalismus auf partikulärer Grundlage. Über die Reichweite von allgemeinen Kriterien des guten Handelns in relativistischen Ethiktheorien (nr 1); NIDA-RÜMELIN M.: Zur Abhängigkeit transtemporaler personaler Identität von empirischen Beziehungen (nr 2); ULLRICH W.:

Zwischen Harmonie und Schuld. Zur Charakteristik des aktuellen Naturverhältnisses (nr 2); GEELLET Th.: Wie tragfähig ist der teleologische Brückenschlag? Zu Kants *Kritik der teleologischen Urteilskraft* (nr 2); KROHS U.: Platons Dialektik im *Sophistes* vor dem Hintergrund des *Parmenides* (nr 2); FÖRSTER E.: Die Wandlungen in Kants Gotteslehre (nr 3); SCHANTZ R.: Verifikationismus und Realismus in der Philosophie des Pragmatismus. Eine Studie zu Peirce und James (nr 3); BRACHTENDORF J.: Hölderlins eigene Philosophie? Zur Frage der Abhängigkeit seiner Gedanken von Fichtes System (nr 3); RHEINWALD R.: Realismus und der Schluß auf die beste Erklärung in der Philosophie des Geistes (nr 4); SMITH B.: Ontologie des Mesokosmos. Soziale Objekten und Umwelte (nr 4); KOSSLER M.: Der Wandel des Intuitionsbegriffs im Spätmittelalter und seine Bedeutung für das neuzeitliche Denken (nr 4).

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 53 (1999) nr 1–4. KOCH A. F.: Die Selbstbeziehung der Negation in Hegels Logik (nr 1); TRAPP R.: Klugheitsdilemmata – eine "Selbstaufhebung des Konsequentialismus?" (nr 1); ERNE N.: Kreativität und Methode. Ein Vergleich zwischen Charles S. Peirces Begriff der Abduktion und der Methodenkonzeption von Giambattista Vico (nr 1); FORSCHNER M.: Theoria und stoische Tugend. Zenons Erbe in Cicero, *Tusculanae disputationes V* (nr 2); GUCKES B.: Bemerkungen zu Frankfurts und Dennerts Interpretation von "x hätte anders handeln können" (nr 2); KNELL S.: Wahrheitsanspruch und Idealisierung (nr 2); LOTTER M.–S.: Kult des Individuums. Zum Verhältnis von Autonomie und Anomie bei Durkheim und Guyau (nr 2); FREDE D.: Der Begriff des *eudaimonia* in Platons *Philebos* (nr 3);

MESCH W.: Vorne Kant und hinte Platon? Gemeinwille und Gesetzgeber in Rousseaus *Du contrat social* (nr 3); PÜCKLER C. von: Die Struktur des Handelns und die Funktionen der Handlung bei George H. Mead (nr 3); LÜTTERFELDS W.: Gibt es eine idealistische Grammatik der Wahrnehmungssprache (nr 4); KLEMME H. F.: Kants Wende zum Ich (nr 4); KERSTEIN S. J.: The Kantian moral worth of actions contrary to duty (nr 4).

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 54 (2000) nr 1–3. ROHS P.: Handlungen und Ereignisse (nr 1); ROTT H.: Billigkeit und Nachsicht (nr 1); TIMMERMANN J.: Impulsivität und Schwäche. Die Argumentation des Abschnitts *Eth. Nic. 1146b 31 – 1147b 19* im Licht der beiden Formen des Phänomens "Akrasia" (nr 1); CZANIERA U.: Kohärentistische Begründung der Moral – eine neue Parallele zur Wissenschaft und ihre Probleme (nr 1); WILLASCHEK M.: Wissen, Zweifel, Kontext. Eine kontextualistische Zurückweisung des Skeptizismus (nr 2); ULEMAN J. K.: On Kant, infanticide, and finding oneself in a state of nature (nr 2); LACCHMANN R.: Alfred North Whiteheads naturphilosophische Konzeption der Symbolisierung (nr 2); HIRSCH G.: Veantwortungsbegriff und kategorischer Imperativ der Zukunftsethik von Hans Jonas (nr 2); SOLDATI G.: Frühe Phänomenologie und die Ursprünge der analytischen Philosophie (nr 3); DARGE R.: Die Grundlegung einer allgemeinen Theorie der transzendentalen Eigenschaften des Seienden bei F. Suarez (nr 3); BALTZER U.: Beschauer der Reden – Hörer der Taten. Übersehene Potentiale antiker Rhetoriktheorie für die Moralphilosophie (nr 3); ESFELD M.: Ein Argument für sozialen Holismus und Überzeugungs Holismus (nr 3).

Zapiski bibliograficzne (Bibliographical Notes)

za rok 2000
oraz uzupełnienia z lat poprzednich
Zestawił W. Mincer

a) Prace opublikowane w Polsce (Polish publications)

Filozofia w ogóle (Philosophy in general)

Dietzsch S.: Krótka historia kłamstwa: przekome eseje filozoficzne. Przel. K. Krzemieniowa. Warszawa: „Muza”, 2000 – 138 s.

Filozofia jako sposób odczuwania i konceptualizowania ludzkiego losu: materiały z sesji naukowej. Katowice – Wisła, 11–14 maja 1998. Red. J. Bańka. Katowice: UŚL, 1999 – 209 s. (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; nr 1795).

Filozofia. Red. W. Łagodzki, G. Pyszczek. Warszawa: PWN, 2000 – 362 s. (PWN – Leksykon).

Janeczek S.: Ciągłość i rozwój: osiemdziesiąt lat filozofii na KUL-u. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 145–159. Sum.

Księga jubileuszowa na 50-lecie Wydziału Filozofii KUL. Red. A. B. Stepień, J. Wojtysiak. Lublin: Red. Wydaw. KUL, 2000 – 544 s.

Niżnik J.: Arbitralność filozofii. Warszawa: IFiS PAN, 1999 – 115 s.

Ratio et relatio: z refleksji filozoficzno-teologicznych: księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Herbutowi z okazji 65. rocznicy urodzin. Red. J. Cichoń. Opole: Wyd.

Teol. Uniw. Opol., 1998 – 444 s. (Opolska Biblioteka Teologiczna; 30).

Rekonesanse filozoficzne: człowiek, wartości, historia: prace ofiarowane profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Czarnieckiemu. Red. H. Jakuszko [et al.]. Lublin: Wydaw. UMCS, 1999 – 435 s.

Żegleń U. M.: I polsko-brytyjskie seminarium filozoficzne w UMK. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 99–102.

Zumr J.: Rozdział z polsko-czeskiej współpracy w filozofii. Tł. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 391–395.

Teksty źródłowe i ich przekłady (Sources and their translations)

Adorno Th. W.: Minima moralia: refleksje z pocharatanego życia. Przekł. i przyp. M. Łukasiewicz; posł. M. J. Siemek. Kraków: Wyd. Liter., 1999 – 342 s. (Pisarze Języka Niemieckiego).

Brentano F.: Psychologia z empirycznego punktu widzenia. Przel., wst. i przyp. opatr. W. Galewicz. Warszawa: PWN, 1999 – LXV, 566 s. (Biblioteka Klasyków Filozofii).

Cicero M. T.: Leliusz o przyjaźni. Przel., oprac. i wst. poprz. J. Korpanty. Kraków: Wydaw. Liter., 1997 – 84 s.

Cicero M. T.: Pro Publio Quintio; Pro Sexto Roscio Amerino: orationes. Tekst łac. popr. i przekł. na jęz. pol. oraz wst., koment., indeks A. Radzikowski. Warszawa: Wydaw. A. Radzi-

- kowski, 1998 – XXX, 188 s. (Bibliotheca Ciceroniana).
- Epictetus:** Encheiridion. Przel. L. Joachimowicz; wst. i oprac. J. Gajda-Krynicka. Kraków: Wydaw. Liter., 1997 – 103 s. (Humanitas).
- Foucault M.:** Szaleństwo i literatura: powiedziane, napisane. Wybr. i oprac. T. Komendant; przel. B. Banasiak; postł. M. P. Markowski. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1999 – 389 s.
- Grzegorz Cudotwórca, św.:** Mowa pochwalna na cześć Orygenesza oraz List Orygenesza do Grzegorza. Przekł. S. Kalinkowski; wst. i oprac. K. Bielawski. Kraków: Wydaw. WAM, 1998 – 89 s. (Źródła Myśli Teologicznej; 11)
- Habermas J.:** Teoria działania komunikacyjnego. T. 1: Racjonalność działania a racjonalność społeczna. Przel. A. M. Kaniowski; przekł. przejr. M. J. Siemek. Warszawa: PWN, 1999 – XCIV, 669. (Biblioteka Współczesnych Filozofów).
- Hartmann N.:** Nowe drogi ontologii. Przekł. L. Kopciuch, A. Mordka. Toruń: Wydaw. Rolewski, 1998 – 121 s. (Klasyka Filozofii Niemieckiej).
- Hegel G. W. F.:** Pisma wczesne z filozofii religii. Przekł. G. Sowiński; postł. T. Węclawski. Kraków: „Znak”, 1999 – 430 s. (Filozofia i Religia).
- Heidegger M.:** Co zwie się myśleniem? Przel. J. Mizera. Warszawa: PWN, 2000 – 190 s.
- Herder J. G. von:** Myśli o filozofii dziejów: (wybór). Wyboru dokonał i wst. opatr. Z. Skuza. Warszawa: „Elipsa”, 2000 – 174 s. (Symbole Polsko-Niemieckiego Dziedzictwa).
- Husserl E.:** Kryzys nauk europejskich i fenomenologia transcendentna. Przel. S. Walczewska. Toruń: Wydaw. Rolewski, 1999 – 112 s. (Klasyka Filozofii Niemieckiej).
- Kant I.:** Pisma przedkrytyczne. Red. nauk. M. Żelazny. Toruń: Wydaw. Rolewski, 1999 – 223 s. (Klasyka Filozofii Niemieckiej).
- Leibniz G. W.:** Pisma z metafizyki natury. Wybór i red. S. Blandzi. Toruń: Wydaw. Rolewski, 1999 – 104 s. (Klasyka Filozofii Niemieckiej).
- Lévinas E.:** Całość i nieskończoność: esej o zewnętrzności. Przel. M. Kowalska; wst. B. Skarga, przekł. przejr. J. Migasiński. Warszawa: PWN, 1998 – XL, 397 s. (Biblioteka Współczesnych Filozofów).
- Mendelssohn M.:** O oczywistości w naukach metafizycznych. Przekł. i oprac. R. Kuliniak, T. Malyszek; red. nauk. T. Namowicz. Wrocław: Wydaw. Uniw. Wroc., 1999 – 133 s.
- Popper K. R.:** Droga do wiedzy: domysły i refutacje. Przel. S. Amsterdamski. Warszawa: PWN, 1999 – VIII, 711 s. (Biblioteka Współczesnych Filozofów).
- Wittgenstein L.:** Uwagi o „Złotej gałęzi” Frazera. Tł. i oprac. A. Orzechowski. Warszawa: Inst. Kult., 1998 – 68 s. (Biblioteka Kultury Współczesnej).

Historia filozofii
(History of philosophy)

Andrzejewski B.: The Romantic philosophy in a new key. – *Dialog. a. Univers.* 1999 nr 9/10 s. 45–50.

Borradori G.: Rozmowy amerykańskie. Tł. K. Brzechczyn. Poznań: „W Drodze”, 1999 – 207 s. [Filozofia amerykańska 19–20 w.]

Chmieleński M.: Dwa niemieckie indywidualizmy: liberalny Humboldta i anarchistyczny Stirnera. – *Stud. Praw.-Ekon.* 60 (1999) s. 57–88. Sum.

Copleston F.: Historia filozofii. T. 2: Od Augustyna do Szkota. Przel. S. Zalewski. Warszawa: „Pax”, 2000 – 740 s.

Czerkawski J.: Les tendances humanistes dans la philosophie polonaise aux XVe et XVIe siècle. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 69–75. Streszcz.

Derrida J.: Höra – Chora. Przel. M. Gołębiwska. Warszawa: „KR”, 1999 – 93 s. [Filozofia starożytności Grecji].

Filozofia i myśl społeczna w latach 1700–1830. T. 1. Okres saski 1700–1763. Wybór tekstów,

biogramy, przyp., red. nauk., wstęp M. Skrzypek. Warszawa: IFiS PAN, 2000 – XLVIII, 658 s. (700 Lat Myśli Polskiej).

Gawor L.: Katastrofizm w polskiej myśli społecznej i filozofii 1918–1939. Lublin: Wydaw. UMCS, 1999 – 245 s.

Markowski M. P.: Pragnienie obecności: filozofie reprezentacji od Platona do Kartezjusza. Gdańsk: „Słowo/Obraz Terytoria”, 1999 – 243 s.

Michalski K.: Histoire de la philosophie. Kraków: Inst. Teol. Ks. Misjonarzy, 1999 – XII, 592 s. (Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego: t. 11).

Michalski K.: Nova et vetera. Kraków: Inst. Teol. Ks. Misjonarzy, 1998 – 678 s. (Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego: t. 9).

Od Platona do współczesności: zbiór rozpraw. Red. S. Samowski, G. A. Dominiak. Bydgoszcz: Wydaw. WSP, 1999 – 346 s.

Polska filozofia analityczna: w kręgu Szkoły Lwowsko-Warszawskiej: księga poświęcona pamięci Ryszarda Jadczaaka. Red. W. Tyburski, R. Wiśniewski. Toruń: Wydaw. UMK, 1999 – 270 s.

Przebinda G.: Od Czaadajewa do Bierdajewa: spór o Boga i człowieka w myśli rosyjskiej (1832–1922). Kraków: PAU, 1998 – 528 s. (Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej / Polska Akademia Umiejętności; 6).

Pyka M.: O uczuciach, wartościach i sympatii David Hume, Max Scheler. Kraków: „Universitas”, 1999 – 314 s.

Reale G.: Historia filozofii starożytnej. 3: Systemy epoki hellenistycznej. 4: Szkoły epoki Cesarstwa. Przel. E. I. Zieliński. Lublin: Red. Wydaw. KUL, 1999 – 565 s.

Zagajewski M.: Stopięćdziesiąt lat później. – *Zesz. Nauk. Univ. Szcz. Filoz.* 8 (1999) s. 39–52. [Rocznica wydania Manifestu Komunistycznego].

Współczesne kierunki
filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Drozdowicz Z.: L'Égoïsme raisonnable des temps modernes. – *Zesz. Filoz.* 7 (1999) s. 131–138.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Piętka D.: Kazimierz Ajdukiewicz. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 103–124. Bibliogr. Sum.

Wójcicki R.: Ajdukiewicz: teoria znaczenia. Warszawa: Prószyński i S-ka, 1999 – 175 s. (Filozofia Wiedzy) (Filozofia Polska XX Wieku).

Żarowski M.: Tarcza Arystotelesa. Wrocław: Wydaw. Univ. Wroc., 1999 – 254 s. (Acta Universitatis Wratislaviensis; nr 2130).

Milosz Cz.: Człowiek wśród skorpionów: studium o Stanisławie Brzozowskim. Kraków: „Znak”; Wydaw. Liter., 2000 – 222 s. (Dziela zebrane Czesława Miłosza).

Iwański P.: Piotr Chojnacki. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 125–154. Bibliogr.

Zaborowski R.: Dramat filozofa: Henryk Elzenberg w rękach wydawców. Cz. 1. – *PAL Prz. Artyst.-Lit.* 2000 nr 4 s. 89–92.

Gadamer H.-G.: Moja droga do filozofii: wspomnienia. Przel. J. Wilk. Wrocław: Wydaw. Univ. Wroc., 2000 – 184 s.

Grabski W. M.: Kulturowe inspiracje tkwiące w „filozofii negacji” Georga Wilhelma Friedricha Hegla. – *Z Dośw. Pedag.* 1999 nr 1 s. 27–31.

Young J.: Heidegger, filozofia, nazizm. Tł. H. Szlapka. Warszawa: PWN, 2000 – 224 s.

Walentowicz H.: Wizerunek epoki mieszczańskiej we wczesnej twórczości Maxa Horkheimera. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 375–390.

Ingarden R. S.: Roman Witold Ingarden: życie filozofa w okresie toruńskim (1921–1926). Toruń: Wydaw. UMK, 2000 – 186 s.

- Bronk A., Majdański S.:** Stanisław Kamiński filozof, metodolog i historyk nauki. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 37–54. Sum.
- Kuderowicz Z.:** Kant. Warszawa: „Wiedza Powszechna”. 2000 – 223 s. (Myśli i Ludzie).
- Gasparski W.:** Tadeusz Kotarbiński. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 155–185. Bibliogr.
- Zaborowski R.:** Adam Krokiewicz. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 186–205. Bibliogr. Rés.
- Kolakowski A.:** Ludwik Krzywicki: uczyony i moralista. – *Mysł Socjaldemokr.* 1999 nr 4 s. 41–44.
- Weksler–Waszkineł R. J.:** Emmanuel Levinas – filozof wyróżniony. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 315–333. Sum.
- Hajduk Z.:** Henryk Mehlberg. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 206–241. Bibliogr.
- Klos J.:** John Henry Newman i filozofia: rozum, przyświadczenie, wiara. Lublin: TN KUL, 1999 – 237 s. (Prace Wydziału Filozoficznego / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: 80).
- Heidegger M.:** Nietzsche. T. 2. Przel. A. Gniazdowski [et al.]. Nauk. opr. C. Wodziński. Warszawa: PWN, 1999 – XL, 529. (Biblioteka Współczesnych Filozofów).
- Müller–Lauter W.:** Nietzschego nauka o woli. Cz. I. Tł. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 20–43.
- Dobrowolski J. A.:** Andrzej Nowicki. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 242–257. Bibliogr. Rias.
- Dlubacz W.:** Platona krytyka ateizmu. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 71–82. Sum.
- Magala S.:** Między giełdą a śmietnikiem: eseje simmłowskie. Gdańsk: „Słowo/Obraz Terytoria”, 1999 – 201 s.
- Darowski R.:** Paweł Siwek SJ. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 258–273. Bibliogr. Rés.
- Skarga B.:** ... Moje życie zatoczyło krag. – *PAL Prz. Artyst.–Lit.* 2000 nr 4 s. 2–5. [Laudacja wygłoszona z okazji nadania tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu M. Kopernika].
- Zygmunt J.:** Alfred Tarski. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 274–307. Bibliogr. Sum.
- Drwięga M., Kłoczowski J. A., Tarnowski K.:** Filozofia z wnętrza metafory. Rozm. przepr. J. Makowski. – *Tyg. Powsz.* 2000 nr 47 s. 12–13. [Filozofia ks. J. Tischnera].
- Karoi–Ostrowska A., Gadacz T., Stawrowski Z.:** Uwiedzeni przez prawdę: Tischner: mistrz i nauczyciel. Rozm. przepr. J. Makowski. – *Tyg. Powsz.* 2000 nr 47 s. 9, 16.
- Kenny A.:** Tomasz z Akwinu. Warszawa: Prószyński i S-ka, 1999 – 152 s. (Dawni Mistrzowie).
- Szostek A.:** Normatywna moc prawdy. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 283–298. Sum. [Myśli św. Tomasza z Akwinu].
- Sitek R.:** Andrzej Walicki. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 308–330. Bibliogr. Sum.
- Malcolm N.:** Ludwig Wittgenstein: wspomnienie [oraz] G. H. von Wright: Szkic biograficzny. Przekł. K. Gurczyńska, J. Gurczyński. Lublin: Wydaw. UMCS, 1999 – 107 s.
- Ptaszek R. T.:** Bibliografia prac s. prof. dr hab. Zofii Józefy Zdybickiej. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 13–31. Sum.
- Skoczyński J.:** Zdziechowski raz jeszcze. – *Nowa Okol. Poet.* 4 (1999) s. 238–244.
- Ontologia i metafizyka
(Ontology. Metaphysics)
- Acewicz M.:** Świętego Augustyna racjonalizacja pojęcia wieczności. – *Test* 1996 nr 3 s. 38–47.
- Człowiek i rzecz:** o problemach reifikacji w literaturze, filozofii i sztuce. Red. S. Wysłouch, B. Kaniewska. Poznań: „PSP. Seria Literacka”. 1999

– 429 s. (Biblioteka Literacka Poznańskich Studiów Polonistycznych; t. 22). [Referaty z konferencji. Poznań. 12–14.04.1999].

Drozdowicz Z.: Critique de la métaphysique traditionnelle et la défense de la métaphysique nouvelle: le cas de Claude Bernard et d'Etienne Vacherot. – *Zesz. Filoz.* 7 (1999) s. 130–147.

Hartmann N.: Nowe drogi ontologii. Przekł. L. Kopciuch, A. Mordka. Toruń: Wydaw. Rolewski, 1998 – 121 s. (Klasyka Filozofii Niemieckiej).

Lévinas E.: Całość i nieskończoność: esej o zewnętrzności. Przel. M. Kowalska; wst. B. Skarga, przekł. przejr. J. Migasiński. Warszawa: PWN, 1998 – XL, 397 s. (Biblioteka Współczesnych Filozofów).

Mendelssohn M.: O oczywistości w naukach metafizycznych. Przekł. i oprac. R. Kuliniak, T. Małysek; red. nauk. T. Namowicz. Wrocław: Wydaw. Uniw. Wroc., 1999 – 133 s.

Michalski K.: Karla Jaspersa metafizyka transcendencji: w trzydziestą rocznicę śmierci filozofa. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 347–358. Zsfg.

Piskorz S.: Samoistność bytu realnego: Nicolai Hartmanna krytyka fenomenologii. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szcz. Filoz.* 8 (1999) s. 25–38. Sum.

Swinburne R.: Czy istnieje Bóg? Przel. I. Ziemiński. Poznań: „W Drodze”, 1999 – 126 s.

Tarnowski K.: Bóg fenomenologów. Tarnów: „Biblos”, 2000 – 281 s.

Wojtyśiak J.: Życie jako sposób istnienia: (Ingardenowska koncepcja życia). – *Zesz. Nauk. KUL* 1999 nr 1/2 s. 17–25. Sum.

Wolniewicz B.: Logic and metaphysics: studies in Wittgenstein's ontology of facts. Warszawa: „Znak, Język, Rzeczywistość”; Pol. Tow. Semiot., 1999 – 329 s. (Biblioteka Myśli Semiotycznej; 45).

Zdybicka Z.: Partycypacja w porządku bytowym w ujęciu św. Tomasza z Akwinu. – *Dydak. Lit.* 18 (1998) s. 6–12.

Zięba W.: Byt i recens: prolegomena do ontologii Józefa Bańki. Tycyzn: Wyż. Szkoła Spół. – Gospod., 1999 – 101 s. [Biblioteka WSSG. Filozofia].

Filozofia języka (Philosophy of language)

Quantification, temps, aspects = Kwantyfikacja, czas, aspekt. Varsovie: Sławistyczny Ośrodek Wydaw., 1999 – 30 s. (Studia Kognitywne = Études Cognitives; t. 3).

Skibiński A.: Symboliczne ramy poznania: rzecz o semantyce ogólnej Alfreda Korzybskiego. Poznań: „Sorus”, 1999 – 110 s.

Wieczorek U.: Wartościowanie, perswazja, język. Kraków: „Księgarnia Akad.”, 1999 – 134 s.

Załęska M.: Język a rzeczywistość pozajęzykowa w świetle teorii ikonizacji języka. – *Prz. Hum.* 1999 nr 6 s. 123–135.

Teoria poznania (Epistemology)

Człowiek współczesny – rozum a wiara: materiały do dyskusji okrągłego stołu Człowiek, nauka, wiara: symposium dla uczczenia 2000–lecia chrześcijaństwa. Red. J. J. Jadacki. Warszawa: Uniw. Warsz., 1999 – 38 s.

Dębowski J.: Bezpośredniość poznania: spory, dyskusje, wyniki. Lublin: Wydaw. UMCS, 2000 – 336 s.

Łaciak P.: Pojęcie „a priori” w fenomenologii Mikela Dufrenno’a. – *St. i Filoz.* 17 (1999) s. 119–135.

Mejbaum W., Żukrowska A.: Ludzie i ludzkie światy subiektywne. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szcz. Filoz.* 8 (1999) s. 5–23. Sum.

Pakszys E.: Między naturą a kulturą: kategoria płci/rodzaju w poznaniu: studium epistemologii naturalizowanej w perspektywie feministycznej. Poznań: Wydaw. Nauk. UAM, 2000 – 146 s. (Filozofia i Logika / Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; nr 80).

Possenti V.: La questione del realismo. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 237–244. Streszcz.

Szubka T.: Prawda minimalna a realizm metafizyczny. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 299–313.

Wolsza K.: Rola doświadczenia transcendentalnego w poznaniu filozoficznym. Opole: Wyd. Teol. Uniw. Opol., 1999 – 237 s.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Gładczuk Cz., Matan A., K. R. Poppera koncepcja krytycznej dyskusji. – *Stud. Teol.* 17 (1999) s. 309–320. Sum.

Kaczmarek J.: Filozoficzne uwarunkowania nauki. – *Zesz. Wszechn. Świątokrz.* 10 (1999) s. 9–24. Sum.

Kręgi kompetencji i perspektywy poznawcze. Red. J. Goćkowski, P. Kisiel. Kraków: „Secesja”, 1999 – 343 s.

Popper K. R.: Droga do wiedzy: domysły i refutacje. Przel. S. Amsterdamski. Warszawa: PWN, 1999 – VIII, 711 s. (Biblioteka Współczesnych Filozofów).

Sady W.: Spór o racjonalność naukową od Poincarégo do Laudana. Wrocław: Fund. na Rzecz Nauki Pol., 2000 – 368 s. (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna).

Snow C. P.: Dwie kultury. Przel. T. Baszniak; przedm. S. Collini. Warszawa: Prószyński i S-ka, 1999 – 168 s. (Klasyki Nauki).

Wiedza a założeniowość. Red. A. Motycka. Warszawa: IFiS PAN, 1998 – 146 s. (Phoenix: filozoficzne problemy wiedzy: t. 2).

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Budzan T.: O logice dyskusyjnej Stanisława Jaśkowskiego. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szcz. Filoz.* 8

(1999) s. 93–100. Sum.

Dębowy J.: Discussion: problem solving and competence. – *Systems* 1999 nr 1/2 s. 106–109.

Nowaczyk A.: Gramatyka i prawda. Warszawa: „Znak, Język, Rzeczywistość”; Pol. Tow. Semiot., 1999 – 155 s. (Biblioteka Myśli Semiotycznej; 44).

Puczyłowski T. A.: Problem Gettier’a a logika przekonania. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 7–19. Sum.

Szymanek K.: Formalna teoria zmiany przekonania. Wydaw. UŚ, 1999 – 74 s. (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; nr 1794).

Wolniewicz B.: Logic and metaphysics: studies in Wittgenstein’s ontology of facts. Warszawa: „Znak, Język, Rzeczywistość”; Pol. Tow. Semiot., 1999 – 329 s. (Biblioteka Myśli Semiotycznej; 45).

Psychologia
(Psychology)

Alberoni F.: Kocham cię. Przel. A. Szymanowski. Warszawa: PIW, 1999 – 355 s.

Brentano F.: Psychologia z empirycznego punktu widzenia. Przel., wst. i przyp. opatr. W. Galewicz. Warszawa: PWN, 1999 – LXV, 566 s. (Biblioteka Klasyków Filozofii).

Człowiek przełomu tysiącleci: problemy psychologiczne: materiały XXXI Sympozjum Sekcji Psychologii Komisji Episkopatu Polski d/s Nauki, Częstochowa 12–14 września 1999 r. Red. J. Makselon, B. J. Soński. Kraków: Wydaw. Nauk. PAT, 2000 – 207 s.

Heidegger M.: Co zwie się myśleniem? Przel. J. Mizera. Warszawa: PWN, 2000 – 190 s.

Malewska–Mostowicz L.: Paradoxes and dialogues as an instrument of conflict prevention. – *J. Ment. Chang.* 1999 nr 1 s. 39–51.

Oleś P.: Psychologia przełomu połowy życia. Lublin: TN KUL, 2000 – 297 s. (Prace Wydziału Nauk Społecznych / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; 56).

Pilat R.: Umysł jako model świata. Warszawa: IFiS PAN, 1999 – 207 s.

Pyka M.: O uczuciach, wartościach i sympatii David Hume, Max Scheler. Kraków: „Universitas”, 1999 – 314 s.

Reber A. S.: Słownik psychologii. Red. nauk. I. Kurcz, K. Skarżyńska. Tł. B. Janasiewicz-Kruszyńska [et al.]. Warszawa: „Scholar”, 2000 – 1055 s.

Stępniewska-Gębik H.: Z inspiracji Lacanowskich. Toruń: „Wit-Graf”, 2000 – 219 s.

Twórczość w praktyce = Creativity in practice: materiały z konferencji naukowej, Zakopane '98. Łódź: Wyż. Szk. Hum.-Ekon., 1999 – 136 s.

Zajac M.: Treść, indywidualizacja, zachowanie. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szcz. Filoz.* 8 (1999) s. 69–80. Sum.

Ziemski P.: Filozofia psychologii w projekcie klasyfikacji nauk Juliana Ochorowicza. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szcz. Filoz.* 8 (1999) s. 81–92. Sum.

Antropologia filozoficzna (Philosophical anthropology)

Andrzejewski B.: Mensch und Natur in der Philosophie und Literatur der deutschen Romantik: ein Beitrag zu der Theorie des „Homo universus”. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szcz. Colloquia Germ.* 9 (1999) s. 11–18. Streszcz.

Benisz H.: Koncepcja „zwierzęcia metafizycznego”: o istocie egzystencji oraz przeznaczeniu człowieka w filozofii Artura Schopenhauera. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 331–346.

Birnbacher D.: Odpowiedzialność za przyszłe pokolenia. Przeł. B. Andrzejewski, P. Jackowski. Warszawa: „Oficyna Naukowa”, 1999 – XIV, 297 s. (Terminus; 19).

Bittner I.: Współczesna antropologia filozoficzna: typologia nurtów, prezentacja stanowisk, wybór tekstów. Łódź: Wydaw. UŁ, 1999 – 158 s.

Böhme G.: Antropologia filozoficzna: ujęcie pragmatyczne: [wykłady z Darmstadt]. Przeł. P. Domański; przedm. i red. nauk. S. Czerniak. Warszawa: IFiS PAN, 1998 – 274 s.

Doświadczenie moralne i filozofia człowieka = Esperienza morale e teoria sull'uomo. Red. I. Świtala. Częstochowa: Wydaw. WSP, 1999 – 310 s. [Materiały z pol.-włoskiej konferencji nauk. 19.05.1998].

Hubert J. Z., Taczanowski S.: Physicists' contribution to earth friendly universalist philosophy of man and society. – *Dialog. a. Univers.* 1999 nr 9/10 s. 71–82.

Jasionowicz S.: Roland Barthes – Gilbert Durand: Wizje pluralizmu kultury. Kraków: Wyd. Nauk. AP, 1999 – 148 s. (Prace Monograficzne / Akademia Pedagogiczna; nr 270).

Kapuściak J.: Sens życia: antropologiczne aspekty rosyjskiego renesansu duchowego XX wieku w świetle prawosławia. Kraków: Wydaw. UJ, 2000 – 265 s. (Rosja – Myśl, Słowo, Obraz).

Kijas Z.: Przebóstwienie człowieka i świata. Posł. A. Naumow. Kraków: PAT, 2000 – 227 s. (Biblioteka Ekumenii i Dialogu; t. 8).

Kozłowski M.: Uwagi o śmierci jako przedmiocie filozofii. – *Bez Dogmatu* 44 (2000) s. 14–15.

Michnowski L.: Czy regres człowieczeństwa? Warszawa: Lud. Tow. Nauk.-Kult., 1999 – 100 s.

Pasamonik B.: Tożsamość osobowa: paradoksy antropologii filozoficznej Teilharda de Chardin. Kraków: „Nomos”, 1999 – 265 s.

Rekonesanse filozoficzne: człowiek, wartości, historia: prace ofiarowane profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Czarnieckiemu. Red. H. Jakuszko [et al.]. Lublin: Wydaw. UMCS, 1999 – 435 s.

Schaetzel S. S.: Homo, not yet sapiens. Warszawa: „Tempus”, 1997 – 292 s.

Starzyńska-Kościszko E.: Wprowadzenie do filozofii: filozoficzne koncepcje człowieka. Warszawa: WSP Tow. Wiedzy Powsz., 1999 – 233 s.

Szczerbiński W.: Abrahama Joshuy Heschela filozofia człowieka. Lublin: Red. Wydaw. KUL, 2000 – 269 s.

Wilowski Włodzimirz: Zagadnienie życia i śmierci w wybranych poglądach filozoficznych i religijnych Zachodu i Wschodu. Poznań: Wydaw. Nauk. UAM, 2000 – 210 s. (Filozofia i Logika / Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; nr 82).

Aksjologia
(Axiology)

Cackowski Z.: Warstwy ludzkiego świata: o wartościach i ocenianiu: refleksje filozofa – *Res. Hum. / TKŚ* 2000 nr 2 s. 3–8, 44–46.

Folkierska A.: „Wartości” a dobro i zło. – *Kwart. Pedag.* 1999 nr 1 s. 3–17. Sum.

Majecki Z.: Status wartości we współczesnej filozofii naturalistycznej. – *Z Dośw. Pedag.* 1999 nr 1 s. 23–26.

Wartości i antywartości w kontekście przeobrażeń kultury współczesnej. Red. T. Szkołut. Lublin: Wydaw. UMCS, 1999 – 319 s. (Studia Etyczne i Estetyczne / Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; zbiór 5).

Życiński J.: Redukcjonizm pragmatyczny jako wersja współczesnej rewolucji w aksjologii. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 369–388. Sum.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Adamiec–Jadwiżak M.: Nadobowiązkowość a dobroczynność u Arystotelesa i Seneki. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szcz. Filoz.* 8 (1999) s. 53–68. Sum.

Andrzejuk A.: Tomizm o wolności. – *Christianitas* 1/2 (1999) s. 197–204.

Bstan-'Dzin-Rgja-MC'O (Dalajlama XIV): Etyka na nowe tysiąclecie. Z ang. przeł. A. Kozieł. Warszawa: „Politeja”, 2000 – 130 s.

Doświadczenie moralne i filozofia człowieka = Esperienza morale e teoria sull'uomo. Red. I.

Świtła. Częstochowa: Wydaw. WSP, 1999 – 310 s. [Materiały z pol.-włoskiej konferencji nauk. 19.05.1998].

Drabarek A.: O poznawaniu dobra moralnego: różne rozumienie intuicji w etyce polskiej. Lublin: Wydaw. UMCS, 1999 – 295 s.

Dziamski S.: Wykłady z nauki o moralności. Poznań: Wyd. Nauk. Inst. Filoz. UAM, 2000 – 143 s. (Pisma Filozoficzne; t. 69).

Etyczne, filozoficzne i prawne aspekty prowadzenia badań naukowych: materiały z II Konferencji z cyklu Nauka na przełomie wieków, 7 grudnia 1999 r. Red. W. Dyk. Szczecin: Wydaw. USzcz., 2000 – 81 s. (Materiały, Konferencje / Uniwersytet Szczeciński; nr 47).

Gauly Th. M.: Wolność. Przeł. M. Micińska. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2000 – 61 s. (Prognozy XXI Wieku).

Guzek J. W.: Human-animal relationship: human health and animal experimentation. – *Dialog. a. Univers.* 1999 nr 9/10 s. 83–96.

Hartmann N., Hildebrand D. von: Wypisy z „Etyki” Wybór, red., wst. M. Grabowski. Toruń: Wydaw. UMK, 1999 – 136 s.

Herbut J.: Logiczne relacje między moralnymi kwalifikacjami czynów ze względu na przykazania i rady. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 137–143. Sum.

Herling–Grudziński G., Życiński J.: Pięć dialogów. Przedm. S. Frankiewicz. Warszawa: Biblioteka „Więzi”, 1999 – VII, 118 s. (Biblioteka „Więzi”; t. 115).

Jaroń J.: Bioetyka: wybrane zagadnienia. Warszawa: [Poznań: Zakł. Poligr. G. Krzesiek], 1999 – 246 s.

Kuc M.: Analiza zasad sprawiedliwości Klemensa Szaniawskiego. – *Stud. Socjol.* 2000 nr 1/2 s. 167–195. Sum.

Maryniarczyk A.: Wolność na miarę człowieka. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 179–196.

Problemy współczesnej tanatologii: medycyna, antropologia kultury, humanistyka: materiały III Krajowej Konferencji „Tanatos '99” zorganizowanej przez Wrocławskie Towarzystwo Naukowe w dniach 4–6 listopada 1999 r. Red. J. Kolbuszewski. Wrocław: „Sudety”, 1999 – 411 s.

Rosmini Serbati A.: Zasady etyki. Przekł., wst. i kalendarium A. M. Wierzbicki. Lublin TN KUL, 1999 – 254 s. (Prace Wydziału Filozoficznego / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; 82).

Skolimowski H.: The ethics of the machine and its creative transcendence. – *Res Hum. / WSP Warsz.* 7 (1999) s. 141–150.

Spaemann R.: Szczęśliwa życzliwość: esej o etyce. Przel. J. Merecki. Lublin: Red. Wydaw. KUL, 1997 – 259 s.

Sumienie, wina, melancholia: materiały polsko-niemieckiego seminarium, Warszawa październik 1997. Red. P. Dybel. Warszawa: IFiS PAN, 1999 – 284 s.

Szkolot T.: Tradycja kulturowa i twórczość w refleksji filozoficzno-estetycznej Michała Bachtina. – *Test* 1996 nr 3 s. 15–22.

Wiercińska A.: An anthropological concept of global bioethics. – *Res Hum. / WSP Warsz.* 7 (1999) s. 163–168.

Wierzbicki A.: Problem realizmu w etyce Antonio Rosminiego. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 353–367. Sum.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Barrow J. D.: Wszechświat a sztuka: fizyczne, astronomiczne i biologiczne źródła estetyki. Przekł. J. Skolimowski. Warszawa: „Amber”, 1999 – 366 s. (Tajemnice Nauki).

Chmielowski P.: Hermeneutic dimension of the essential questions of aesthetics. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 65–82.

Człowiek i rzecz: o problemach reifikacji w literaturze, filozofii i sztuce. Red. S. Wysłouch, B. Kaniewska. Poznań: „PSP. Seria Literacka”, 1999 – 429 s. (Biblioteka Literacka Poznańskich Studiów Polonistycznych; t. 22). [Referaty z konferencji, Poznań, 12–14.04.1999].

Deleuze G., Guattari F.: Percept, afekt i pojęcie. [Fragm. książki]. Tł. z franc. – *Szt. i Filoz.* 17 (1999) s. 10–26.

Foucault M.: Szaleństwo i literatura: powiedziane, napisane. Wybr. i oprac. T. Komendant; przel. B. Banasiak; posł. M. P. Markowski. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1999 – 389 s.

Golebiewska M.: Kamp jako postawa estetyczna: o postmodernistycznych uwikłaniach. – *Szt. i Filoz.* 17 (1999) s. 27–48.

Golaszewska M.: Empirically oriented aesthetics between phenomenology and existentialism. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 233–246. Bibliogr.

Humphries C.: Aesthetics and the Frankfurt School. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 119–139.

Ingarden R.: Szkice z filozofii literatury. Wst. W. Stróżewski. Kraków: „Znak”, 2000 – 202 s. (Akademia).

Kiereś H.: Problem definicji sztuki. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 169–177. Sum.

Lévinas E.: Egzotyzm. – *Szt. i Filoz.* 17 (1999) s. 5–9. [Rzeczywistość sztuki].

Morawski S.: On Marxist aesthetic thought. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 99–118.

Mróz P.: Existentialist aesthetics. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 29–45.

Nowak A.: Structuralism and semiotics in philosophical aesthetics. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 161–191.

Ostrowicki M.: Application of systems theory in aesthetics. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 193–209.

Sosnowski L.: Analytic aesthetics. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 141–159.

Stróżewski W.: Phenomenological aesthetics. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 9–27.

Sztuka i obraz sztuki: obrazowanie wizualne a literatura i filozofia. Red. M. Kapustka, A. Pochodaj. Wrocław: Wroc. Fundacja Studentów Historii Sztuki, 1999 – 249 s. [Materiały konferencji 25–27.11.1996].

Warمیński A.: The psychoanalytical conception of art. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 47–63.

Wilkoszewska K.: New inspirations in aesthetics in the second half of the 20th century. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 211–231.

Wilkowszewska K.: Pragmatist aesthetics. – *Rep. on Philos.* 19 (1999) s. 83–97.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Bohun M.: Kontrewolucja i pesymizm: filozofia społeczna Konstantina Leontjewa. Kraków: Wydaw. UJ, 2000 – 288 s. (Jagiellońskie Studia z Filozofii Rosyjskiej. Historia, Religia, Polityka; 2).

Habermas J.: Teoria działania komunikacyjnego. T. 1: Racjonalność działania a racjonalność społeczna. Przeł. A. M. Kaniowski; przekł. przejr. M. J. Siemek. Warszawa: PWN, 1999 – XCIV, 669. (Biblioteka Współczesnych Filozofów).

Hayek FD. A. von: Indywidualizm i porządek ekonomiczny. Przeł. G. Łuczkiwicz. Kraków: „Znak”, 1998 – 297 s.

Kiss E.: Globalizacja jako dotyk absolutu lub terażniejszość jako problem filozoficzny. Tł. – *Europa Wsch. Zach.* 4 (2000) s. 3–9. [Na marginesie pracy F. Fukuyamy „Koniec historii”].

Musiał Z., Wolniewicz B.: Problematyczność gandyzmu. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 44–59.

Schaff A.: Alienacja jako zjawisko społeczne. Warszawa: „Książka i Wiedza”, 1999 – 205 s.

Śpiewak P.: W stronę wspólnego dobra. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1998 – 309 s. (Biblioteka Polityczna „Aletheia”; t. 6).

Strauss L.: Sokratejskie pytania: eseje wybrane. Wybr. i wst. poprz. P. Śpiewak; przeł. P. Maciejko. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1998 – 277 s. (Biblioteka Polityczna „Aletheia”; t. 7).

Szumlewicz K.: Niedola i siła w myśli społecznej Simone Weil. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 359–374.

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Piechowiak M.: Filozofia praw człowieka: prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony. Lublin: TN KUL, 1999 – 412 s. (Prace Wydziału Filozoficznego / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; 81).

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Jasionowicz S.: Roland Barthes – Gilbert Durand: Wizje pluralizmu kultury. Kraków: Wyd. Nauk. AP, 1999 – 148 s. (Prace Monograficzne / Akademia Pedagogiczna; nr 270).

Kowalski A. P.: Pisma filozoficzne. I: Symbol w kulturze archaicznej. Poznań: Wyd. Nauk. Inst. Filoz. UAM, 1999 – 229 s.

Witkowski L.: Uniwersalizm pogranicza: o semiotyce kultury Michała Bachtina w kontekście edukacji. Toruń: Wydaw. A. Marszałek, 2000 – 233 s.

Wittgenstein L.: Uwagi o „Złotej gałęzi” Frazera. Tł. i oprac. A. Orzechowski. Warszawa: Inst. Kult., 1998 – 68 s. (Biblioteka Kultury Współczesnej).

Wolański N.: Universalism as the foundation of European civilisation: the biological and civilisational aspects of universalism. Tł. – *Dialog. a. Univers.* 1999 nr 9/10 s. 13–26.

Filozofia wychowania
(Philosophy of education)

Witkowski L.: Uniwersalizm pogranicza: o semiotyce kultury Michała Bachtina w kontekście edukacji. Toruń: Wydaw. A. Marszałek, 2000 – 233 s.

Filozofia historii
i nauk historycznych
(Philosophy of history)

Herder J. G. von: Myśli o filozofii dziejów: (wybór). Wyboru dokonał i wst. opatrł. Z. Skuza. Warszawa: „Elipsa”, 2000 – 174 s. (Symbole Polsko-Niemieckiego Dziedzictwa).

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Barrow J. D.: Wszechświat a sztuka: fizyczne, astronomiczne i biologiczne źródła estetyki. Przekł. J. Skolimowski. Warszawa: „Amber”, 1999 – 366 s. (Tajemnice Nauki).

Hull Z.: Social ecology and the universalist philosophy of ecology. – *Dialog. a. Univers.* 1999 nr 9/10 s. 27–38.

Skolimowski H.: Wizje nowego millenium. Kraków: „EJB”, 1999 – 242 s.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Mrozek J.: Problem rozumienia matematyki. – *Eduk. Filoz.* 29 (2000) s. 70–79.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Głaz S.: Doświadczenie religijne a osobowość. Kraków: „Ignatianum”, 2000 – 293 s. (Studia z Psychologii).

Gutowski P.: John Dewey and Richard Rorty on theism and religion. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 121–135. Streszcz.

Hegel G. W. F.: Pisma wczesne z filozofii religii. Przekł. G. Sowiński; posł. T. Węclawski. Kraków: „Znak”, 1999 – 430 s. (Filozofia i Religia).

Jaworski M.: Religia a filozofia: przyczynek do problematyki źródła religii. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 161–167. Sum.

Jocz A.: Antropozofia Rudolfa Steinera (1861–1952), czyli rozważania o istocie doświadczenia gnostycznego i próbie jego religijnego werbalizmu. – *Zesz. Filoz.* 7 (1999) s. 103–114.

Kondrat K.: Bogactwo światopoglądów religijnych. Białystok: „Trans Humana”, 1999 – 264 s.

Krąpiec M. A.: Religia w Zofii Józefy Zdybickiej filozoficznym wyjaśnieniu. – *Rocz. Filoz.* 1999 z. 2 s. 5–11. Sum.

Nowaczyk M.: Lanternari i szkoła rzymska antropologii religii. Warszawa: Wydaw. IFiS PAN, 2000 – XIX, 171. [M.in. bibliografia prac Vittorio Lanternariego].

Tarnowski K.: Bóg fenomenologów. Tarnów: „Biblos”, 2000 – 281 s.

b) Piśmiennictwo obce
(Foreign publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

The **Cambridge** companion to feminism in philosophy. Ed. J. Hornsby, M. Fricker. Cambridge Univ. Press, 2000 – 280 s. £ 37,50.

Carles J. V.: Natural science, philosophy and religion: their natural relations and their projection into an educational apprenticeship. London: Minerva, 2000 – 298 s.

Colburn T. R.: Philosophy and computer science. London: M. E. Sharpe, 2000 – XI, 243 s. (Explorations in philosophy).

Collins R.: The sociology of philosophers. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 2000 – 1098 s. £ 15,50.

- The **concise** Routledge encyclopedia of philosophy. London: Routledge, 2000 – XXXIV, 1030 s.
- Consciousness** and reality: studies in memory of Toshihiko Izutsu. Leiden: Brill, 2000 – XV, 472 s. (Islamic philosophy, theology and science; vol. 38). Fl. 236,00.
- Heinz M., Nordmeyer M.:** Feministische Philosophie: Bibliographie 1996–1997. Bielefeld: Kleine, 1999 – 219 s. DM 38,50.
- Herzberg G.:** Aufbruch und Abwicklung: neue Studien zur Philosophie in der DDR. Berlin: Links, 2000 – 267 s. (Forschungen zur DDR-Gesellschaft). DM 38,00.
- Kekes J.:** Pluralism in philosophy: changing the subject. Ithaca, NY: Cornell Univ. Press, 2000 – IX, 225 s.
- Koehne T.:** Skeptizismus und Epistemologie: Entwicklung und Anwendung der skeptischen Methode in der Philosophie. München: Fink, 2000 – 248 s. DM 48,00.
- Mall R. A.:** Intercultural philosophy. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2000 – 152 s. \$ 62,00.
- McCumber J.:** Philosophy and freedom. Bloomington: Indiana Univ. Press, 2000 – 191 s. £ 26,95.
- Minds, brains, and computers: the foundations of cognitive science: an anthology.** Ed. D. D. Cummins, R. Cummins. Oxford: Blackwell, 2000 – X, 552 s. (Blackwell philosophy anthologies; 10).
- Quo vadis, Philosophie?: Antworten der Philosophen. Dokumentation einer Weltumfrage.** Hrsg. R. Fomer-Betancourt. Aachen: Mainz, 1999 – 337 s. (Concordia: Reihe Monographien; Bd. 28). DM 59,00. [Teksty w jêz. ang., niem., hiszp.]
- Rationalität, Realismus, Revision: vom 15. bis zum 18. September 1997 in München.** Hrsg. J. Nida-Rümelin. Berlin: de Gruyter, 2000 – XX, 878 s. (Vorträge des 3. internationalen Kongresses der Gesellschaft für analytische Philosophie) (Perspektiven der analytischen Philosophie; Bd. 23). [2-gi tyt. w jêz. ang.].
- Schlüsselwerke** der Philosophie [Elektronische Ressource]: die philosophische Basisbibliothek, mehr als 20000 Seiten: Logik, Ethik, Erkenntnistheorie, Metaphysik, Gesellschaftstheorie, Religionsphilosophie. Red. M. Bertram. Berlin: Directmedia Publ., 1999 – 1 CD-ROM + Beil. 3 s. DM 29,90. [Zalecenia: PC od 486, MS Windows, 3.11, 95, 98].
- The **Sociology** of philosophical knowledge. Ed. M. Kusch. Dordrecht: Kluwer, 2000 – 218 s. £ 65,00.
- Historia filozofii**
(History of philosophy)
- Bosch G.:** Reformatorisches Denken und frühneuzeitliches Philosophieren: eine vergleichende Studie zu Martin Luther und Valentin Weigel. Marburg: Tectum-Verl., 2000 – 360 s. DM 49,80.
- Färber A.:** Die Begründung der Wissenschaft aus reiner Vernunft: Descartes, Spinoza und Kant. München: Alber, 1999 – 285 s. DM 68,00.
- Gottlieb A.:** The dream of reason: a history of Western philosophy from the Greeks to the Renaissance. London: Allen Lane, 2000 – IX, 468 s.
- Graeser A.:** Studien zu Spinoza, Herder, Hölderlin und Hegel. Sankt Augustin: Academia-Verl., 1999 – 135 s. DM 38,00.
- Großklaus D.:** Natürliche Religion und aufgeklärte Gesellschaft: Shaftesburys Verhältnis zu den Cambridge Platonists. Heidelberg: Winter, 2000 – 283 s. (Anglistische Forschungen; Bd. 277). DM 78,00.
- The **Humanism** and early modern philosophy. Ed. M. W. F. Stone, J. Kraye. New York: Routledge, 2000 – XIII, 270 s. (London studies in the history of philosophy).
- Kassim H.:** Aristotle and Aristotelianism in medieval Muslim, Jewish, and Christian Philosophy. Lanham, MD: Austin & Winfield Publ., 2000 – 217 s. \$ 75,00.

MacDonald P. S.: Descartes and Husserl: the philosophical project of radical beginnings. Albany, NY: State Univ. of New York Press, 2000 – X, 282 s. (SUNY series in philosophy).

Morgan K. A.: Myth and philosophy from the pre-Socratic to Plato. Cambridge Univ. Press, 2000 – VIII, 313 s.

Pyle A.: The dictionary of seventeenth-century British philosophers. Vol. 1–2. Bristol: Thoemmes Press, 2000 – XXI, 932 s.

Siemek M. J.: Vernunft und Intersubjektivität: zur philosophisch-politischen Identität der europäischen Moderne. Baden-Baden: Nomos-Verl., 2000 – 259 s. (Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn; Bd 13). DM 89,00.

Stone M. W. F., Wolff J.: The proper ambition of science. New York: Routledge, 2000 – VII, 231 s. (London studies in the history of philosophy; vol. 2).

Villwock J.: Die Weile der Ewigkeit: eleusinische Betrachtungen zur abendländischen Dichtung und Philosophie. Hamburg: Kovac, 2000 – VII, 520 s. (Schriftenreihe Eleusis; Bd. 1) DM 137,90.

Współczesne kierunki
filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Buchanan I.: Deleuzism: a metacommentary. Edinburgh Univ. Press, 2000 – 209 s. £ 40,00.

Münker S., Roesler A.: Poststrukturalismus. Stuttgart: Metzler, 2000 – XIV, 195 s. DM 24,80.

Sokolowski R.: Introduction to phenomenology. Cambridge Univ. Press, 2000 – 238 s. £ 35,00.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Averroes and the Aristotelian tradition: sources, constitution and reception of the philosophy

of Ibn Rushd (1126–1198): proceedings of the Fourth Symposium Averroicum (Cologne, 1996). Ed. G. Endress, A. A. Aertsen. Leiden: Brill, 1999 – IX, 441 s. (Islamic philosophy, theology and science; vol. 31). Fl. 169,00.

Smith D.: Zygmunt Bauman. Oxford: Polity Press, 1999 – 250 s. £ 50,00.

Benjamins Begriffe. Hrsg. M. Opitz, E. Wizisla. Bd. 1–2. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2000 – 441 s. + 445–852 s. DM 39,80 + 39,80.

Pappas G. S.: Berkeley's thought. Ithaca, NY: Cornell Univ. Press, 2000 – 261 s. £ 24,95.

Berg J., Morscher E.: Bolzano-Forschung: 1992–1998. Sankt Augustin: Academia Verl., 1999 – 251 s. (Beiträge zur Bolzano-Forschung; Bd. 10). DM 48,00.

Bernard Bolzano geistiges Erbe für das 21. Jahrhundert: Beiträge zum Bolzano-Symposium der Österreichischen Forschungsgemeinschaft im Dezember 1998 in Wien. Hrsg. E. Morscher. Sankt Augustin: Academia-Verl., 1999 – 479 s. (Beiträge zur Bolzano-Forschung; Bd 11). DM 68,00.

Mormann Th.: Rudolf Carnap. München: Beck, 2000 – 229 s. DM 28,00.

Deleuze and feminist theory. Ed. I. Buchanan, C. Colebrook. Edinburgh Univ. Press, 2000 – 250 s. £ 16,95.

Das **Universum** des Gilles Deleuze. Hrsg. M. Chlada. Aschaffenburg: Alibri-Verl., 2000 – 213 s. DM 28,00.

Patton P.: Deleuze and the political. London: Routledge, 2000 – 184 s.

Köpper A.: Dekonstruktive Textbewegungen: zu Lektüreverfahren Derridas. Wien: Passagen-Verl., 1999 – 148 s. (Passagen Philosophie).

Descartes im Diskurs der Neuzeit. Hrsg. W. F. Niebel. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2000 – 369 s. DM 27,90.

- Pickering** W. S. F.: *Durkheim and representations*. London: Routledge, 2000 – XV, 182 s. (Routledge studies in social and political thought; 22).
- Fink** E.: *Briefe und Dokumente 1933–1977* / Eugen Fink und Jan Patočka. Hrsg. M. Heitz. B. Nessler. Freiburg/Br.: Alber, 1999 – 190 s. (Orbis phaenomenologicus; 2, Quellen; Bd. 2)
- Gottlob Frege**: *Werk und Wirkung: mit den unveröffentlichten Vorschlägen für ein Wahlgesetz von Gottlob Frege*. Hrsg. G. Gabriel, U. Dathe. Paderborn: Mentis, 2000 – 313 s.
- Kenny** A. J. P.: *Frege: an introduction to the founder of modern analytical philosophy*. Oxford: Blackwell, 2000 – XI, 223 s.
- Grondin** J.: *Hans-Georg Gadamer: eine Biographie*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000 – 437 s. DM 58,00.
- Hermeneutische Wege**: *Hans-Georg Gadamer zum Hundertsten*. Hrsg. G. Figal. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000 – VIII, 356 s. DM 78,00.
- Finelli** R.: *Mythos und Kritik der Form: die Jugend Hegels (1770–1803)*. Aus dem ital. Bern: Lang, 2000 – 338 s. (Philosophie und Geschichte der Wissenschaften; Bd. 40. DM 89,00.
- Mit und gegen Hegel**: *von der Gegenstandslosigkeit der absoluten Reflexion zur Begriffslosigkeit der Gegenwart*. Hrsg. A. Knahl, J. Müller, M. Städtler [i. n.]. Lüneburg: zu Klampen, 2000 – 249 s. DM 42,00.
- Denker** A.: *Historical dictionary of Heidegger's philosophy*. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2000 – XXVIII, 378 s. (Historical dictionaries of religions, philosophies and movements; no 30).
- Rabanus** Ch.: *Primärbibliographie der Schriften Karl Jaspers'*. Tübingen/Basel: Francke, 2000 – 399 s. (Basler Studien zur Philosophie; 11). DM 120,00.
- Delfosse** H. P.: *Stellenindex und Konkordanz zur „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten“*. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 2000 – CX, 487 s. (Kant-Index; Bd. 15).
- Kants** *naturtheoretische Begriffe (1747–1780): eine Datenbank zu ihren expliziten und impliziten Vernetzungen*. Hrsg. W. Lefèvre. Berlin: de Gruyter, 2000 – 1 CD-ROM + Beil. 3 s. [zalecenia systemowe: MS Windows od Windows 95].
- Rescher** N.: *Kant and the reach of reason*. Cambridge Univ. Press, 2000 – 258 s. £ 35,00.
- Schonfeld** M.: *The philosophy of the young Kant: the precritical project*. Oxford Univ. Press, 2000 – XV, 348 s.
- Fuller** S.: *Thomas Kuhn: a philosophical history for our times*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 2000 – XVII, 472 s. £ 24,50.
- L'actualité de Leibniz**: *les deux labyrinthes: décade de Cerisy la Salle, 15–22 Juin 1995*. Ed. D. Berlioz, F. Nef. Stuttgart: Steiner, 1999 – 668 s. (Studia Leibnitiana Sonderh.; 34). DM 280,00.
- Hirsch** E. Ch.: *Der berühmte Herr Leibniz: eine Biographie*. München: Beck, 2000 – 646 s. DM 49,80.
- Savile** A.: *Routledge philosophy guidebook to Leibniz and the Monadology*. London: Routledge, 2000 – V, 247 s.
- Delhom** P.: *Der Dritte: Lévinas' Philosophie zwischen Verantwortung und Gerechtigkeit*. München: Fink, 2000 – 332 s. (Phänomenologische Untersuchungen; Bd. 14). DM 78,00.
- Hoeschen** A.: *Das „Dostojewsky“ Projekt: Lukács' neukantianisches Frühwerk in seinem ideengeschichtlichen Kontext*. Tübingen: Niemeyer, 1999 – VI, 292 s. (Studien zur deutschen Literatur; Bd. 15). DM 88,00.
- Browning** G. R.: *Lyotard and the end of grand narratives*. Cardiff: Univ. of Wales Press, 2000 – VIII, 205 s. (Political philosophy now).
- Heftrich** E.: *Nietzsches tragische Größe*. Frankfurt/M.: Klostermann, 2000 – 226 s. (Das Abendland; N. F. 25). DM 68,00.

Horn A.: Nietzsches Begriff der „décadence“: Kritik und Analyse der Moderne. Bern: Lang, 2000 – 379 s. (Heidelberger Beiträge zur deutschen Literatur; Bd. 5). DM 98,00.

The **Cambridge** companion to Ockham. Ed. P. V. Spade. Cambridge Univ. Press, 2000 – 420 s. £ 37,50.

Bourdieu P.: Pascalian meditations. Cambridge: Polity Press, 2000 – 256 s. £ 50,00.

Hofmann J.: Platon, der Schreckliche: erweitert zu einer: Typologie der Un-Philosophie. Cuxhaven: Junghans, 2000 – 188 s. (Studentexte Philosophie; Bd. 11).

Renaud F.: Die Resokratisierung Platons: die platonische Hermeneutik Hans-Georg Gadamer. Sankt Augustin: Academia-Verl., 1999 – IX, 191 s. (International Plato studies; vol. 10). DM 88,00.

Rorty and his critics. Ed. R. B. Brandom. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 2000 – 410 s. £ 50,00.

The **Cambridge** companion to Schopenhauer. Ed. Ch. Janaway. Cambridge Univ. Press, 2000 – 478 s. £ 37,50.

Carabine D.: John Scottus Eriugena. Oxford Univ. Press, 2000 – 160 s. (Great medieval thinkers).

Brickhouse Th. C., Smith N. D.: The philosophy of Socrates. Oxford: Westview Press, 2000 – 290 s. £ 52,50.

Gefwert Ch.: Wittgenstein on thought, language and philosophy: from theory to therapy. Aldershot: Ashgate, 2000 – XVIII, 316 s. (Avebury series in philosophy).

Ontologia i metafizyka
(Ontology. Metaphysics)

Schmidinger H.: Metaphysik: ein Grundkurs. Stuttgart: Kohlhammer, 2000 – 392 s. DM 39,80.

Secada J.: Cartesian metaphysics. Cambridge Univ. Press, 2000 – 333 s. £ 37,50.

Segelberg I.: Three essays in phenomenology and ontology. Stockholm: Thales, 2000 – 341 s. £ 39,00.

Zeit: Mythos, Phantom, Realität. Hrsg. W. Müller-Funk. Wien: Springer, 2000 – 462 s. DM 47,00.

Filozofia języka
(Philosophy of language)

Alston W. P.: Illocutionary acts & sentence meaning. Ithaca, N. Y.: Cornell Univ. Press, 2000 – 327 s. £ 36,95.

Calvin W. H., Bickerton D.: Lingua ex machina. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2000 – 298 s. £ 16,95.

Chomsky N.: New horizons in the study of language and mind. Cambridge Univ. Press, 2000 – 230 s. £ 35,00.

Cook J. W.: Wittgenstein, empiricism, and language. Oxford Univ. Press, 2000 – XV, 224 s.

Epstein S. D.: Essays in syntactic theory. London: Routledge, 2000 – 216 s. (Routledge leading linguists; 7).

Fischer E.: Linguistic creativity. Dordrecht: Kluwer, 2000 – 193 s. 57,00.

Fox Ch.: The ontology of language: properties, individuals and discourse. Stanford, Cal.: Center for the Study of Language and Information, 2000 – X, 213 s. (CSLI lecture notes; no 105).

Graeser A.: Issues in the philosophy of language past and present: selected papers. Bern: Lang, 1999 – 201 s. DM 61,00.

Lycan W. G.: Philosophy of language: a contemporary introduction. London: Routledge, 2000 – XVI, 243 s. (Routledge contemporary introductions to philosophy).

Plieger P.: Sprache im Gespräch: Studien zum hermeneutischen Sprachverständnis bei Hans-Georg Gadamer. Wien: WUV, 2000 – 261 s. DM 49,00.

Reischer J.: Linguistische und philosophische Aspekte der natürlichen und maschinellen Sprachverarbeitung: über Denken, Sprache, Bedeutung und Handeln bei Mensch und Maschine. Idstein: Schulz-Kirchner, 2000 – 277 s. DM 68,00.

Teoria poznania
(Epistemology)

Dretske F.: Perception, knowledge and belief. Cambridge Univ. Press, 2000 – 284 s. £ 35,00.

Foster J.: The nature of perception. Oxford: Clarendon Press, 2000 – 298 s. £ 35,00.

Grillo E.: Intentionnalité et signifiante: une approche dialogique. Bern: Lang, 2000 – XIV, 392 s. DM 101,00.

Hookway Ch.: Truth, rationality and pragmatism. Oxford Univ. Press, 2000 – 313 s.

Janich P.: Was ist Erkenntnis?: eine philosophische Einführung. München: Beck, 2000 – 164 s. DM 19,90.

Lowe E. J.: An introduction to the philosophy of mind. Cambridge Univ. Press, 2000 – 318 s. £ 35,00.

Pietersma H.: Phenomenological epistemology. Oxford Univ. Press (USA), 2000 – 204 s. £ 36,50.

Praetorius N.: Principles of cognition, language and action. Dordrecht: Kluwer, 2000 – 492 s. £ 140,00.

Stroud B.: Meaning, understanding, and practice: philosophical essays. Oxford Univ. Press, 2000 – XVIII, 234 s.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Baltas A., Machamer P. K., Pera M.: Scientific controversies: philosophical and historical perspectives. Oxford Univ. Press, 2000 – X, 278 s.

Bierbrodt J.: Naturwissenschaft und Ästhetik 1750–1810. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2000 – 371 s. DM 86,00.

Essler W. K., Labude J., Ucsnay S.: Theorie und Erfahrung: eine Einführung in die Wissenschaftstheorie. Freiburg/Br.: Alber, 2000 – 257 s. DM 28,00.

Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften. Hrsg. K. Acham. Bd. 1: Historischer Kontext, wissenschaftssoziologische Befunde und methodologische Voraussetzungen. Wien: Passagen-Verl., 1999 – 412 s. DM 98,00.

Krausz E.: The limits of science. New York: Lang, 2000 – X, 177 s. ((Worcester Polytechnic Institute studies; vol. 19).

Kuipers Th. A. F.: From instrumentalism to constructive realism. Dordrecht: Kluwer, 2000 – 366 s. £ 103,00.

Morrison M.: Unifying scientific theories. Cambridge Univ. Press, 2000 – 272 s. £ 37,50.

Newton-Smith W. H.: A companion to the philosophy of science. Oxford: Blackwell, 2000 – XVI, 576 s. (Blackwell companions to philosophy; 18).

Nola R., Sankey H.: After Popper, Kuhn and Feyerabend: recent issues in theories of scientific method. Dordrecht: Kluwer, 2000 – XIX, 256 s.

Notturmo M. A.: Science and the open society: the future of Karl Popper's philosophy. Budapest: Central European Univ. Press, 2000 – XXVII, 287 s.

Ormell C. P.: After Descartes or guidelines for a post cartesian synthesis in science. London: Ashby Antologies, 2000 – 156 s.

Sklar L.: Theory, and truth: philosophical critique within foundational science. Oxford Univ. Press, 2000 – X, 153 s.

Übersetzung: Sprache und Interpretation. Hrsg. W. Büttemeyer, H.-J. Sandkühler. Bern: Lang, 2000 – 258 s. (Philosophie und Geschichte der Wissenschaften; Bd. 44). DM 79,00.

Wilson M. C.: Aristotle's theory of the unity of science. Toronto: Univ. of Toronto Press, 2000 –

X, 271 s. (Phoenix: supplementary vol.; 38).

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Alston W. P.: Illocutionary acts & sentence meaning. Ithaca, N. Y.: Cornell Univ. Press, 2000 – 327 s. £ 36,95.

Between logic and intuition: essays in honor of Charles Parsons. Ed. G. Sher, R. Tieszen. Cambridge Univ. Press, 2000 – 342 s. £ 37,50.

Beyond classical logic: philosophical and computational investigations in deductive reasoning and relevance. Ed. G. Schurz, M. Uršič. Sankt Augustin: Academia Verl., 1999 – 190 s. (Conceptus-Studien; Bd. 13). DM 48,00.

Bildersprache verstehen: zur Hermeneutik der Metapher und anderer bildlicher Sprachformen. Hrsg. R. Zimmermann. Mit e. Geleitwort von H.–G. Gadamer. München: Fink, 2000 – 391 s. DM 98,00.

Gamm G.: Nicht nichts: Studien zu einer Semantik des Unbestimmen. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2000 – 337 s. DM 24,90.

Hegels Seinslogik: Interpretationen und Perspektiven. Hrsg. A. Arndt, Ch. Iber. Berlin: Akademie-Verl., 2000 – 333 s. DM 128,00.

Keefe R.: Theories of vagueness. Cambridge Univ. Press, 2000 – XII, 233 s. (Cambridge studies in philosophy).

Knowledge, language and logic: questions for Quine. Ed. P. Kotatko, A. Orenstein. Dordrecht: Kluwer, 2000 – X, 435 s. (Boston studies in the philosophy of science; vol. 210).

Lagerlund H.: Modal syllogistics in the Middle Ages. Leiden: Brill, 2000 – XVI, 261 s. (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters; Bd. 70). Fl. 154,26.

Lepore E.: Meaning and argument. Oxford: Blackwell, 2000 – 418 s. £ 55,00.

Lindroth H.: Zwischen Wahrheit, Holismus und Externalismus: Donald Davidsons semantische Theorie im Spiegel der Kritik. Wien: Ed. Praesens, 1999 – 338 s. DM 84,76.

Wölfl S.: Kombinierte Zeit und Modallogik: Vollständigkeitsresultate für prädikatenlogische Sprache. Berlin: Logos-Verl., 1999 – XXIII, 303 s. (Logische Philosophie; Bd. 5). DM 79,00.

Zalabardo J. L.: Introduction to the theory of logic. Boulder, CO: Westview Press, 2000 – 330 s. £ 20,95.

Psychologia
(Psychology)

Autoritarismus: Kontroversen und Ansätze der aktuellen Autoritarismusforschung. Hrsg. S. Rippl. Opladen: Leske u. Budrich, 2000 – 284 s. DM 48,00.

Bricke J.: Mind and morality: an examination of Hume's moral psychology. Oxford: Clarendon Press, 2000 – X, 263 s.

Clark A.: A theory of sentience. Oxford: Clarendon Press, 2000 – 288 s. £ 30,00.

De Silva P.: An introduction to Buddhist psychology. Basingstoke: Macmillan, 2000 – XV, 166 s. (Library of philosophy and religion).

Denken dialektisch gedacht. Hrsg. W. F. Matthäus. Wien: Studien-Verl., 2000 – 612 s. DM 96,00.

Dülmer H.: Argumente, Bildung und Moral: eine empirische Untersuchung zu Kohlbergs Theorie des moralischen Urteils. Opladen: Leske u. Budrich, 2000 – 295 s. (Forschung Soziologie; Bd. 69). DM 64,00.

Kernberg O. E.: Ideologie, Konflikt und Führung: Psychoanalyse von Gruppenprozessen und Persönlichkeitsstruktur. Stuttgart: Klett-Cotta, 2000 – 365 s. DM 68,00. [2-gi tyt. w jêz. ang.].

Nitzschke B.: Das Ich als Experiment: Essays über Sigmund Freud und Psychoanalyse im 20. Jahrhundert. Göttingen: Vandenhoeck u.

Ruprecht, 2000 – 255 s. DM 44,00.

Psychoanalytische Selbstpsychologie: Theorie, Methode, Anwendung. Hrsg. P. Kutter. Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 2000 – 155 s. (Psychologische Blätter; Bd. 15). DM 36,00.

Antropologia filozoficzna
(Philosophical anthropology)

Baker L. R.: Persons and bodies: a constitution view. Cambridge Univ. Press, 2000 – XII, 233 s. (Cambridge studies in philosophy). £ 35,00.

Baumann P.: Die Autonomie der Person. Paderborn: Mentis, 2000 – 401 s. DM 88,00.

Brachtendorf J.: Die Struktur des menschlichen Geistes nach Augustinus: Selbstreflexion und Erkenntnis Gottes in „De trinitate“. Hamburg: Meiner, 2000 – VIII, 335 s. DM 128,00.

Cheong E.: Die Geschichtlichkeit des Menschen und die Geschichte des Seins. Berlin: Duncker u. Humblot, 2000 – 326 s. (Philosophische Schriften; Bd. 30). DM 128,00.

Fuchs Th.: Leib, Raum, Person: Entwurf einer phänomenologischen Anthropologie. Stuttgart: Klett-Cotta, 2000 – 419 s. DM 88,00.

The **human** person in science and theology. Ed. U. German [et al.]. Edinburgh: T. & T. Clark, 2000 – XII, 218 s. (Issues in science and theology).

Leung S. K.: Nature of the self: a philosophy of human nature. London: Empiricus, 2000 – XXIV, 416 s.

Rhetorische Anthropologie: Studien zum Homo rhetoricus. Hrsg. J. Kopperschmidt. München: Fink, 2000 – 404 s. DM 68,00.

Teichert D.: Personen und Identitäten. Berlin: de Gruyter, 1999 – VII, 344 s. (Quellen und Studien zur Philosophie; Bd. 48). DM 198,00.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Baillie J.: Routledge philosophy guidebook to Hume on morality. London: Routledge, 2000 – IX, 226 s.

Bricke J.: Mind and morality: an examination of Hume's moral psychology. Oxford: Clarendon Press, 2000 – X, 263 s.

Dudda F.: Die Logik der Sprache der Moral. Paderborn: Mentis, 1999 – 189 s. DM 68,00.

Ethik des Denkens: Perspektiven. Hrsg. H.-M. Schönherr-Mann. München: Fink, 2000 – 192 s. DM 48,00.

Fischer J. M., **Ravizza** M.: Responsibility and control: a theory of moral responsibility. Cambridge Univ. Press, 2000 – 277 s. £ 40,00.

Guevara D.: Kant's theory of moral motivation. Boulder, Col.: Westview Press, 2000 – 158 s. £ 36,50.

Hill Th. E.: Respect, pluralism, and justice: Kantian perspectives. Oxford: Clarendon Press, 2000 – 294 s. £ 35,00.

Lewis D.: Papers in ethics and social philosophy. Cambridge Univ. Press, 2000 – 255 s. £ 37,50.

Oderberg D. S.: Applied ethics. Oxford: Blackwell, 2000 – 248 s. £ 50,00.

Oderberg D. S.: Moral theory. Oxford: Blackwell, 2000 – 197 s. £ 50,00.

Riedenauer M.: Orexis und Eupraxia; Ethikbegründung im Streben bei Aristoteles. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2000 – 374 s. DM 68,00.

Steinmann M.: Die Ethik Friedrich Nietzsches. Berlin: de Gruyter, 2000 – X, 257 s. (Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung; Bd. 43). DM 198,00.

Toleranz: philosophische Grundlagen und gesellschaftliche Praxis einer umstrittenen Tugend. Hrsg. R. Forst. Frankfurt/M.: Campus-Verl., 2000 – 284 s. (Theorie und Gesellschaft; Bd. 48). DM 39,80.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Amann W.: Die stille Arbeit des Geschmacks: die Kategorie des Geschmacks in der Ästhetik Schillers und in den Debatten der Aufklärung. Würz-

burg: Königshausen u. Neumann, 1999 – 338 s. DM 78,00.

Bierbrodt J.: Naturwissenschaft und Ästhetik 1750–1810. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2000 – 371 s. DM 86,00.

Dülmer H.: Argumente, Bildung und Moral: eine empirische Untersuchung zu Kohlbergs Theorie des moralischen Urteils. Opladen: Leske u. Budrich, 2000 – 295 s. (Forschung Soziologie; Bd. 69). DM 64,00.

Foos P.: L'objet ambigu in Philosophie und Kunst: Valéry, Kant, Deleuze und Duchamp im platonischen Differential. Düsseldorf: Parerga, 1999 – 274 s. DM 78,00.

Gmür F.: Ästhetik bei Wittgenstein: über Sagen und Zeichen. Freiburg/Br.: Alber, 1999 – 287 s. DM 68,00.

Jarzombek M.: The psychologizing of modernity: art, architecture and history. Cambridge Univ. Press, 2000 – XI, 327 s.

Mein G.: Die Konzeption des Schönen: der ästhetische Diskurs zwischen Aufklärung und Romantik: Kant, Moritz, Hölderlin, Schiller. Bielefeld: Aisthesis-Verl., 2000 – 224 s. DM 38,00.

Politics and aesthetics in the arts. Ed. S. Kelim, I. Gaskell. Cambridge Univ. Press, 2000 – 268 s. £ 37,50.

Sharpe R. A.: Music and humanism: an essay in the aesthetics of music. Oxford Univ. Press, 2000 – XII, 221 s.

Witte E.: Logik ohne Dornen: die Rezeption von A. G. Baumgartens Ästhetik im Spannungsfeld von logischem Begriff und ästhetischer Anschauung. Hildesheim: Olms, 2000 – 229 s. (Studien und Materialien zur Geschichte der Philosophie; Bd. 53). DM 58,00.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Anderheiden M.: Pluralismus und Pflichtenkollision als Grenze und Aufgabe der Sozialphilosophie. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2000 – 198 s. DM 48,00.

Heerich Th.: Transformation des Politikkonzepts von Hobbes zu Spinoza: das Problem der Souveränität. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2000 – 94 s. (Schriftenreihe der Spinoza-Gesellschaft; Bd. 8). DM 34,00.

The Idea of a political liberalism: essays on Rawls. Ed. V. Davion, C. Wolf. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2000 – VIII, 295 s. £ 47,95.

Lewis D.: Papers in ethics and social philosophy. Cambridge Univ. Press, 2000 – 255 s. £ 37,50.

Potter G.: The philosophy of social science: new perspectives. New York: Prentice Hall, 2000 – IX, 256 s.

Theorien der sozialen Gerechtigkeit. Hrsg. W. Kersting. Stuttgart: Metzler, 2000 – X, 412 s. DM 78,00.

Theories and methods. Ed. M. MacDonald [et al.]. London: Hodder & Stoughton, 2000 – IV, 142 s. (Access to sociology).

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Aktuelle Fragen der Rechtsphilosophie. Hrsg. K. Seelmann. Bern: Lang, 2000 – 143 s. DM 48,00.

Essays in legal theory. Ed. R. S. Summers. Dordrecht: Kluwer, 2000 – XVI, 441 s. (Law and philosophy library; vol. 46).

Hofmann H.: Einführung in die Rechts- und Staatsphilosophie. Darmstadt: Wiss. Buchges., 2000 – VIII, 224 s. DM 49,90.

Ripstein A.: Equality, responsibility and the law. Cambridge Univ. Press, 2000 – 307 s. £ 37,50.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Göller Th.: Kulturverstehen: Grundprobleme einer epistemologischen Theorie der Kulturalität und

kulturellen Erkenntnis. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2000 – 535 s. DM 98,00.

Konstruktion und Verfremdung: von der Wirklichkeit zur Realität. Symposium am Josef-Matthias-Hauer-Konservatorium der Stadt Wiener Neustadt (15–17 Juni 1998). Hrsg. F. G. Wallner, B. Agnese. Wien: Braumüller, 1999 – VIII, 112 s. (Philosophica; 16). DM 38,00.

Filozofia wychowania
(Philosophy of education)

Erziehungsphilosophie im Umbruch: Beiträge zur Neufassung des Erziehungsbegriffs. Hrsg. J. Masschelein. Weinheim: Dt. Studien-Verl., 2000 – 262 s. (Schriften zur Bildungs- und Erziehungsphilosophie; Bd. 17). DM 58,00.

Paideia: philosophy/phenomenology of life inspiring education of our times. Ed. A. T. Tymieniecka. Dordrecht: Kluwer, 2000 – XIII, 483 s. (Analecta Husserliana; vol. 68).

Pring R.: Philosophy of educational research. New York: Cassell, 2000 – 168 s.

Filozofia historii
i nauk historycznych
(Philosophy of history)

Rohbeck J.: Technik – Kultur – Geschichte: eine Rehabilitierung der Geschichtsphilosophie. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2000 – 282 s. DM 24,90.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Behnke Th.: Naturhermeneutik und physiognomisches Weltbild: die Naturphilosophie von Ludwig Klages. Regensburg: Roderer, 1999 – 493 s. (Theorie und Forschung; Bd. 632; Philosophie; Bd. 37). DM 68,00.

Biology and epistemology. Ed. R. Creath, J. Maienschein. Cambridge Univ. Press, 2000 – 295 s. £ 37,50.

Bormann M.: Der Begriff der Natur: eine Untersuchung zu Hegels Naturbegriff und dessen

Rezeption. Pfaffenweiler: Centaurus-Verl., 2000 – 111 s. (Reihe Philosophie; Bd. 23). DM 39,80.

Edwards J.: Substance, force, and the possibility of knowledge: on Kant's philosophy of material nature. Berkeley: Univ. of California Press, 2000 – XIV, 277 s.

Norris Ch.: Quantum theory and the flight from realism. London: Routledge, 2000 – 266 s. £ 15,99.

Phänomenologie der Natur = Phenomenology of nature. Hrsg. K. Kyung Cho, Y.-H. Lee. Freiburg/Br.: Alber, 1999 – III, 281 s. (Phänomenologische Forschungen; Sonderbd.). DM 78,00.

Schütze I.: Die Naturphilosophie in Girolamo Cardano De subtilitate. München: Fink, 2000 – 198 s. (Humanistische Bibliothek: Reihe 1: Abhandlungen; Bd. 49). DM 48,00.

Torretti R.: The philosophy of physics. Cambridge Univ. Press, 2000 – 512 s. £ 40,00.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Koriako D.: Kants Philosophie der Mathematik: Grundlagen, Voraussetzungen, Probleme. Hamburg: Meiner, 1999 – VIII, 363 s. (Kant-Forschungen; Bd. 11). DM 128,00.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Adshad S. A. M.: The philosophy of religion in nineteenth-century England and beyond. London: Macmillan, 2000 – VIII, 274 s.

Audi R.: Religious commitment and secular reason. Cambridge Univ. Press, 2000 – 258 s. £ 35,00.

Carrette J. R.: Foucault and religion: spiritual corporality and political spirituality. London: Routledge, 2000 – XV, 215 s.

Davies B.: Philosophy of religion. Oxford Univ. Press, 2000 – 754 s. £ 17,99.

Gott der Philosophen – Gott der Theologen: zum Gesprächsstand nach der analytischen Wende. Hrsg. Ch. Gestrich. Berlin: Wichern-Verl., 1999 – 195 s. (Berliner theologische Zeitschrift; Jg. 16. Beih.). DM 34,00.

Hedley D.: Coleridge, philosophy and religion. Cambridge Univ. Press, 2000 – 330 s. £ 40,00.

Kant and Kierkegaard on religion. Ed. Ed. D. Z. Phillips & T. Tessin. London: Routledge, 2000 – 303 s. £ 45,00.

Phillips D. Z.: Recovering religious concepts: closing epistemic divides. Basingstoke: Macmillan,

2000 – XII, 272 s. (Swansea studies in philosophy).

The **philosophical** challenge of religious diversity. Ed. P. L. Quinn, K. Mecker. Oxford Univ. Press, 2000 – VII, 243 s.

Religion und Rationalität. Hrsg. R. Breuninger, P. Welsen. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1999 – 161 s. DM 39,80.

Welt ohne Gott?: theoretischer und praktischer Atheismus. Hrsg. V. Schubert. St. Ottilien: EOS-Verl., 2000 – 274 s. DM 24,80.

Wiadomości bieżące

WIADOMOŚCI WYDAWNICZE

Publikacje jednostkowe

Elżbieta Jung-Palczewska (red.): Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XIV wieku (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, ss. 400). Wybór tekstów, począwszy od Tomasza z Erfurtu, a skończywszy na Janie Wiklifie, poprzedzony wstępem wprowadzającym w ówczesną filozofię. Każda część poświęcona danemu filozofowi zawiera informacje biograficzne, omówienie twórczości, wybór bibliografii oraz przekład tekstów łacińskich. Książka może służyć jako materiał seminaryjny.

Filozofowie i uczeni o religii. Wybór i wstęp Michał Zieliński (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, ss. 133). Jest to zbiór aforyzmów i innych krótkich wypowiedzi rozmaitych filozofów, uczonych, poetów, literatów i polityków (nawet A. Hitlera i N. S. Chruszczowa), żyjących w różnych epokach od starożytności po współczesność, na temat religii, jej pochodzenia, skutków i związków z moralnością. Autor wyboru nie podaje źródeł, z których zaczerpnął dany cytat, ograniczając się jedynie do wskazania nazwiska osoby cytowanej. Toteż przytaczane fragmenty, wyrwane z kontekstu, dopuszczają mylne interpretacje (np. A. Mickiewicz: „Książa i pralaci, wy oczekujecie ocalenia tylko od złota”). Aczkolwiek uwzględnione tu zostały również osoby duchowe (papież, święci, arcybiskupi) a nie tylko zdeklarowani przeciwnicy wiary, całość sprawia wrażenie doboru ze stanowiska ateizmu.

Antoni B. Stępień, Jacek Wojtysiak (red.): Księga Jubileuszowa na 50-lecie Wydziału

Filozofii KUL (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000, ss. 544). Publikacja prezentuje historię, osiągnięcia i rolę Wydziału Filozofii KUL. Otwiera ją list Papieża Jana Pawła II i prymasa Józefa Glempa, słowa wstępne Rektora Stanisława Wielgusa i dziekana Zofii J. Zdybickiej. Dalej materiał *Księgi* został podzielony na: wspomnienia pracowników, informacje o strukturze Wydziału i jego sekcji. Z kolei przedstawiono szczegółowo działalność naukową i dydaktyczną Wydziału w latach 1968–1995. Na końcu zamieszczone zostały liczne i cenne fotografie pracowników naukowych i gości Uczelni (m. in. Romana Ingardena, Izydory Dąbmskiej, Józefa Marii Bocheńskiego, Władysława Tatarakiewicza, Tadeusza i Janiny Kotarbińskich).

Stefan Świeżawski: Dzieje europejskiej filozofii klasycznej (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, ss. 956). Ten podręcznik akademicki zawiera wykłady autora obejmujące historię filozofii od starożytności po koniec XIV wieku. Szczególny nacisk położono na filozofię średniowieczną, szeroko wykorzystując oryginalne teksty. Książka dzieli się na trzy części omawiające kolejno myśl starożytną, patrystykę oraz filozofię średniowieczną z estetyką włącznie.

Bronisław Baczko: Hiob, mój przyjaciel. Tęsknota za szczęściem i fatalizm zła (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 402). W tym zbiorze esejów autor porusza ponadczasowe kwestie egzystencjalne, w szczególności poszukuje sensu zła i cierpienia ludzkiego oraz analizuje problem wewnętrznego rozdarcia człowieka. Na bogatym materiale historycznym ukazuje tragizm dążeń rewolucyjnych, burzy stereotypowy obraz francuskiego Oświecenia i ówczesnych wyobrażeń o szczęściu.

Robert Spaemann: Podstawowe pojęcia moralne (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin

2000, ss. 95). Jest to zapis ośmiu wykładów wygłoszonych w radiu bawarskim w styczniu i lutym 1981 roku. Autor w przedmowie wyjaśnia, że chodziło mu o to, by „choć trochę zbliżyć się do ‘intymnej rozmowy’, o której mówił Platon”. W wykładach poruszył następujące zagadnienia: Czy dobro i zło są względne?; Zasada przyjemności a zasada rzeczywistości; Interes własny i poczucie wartości; Ja i inni; Czy cel uświęca środki?; Czy zawsze należy być posłusznym swemu sumieniu?; Co sprawia, że czyn jest dobry?; Postawa wobec tego, czego nie możemy zmienić. Rozważania autora oscylują pomiędzy kazuistyką a tradycyjną etyką filozoficzną. Przykładu z języka niemieckiego dokonali Patrycja Mikulska i Jarosław Merecki SDS.

Roger Scruton: Przewodnik po filozofii dla inteligentnych (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, ss. 180). Napisane przystępnie wprowadzenie w filozofię daje przegląd głównych zagadnień metafizyki, epistemologii, filozofii Boga, etyki, estetyki i historii filozofii w nawiązaniu do tradycji Kanta i Wittgensteina.

Czesław Glombik: Umění zapominat? Dějiny vztahů české a polské filozofie. Přeložila Jolanta Kamińska (Nakladatelství „Votobia”, Olomouc 2000, ss. 206). Jest to już druga książka tego autora, która w ciągu ostatnich pięciu lat została przetłumaczona i wydana w Republice Czeskiej, w tym samym mieście, i ponownie w tym samym Wydawnictwie (tytuł polski: *Czy sztuka zapomniania? Z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych*). Książka składa się z siedmiu studiów, z których każde – problemowo odrębne – to samodzielna, zamknięta całość o charakterze małego opracowania podjętego tematu. Przewodnim motywem studiów i rodzajem wewnętrznego łącznika między nimi pozostają w każdym wypadku odniesienia do filozoficznych kontaktów i kulturalnych związków między czeskimi oraz polskimi uczonymi. Wspólnym horyzontem czasowym dla wszystkich opracowań pozostają dwa ostatnie wieki. Postać Jana Husa, a poświęcone jest mu pierwsze studium, otwierające całą książkę (Jan Hus v kontextu polských ekumenických úvah, s. 9–38), nie jest rozważana na tle wydarzeń historycznych z początków XV stulecia i nie jest łączona z zawiązaniem się oraz ideową ewolucją ruchu husyckiego. W książce występuje w kontekście tzw. „sprawy Husa”,

w której chodzi głównie o współczesne reakcje na ciężące nad Husem potępienie oraz o możliwości rewizji tego aktu i jego następstw. Dyskusje na ten temat – szczególnie pobudzone głosami polskich autorów (M. Rechowicza, S. Swieżawskiego) – sytuują więc „sprawę Husa” w czasie nam najbliższym i w tym sensie także to studium nie wylamuje się z przyjętych dla książki ram chronologicznych. Pozostałe studia, w porządku ich druku, uzyskały następujące sformułowania tytułowe: 2. Ještě jednou o ohlasech tvorby Jana Kollára v Polsku, 3. Oldřich Kramář a Jagellonská univerzita, 4. Postoj Cechů a Poláků k návrhu na uskutečnění slovanského filozofického sjezdu – čili o nadějích a zklamáních na počátku XX. století, 5. Radim Palouš, Jan Patočka a filozofie výchovy, 6. Filozofické poznámky k portrétu Tomáše G. Masaryka. O knize Lubomira Nového a několika dalších polských textech, 7. Filozofie a lexikografie. Nahlédnutí do slovníku sestaveného olomouckými filozofy. Wykorzystując materiały z ostatnich dwóch wieków, tak drukowane, jak również archiwalne, książka stara się przybliżyć stosunkowo mało znane więzi filozoficzne i kulturalne, jakie zachodziły między bliskimi sobie historycznie oraz geograficznie słowiańskimi narodami.

John Earman: Hume's Abject Failure. The Argument Against Miracles (Oxford Univ. Press, Oxford 2000, ss. 256, cena GBP 18.99 broszura). Rozpatrując dzieło Hume'a *Of Miracles* na tle XVIII-wiecznej debaty o cudach, autor wykazuje, że argumentacja Hume'a jest w znacznym stopniu nieoryginalna bądź nietrafna. Earman podaje też, jak można rozstrzygnąć problem zaufania do świadectwa wzrokowego, gdy chodzi o zjawiska cudowne i nadprzyrodzone. W książce tej poruszone są problemy filozofii religii, prawdopodobieństwa i indukcji.

John F. Harty: Agency and Deontic Logic (Oxford Univ. Press, Oxford 2000, ss. 192, cena GBP 22.50 w oprawie). Harty, wykładający w University of Maryland, rozwija w tej książce system logiki deontycznej na tle formalnej teorii działania. Włącza pewne elementy teorii decyzji, aby ustalić, co osoba działająca winna uczynić w różnych warunkach i okresach czasu. Pozwala mu to nadać jaśniejszą postać różnym kwestiom teorii moralności i przyjąć w dyskusji jednorodny punkt widzenia.

Amartya Sen: Freedom, Rationality, and Social Choice (Oxford Univ. Press, Oxford 2000, ss. 400, cena GBP 14.99 broszura). Jest to zbiór

esejów laureata Nagrody Nobla na 1998 r. w zakresie nauk ekonomicznych. Autor (Trinity College, Cambridge) omawia rozmaite związki zachodzące pomiędzy ekonomiką, polityką a filozofią.

J. David Velleman: *The Possibility of Practical Reason* (Clarendon Press, Oxford 2000, ss. 280, Cena GBP 14.99 broszura). Autor – z University of Michigan, Ann Arbor – bada podstawy psychologii moralności. Rozważa zagadnienie, czy nasze zachowanie jest racjonalne, i czy w ogóle można uzasadnić ludzkie działanie? Zauważa, że to zależy od celu i skuteczności. W jedenastu esejach zebranych w tym tomie Velleman omawia również problem stosunku pomiędzy wartością a rozumowaniem praktycznym, problem podstaw teorii decyzji, kwestię wolnej woli, intencji i motywacyjnej roli wyobraźni.

Brad Hooker, Margaret Little (eds): *Moral Particularism* (Clarendon Press, Oxford 2000, ss. 280, cena GBP 14.99 broszura). Dwanaście esejów tego zbioru włącza się w debatę na temat pozornej słuszności moralnego partykularyzmu. Autorami są: B. Hooker, R. Crisp, J. Raz, F. Jackson, P. Pettit, M. Smith, T. H. Irvin, J. Dancy, D. Bakhurst, J. Garfield, L. Blum, M. Nussbaum, D. McNaughton, P. Rawling i M. O. Little.

Robert Stern: *Transcendental Arguments and Scepticism. Answering the Question of Justification* (Clarendon Press, Oxford 2000, ss. 270, cena GBP 35.00 w oprawie). Autor rozważa problem, jak można odparować argumenty sceptyczne przy użyciu przesłanek transcendentálnych dotyczących warunków koniecznych doświadczenia, języka i myślenia. Wskazuje, że najostrzejsze sformułowania sceptyczne nie dotyczą pewności sądów, ani źródeł przekonania, tylko tego, jak możemy uzasadnić swe przekonania.

Max Jammer: *Einstein and Religion. Physics and Theology* (Princeton Univ. Press, Princeton 1999). Książka składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym autor przedstawia stosunek Alberta Einsteina (1879–1955) do religii, źródła jego „kosmicznej religii”, spinozańskie przeświadczenie o jedności całej przyrody, które motywowało Einsteina poszukiwania w dziedzinie teorii pola. Rozdział drugi traktuje o einsteinowskiej filozofii religii i jego przekonaniu, że Bóg osobowy jest pojęciem

antropomorficznym. Jammer przyznaje, że Einstein nie był ani ateistą, ani panteistą, gdyż uważał, że Bóg przejawia się w prawach wszechświata jako duch znacznie wyższy od człowieka, ducha, którego ludzie mogą pojąć tylko częściowo. Mając osobistą awersję do mistycyzmu, Einstein jednak przyznawał, że doznanie uczuć mistycznych tworzy prawdziwą religijność. W trzecim rozdziale Jammer streszcza dyskusje prowadzone przez fizyków i teologów na takie tematy jak: determinizm, czas, względność, relacja masa – energia, interpretacja teorii kwantów, kosmologia i podaje historyczny kontekst tych dyskusji.

May Edel, Abraham Edel: *Anthropology and Ethics* (Transaction Publishers, London 2000, ss. 280, cena GBP 18.95 broszura). Książka prezentuje rezultaty eksperymentalnej współpracy interdyscyplinarnej podjętej w celu wyjaśniania teorii moralności w jej związkach z antropologią i filozofią. Autorzy zbadali w szerokim zakresie różnice moralności występujące na świecie i starali się ustalić „współrzędne” dla systematycznego odwzorowania poszczególnych odmian moralności oraz zbadać relacje moralności do kulturowych wzorców i procesów społecznych. To pozwoliło im na wysubtelnienie pewnych filozoficznych kwestii teorii etyki.

Nicholas Rescher: *Inquiry Dynamics* (Transaction Publishers, London 2000, ss. 110, cena GBP 22.50 w oprawie). Autor zajmuje się tu zjawiskami i teorią racjonalnego przeprowadzania badań, skupiając się zwłaszcza na problematyce stawiania pytań i posługiwania się nimi. Książka jego składa się z dziesięciu rozdziałów, z których pierwszy określa podstawy rozważań, drugi wyjaśnia niezbędne pojęcia występujące w logice pytań i odpowiedzi. Dwa następne rozdziały wskazują teoretyczne zasady charakteryzujące ogólnie epistemologię pytań oraz objaśniają podstawowe zagadnienia tej dziedziny. Kolejne rozdziały poświęcone są szczegółowym roztrząsaniom dotyczącym epistemologii pytań stosowanych w obrębie nauk.

Max Hocutt: *Grounded Ethics. The Empirical Bases of Normative Judgments* (Transaction Publishers, London 2000, ss. 318, cena GBP 37.95 w oprawie). Naukowy naturalizm opierający przekonania na danych empirycznych nie zdołał uzasadnić – zdaniem autora – filozofii moralności, która nadal opiera się na objawieniu religijnym lub intuicji. Hocutt uwa-

za, że skoro nie ma transcendentnej rzeczywistości, na której można oprzeć twierdzenia etyczne, należy poszukiwać prawdy normatywnej w pragnieniach ludzkich i konwencjach społecznych.

Diana Coole: Negativity and Politics. Dionysus and Dialectics from Kant to Post-structuralism (Routledge, London 2000, ss. 240, cena GBP 15.99 broszura). Diana Coole z Queen Mary and Westfield College podjęła tu badania nad negatywizmem w filozofii i polityce występującym w nowożytnym i ponowoczesnym myśleniu. W pierwszej części swej książki interpretuje swoiście *Krytykę czystego rozumu* Kanta oraz dialektykę Hegla. W drugiej zaś części zwraca uwagę na negatywizm pojawiający się zarówno w marksizmie jak i w poststrukturalizmie. Ilustruje doniosłość negatywizmu na przykładach zaczerpniętych z twórczości Nietzschego, Adorna, Julii Kristewej. Omawia również reakcje Freuda, Foucaulta, Habermasa, Deleuzego, Derridy i Judith Butler na wyzwania negatywizmu.

Thomas Mormann: Rudolf Carnap (Verlag C. H. Beck, München 2000, ss. 230). Autor jest uważany za jednego z najlepszych znawców twórczości Carnapa. W tej książce wprowadza czytelnika w zyciorys i dzieła tego filozofa. Poglądy Carnapa charakteryzuje jako „naukę o otwartych możliwościach”, gdyż odnoszą się one do wielu języków i naukowych modeli wybieranych ze względów pragmatycznych. Carnapowską koncepcję nauki Mormann rozważa w kontekście społecznym, kulturowym i politycznym. W ten sposób stwarza nowe ujęcie logicznego empiryzmu, odrzucając wiele sugestii często wiązanych z tym kierunkiem filozoficznym.

Friedrich-Wilhelm von Herrmann: Hermeneutik und Reflexion. Der Begriff der Phänomenologie bei Heidegger und Husserl (Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2000, ss. 160, cena DM 68 w oprawie). Autor wskazuje trzy etapy rozwoju stosunku Heideggera do poglądów Husserla. Stosownie do tego książkę swą podzielił na trzy części: I. Pochodzenie hermeneutycznej fenomenologii z doświadczenia a-teoretycznego, II. Husserl – Heidegger a „rzecz jako taka”, III. Hermeneutyczna fenomenologia bytu i refleksyjna fenomenologia świadomości.

Peter Stemmer: Handeln zugunsten anderer. Eine moralphilosophische Untersu-

chung (Walter de Gruyter, Berlin 2000, ss. X+391, cena DM 68 w oprawie). Autor jest profesorem filozofii na Uniwersytecie w Konstancji. W swej książce rozwija teorię moralności opartą na ludzkich zainteresowaniach i rozumności. Bada, czy takie podstawy dopuszczają tradycyjne rozumienie moralności, praw i obowiązków moralnych. W konkluzjach dochodzi do przekonania, iż należy brać pod uwagę również działania altruistyczne, pojęte jako działania na korzyść innych istot. Przyznaje jednak, iż czyny altruistyczne – w przeciwieństwie do działań moralnych – nie mogą być od nikogo wymagane.

Franz von Kutschera: Die grossen Fragen. Philosophisch-theologische Gedanken (Walter de Gruyter, Berlin 2000, ss. VIII+232, cena DM 39.80 broszura). Emerytowany profesor filozofii Uniwersytetu w Konstancji rozważa tu takie pytania jak: Kim jesteśmy? Jaką rolę spełniamy w świecie? Jaki sens ma ludzkie życie, historia, świat? Czy w ogóle świat ma cel, wartość, znaczenie? W przystępnej, lecz dość ściśle, formie definiuje odnośne pojęcia, a następnie daje szkielet historyczny dotychczasowych prób odpowiedzi na te doniosłe pytania. Pod koniec przedstawia metafizyczne i religijne przesłanki chrześcijańskiego światopoglądu.

Publikacje zbiorowe

Mieczysław Albert Krąpiec: Dzieła, Tom VI, Arystotelesowska koncepcja substancji (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000, ss. 157). Tom składa się z trzech części: I. Wprowadzenie do tematyki Arystotelesa, II. Arystotelesowska koncepcja substancji ożywionej, III. Tomasz z Akwinu koncepcja człowieka. Mogłoby się wydawać, że trzecia część wykracza poza temat wskazany w tytule, lecz jest to tylko pozór. Autor bowiem stwierdza, że Arystotelesowi nie udało się pogodzić „wewnętrznej sprzeczności materii i ducha jednego bytu, jakim jest człowiek” (s. 128). Dopiero Tomasz z Akwinu „tak skomentował Arystotelesa, że właściwie oczyścił jego myśl z jej wewnętrznych sprzeczności” (s. 129).

Mieczysław Albert Krąpiec: Dzieła, Tom XVIII. Logika wolności i jej granice (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000, ss. 216). W „Słowie wstępnym” czytamy: „W rozważaniach niniejszych usiłujemy dotrzeć, posługując się wyjaśniającą analizą filozoficzną, do ukazania podstawowego sensu wolności człowie-

ka, jakim jest ludzki decyzyjny akt działania, a następnie tak rozumianą wolność umieścić w kontekście ludzkiego życia: religii, nauki, moralności, prawa, polityki, osobistego mienia (prawa do prywatnego posiadania), jako różnorodnych przejawów ludzkiego celowego działania” (s. 5n). Ten program autor realizuje w ośmiu rozdziałach: I. Podstawy wolności człowieka, II. Granice wolności w religii, III. Granice wolności w nauce, IV. Moralność w granicach wolności, V. Wolność w świetle i cieniu polityki, VI. Wolność w granicach prawa, VII. Majątek prywatny gwarantem osobowej wolności, VIII. Czy człowiek bez celu? W krótkim „Epilogu” autor stwierdza m. in. „ że wolność jest zawsze wolnością do realizowania dobra w każdej dziedzinie życia.

Arystoteles: Dzieła wszystkie. Tom 6 (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, ss. 976). To już ostatni tom pełnego, krytycznego wydania dzieł Arystotelesa. Zawiera traktaty społeczno-polityczne i rozprawy retoryczne: *Polityka*, *Ekonomia*, *Retoryka*, *Retoryka dla Aleksandra*, *Poetyka*, *Zachęta do filozofii*, *Ustrój polityczny Aten*, *List do Aleksandra Wielkiego* i *Testament*. Tłumaczami tekstów są: Ewa Głębińska, Kazimierz Leśniak, Ludwik Piotrowicz i Henryk Podbielski. Ten ostatni jest też autorem posłowania do tej edycji. Poszczególne teksty poprzedzone zostały wstępami.

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling Historisch-kritische Ausgabe (Frommann-Holzboog Verlag, Stuttgart). Zbiorowe wydanie dzieł Schellinga opracowane na zlecenie Bawarskiej Akademii Nauk zapoczątkowane zostało w 1976 roku. Obliczono je na ca osiemdziesiąt tomów podzielonych na cztery działy: I. Dzieła, II. Spuścizna, III. Listy, IV. Zapisy wykładów. W 2000 r. ukazał się w dziale I. tom 6: *Von der Weltseele – Eine Hypothese der höheren Physik zur Erklärung des allgemeinen Organismus* (1798), a także tom: *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* (1799). Ponadto w dziale III. wydano tom I: *Briefwechsel 1786–1799*. Cena pojedynczego tomu wynosi ca DM 964.

Martin Heidegger Gesamtausgabe. I Abteilug: Veröffentlichte Schriften 1910–1976, Band 7. Vorträge und Aufsätze (1936–1953). (Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2000, ss. VIII+298, cena w subskrypcji DM 74.80 broszura). Jest to zmieniony przedruk dzieła

wydanego w 1954 r. uwzględniający poprawki i uzupełnienia poczynione później przez autora. Przywrócono podział na trzy części, istotny dla interpretacji dzieła.

Wydawnictwa ciągłe

Alfred Tarski: Pisma logiczno-filozoficzne. T. 2: Metalogika (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001). Jest to drugi tom pism Alfreda Tarskiego, wybranych, opracowanych, przełożonych i skomentowanych przez Jana Zygmunta. Tom zawiera najważniejsze prace zaliczane do metalogicznych, dotyczące badań nad systemami dedukcyjnymi, definiowalności terminów, problemów rozstrzygalności, niesprzeczności i zupełności. Książka została wydana w serii „Biblioteka Współczesnych Filozofów”.

Prof. zw. dr hab. Józef Pieter. Działalność i dzieła (Katowice 1999, ss. 124+10 nlb.) to kolejny tom, jaki wydała Wszechnica Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Walentego Roździeńskiego w Katowicach. Tom, przygotowany redakcyjnie przez Prezesa Zarządu GTPN prof. Józefa Śliwioka, gromadzi referaty, jakie przedstawione zostały w trakcie sesji naukowej zorganizowanej 24 IX 1999 r. w Muzeum Śląskim w Katowicach. Referaty, opublikowane w wersji artykułów, przygotowali: E. Pieter-Kania: Droga życia prof. zw. dr hab. Józefa Pietera – mojego Ojca; W. Bobrowska-Nowak: Wkład prof. Józefa Pietera w rozwój pedagogiki i psychologii wychowania i nauczania oraz historii psychologii; M. Adamec: Idee biografizmu prof. Józefa Pietera, a współczesne idee psychobiografii; M. Zającówna: O niektórych aktualnych wątkach psychologii poznania w pracach prof. dr hab. Józefa Pietera; W. Błońska: Dokonania organizacyjne i dydaktyczne prof. dr hab. Józefa Pietera w instytucjach i szkołach wyższych. Tom pozwala bliżej poznać Profesora jako wybitnego uczonego – psychologa i pedagoga – oraz organizatora życia naukowego na Górnym Śląsku, ściśle związanego z historią wyższego szkolnictwa nauczycielskiego i uniwersyteckiego w Katowicach. Nieoczekiwanie bogato prezentuje także książka (spis publikacji prof. Józefa Pietera, s. 99–110) jego związki z filozofią, obecność refleksji filozoficznej w pracach psychologicznych Profesora oraz w tym dziale jego twórczych prac.

który nazwał „biografią ogólną” jako wstępem do nauki o życiu ludzkim. Prof. Pieter – filozof czeka dopiero swego badacza i odkrywcy, co książka, być może w formie nawet niezamierzonej, proponuje środowisku polskich historyków filozofii.

(C. Gl.)

Historia psychologii polskiej w autobiografiach. Część IV (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2000, ss. 193). Teresa Rzepa – redaktorka całej serii „Historia nauki polskiej w autobiografiach” – poprzedziła tę publikację (stanowiącą tom VI serii) wstępem, w którym rekonstruuje wskazania Charlotty Bühler zawarte w książce *Bieg życia ludzkiego* (zob. Ruch Filoz. t. LVI nr 2 s. 272b). Wskazania te mogą służyć jako przewodnik w odczytywaniu dokumentów psychologicznych, a zwłaszcza autobiografii. W tym tomie redaktorka zamieściła autobiografię Marii Jarymowicz pt. „Zapiski autobiograficzne”, Bożydara L. J. Kaczmarka pt. „Moja droga do psychologii” oraz Stanisława Miki pt. „Psychologiem – przez przypadek?”.

Ks. Piotr Moskal: Spór o racje religii (Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, ss. 256). Autor omawia problem wartości poznawczej analitycznego i klasycznego (metafizycznego) usprawiedliwiania religii, zwracając uwagę na ograniczenia metody analitycznej i na możliwości poznania metafizycznego. Uzasadnienie religii w ujęciu klasycznym podkreśla jej wartość jako realnego dobra człowieka. Książka ta ukazała się w serii „Studia z filozofii teoretycznej”.

Edmund Husserl: Badania logiczne. Tom II: Badania dotyczące fenomenologii i teorii poznania. Cz. 2 (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, ss. XVI+318). Kolejny tom serii „Biblioteka Klasyków Filozofii” składa się z sześciu rozpraw luźno powiązanych ze sobą. Zawiera analizę podstawowych pojęć logicznych opartą na czystej formie fenomenologii przeżyć. Przekładu dokonał Janusz Sidorek.

Charles Taylor: Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, ss. LIV+996). Książka z serii „Biblioteka Współczesnych Filozofów” ma co prawda charakter podręcznika, ale oprócz tego, że prezentuje historię filozofii nowożytnej, jest zarazem głosem autora w kwestii współczesnego kryzysu tożsamości człowieka. Składa się z pięciu części,

w których Taylor krytycznie omawia koncepcje antropologii filozoficznej, przedstawia genezę nowożytnego pojęcia tożsamości, analizuje pojęcie wewnętrzności, afirmacji życia codziennego, natury jako źródła moralności. Autor nawiązuje nie tylko do historii filozofii, lecz również do literatury pięknej. Książka ta stanowi przekład wykonany zbiorowo pod redakcją Tadeusza Gadacza.

Michel Foucault: Filozofia, historia, polityka. Wybór pism (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, ss. 324). To również pozycja z serii „Biblioteka Współczesnych Filozofów”. Stanowi przekład książki *Dits et ecrits*, zawierającej refleksje Foucaulta (1926–1984) nad historią cywilizacji, próbę odpowiedzi na pytania dotyczące źródeł wiedzy, kryteriów naukowości, ocen, uznawanych wartości itp. Książka umożliwi prześledzenie ewolucji poglądów tego myśliciela. Autorami przekładów są Damian Leszczyński oraz Lotar Rasiński.

Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities – seria wydana przez Editions Rodopi, Amsterdam/Atlanta, a redagowana przez Leszka Nowaka (UAM), wzbogaciła się w końcu 1999 r. i w 2000 r. o następujące pozycje: Vol. 67, J. Brandl, J. Woleński (eds.): *Kazimierz Twardowski on Action, Products and Other Topics in Philosophy* (1999, ss. 297), Vol. 68, Leon Gumański (ed.): *Tadeusz Czeżowski – Knowledge, Science and Values. A Program for Scientific Philosophy* (2000, ss. 285), Vol. 69, Izabela Nowak, Leszek Nowak: *The Reachness of Idealization* (2000, ss. 519), Vol. 70, L. Decock, L. Horsten (eds): *Quine. Naturalized Epistemology, Perceptual Knowledge and Ontology* (2000, ss. 225), Vol. 71, N. Shanks (ed.): *Logic, Probability and Science* (2000, ss. 277), Vol. 72, Adam Jonkisz, Leon Koj (eds.): *On Comparing and Evaluating Scientific Theories*, Vol. 73, A. Garcia de la Sienra (ed.): *The Rationality of Theism* (2000, ss. 343), Vol. 74, Władysław Krajewski (ed.): *Polish Philosophers of Science and Nature in the 20th Century*, Vol. 75, W. Bazer, J. D. Sneed, C. Ulines Moulines (eds.): *Structuralist Knowledge Representation. Paradigmatic Examples* (200, ss. 363).

F. F. Centore: Two Views of Virtue. Absolute Relativism and Relative Absolutism (Greenwood Press, London 2000, ss. 240, cena GBP 48.95 w oprawie). Książka z serii „Contributions in Philosophy” prezentuje szczegółowe badania autora nad słabościami i siłą dwóch podstawowych stanowisk w etyce: oparcia norm na uznaniu wska-

zań Boga oraz odwołania się do wskazań rozumu ludzkiego.

S. R. Bhatt, Anu Mehrotra: *Buddhist Epistemology* (Greenwood Press, London 2000, ss. 216, cena GBP 40.95 w oprawie). Jeszcze jedna książka z serii „Contributions in Philosophy”. Autorzy podkreślają wielką rolę, jaką w buddyzmie gra wiedza, gdyż ona ma być bramą do oświecenia i nirwany. Obszernie eksponują buddyjską epistemologię i logikę w oparciu o dzieła klasycznych myślicieli, takich jak Vasubandhu, Dinnaga i Dharmakirita.

Arturo Carsetti (ed.): *Functional Models of Cognition. Self-Organizing Dynamics and Semantic Structures in Cognitive Systems* (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss. 312, cena GBP 78.00 w oprawie). Pierwsza część tej książki wprowadza we współczesne trendy funkcjonalnego modelowania czynności poznawczych, a zwłaszcza obszernie omawia modele synergetyczne. Druga zaś część skupia się na najnowszych koncepcjach teorii złożoności samoorganizujących się sieci, teorii samoodniesienia. Prace części trzeciej dotyczą pewnych metod formalnej analizy, które mogą być wykorzystane do wyznaczenia spójnych modeli symulacyjnych aktywności poznawczej na poziomie spostrzeżeniowym, językowym i obliczeniowym. Tom złożony w sumie z piętnastu prac naświetla też tradycyjne filozoficzne zagadnienia realizmu i holistycznych założeń. Tom należy do serii „Theory and Decision Library”.

Ton van den Beld (ed.): *Moral Responsibility and Ontology* (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss. 288, cena GBP 78.00 w oprawie). Jakie warunki muszą być spełnione, aby osoba mogła być sprawiedliwie pociągnięta do odpowiedzialności za swe błędy czy zaniebdania? Na to pytanie próbowano odpowiedzieć na konferencji międzynarodowej zorganizowanej w Utrechcie. W tej książce, obejmującej wybór materiałów z tej konferencji, zwraca się uwagę na ontologiczną stronę tego pytania. W pierwszej części zamieszczono wypowiedzi dwóch głównych referentów: P. van Ingwangena i R. J. Wallace’a. Dalsze części poświęcone są pojęciu odpowiedzialności, identyczności osobowej i różnym pokrewnym tematom. Książkę wydano w serii „Library of Ethics and Applied Philosophy”.

Srdan Lelas: *Science and Modernity. Towards an Integral Theory of Science* (Klu-

wer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss. 304, cena GBP 80.00 w oprawie). Jest to już 214. pozycja serii „Boston Studies in the Philosophy of Science”. Autor wykłada na Wydziale Fizyki Uniwersytetu w Zagrzebiu (Chorwacja). Traktuje naukę jako naturalne, historyczne zjawisko, mające aspekty biologiczne, lingwistyczne, technologiczne i społeczne. Żaden z tych aspektów nie dostarcza niewątpliwiej podstawy prawdziwości wiedzy naukowej, ale wszystkie razem tworzą solidne oparcie naszego zaufania do niezawodności nauki. Związane to jest ze współczesnym sposobem życia. Lelas uważa, że nauka nie istniała przed nowoczesnością i nie będzie istnieć w obecnej formie, jeżeli nasz sposób życia się zmieni. Książka może być uznana za krok w kierunku zintegrowanej teorii nauki, toteż nadaje się do stosowania jako podręcznik z tego zakresu.

Paul V. Spade (ed.): *The Cambridge Companion to Ockham* (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 438, cena GBP 13.95 broszura). Podręcznik ten, wydany w serii „Cambridge Companions to Philosophy”, składa się z piętnastu prac różnych autorów, omawiających wszechstronnie życie, dzieła i poglądy wybitnego czternastowiecznego filozofa, teologa i teoretyka polityki. W szczególności przedstawiony jest jego wkład w dziedzinie logiki, semantyki, nominalistycznej metafizyki, filozofii przyrody, epistemologii, teorii intuicyjnego i abstrakcyjnego poznania, etyki, polityki, stosunku wiary do rozumu oraz argumentacji przeciw pelagianizmowi.

Christina Lafont: *Heidegger, Language, and World – Disclosure* (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 336, cena GBP 35.00 w oprawie). Autorka – obecnie wykładająca w Northwestern University, Il. – podejmuje próbę pogodzenia analitycznej filozofii anglosaskiej z filozofią kontynentalną. Stosuje analizę językową do dzieł Heideggera, dając z jednej strony jasną egzegezę, z drugiej – krytykę jego pojmowania języka. W części pierwszej bada Heideggerowską koncepcję języka, w drugiej – bierze pod uwagę dzieła Putnama, Donnellana, Kripkego, i innych, co pozwala jej wskazać ograniczenia w poglądach Heideggera. Publikacja ta ukazała się w serii „Modern European Philosophy”, wcześniej jednak była wydana po niemiecku. Do edycji angielskiej została gruntownie przerobiona.

Samuel C. Wheeler: *Deconstruction as Analytic Philosophy* (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 250, cena GBP 10.95 bro-

szura). W tym zbiorze esejów autor omawia twórczość Derridy i innych dekonstrukcjonistów z perspektywy filozofii analitycznej. Traktuje dekonstrukcję jako filozofię i bada jej argumentację. Koncentruje się zwłaszcza na teorii znaczenia, prawdy, interpretacji, metafory i stosunku języka do świata. Łączy myśli Derridy z poglądami Davidsona, wskazuje pokrewieństwo stanowiska Derridy z Quinem, de Mannem i Wittgensteinem, nawet Platonem. Cztery z dwunastu esejów tego zbioru publikowane są po raz pierwszy. Książka ta ukazała się w serii „Cultural Memory in the Present”.

J. O'Neill, J. Benson, A. Holland, J. Roxbee-Cox: Environmental Values (Routledge, London 2000, ss. 192, cena GBP 10,99 broszura). Książka z serii „Introduction to Environment and Society Series” zachęca do krytycznego myślenia o wartościach i etyce w związku z problematyką naturalnego środowiska. Autorzy poddają ocenie wartości, które ożywiają tradycyjne podejście do podejmowania decyzji odnoszących się do środowiska, np. analizę strat i zysków. Biorą pod uwagę stanowisko utilitarystyczne, prawne i etyczne, podkreślają cele i zalety polityki pro-środowiskowej.

Geoffrey Bennington: Interrupting Derrida (Routledge, London 2000, ss. 232, cena GBP 14,99 broszura). Bennington – tłumacz dzieł Derridy – przedstawia w swej książce nową interpretację dzieł francuskiego myśliciela. Na początku szkicuje całościowy obraz tej twórczości, podkreśla doniosłość „rozerwania” tradycji etyki, polityki i literatury. Następnie stara się spenetrować motywy pracy Derridy, jego stosunek do śmierci, przyjaźni, psychoanalizy, czasu, w końcowej części autor zdobywa się na kategorię oceny rozmaitych wpływowych wypowiedzi o dziełach Derridy oraz odrzuca uproszczenia często trudnej myśli tego pisarza. Książka ta należy do serii „Warwick Studies in European Philosophy”, redagowanej przez Andrew Benjamina.

Beatrice Hanssen: Critique of Violence. Between Poststructuralism and Critical Theory (Routledge, London 2000, ss. 208, cena GBP 14,99 broszura). Autorka stara się wykazać, iż istnieje możliwość pogodzenia poststrukturalizmu z teorią krytyczną w odniesieniu do krytyki i stosowania przemocy. Stara się też rozszerzyć spektrum debaty, wymieniając możliwe punkty zbieżności. W tym zamiarze omawia

stanowisko Benjamina, Arendt, Fanona i Foucaulta na temat wojny, polityki, uznania, pogwałcenia języka i koncepcji feministycznych. Autorka wyklada w Harvardzie, a jej książka została wydana w serii „Warwick Studies in European Philosophy”.

B. Stevens: Topologie du néant. Une approche de l'école du Kyôto (Peeters, Leuven 2000, ss. VI+226, cena 1150 BEF). Japoński filozof Nishida Kitaro (1870–1945) i jego uczniowie ze szkoły w Kyôto uważali za swój obowiązek włączyć się w opracowanie tematu powstałego na skrzyżowaniu kultur w epoce europeizacji Japonii, trwającej od połowy XIX wieku. Autor naświetla myśli i tło rozważań Nishidy. Książka wydana została jako 51. tom serii „Bibliothèque Philosophique de Louvain”.

A. Neschke-Hintsche (ed.): Le Timée de Platon: Contributions à l'histoire de sa réception (Peeters, Leuven 2000, ss. XLII+334, cena 2400 BEF). Książka obejmuje czterdzieści prac analizujących rozmaite interpretacje *Timaios*, od czasów cesarstwa po współczesność. Prace W. Röda, K. Gloya i L. Brissona pozwalają porównać wizję antyczną ze współczesną kosmologią zmatematyzowaną. A. Neschke-Hintsche (Uniwersytet w Lozannie) poprzedził ten zbiór wprowadzeniem prezentującym aktualne rozumienie *Timaios* jako przyczynku do fizyki Grecji starożytnej. Książka jest wyposażona w bibliografię i indeksy. Stanowi tom 53 serii „Bibliothèque Philosophique de Louvain”.

Bernhard Rang: Identität und Indifferenz. Eine Untersuchung zu Schellings Identitätsphilosophie (Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2000, ss. VIII+256, cena DM 88 w oprawie). Autor bada, jak Schelling uniknął przeciwieństw występujących w jego wczesnych poglądach posługując się pojęciem jedności przeciwieństw. W centralnym rozdziale trzecim Rang wykazuje, że rozważania Schellinga miały nie tylko charakter metafizyczny, lecz również dotyczyły konstrukcji materii w przyrodzie. Studium kończy się szczegółowym przedstawieniem schellingowskiej filozofii przyrody obejmującej filozofię człowieka. Jest to książka z serii „Philosophische Abhandlungen”.

Czasopisma

Kwartalnik Filozoficzny. Zeszyt 3 tomu XXVIII (2000) zawiera następujące artykuły:

Ryszard Kozłowski – Człowiek jako „egzystencja dramatyczna”; Włodzimierz Galewicz – Arystoteles o nieopanowaniu i nieodporności; Jan Skoczyński – Totalizm jako produkt uboczny; Stanisław Łojek – Gruntujące pytanie polityki w myśli Straussa, Hegla i Nietzschego; Dariusz Kastelik – Techniczność jako forma świadomości społecznej. Diagnostyka współczesności u Arnolda Gehlena; Andrzej Siemianowski – Metodologia tradycyjna a metodologia historyczno-socjologiczna; Eugeniusz Szumakowicz – Rok Turinga albo problematyczność tak zwanej sztucznej inteligencji; Czesława Piecuch – Ucieczka od świata (z myśli egzystencjalistycznej dwudziestego wieku); Henryk Szabala – Niepokoje egzystencjalne Tadeusza Kielanowskiego; Adam Hernas – Dom. Znajdujemy tu również trzy recenzje z książek.

Studia Philosophiae Christianae. Nr 2 (2000) tego półrocznika zawiera rozprawy następujących autorów: P. Mazanka (3 rozprawy), S. Bafia, G. Besler, B. Dembowski, J. M. Dołęga, Z. Hajduk, J. Herbut, M. A. Krapiec, J. Krokos, M. Lubański, J. Łach, S. Majdański, E. Nieznański (po niemiecku), J. Sochoń, J. Stoś, S. Szczyrba, T. Ślipko, Z. J. Zdybicka, H. Seidl (po niemiecku). Tematyka rozpraw jest bardzo zróżnicowana: trzy prace nawiązują do encykliki *Fides et ratio*, są też omówienia zagadnień z historii filozofii i aktualnych problemów współczesności.

Folia Philosophica. T. 17 (Katowice 1999), rocznik wydawany przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, redagowany przez Józefa Bańkę, zawiera następujące artykuły: J. Bańka: Jak według Plotyna Jedno myśli w sposób pierwszy?; D. Kubok: *Apeiron* Anaksymandra, czyli o tym, co pierwsze w filozofii; D. Oleksiński: *Apeiron* Melissosa; J. Czerny: Epistemologia dwóch wirtualności; J. Boczar: Status metodologiczny redukcji filozoficznych; J. S. Bańka: Ontologiczna możliwość prawdziwości – *adaequatio*. Analiza filokryptologiczna; A. J. Noras: Problem metafizyki. Nicolai Hartmann a Immanuel Kant; G. Mitrowski: *Dasmos* filozofii, czyli o znaczeniach i sensach; A. Dura: Kategoria prostomyślności a etyka protestancka (zarys problemu); M. Tyl: Aksjologia jako „filozofia pierwsza” – przykład z myśli Henryka Elzenberga; H. Szabala: Skandal jako bunt w świecie wartości; M. Korusiewicz: „Święta przemoc” według René Girar-

da; Z. Migus: Wizja człowieka w doktrynach nowych ruchów religijnych. (C. Gl.)

Acta Mediaevalia. Tom XIII (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000, ss. 387). W dziale „Sylwetki Mediewistów” Rektor Stanisław Wielgus prezentuje działalność edytorską ks. Mariana Kurdziałka. Dalej następują artykuły i rozprawy (autorzy: J. Judycka, U. Mazurczak, M. Markowski, F. Krauze, M. Kokoszka) oraz polemiczna odpowiedź Z. Kuksewicza w sprawie tożsamości Piotra Wysza. W dziale „Materiały” znajdujemy cztery prace M. Markowskiego oraz pracę P. Smolińskiego. Tom kończą recenzje, w większości pisane przez M. Markowskiego, oraz indeks i wykaz zawartości poprzednich tomów tego czasopisma, ukazującego się – dość nieregularnie – od 1973 r.

Acta Mediaevalia. Tom XIV (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000, ss. LXIV+157). Cały tom wypełnia wydanie krytyczne Wandy Bajor dzieła Benedykta Hessego – profesora Uniwersytetu Krakowskiego – „*Questiones disputatae super primum librum 'De anima' Aristotelis*” (XV w.). Edytorka poprzedziła tekst Hessego obszernym wstępem i komentarzami, wyjaśniając zasady edycji, kodeksy i skróty. Do całości dołączono indeks rzeczowy i osobowy.

Dialogue and Universalism. Podwójny zeszyt 7–8 tomu X (2000) zawiera czternaście prac, autorów polskich i zagranicznych, na temat „Natura ujęta poprzez pryzmat uniwersalizmu”. Zeszyt otwierają trzy rozdziały najnowszej książki Stanisława Lema. Redaktor pisma, Janusz Kuczyński, zamieścił też swój artykuł pt. „*Ecodevelopment – Towards a Universal Society*” mający charakter programowy. Przedstawił w nim dwie wizje: z jednej strony – groźby katastrofy ekologicznej, z drugiej strony – możliwości rozwoju. Ta druga ewentualność wymaga wzmocnienia proekologicznych działań, postawy moralnej i zmiany stylu życia. Pięć artykułów dotyczy poszukiwania dróg pojednania się z przyrodą. Zeszyt kończą dwa artykuły: Waław Hryniewicz OMI – *A Faith Friendly to Non-Believers*, Barbara Labuda – *The Ethics of the Dalai Lama*.

Dialogue and Universalism. Zeszyt 9–10 (2000) ma podtytuł „*Metaphilosophy as the Wisdom of Science, Art, and Life*” oraz szczególny charakter, gdyż – jak stwierdza Janusz Kuczyński – wszystkie artykuły przejawiają dążenie ku syntezie ujętej z rozmaitych, ale komplementarnych metodologicznie i ideologicznie, punktów widze-

nia. Bardzo zróżnicowane teksty 21 autorów ułożono w następujący sposób I. Andzej Wajda: Visualizing History's absurdities and its meanings, II. Adam Mickiewicz: At the front of romantic universalism, III. Stanisław Lem: Challenging new world (III) – Technology and science, IV. Józef Tischner: dialogue on earth. Dalej w zeszycie tym znalazły się niektóre teksty przedstawione na międzynarodowej konferencji „The Discovery of polonium and radium. Its scientific and philosophical consequences, benefits and threats to mankind”, a także przemówienia prezydentów Aleksandra Kwaśniewskiego oraz Jacquesa Chiraca.

Process Studies to pismo wydawane co pół roku przez Center for Process Studies (działającego przy Claremont School of Theology) a redagowane pod kierownictwem Barry L. Whitneya. Pismo uwzględnia głównie filozofię Alfreda N. Whiteheada i jego kontynuatorów, zwłaszcza Charlesa Hartshorne'a. W znacznym zakresie omawiane są problemy teologiczne. W pierwszym numerze tomu 29 (2000) znajdują się prace następujących autorów: J. A. Bracken, J. W. Lango, P. G. Kuntz, N. Recher, R. B. Edwards, J. Cobb Jr., M. E. Moore, D. E. Roy, R. Brizee, D. Hurtubise. Prenumerata roczna dla osób prywatnych wynosi 33 USD, dla instytucji 60 USD. Adres: Process Studies, 1325 N. College Avenue, Claremont CA 91711, USA.

Revue de Synthèse. Tom 121 nr 1–2 (2000) poświęcony jest historii nauk ekonomicznych. Éric Brian na wstępie uzasadnia tezę, że termin „historia nauk ekonomicznych” jest obecnie właściwszy niż poprzednio stosowany termin „historia idei ekonomicznych” czy „historia myśli ekonomicznej”, gdyż terazniejsze kryteria konstrukcji przedmiotu badań, kontrola metodologiczna i sposób wyrazu zbliża tę dziedzinę do modelu historii nauk matematycznych, przyrodniczych i społecznych. Numer zawiera trzy artykuły, jeden esej i liczne recenzje.

Religion, Staat, Gesellschaft. Zeitschrift für Glaubensformen und Weltanschauungen to nowy półrocznik publikowany przez wydawnictwo Duncker und Humblot w Berlinie. Redaktorami tego pisma są Gerhard Besier i Hubert Seiwert. W 2000 r. ukazały się dwa numery o łącznej objętości *ca* 300 stron. Omawiane tam są nowe ruchy religijne w Europie i Azji. Koszt prenumeraty wynosi DM 96.

Rhetorik. Ein internationales Jahrbuch. Band 18 (Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1999, ss. VIII+181, cena DM 82 broszura). W tym tomie tego rocznika omawiane są związki retoryki z filozofią.

ODCZYTY I WYŁADY

Presupozycje wiedzy. 11 XII 2000 r. odbyło się posiedzenie naukowe Poznańskiego Oddziału PTF, podczas którego miał miejsce wykład wygłoszony przez Adama Groblera (WSP Zielona Góra) pt. „Presupozycje wiedzy”. Prelegent przedstawił rozwiązanie pewnego problemu sceptycznego związanego z tzw. zasadą domknięcia. Wskazywał, iż próby rozwiązywania problemu przez odrzucenie zasady domknięcia, np. na gruncie warunkowej teorii wiedzy Nozicka lub teorii poważnych możliwości alternatywnych (*relevant alternatives*) – mają liczne wady. Rozwiązanie proponowane przez prelegenta zakładało, alternatywną w stosunku do fundamentalizmu i koherentyzmu, domyślno-krytyczną (*default-and-challenge*) koncepcję uzasadniania. Nowość tego podejścia, w porównaniu np. z Peircem i Popperem, polega na tym, że prócz klasycznych relacji dedukcyjnych ta propozycja uwzględnia dodatkowo relację presuponowania. Dzięki takiemu ujęciu można – zdaniem prelegenta – m. in. 1° zdać sprawę z historycznego użycia pojęcia wiedzy („zgodnie z ówczesną wiedzą...”), odróżniając niedoskonałość wiedzy od pospolitego błędu; 2° sprecyzować znaczenie przymiotnika „poważne” (*relevant*) w złożeniu „poważne alternatywne możliwości” (*relevant alternatives*); 3° objaśnić „arogancją” strategię antysceptyczną Wittgensteina („w tę grę się tutaj gra”); 4° zakreślić granice dummettowskiego antyrealizmu. (W. Dziarnowski)

Centrum Filozoficzne przy Katolickim Uniwersytecie w Brukseli zorganizowało w okresie od listopada 2000 r. do lutego 2001 r. cykl wykładów na temat „Demokracja jako problem filozoficzny”. Wykładowcami byli: H. De Dijn, J. Van Bellingen, P. Groossens, T. Heysse, P. De Graeve.

Wijsgerige Kring Eindhoven ogłosiło bogaty tematycznie program odczytów, które w roku akademickim 2000–2001 będą wygłaszane w Augustynianum (Van Wassenhovestraat 26, Eindhoven). Informacje: Secretariaat Wijsgerige Kring Eindhoven, Tramstraat 46, NL 5611 CR Eindhoven, Holandia.

ORGANIZACJE

Towarzystwo Naukowe Warszawskie oraz Polskie Towarzystwo Semiotyczne wspólnie zorganizowały sesję naukową 15 XII 2000 r. w Pałacu Staszica w Warszawie z okazji 110 rocznicy urodzin Kazimierza Ajdukiewicza. W programie znalazły się wystąpienia następujących osób: Barbara Stanosz – Kazimierza Ajdukiewicza pojęcie racjonalności (nie ogłoszone z powodu choroby); Adam Nowaczyk – Dyrektywalna teoria znaczenia; Dramat Filozofa; Jan Woleński – Kazimierza Ajdukiewicza krytyka realizmu; Ryszard Wójciki – Kazimierz Ajdukiewicz. Program filozofii. Słowo wstępne wygłosił Jerzy Pelc, prezes PTS.

Towarzystwo Przyjaciół Filozofii Ekologicznej we współpracy z Regionalnym Centrum Edukacji Ekologicznej urządziło 23 XI 2000 r. w Warszawie otwarte spotkanie na temat „Globalizm – nadzieje i negatywy”. W programie przewidziano wystąpienia następujących osób: Stefan Kozłowski, Henryk Skolimowski, Tomasz Żylicz, Joanna Furmaga i Agata Niedek.

American Philosophical Association organizuje swe doroczne spotkania jak zwykle osobno w trzech swych oddziałach: Eastern Division 27–30 XII 2000 r. w New Yorku, Pacific Division 28 III–1 IV 2001 r. w San Francisco, Central Division 5–8 V 2001 r. w Minneapolis. Koordynatorem jest Linda Smallbrook, University of Delaware.

Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale przygotowuje kolejną konferencję, którą zaplanowano na 25 VIII–1 IX 2002 r. Ma się ona odbyć w Port (Portugalia).

ZJAZDY I KONFERENCJE

Jan Legowicz – filozof i nauczyciel. Jednodniową konferencję naukową pod powyższym tytułem zorganizował w Katowicach 17 XI 1999 r. Instytut Filozofii Uniwersytetu Śląskiego oraz Komisja Filozofii i Socjologii Oddziału PAN w Katowicach. Celem konferencji było przybliżenie dorobku badawczego, osiągnięć w zakresie metodologii studiów historycznofilozoficznych oraz sylwetki intelektualnej zmarłego w 1992 roku Profesora. W konferencji wzięli udział, poza przedstawicielami polskich środowisk akademickich, także historycy filozofii z Czech oraz Słowacji – odpowiednio z Uni-

wersytetu Masaryka w Brnie oraz Uniwersytetu Macieja Bela w Bańskiej Bystrzycy, którzy nawiązując do czeskich oraz słowackich przekładów dzieł Legowicza, zajęli się obecnością Jego myśli w ich narodowych kulturach. Gościem konferencji był także syn Profesora Wiktor Legowicz. Polscy autorzy referatów reprezentowali uczelnie Warszawy, Krakowa, Lublina, Kielc, Zielonej Góry, także Katowic. Obradom przewodniczył Prof. Czesław Głombik, natomiast przemówienia wstępne wygłosili: JM Rektor Uniwersytetu Śląskiego Prof. Tadeusz Ślawek oraz Prezes Oddziału Katowickiego PAN w Katowicach Prof. Zbigniew Bojarski. Materiały konferencji zostaną udostępnione drukiem. (C. Gł.)

Rozum a porządek społeczny to temat, któremu poświęcona została dwudniowa (20–21 XI 2000 r.) konferencja zorganizowana po raz kolejny przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Zakład Filozofii Polityki Uniwersytetu Warszawskiego. Pierwszego dnia obrady toczyły się w siedzibie Instytutu Polonijnego UJ na zamku w Przegorzalach. Wygłoszono następujące referaty: Andrzej Grzegorzczak – Rozumowe badanie kondycji ludzkiej; Elżbieta Paczkowska–Łagowska – O granicach ładu racjonalnego. Antropologiczna koncepcja rozumu O. F. Bollnowa; Barbara Markiewicz – Kto w polityce ma rację?; Adam Chmielewski – Racjonalizm i antyracjonalizm w polityce; Andrzej Szahaj – Racjonalizm, technokracja i śmierć polityki; Miłowit Kuniński – Czy demokracja potrzebuje demokratycznego człowieka? Drugiego dnia uczestnicy spotkali się w Collegium Maius. Sesję zainaugurował Ryszard Legutko odczytem na temat „Polityka i wiedza u Sokratesa”. Bardzo zróżnicowany tematycznie program obrad wypełniły następujące referaty: Maciej Potępa – Obecność tradycji greckiej w nowożytnej filozofii politycznej; Justyna Miklaszewska – Dylematy racjonalności; Piotr Skudrzyk – Emocjonalne oblicza racjonalizmu; Jan Kłós – Człowiek – naród – państwo. Szkice filozoficzno – polityczne J. H. Newmana; Rafał Wierzbosławski – Czy wspólnota państwowa jest odpowiedzialna za kształtowanie modelu obywatela?; Romuald Piekarski – Rola praktycznego rozumu w konstytuowaniu ładu politycznego u Arystotelesa i Kanta; Sebastian T. Kołodziejczyk – Porządek rozumów. Rozwiązanie Arystotelesa; Paweł Kaczorowski – Racjonalność społeczeństwa hierarchicznego; Agnieszka Nogal – Konstytucja jako wspólnota rozumu czy wspólnota prawa?; Paweł Kłoczowski

– Geneza totalizmu. Kilka uwag o racjonalizmie starożytnych i nowożytnych; Zbigniew Zalewski
– Wielość rozumów a porządek społeczny. Przepadek bioetyki; Katarzyna Haremska – Koncepcja państwa Dawida Hume'a; Piotr Bartula – Szkic do anatomii społeczeństwa konsumpcyjnego. Uczestnicy wysoko ocenili poziom i organizację konferencji, która była kolejnym etapem cyklicznych spotkań organizowanych w Krakowie a poświęconych problemom szeroko rozumianej filozofii polityki. Jej owocem będzie książka zawierająca teksty wszystkich zgłoszonych referatów, której publikacja przewidziana jest na rok 2001. (L. Kusak)

Mythos i Logos. Jak odzyskać miłość mądrości? Międzynarodowa konferencja na ten temat ma się odbyć w Krakowie na Uniwersytecie Jagiellońskim 12–16 lipca 2001 r. Będzie to czwarta światowa konferencja organizowana przez International Society for Universal Dialogue (ISUD), towarzystwo mające siedzibę w Babson College, USA. Prace zgłaszane na konferencję będą rozsyłane do uczestników w terminie do 1 VI 2001 r. Ma to ułatwić prowadzenie dyskusji. Oplata za udział wniesiona do 1 II wynosi USD 100, a potem USD 130, nie później jednak niż do 1 V. Abstrakty i prace należy wysyłać pod adresem: ISUD, Hollister 304, Babson College, Babson Park, MA 02457–0310, USA. Dodatkowe informacje dostępne są na: <http://isud.org>.

Filozofia w szkole – Filozofia i nauki szczegółowe to tematyka konferencji urządzonej w Kielcach w dniach 22–23 IX 2000 r. staraniem Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Komitetu Głównego Olimpiady Filozoficznej i Zakładu Historii Filozofii WSP w Kielcach. Konferencja odbyła się w Centrum Edukacyjnym Wojewódzkiego Ośrodka Metodycznego w Wólce Milanowskiej.

Filozofia w szkole – Filozofia jako warunek integracji nauczania i wychowania. Tak została sformułowana tematyka kolejnej konferencji, która ma się odbyć 21–23 IX 2001 r. Konferencja będzie przeznaczona głównie dla nauczycieli szkół podstawowych, gimnazjów i liceów. Zgłoszenia przyjmuje Sekretariat Sekcji Nauczania Filozofii PTF do końca czerwca 2001 r. Adres: Sekcja Nauczania Filozofii PTF, Nowy Świat 72, pok. 160,00–330 Warszawa. Wpisowe wynosi 100 zł. Materiały z konferencji będą wydane w publikacji zwartej. Problematyka jest

otwarta na wszelkie systematyczne badania związane z tematem.

Kartezjusz i kartezjanizm w XVII w. to temat sympozjum, które zostało zorganizowane w Utrechcie w dniach 19–22 X 2000 r. Informacje: Prof. dr Theo Verbeek, Faculteit der Wijsbegeerte, Universiteit Utrecht, Postbus 80.126, NL – 3508 TC Utrecht, Holandia.

22. Dzień Filozofii Holendersko – Flamandzkiej miał miejsce 28 X 2000 r. w Leiden. Omawiano projekt uniwersalnego społeczeństwa: Global Village. Informacje: Dr J. J. M. Sleutels, Faculteit der Wijsbegeerte, Postbus 9515, NL – 2300 RA Leiden, Holandia.

Aquinas as Authority? Seven Centuries of Problems and Perspectives. Na tak sformułowany temat odbyła się w Ultrzechcie międzynarodowa konferencja w dniach 14–16 XII 2000 r. zorganizowana staraniem tamtejszego Thomas Instituut. Referaty wprowadzające przygotowali: Th. O'Meara (Univ. of Notre Dame) i F. Kerr (Oxford). Informacje: Thomas Instituut, p. a. Harm Goris, Postbus 80.101, NL – 3508 TC Utrecht.

Sto lat Freuda „Traumdeutung”, Husserla „Logische Untersuchungen” i Simmela „Philosophie des Geldes”. Tak skonstruowany temat był przedmiotem konferencji urządzonej we Wiedniu przez Austriackie Towarzystwo Fenomenologiczne wspólnie z Instytutem Nauk i Sztuk. Konferencja odbyła się 19–21 X 2000 r. Informacje: Brigitta Keintzel, Institut für Wissenschaft und Kunst, Berggasse 17, A – 1090 Wien, Austria.

VII Międzynarodowy Kongres Leibnizjański odbędzie się 10–14 IX 2001 r. w Technicznym Uniwersytecie w Berlinie. Wybór miejsca kongresu podyktowany został faktem, że Leibniz był przewodniczącym Akademii Nauk założonej w Berlinie w 1700 r., a znaczna część dzieła tego filozofa powstała właśnie w tym mieście. Temat kongresu brzmi: „Nihil sine ratione. Mensch, Natur und Technik im Wirken von G. W. Leibniz”. Informacje: Prof. Dr Hans Poser, Institut für Philosophie, Wissenschaftstheorie, Wissenschaft – und Technikgeschichte der TU Berlin, Ernst-Reuter Platz 7, D – 10587 Berlin.

Międzynarodowa Konferencja nt. Model-Based Reasoning in Scientific Discovery miała miejsce na Uniwersytecie w Pawii (Włochy) w grudniu 1998 roku. Przedstawiono na niej ponad pięćdziesiąt referatów omawiających kwestię, jak myślenie naukowe wykorzystuje modele i rozumowania wyjaśniające dla wprowadzenia

zmian w pojęciach i teoriach. Tradycyjny podział na rozumowania dedukcyjne i indukcyjne – zdaniem szeregu badaczy – jest niewystarczający, wymaga uzupełnienia poprzez uwzględnienie innych form myślenia stosowanych w praktyce naukowej. W szczególności chodzi o pożyteczne choć zawodne rozumowania wyjaśniające operujące hipotezami, zwane „abdukcją” (termin Peirce’a) lub „wnioskowaniem do najlepszego wyjaśnienia” (termin Liptona). Sześć prac przedstawionych na tej konferencji zostało wydrukowanych w belgijskim czasopiśmie „Philosophica” Vol. 61. Zapowiedziano tam publikację następną.

XX Kongres Międzynarodowego Towarzystwa Filozofii Prawa i Społeczeństwa (IVR) ma się odbyć 19–23 VI 2001 r. na Wolnym Uniwersytecie w Amsterdamie. Ogólny temat obrad brzmi: „Pluralizm i prawo”. Obowiązywać będzie język angielski. Informacji udziela: VU Conference Service, De Boelelaan 1105, NL – 1081 HV Amsterdam, Holandia.

Logic Collegium '01 to konferencja organizowana przez Association for Symbolic Logic (European Summer Meeting). Ma się odbyć we Wiedniu 6–11 VIII 2001 r.

XXIV Internationale Ludwig Wittgenstein – Symposium zostało wyznaczone na sierpień 2001 r. Informacje: Oesterreichische Ludwig Wittgenstein – Gesellschaft, Markt 63, A – 2880, Kirchberg am Wechsel, Austria.

XXVIII Kongres Filozofii Niemieckiej odbył się w dniach 4–8 X 1999 r. na Uniwersytecie w Konstancji, gdyż – zgodnie z tradycją niemiecką – kongresy zwoływane są każdorazowo do miasta, w którym pracuje i urzęduje aktualny prezydent Niemieckiego Towarzystwa Filozoficznego, a był nim wówczas związany z tamtejszym Uniwersytetem prof. dr Jürgen Mittelstrass. Hasłem kongresu było „Die Zukunft des Wissens”. Stało się ono motywem przewodnim większości kongresowych wystąpień. W kongresie uczestniczyło około 700 osób (m. in. z Polski prof. Andrzej Kiepas), a obrady prowadzono w dwudziestu ośmiu sekcjach, którym towarzyszyły ogólniejsze spotkania wprowadzające. Omawiano m. in. problemy współczesnej wiedzy technicznej, sposobów jej tworzenia i legitymizacji oraz zagadnienie długookresowej odpowiedzialności związane z zasadą odpowiedzialności Hansa Jonasa. (C. Gł.)

NAUCZANIE

Nowy Uniwersytet. Po 45 latach działalności Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie została w 2000 roku przekształcona w Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Rektorem tej Uczelni jest ks. prof. dr hab. Roman Bartnicki.

Etos nauki i edukacji. Optymizm, dobro i mądrość. Na tak ogólnie sformułowany temat odbyły się w listopadzie i grudniu 2000 roku wykłady (zaliczane studentom jako monograficzne) oraz seminarium w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. Wykładowcami byli prof. prof.: Lucjan Piela (UW), Zbigniew Jaworowski (Centralne Laboratorium Ochrony Radiologicznej), Krzysztof Haman (PAN), Tadeusz Tołłoczko (AM), Wojciech Kostowski (PAU), Leszek Kaczmarek (PAN), Andrzej Hryniewicz (PAN). Organizatorem było Centrum Dialogu i Uniwersalizmu we współpracy z Wyższą Szkołą Ekologii i Zarządzania w Warszawie.

WIADOMOŚCI OSOBISTE

Fernand Bossier, profesor filozofii starożytnej i średniowiecznej Uniwersytetu w Antwerpii i Uniwersytetu w Lowanium, przeszedł w 2000 r. na emeryturę. Z tej okazji koledzy i przyjaciele wydali poświęconą mu księgę pamiątkową *Tradition et traduction* (Leuven University Press, 1999).

L. van Bunge został z dniem 1 VII 2000 r. mianowany profesorem nadzwyczajnym studiów spinozjańskich na Uniwersytecie Erazma w Rotterdamie. Studium to zostało ufundowane przez towarzystwo Het Spinozahuis. Równocześnie van Bunge jest docentem na Wydziale Filozofii tegoż Uniwersytetu, gdzie realizuje program nauczania n. t. „The Early Enlightenment in the Dutch Republic: Cartesianism, Spinozism, and Empiricism. 1650–1750”. Inauguracyjny wykład z tego programu wyznaczono na 2 III 2001 r.

Czesław Głombik (UŚ) został z dniem 19 IX 2000 r. członkiem grupy do spraw filozofii, teologii i religionistyki Komisji Akredytacyjnej Republiki Czeskiej. Dekret powołujący na to stanowisko podpisał prof. Miroslav Liška, przewodniczący Komisji.

Vittorio Hösle (Hannover) został mianowany profesorem filozofii na Uniwersytecie Notre Dame, Indiana.

Andzej Kiepas (dyrektor Instytutu Filozofii UŚ) był w dniach 4–8 X 1999 r. gościem XXVIII

Kongresu Filozofii Niemieckiej w Konstancy. Prof. Kiepas uczestniczył w obradach dwóch sekcji. W ramach pierwszej z nich, która pod kierownictwem doc. A. Grunwalda rozważała problem „Technik und Langzeitverantwortung”, wystąpił z referatem „Odpowiedzialność jako czynnik zrównoważonego rozwoju i minimalizacji ryzyka w technice”. W drugiej sekcji, której przewodniczył prof. K. Kornwachs, a która zajęła się tematem „Nachhaltigkeit des Wissens”, prof. Kiepas przedstawił referat „Wiedza o skutkach techniki jako czynnik zrównoważonego rozwoju w technice”. (C. Gł.)

Thomas Mertens objął w czerwcu 2000 r. stanowisko profesora filozofii prawa w Katolickim Uniwersytecie w Nijmegen (Holandia).

Jadwida Mizińska (UMCS) otrzymała tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w Warszawie 27 X 2000 r.

Edmund Morawiec (Uniw. Kard. Stefana Wyszyńskiego) obchodził w październiku 2000 r. swą siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Z tej okazji półrocznik „Studia Philosophiae Christianae” dedykował mu numer 36 (2000) 2, w którym zamieszczono biografię i bibliografię Profesora.

Herman Parret (KU Leuven) otrzymał doktorat *honoris causa* Uniwersytetu w Limie (Peru).

André Van de Putte został w 2000 r. powołany na stanowisko profesora Wyższego Instytutu Filozoficznego w Lowanium. Wkrótce potem (w maju) mianowano go dziekanem na miejsce ustępującego Carlosa Steala.

Kazimierz Franciszek Ślęczka (UŚ) otrzymał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w Warszawie 27 X 2000 r.

KONKURSY I NAGRODY

Kant – Preis. W trakcie IX Międzynarodowego Kongresu Kantowskiego w Berlinie (26 – 31 III 2000 r.) nagrodę w wysokości 20. 000 DM otrzymał znany filozof angielski Peter Frederick Strawson (ur. 1919 r.) za swą interpretację dzieł Immanuela Kanta.

VARIA

Promocja książki. W ramach ołomunieckich targów książki „Libri 2000”, zorganizowa-

nych już po raz 15. na terenach wystawowych „Flora Olomouc, Smetanovy sady”, odbyła się 25 października 2000 roku promocja książki Czesława Głombika (UŚ): *Umění zapominat? Dějiny vztahů české a polské filozofie*. Nakladatelství „Votoba”, Olomouc, ss. 206. Spotkanie promocyjne prowadził filozof i logik, prof. Jan Štěpán – prodziekan Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu. Prezentacja mieściła się w ramach szerszego programu „Libri 2000”: Literackiego festiwalu dni czesko-polskiej kultury.

NEKROLOGIA

Louis Van Blandel (ur. 8 VIII 1923 r.), jezuita, b. rektor Uniwersyteckich Fakultetów św. Ignacego w Antwerpii, zmarł 31 VII 2000 r. Napisał m. in. książkę *Kerugedachten van Karl Marx* (1966) oraz *Christelijk geloof en maatschappijkritiek*.

Florian Donocik (ur. w 1931 roku w Drogo-myślu na Śląsku Cieszyńskim), emerytowany wykładowca w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Śląskiego, dr filozofii i członek Oddziału Katowickiego PTF od roku jego powołania, zmarł w Katowicach w listopadzie 1999 r. W latach 1952–1957 studiował filozofię na Uniwersytecie Warszawskim i tam uzyskał stopień magistra na podstawie pracy przygotowanej pod kierunkiem prof. S. Morawskiego. Zawodowo związany był z katowickim szkolnictwem akademickim: od 1963 do 1968 r. pozostawał w składzie Katedry Filozofii ówczesnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, a od 1968 r. był pracownikiem Katedry Filozofii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Śląskiego; tam też obronił rozprawę doktorską „Determinaty i mechanizmy zmian kultury”, której promotorem był prof. J. Pachoński. Dydaktycznie współpracował również, jako nauczyciel historii sztuki, także estetyki, z katowickim Wydziałem Grafiki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, oraz z Państwową Wyższą Szkołą Muzyczną w Katowicach. W latach 1980–1982 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Radia i Telewizji, jednakże zasadniczym miejscem jego pracy naukowej i dydaktycznej był Instytut Filozofii Wydziału Nauk Społecznych UŚ. Jest autorem cenionej monografii „Przyrodnicze i społeczne determinaty kultury w polskiej myśli socjologicznej”, Katowice 1978, autorem i współautorem skryptów z zakresu filozofii i socjologii sztuki, nadto opublikował ponad 20 tekstów artykułowych. Studia swe poświęcił filozofii niemieck-

kiej XVIII i XIX wieku, w tym zwłaszcza niemieckiej filozofii kultury i w tej dziedzinie zyskał opinię kompetentnego badacza. (C. Gł.)

Gabriele Giannantoni (ur. w 1932 r.), włoski filozof, zmarł 18 XII 1998 r. w Rzymie. Od 1962 r. wykładał filozofię starożytną na rzymskim uniwersytecie La Sapienza. Opublikował liczne prace o Sokratesie, Platonie, Arystotelesie, Parmenidesie, Empedoklesie i epikureizmie. Był członkiem włoskiego parlamentu z ramienia Partii Komunistycznej.

Gérard Granel (ur. w 1930 w Paryżu), profesor filozofii na Wydziale Humanistycznym w Toulouse-le-Mirail, zmarł 10 XI 2000 r. Interesował się szczególnie filozofią Hume'a, Husserla, Heideggera, a także Vico i Gramsciego. Ważniejsze jego publikacje to: *Le sens du temps et la perception chez E. Husserl* (1968), *L'équivoque ontologique de la pensée kantienne* (1970), *Traditionis traditio* (1972), *Écrits logiques et politiques* (1990), *Études* (1995).

Georges Gusdorf (ur. w 1972 r. w Bordeaux), profesor Wydziału Nauk Humanistycznych w Strasburgu, zmarł 17 X 2000 r. Po studiach w École Normale Supérieure w Paryżu, gdzie wielki wpływ wywarł nań Léon Brunschvicg, uczył się i przyjaźnił z Merleau-Pontym. W czasie wojny będąc więziony w Niemczech, napisał swą rozprawę *La découverte de soi*, potem opublikowaną w 1948 r. i uznaną za doktorską (promotorem był Gaston Bachelard). W latach 1966, 1988 ogłosił swe obszerne dzieło *Les sciences humaines et la pensée occidentale* stanowiące próbę oceny zachodniej myśli filozoficznej. Z innych prac warto wymienić: *Traité de l'existence morale* (1949) oraz *Traité de métaphysique* (1956). Na jego spirytualistyczną filozofię wpłynęła twórczość Kierkegaarda i K. Bartha.

Charles Hartshorne (ur. w 1897 r. w Kittanning, Pennsylvania), profesor Uniwersytetu w Chicago, Emory University oraz Texas University, zmarł 9 X 2000 r. w Austin, Texas. Po studiach w Haverford College i Harvard University, uzupełnionych we Fryburgu Bryzgowijskim i Heidelbergu, został współpracownikiem Whiteheada (w Harvardzie), którego poglądy religijne krzewił i rozwijał w postaci teologii procesu. Opublikował ponad dwadzieścia książek. Wspólnie z P. Weisssem wydał sześciotomowy zbiór dzieł Ch. S. Peirce'a (1931–1935). Był również znanym ornitologiem.

Herman Johan Heering (ur. 5 XI 1912 r. w Dordrecht), w latach 1964–1978 profesor teologii i etyki Uniwersytetu w Lowanium, zmarł 24 X 2000 r. Zajmował się głównie amerykańską teologią oraz francuską i żydowską filozofią, po studiach odbytych w Lowanium i Harvardzie. Pisał i publikował wyłącznie w języku holenderskim.

Jeanne Hersch (ur. 13 VII 1910 r. w Genewie), em. profesor filozofii Uniwersytetu Genewskiego, zmarła w nocy z 4 na 5 VII 2000 r. Pochodziła z rodziny Żydów polskich. Studiowała u Karola Jaspersa w Heidelbergu i Martina Heideggera we Fryburgu. Opublikowała m. in. *L'illusion philosophique* (1936), *L'être et la forme* (1946), *Ideologies et réalité* (1956), *Karl Jaspers* (1978), *Éclairer l'obscur* (1986), *Quer zur Zeit: Essays* (1989), *Im Schnittpunkt der Zeit* (1992), *L'étonnement philosophique* (1993).

Henry W. Johnstone Jr. (ur. 22 II 1920 r.), wykładowca w Pennsylvania State University w latach 1952–1984, zmarł 18 II 2000 r. Studiował w Harvardzie. Był autorem m. in. następujących książek: *Philosophy and argument* (1959), *The problem of self* (1970), *validity and rhetoric in philosophical argument* (1978).

Jerzy Kalinowski (ur. w Lublinie w 1916 r.), logik i filozof związany z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, a potem z Centre National de la Recherche Scientifique w Paryżu – zmarł 21 X 2000 r. Studiował na KUL'u i tam uzyskał dyplom magistra praw 28 VI 1938 r. Tamże doktoryzował się 29 X 1947 r. na podstawie rozprawy pt. *Regula społeczna i regula prawa Leona Duguit* (promotorem był prof. Henryk Dembiński) oraz habilitował 5 VI 1951 r. na podstawie rozprawy *Logika zdań praktycznych* (czyli zdań normatywnych). W latach 1952–1957 pełnił funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego KUL. Dnia 9 I 1958 r. wyjechał na stałe do Francji i podjął pracę jako Maitre de Recherche w CNRS w Paryżu, gdzie po latach pracy w 1996 r. mianowany został Directeur de Recherche honoraire. Spośród licznych jego publikacji wymienić należy: *Initiation à la philosophie* (1996), *Le problème de la vérité en moral et en droit* (1967), *La logique des normes* (1972), *L'impossible métaphysique* (1981), *Semiotique et philosophie* (1985), *Expérience et phénoménologie* (1992), *La logique deductive. Essai de présentation aux juristes* (1996). Wspólnie z Filippo Selvaggi wydał *Les Fondements logiques de la pensée normative* – materiały z kolokwium logiki deontycznej, które odbyło się 29–30 IV 1983 r.

w Rzymie (jest tam jego artykuł o logice i o podstawach logicznych myśli normatywnej). W *Księdze Jubileuszowej na 50-lecie Wydziału Filozoficznego KUL* (2000) znajdują się wspomnienia Jerzego Kalinowskiego pt. „Moje powojenne lata na KUL'u”. Więcej danych ma być w pamiętniku *Poszerzone serca*, który ma się ukazać nakładem Redakcji Wydawnictw KUL.

Stephan Körner (ur. 26 IX 1913 r. w Pradze), b. profesor filozofii w Bristolu, zmarł 18 VIII 2000 r. wraz ze swą żoną (?). Zajmował się filozofią nauki. Po zajęciu Czechosłowacji przez Niemców uciekł w 1939 r. do Cambridge, gdzie studiował u Wittgensteina, potem w latach 1946–1979 pracował na Uniwersytecie w Bristolu. Napisał m. in. *Kant* (1955), *The Philosophy of mathematics* (1960), *What is philosophy?* (1962).

Hajime Nakamura (ur. w 1912 r.), em. profesor Uniwersytetu w Tokio, interpretator Buddyjskiej teorii życia, zmarł. Główne dzieło: *Ways of thinking of eastern peoples: India, China, Tibet, Japan*. Po przejściu na emeryturę kierował prywatnym instytutem zajmującym się studiami nad Zachodnimi i Azjatyckimi sposobami myślenia.

Françoise Proust z Collège international de philosophie zmarła 15 XII 1999 r. w Paryżu. Była autorką szeregu prac z dziedziny historii

filozofii, zajmowała się zwłaszcza filozofią Kanta i Waltera Benjamina.

Walter Schulz (ur. 18 XI 1912 r. na Śląsku), profesor zwyczajny Uniwersytetu w Tybindze, zmarł w Tybindze. Habilitował się w 1951 r. u H. G. Gadamera na podstawie rozprawy *Die Vollenendung des Deutschen Idealismus in der Spätphilosophie Schellings* (1955, 1975). Za główne jego dzieło uchodzi *Philosophie in der veränderten Welt* (1972). Inne dzieła: *Der Gott der neuzeitlichen Metaphysik* (1957), *Ich und Welt – Philosophie der Subjektivität* (1979), *Metaphysik des Schwebens – Untersuchung zur Geschichte der Ästhetik* (1985), *Grundprobleme der Ethik* (1989).

François Tricaud (ur. 12 X 1922 r. w Paryżu), specjalista od filozofii Hobbesa, zmarł 23 X 1999 r. Studiował a potem nauczał filozofii na Uniwersytecie Jean Moulin w Lyonie. Przełożył na język francuski *Leviatan* Hobbesa. Napisał m. in. *L'accusation: recherche sur les figures de l'agression éthique* (1977).

Hans Wagner (ur. 19 I 1917 r. w Plating), profesor Uniwersytetu w Würzburgu (1955–1960) i Uniwersytetu w Bonn (1961–1982), zmarł 1 II 2000 r. w Bonn. Opublikował m. in. książki: *Philosophie und Religion* (1959), *Kritische Philosophie* (1980), *Ästhetik der Tragödie von Aristoteles bis Schiller* (1987), *Die Würde des Menschen* (1992).

WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK

prowadzi sprzedaż wysyłkową książek,
a także prenumeratę czasopism:

Athenaeum

Azja-Pacyfik

Cywilizacje w czasie i przestrzeni

Echo Świdwina

Gazeta Łysomicka

Gdańskie Studia Międzynarodowe

Kognitywistyka i Media w Edukacji

Krakowskie Studia Małopolskie

Kultura i Edukacja

Monochord

Partyzant

Polityka Wschodnia

Ruch Filozoficzny

Studia Europejskie

Polish Political Science Yearbook

ISSN 0035-9599

wydawnictwo
adam
marszałek

wydawnictwo
adam marszałek

ul. Przy Kaszowniku 37
87-100 Toruń

e-mail: info@marszalek.com.pl

www.marszalek.com.pl

KBSA O/Toruń 15001751-502823-121750013215